

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE

National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Вісник
Національного технічного
університету «ХПІ»
(економічні науки)

Bulletin of the National
Technical University
"KhPI"
(economic sciences)

№ 4(16)'2022

No. 4(16)'2022

Збірник наукових праць

Collection of Scientific papers

Видання засноване у 1961 р.

The edition was founded in 1961

Харків
НТУ «ХПІ», 2022

Kharkiv
NTU "KhPI", 2022

Вісник Національного технічного університету «ХПІ» (економічні науки) = Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic sciences) Збірник наукових праць. – Х. : НТУ «ХПІ». – 2022. – № 4. – 120 с.

У збірнику представлені результати досліджень та узагальнення актуальних тенденцій вітчизняної та світової економічної системи, стану і перспективи розвитку економіки регіонів, підприємств та організацій; особливості управління інвестиційною діяльністю, інноваціями, бізнесом, економічними ризиками, маркетинговою діяльністю, правове забезпечення підприємств, бізнес-планування, управління фінансами, проблеми обліку й аудиту, соціального прогресу.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів, фахівців різноманітних галузей

The collection presents the results of research and generalization of current trends of the domestic and world economic system, the state and prospects of economic development of regions, enterprises and organizations; features of investment management, innovation, business, economic risks, marketing activities, legal support of enterprises, business planning, financial management, accounting and auditing, social progress.

For scientists, teachers of higher education, postgraduates, students, specialists of various industries

Державне видання.

Свідцтво Міністерство юстиції України

КВ № 23773-13613Р від 14 лютого 2020 року.

Мова статей – українська, англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 року включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук зі спеціальностей 051, 071, 072, 073, 075, 076, 242, 281, 292.

Вісник Національного технічного університету «ХПІ», серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва» перереєстровано, відповідно з наказом МОН України від 09.03.2016 р., № 241, в Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). Індексується в наукометричній базі Google Scholar.

Офіційний сайт видання: <http://es.khpi.edu.ua>

Засновник

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Founder

National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Головний редактор

Перерва П.Г., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Заст. головного редактора:

Погорелов М.І. проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Погорелов С.М., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут" Україна

Секретар:

Круглов О.А., Національний технічний університет "Харківський
політехнічний інститут", Україна

Члени редколегії:

Ілляшенко С.М., проф., Сумський державний університет, Україна

Косенко О.П., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Краснокутська Н.С., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Кузьмін О.С., проф., Національний університет «Львівська
політехніка», Україна

Манойленко О.В., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Маслак О.І., проф., Кременчуцький національний університет імені
Михайла Остроградського, Україна

Посохов І.М., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Райко Д.В., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Сисюев В.В., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Кобелева Т.О., проф., Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Україна

Mariann Veresné Somosi, проф., Мішкольцький університет,
Угорщина

Peter Reichling, проф., Магдебургський університет ім. Отто фон
Гуерике, Німеччина

György Kocziszkzy, проф., член монетарного комітета
Національного банку, Венгрія

Editor-in-chief

Pererva P.G., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Deputy editor-in-chief:

Pogorelov M.I., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Pohorielov S.M., prof, National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Secretary:

Kruglov O.A., National Technical University " Kharkiv Polytechnic
Institute ", Ukraine

Members of the editorial Board:

Ilyashenko S.M., prof., Sumy State University, Ukraine

Kosenko O.P., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Krasnokutskaya N.S., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Kuzmin O.E., prof., National University "Lviv Polytechnic", Ukraine

Manoylenko O.V., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Maslak O.I. prof Kremenchutzky National University imeni Mikhaila
Ostrogradskogo, Ukraine

Posokhov I.M., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Raiko D.V., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Sysyov V.V., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Kobielieva T.O., prof., National Technical University " Kharkiv
Polytechnic Institute ", Ukraine

Mariann Veresné Somosi, prof, University Mxcalcse, Porsena

Peter Reichling, prof., Magdeburg University im. Otto von Guericke,
Germany

György Kocziszkzy, prof., member of the monetary Committee of the
National Bank, Hungary

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХПІ».

© НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2022

О.І. МАСЛАК, Н.Є. ГРИШКО, С.С. ЗАЙЦЕВ, А.О. КОЛІСНИК, Ю.М. ПАНЧЕЛІНА
БІЗНЕС-ДІАГНОСТИКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджуються актуальні питання необхідності бізнес-діагностики конкурентоспроможності інноваційного підприємництва. Наголошується на тому, що причинами посилення інтересу до інноваційних бізнес-моделей стало не лише пришвидшення темпу життя та скорочення життєвого циклу продукту, а й посилення міжгалузевої конкуренції, в умовах якої виникла потреба у зміщенні акцентів з обслуговування клієнтів на продукт/послугу. Стверджується, що у кожній з галузей з часом формується одна чи декілька домінуючих бізнес-моделей, які являють собою добре оптимізовані способи розподілу та організації ресурсів. Зазначено, що загальноприйнятим є підхід, коли найбільш ефективними визнаються моделі, які створюють передумови для підвищення лояльності компаній або сприяють бар'єрам для входу конкурентів. Разом з тим, якщо домінуючу бізнес-модель витісняє інша, що за основу бере новітню технологію, то, відповідно, трансформуються уся галузь. У ході дослідження було розкрито поняття бережливого стартапу і мінімально життєздатного продукту та здійснена порівняльна характеристика традиційного та бережливого стартапів. Акцентовано увагу на поетапній процедурі перегляду бізнес-моделі інноваційного підприємництва. Зазначається, що останнім часом набув популярності аджайл-підхід до бізнес-моделей, коли, на відміну від традиційних підходів, ключовим стає пошук найбільш ефективних способів та методів ведення діяльності шляхом перевірки гіпотез на помилковість. Доведено, що для того, аби змінити існуючу бізнес-модель варто визначити специфіку галузі, після чого проаналізувати вплив технологій та існуючих потреб ринку, аби сформулювати аспекти інноваційності, які потребуватимуть втілення.

Ключові слова: бізнес-діагностика; інформаційні технології в бізнесі; конкурентоспроможність; інновації; діджиталізація

O.I. MASLAK, N. YE. GRISHKO, S.S. ZAYTSEV, A.O. KOLYSNIK, YU. M. PANCHELINA
BUSINESS DIAGNOSIS OF THE COMPETITIVENESS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN
THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

The article deals with current issues of the need for business diagnostics of the competitiveness of innovative entrepreneurship customer service for a product/service. It was argued that in each of the industries, over time, one or more dominant business models are formed, which are well-optimized ways of allocating and organizing resources. It was also noted that the generally accepted approach is when the most effective models are those that create prerequisites for increasing the loyalty of companies or contribute to barriers to entry of competitors. At the same time, if the dominant business model is replaced by another one based on the latest technology, then the entire industry will be transformed accordingly. In the course of the study, the concept of a lean start-up and a minimum viable product were revealed as well as a comparative description of traditional and lean start-ups was given. The attention was focused on the step-by-step procedure for revising the business model of innovative entrepreneurship. It was noted that recently the agile approach to business models has gained popularity, when, unlike traditional approaches, the key is to find the most effective ways and methods of doing business by testing hypotheses for fallacy. It has been proven that in order to change the existing business model, it is necessary to determine the specifics of the industry and then analyze the impact of technologies and existing market needs in order to formulate aspects of innovation that need to be implemented.

Keywords: business diagnostics; information technologies in business; competitiveness; innovations; digitalization

Постановка проблеми. Світова економіка, розвиваючись, постійно набуває нових форм, і ефективно використовання інновацій та нових ефективних бізнес-моделей, які перетворюються у вирішальний фактор соціально-економічного розвитку, відіграють провідну роль у розвитку і забезпеченню конкурентоспроможності інноваційного підприємництва в умовах діджиталізації. У сучасних умовах глобалізації економічних відносин виникає потреба підвищення рівня інноваційного розвитку з боку підприємств. На сьогодні, інноваційна активність суб'єктів господарювання є однією з основних умов формування конкурентоздатної перспективи його розвитку. Разом з тим, причинами посилення інтересу до інноваційних бізнес-моделей стало не лише пришвидшення темпу життя та скорочення життєвого циклу продукту, а й посилення міжгалузевої конкуренції, в умовах якої виникла потреба у зміщенні акцентів з обслуговування клієнтів на продукт/послугу.

Актуальність дослідження полягає у тому, що значні конкурентні переваги мають ті підприємства, які не лише користуються наявними надбаннями науково-технічної революції, але й

прагнуть створювати власний інноваційний продукт на основі ефективної бізнес-моделі, використовуючи усі наявні переваги цифровізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз накопичених наукових праць та розвідок з даної тематики засвідчив, що відсутній остаточно визначений та закріплений підхід до бізнес-діагностики конкурентоспроможності інноваційного підприємництва в умовах діджиталізації.

Дослідження, присвячені питанням імплементації ефективних бізнес-моделей та підвищення їх конкурентоспроможності належать Г. Бауману [1], К. Боніна [2], А. Наторіної [3], Н. Крауса [4], Г. Ткачука [5], А. Касич [6] та ін. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання діагностики бізнес-моделей та імплементації стратегій підвищення конкурентоспроможності в умовах діджиталізації.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану бізнес-діагностики конкурентоспроможності інноваційного підприємництва із врахуванням сучасних трендів цифровізації

Основні результати дослідження. У кожній з галузей з часом формується одна чи декілька

домінуючих бізнес-моделей, які являють собою добре оптимізовані способи розподілу та організації ресурсів. Разом з тим, якщо домінуючу бізнес-модель витісняє інша, що за основу бере новітню технологію, то, відповідно, трансформується уся галузь.

Так, наприклад, якщо раніше вважалося, що вихід на авіаринок є дороговартісним і наявна неабияка конкуренція у сфері авіаперевезень, то нині понад половину ринкової вартості усіх авіаперевізників складають лоукостери.

Загалом, в глобальній авіаіндустрії не існує монополії, тим паче, коли можливість підвищувати ціни на квитки обмежена. Таким чином, загальноприйнятим є підхід, коли найбільш ефективними визнаються моделі, які створюють передумови для підвищення лояльності компаній або сприяють бар'ерам для входу конкурентів.

Створення хеджованого портфелю як стратегічний хід також дозволяє отримати вигоди без глобальних змін. Так, наприклад, чилійська авіакомпанія LAN Airlines для авіаперевезень використовує виключно широкофюзеляжні літаки, за допомогою яких перевозити можна не лише пасажирів, а і вантаж.

Це дозволяє уникати тривалих годин простою, мінімізуючи таким чином ризики недостатньої завантаженості авіаліній. Показовим є і той факт, що LAN Airlines вдалося використати одразу три бізнес-моделі, не лише поєднати грузові та пасажирські перевезення, а й використати роль лоукостера на внутрішніх рейсах. Отже, можемо зробити висновок, що бізнес-моделі цілком доповнюють одна одну, а не замінюють.

Ще однією успішною стратегією, яка вперше була апробована авіакомпанією, виявилася відстрочка прийняття рішення. American Airlines за допомогою систем комп'ютерного резервування у 1980-х роках змогла швидко змінювати ціни, залежно від економічних та інших умов.

Пізніше цю стратегію адаптувала компанія Uber, запровадивши «пікові тарифи» у моменти максимальної завантаженості.

Згодом виявилось, що ключовими перевагами наведених вище підходів слугує можливість регулювання пропускну здатності та штатного розкладу у режимі реального часу. Зокрема, це стало у нагоді традиційним кол-центрам та сприяло розвитку аутсорсингових послуг у цьому секторі.

Ще одним підходом, що здобуває популярність у підприємців нової хвилі в умовах Індустрії 4.0 виступає концепція бережливого стартапу, згідно

якого втратила актуальність необхідність детальних бізнес-планів.

Бережливий стартап (англ. Lean Startup, LS) означає створення, розробку і подальше просування продуктів чи послуг без необхідності залучення значного первинного фінансування або витратних пробних запусків продукції.

Крім того, даний підхід передбачає, що перш за все починають з пошуку моделі, а не бізнес-плану, шляхом коротких експериментальних раундів тестування різних моделей, відслідковуючи зворотній зв'язок. Відповідно, застосування бережливого підходу є можливим за умови дроблення стратегічних рішень. Основні відмінності між традиційним та бережливим стартапами подано у табл.1.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика традиційного та бережливого стартапів

Фактор	Традиційний стартап	Бережливий стартап
Стратегія	За основу беруть реалізацію бізнес-плану	В основі лежать гіпотези для перевірки бізнес-моделі
Розробка продукту / послуги	Переважає управління ланцюжками поставок	Тестування гіпотез шляхом взаємодії зі споживачами
Швидкість реалізації	Середня	Висока
Ризики	Порівняно складно передбачити ризики	Потенційні ризики зменшуються за рахунок ітерацій
Проектування	Детальна специфікація або ітераційний підхід	Ітераційний процес на основі аджайл-підходу

Станом на сьогодні бережливі стартапи ще не стали мейнстрімом в інноваційній економіці, однак є перспективним з точки зору економії часу та ресурсів за рахунок активного впровадження і використання аджайл-розробки, коли послідовно тестуються мінімально життєздатні продукти.

При цьому аджайл-підхід поширюється і на перегляд бізнес-моделі, оскільки, на відміну від традиційних підходів, ключовим стає пошук найбільш ефективних способів та методів ведення діяльності шляхом перевірки гіпотез на помилковість (рис.1).

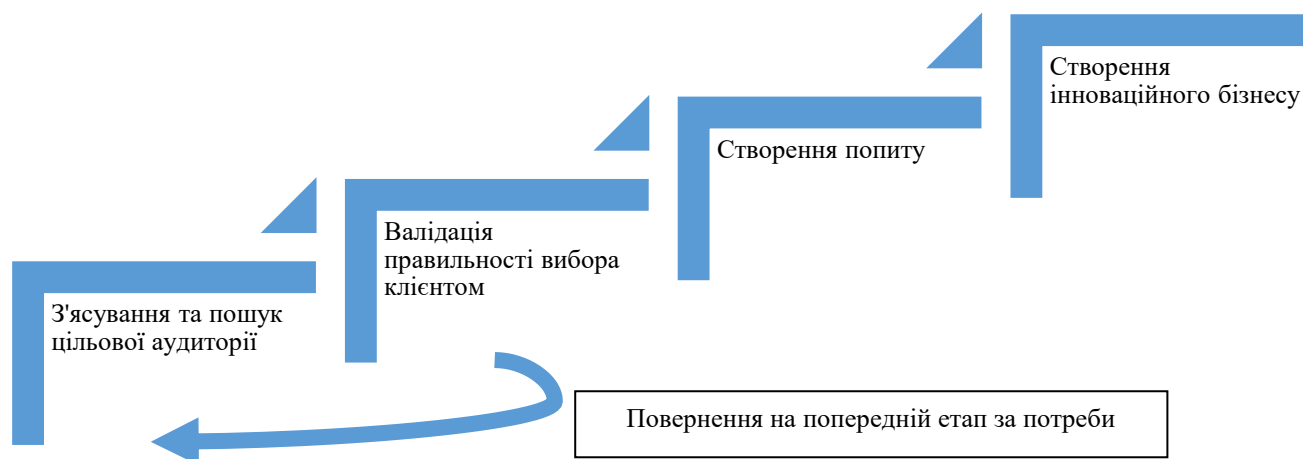

Рис. 1 - Етапи перегляду бізнес-моделі інноваційного підприємництва

На першому етапі ідеї інноваційного підприємництва ідеї компанії конвертуються у гіпотези, припущення про потреби потенційних споживачів перевіряються, після чого створюється «мінімально життєздатний продукт» (англ. Minimum Viable Product, MVP), тобто «пробну» версію продукту/послуги, у яку має бути закладено мінімальний функціонал для вирішення базової потреби, оскільки ключовим виступає здатність продемонструвати прототип, а не повноцінний продукт.

Після запуску першої мінімальної версії важливо отримати фідбеки від перших користувачів, щоб на їх основі покращити продукт/послугу.

Крім того, ідея інноваційного підприємництва на етапі тестування MVP має можливість отримувати плату, аби ці кошти пізніше реінвестувати в покращення продукту.

Загалом, процес розробки MVP має спільні риси з Agile методологією, яка виникла у сфері розробки програмного забезпечення, отримавши пізніше поширення у бізнес-середовищі. Якщо Agile передбачає покроковий підхід у вигляді ітерацій. Разом з тим, MVP, окрім тестування, дозволяє зменшити ризики та забезпечити вищу адаптивність бізнесу.

На другому етапі розпочинається перевірка інших гіпотез інноваційного підприємництва, що передбачає підтвердження споживчого інтересу на основі попередніх замовлень. У тому випадку, коли одна чи декілька гіпотез не підтверджуються, можливим є їх перегляд та зміна за рахунок повернення на попередній етап.

На третьому етапі, коли продукт/послуга є готовими до виходу на ринок, уже на базі перевірених гіпотез інноваційне підприємництво створює попит, розпочинається імплементація маркетингової стратегії та продажів, а також масштабування бізнесу.

На четвертому, фінальному, етапі інноваційне підприємництво перетворюється у формальну організацію, дієву бізнес-модель.

Про неефективність поточної бізнес-моделі можуть свідчити наступні фактори: наступні інновації менш ефективні за попередні, відтік клієнтів до конкурентів, зниження загальної ефективності діяльності.

Разом з тим, можливо виокремити ряд успішних стратегій (табл. 2)

Таким чином, спільні риси проаналізованих успішних трансформаційних моделей – це насамперед прагнення до замкненого циклу, персоналізація товарів та послуг, використання цифрових платформ для спільного використання активів, нові підходи до ціноутворення (плата за фактично використані товари/послуги), створення екосистеми, підвищення адаптивності організації підприємства.

Практичне порівняння компаній за комплексністю впровадження вищенаведених аспектів інноваційності в умовах діджиталізації подано у табл.3.

Щодо нових підходів до ціноутворення, то Uber однією з перших компаній запровадили оплату по факту та рейтингову систему оцінки тих, хто надає послуги, що, в свою чергу, також свідчить про високу персоналізацію, передбачену бізнес-моделлю.

На трансформацію бізнес-моделей впливають сучасні тренди (рис.2): машинне навчання, штучний інтелект, великі дані, а також хмарні технології та промислові розробки (3D-друк, нанотехнології).

Водночас в умовах діджиталізації важливо вчасно оцінити потенційну загрозу від безкоштовних продуктів конкурентів та дослідити чи генерують такі пропозиції дохід.

Оскільки такий маркетинговий хід часто використовують нові гравці на ринку з метою розширення бази клієнтів, то від швидкості реакції залежить розмір втрат від продажів.

Стратегію безкоштовного/продукту послуги

інтегрував лоукостер Ryanair, оскільки близько чверті квитків на рейс компанія може реалізувати безоплатно за умови, що платними є їжа на борту, резервування, право пріоритетної посадки тощо.

Таблиця 2 – Стратегії підвищення конкурентоспроможності в умовах діджиталізації

Стратегія	Суть стратегії	Приклади успішної імплементації
Пакетні пропозиції	Купівлі будуть завершеними за умови придбання суміжних товарів/послуг	Apple для iPod/iTunes
Freemium	Базові послуги надаються безкоштовно, решта – за умови додаткової плати	LinkedIn, Spotify, Rozetka, Kasta
Тайм-шер	Часткове користування товаром чи послугою на визначений період часу; повноцінне володіння – за умови сплати певної частини вартості	NetJets
Цифрові платформи	Забезпечення взаємодії між різними групами користувачів з метою створення цінності завдяки відкритій інфраструктурі	Uber, Airbnb, Amazon, Booking
Підтримка автоматизації	Використання програмного забезпечення для автоматизації процесів та зниження експлуатаційних витрат	IBM
Мінімізація посередників	Безпосередня взаємодія з клієнтами товарів та користувачами послуг	Dell
Брокерське обслуговування	Поліпшення співпраці покупців та продавців за рахунок оптимізації укладання угод; передбачено плату за успішні транзакції	Orbitz
Трансфер даних у активи	Надання доступу до даних чи володіння ними за рахунок процесів управління даними та аналізу ними	Facebook, Waze
Краудсорсинг	Надання контенту в обмін на аутсорсинг рішення задач	Youtube, Wikipedia

Таблиця 3 – Порівняльна таблиця

Підприємство	Галузь	Аспекти інноваційності в умовах діджиталізації				
		Персоналізація	Спільне використання активів	Екосистема співпраці	Адаптивність	Фактичне ціноутворення
Uber	Таксі	+	+	+	+	+
Dell	Електроніка	+	-	+	+	+
Airbnb	Нерухомість	+	+	+	+	-
Coursera	Освіта	+	-	+	-	-
Alibaba	Рітейл	+	-	+	-	+
Canon	Електроніка	-	-	+	-	+
Amazon	Рітейл	+	-	+	+	+
Edx	Освіта	+	-	-	+	-
Zara	Одяг	+		+	+	

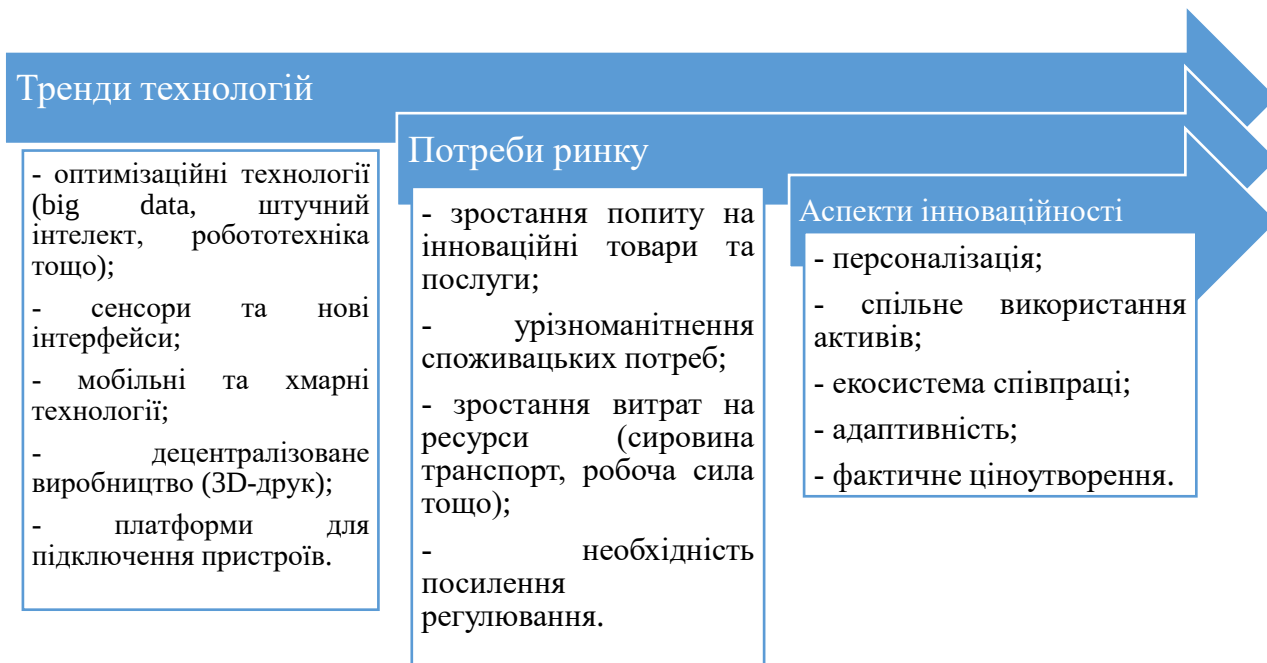

Рис. 2 - Взаємозв'язок трендів технологій, потреб ринку та аспектів інноваційності

Це дозволило авіаперевізнику лише у Європі завоювати більшу частку ринку, аніж та, що припадає на Air France. Крім того, компанії можуть час від часу безкоштовний товар чи послугу надавати пакетно з платним (так, Hewlett-Packard традиційно дарують принтери при покупці комп'ютерів).

Висновки і пропозиції. Отже, щоб змінити існуючу бізнес-модель варто визначити специфіку галузі, після чого проаналізувати вплив технологій та існуючих потреб ринку, аби сформулювати аспекти інноваційності, які потребуватимуть втілення.

Водночас така стратегія може піти на користь уже існуючому успішному бізнесу, оскільки це може забезпечити збільшення бази користувачів одним зі способів: 1) шляхом диференціювання безкоштовного продукту для масового користувача та преміум-версій для бізнесу; 2) перехресні продажі за умови наявності широкої лінійки продуктів, які доповнюють безкоштовний; 3) пакетні пропозиції (безкоштовна пропозиція додатково до платного товару/послуги).

Такі стратегічні ходи є вигідними для компанії з огляду на той факт, що після того як підприємством були понесені основні витрати, створення додаткового продукту мінімально впливає на загальні витрати.

Список літератури

1. Harry Bouwman, Shahrokh Nikou, Francisco J. Molina-Castillo, Mark de Reuver. The impact of digitalization on business models. Digital Policy, Regulation and Governance. 2018. Vol. 20. № 2. P. 105-124.
2. Bonina C., Koskinen K., Eaton B., Gawer A. Digital platforms for development: Foundations and research agenda. Information Systems Journal. 2021. URL:

- <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/isj.12326>
3. Натюріна А.О. Фундамент цифрової трансформації бізнесу. Управління розвитком, 2018. № 1 (191). С. 55-60.
4. Краус Н.М., Голобородько О.П., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. Ефективна економіка, 2018. №1. URL: https://www.researchgate.net/publication/335858332_Cifrova_e_konomika_trendi_ta_perspektivi_avangardnogo_harakteru_rozvitku
5. Ткачук Г.О. Цифрові трансформації: взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. Економіка харчової промисловості. 2019. Т. 11, Вип. 4. С. 42-50.
6. Kasych A., Yakovenko Y. and Tarasenko I., "Optimization of Business Processes with the use of Industrial Digitalization," 2019 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES), 2019, pp. 522-525, doi: 10.1109/MEES.2019.8896531.
7. Tammy Alairys, Jim Little, Mazen Baroudi, Rohit Joshi. The combinatorial effect of emerging technologies. Ernst & Young, 2020. 12 p.
8. Маслак О. І., Гришко Н.Є., Глазунова О.О., Гришко Б.В. Промислові інновації: механізм управління з урахуванням стадій їх життєвого циклу. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Економічні науки. Харків. № 5, 2020. С. 68-71.
9. Digital transformation of Ukraine: Vision 2025. Інфографічний довідник. ТОП ЛІД. 2019. 35 с.
10. Маслак О.І. Диверсифікація інноваційного розвитку промисловості в контексті перспективної інвестиційної політики / О.І. Маслак // *Інвестиції: практика та досвід. Науково-практичний журнал.* - 2010. -№4 (лютий). - С. 13-16.
11. Олейникова Ю.А. Вызовы и модели развития бизнеса в условиях прогресса. Вопросы инновационной экономики. 2019. № 4. С. 1415-1426.
12. Маслак О.І., Коломицева О.В., Гришко Н.Є., Яковенко Я.Ю. Конкурентоспроможність бізнес-моделей авіаційних підприємств: інноваційний аспект. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*, Випуск 62, 2021, с.45-54. DOI 10.24025/2306-4420.62.2021.241610
13. Розанова Н. Эволюция фирмы в условиях цифровой экономики. Мировая экономика и международные отношения. 2019. Т. 63. № 8. С. 21-28.

References (transliterated)

1. Harry Bouwman, Shahrokh Nikou, Francisco J. Molina-Castillo, Mark de Reuver (2018). The impact of digitalization on business models. Digital Policy, Regulation and Governance. 2018. Vol. 20. № 2. P. 105-124.
2. Bonina C., Koskinen K., Eaton B., Gawer A. (2021). Digital platforms for development: Foundations and research agenda. Information Systems Journal. 2021. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/isj.12326>
3. Natorina A. O. (2018). The foundation of digital business transformation [Fundament cyfrovoyi transformatsiyi biznesu]. Upravlinnya rozvytkom, no 1 (191), pp. 55-60.
4. Kraus N. M., Goloborodko O. P., Kraus K. M. (2018). Cyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy avangardnogo xarakteru rozvytku. Efektyvna ekonomika, no1. URL: https://www.researchgate.net/publication/335858332_Cifrova_ekonomika_trendi_ta_perspektivi_avangardnogo_harakteru_rozvytku
5. Tkachuk G.O. (2019). Cyfrovi transformatsiyi: vzayemozvyazok iz systemoy ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva (2019). Ekonomika harchovoyi promyslovosti, T.11, Vol. 4, 42-50.
6. Kasych A., Yakovenko Y. and Tarasenko I. (2019) "Optimization of Business Processes with the use of Industrial Digitalization," 2019 IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES), 2019, pp. 522-525, doi: 10.1109/MEES.2019.8896531.
7. Tammy Alairys, Jim Little, Mazen Baroudi, Rohit Joshi. The combinatorial effect of emerging technologies. Ernst & Young, 2020. 12 p.
8. Maslak O. I., Gryshko N. Ye., Hlazunova O.O., Gryshko B.V. (2020). Promyslovi innovatsii: mekhanizm upravlinnia z urakhuvanniam stadii yikh zhyttievoho tsyклу [Industrial innovations: a management mechanism based on the stages of their life cycle]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Ekonomichni nauky. Kharkiv. no 5, 2020. pp. 68-71.
9. Digital transformation of Ukraine: Vision 2025. Infographic guide. TOP LID. 2019. 35p.
10. Maslak O.I. (2010) Dyversyfikatsiia innovatsiinoho rozvytku promyslovosti v konteksti perspektyvnoi investytsiinoi polityky [Diversification of innovative industrial development in the context of long-term investment policy] *Investytsii: praktyka ta dosvid. Naukovo-praktychnyi zhurnal* [Investments: practice and experience. Scientific and practical journal]. - 2010. -Vol. 4. - pp. 13-16.
11. Oleynikova Yu.A. (2019) Vyzovy i modeli razvitiya biznesa v usloviakh progressa [Challenges and models of business development in the context of progress.]. Voprosy innovatsionnoy ekonomiki. 2019. Vol. 4. pp. 1415-1426.
12. Maslak, O.I., Kolomytseva, O.V., Grishko, N.Ye., Yakovenko, Ya.Yu. (2021). Competitiveness of business models of aviation enterprises: innovative aspect. [Konkurentospromozhnist biznes-modelei aviatsiinykh pidpryyemstv: innovatsiyni aspekt] *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnologichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, [Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences], Issue 62, 2021, pp.45-54. DOI 10.24025 / 2306-4420.62.2021.241610
13. Rozanova N. Evolyutsiya firmy v usloviakh tsifrovoy ekonomiki. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya [The evolution of the firm in the digital economy. World economy and international relations]. 2019. V. 63. No. 8, pp. 21-28.

Надійшло (received) 01.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Маслак Ольга Іванівна (Maslak Olga Ivanivna) – доктор економічних наук, професор, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, професор кафедри економіки; м. Кременчук, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6793-4367>; e-mail: oimaslak2017@gmail.com

Гришко Наталія Євгенівна (Grishko Natalya Yevheniyivna) – кандидат економічних наук, доцент, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, доцент кафедри економіки; м. Кременчук, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1644-3861>; e-mail: 2nata.grishko@gmail.com

Зайцев Сергій Сергійович (Zaytsev Serhiy Serhiyovych) – аспірант кафедри економіки, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського; м. Кременчук, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8494-533X>; e-mail: serhiy_zaytsev@ukr.net

Колісник Анастасія Олександрівна (Kolisnyk Anastasiya Oleksandrivna) – здобувач ОС бакалавр, ОПП Економіка, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, кафедра економіки; м. Кременчук, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0025-4524>; e-mail: nastenakolesnik2000@gmail.com

Панчеліна Юлія Миколаївна (Panchelina Yuliya Mykolayivna) – здобувач ОС магістр, ОПП Економіка, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, кафедра економіки; м. Кременчук, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8571-1714>; e-mail: ekon@kdu.edu.ua

К.А.ЗІНЕНКО, Т.О.КОБЕЛЄВА**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ**

Мета статті полягає в дослідженні теоретико-методичних аспектів визначення дефініцій «безпеки», «економічна безпека» та «економічна безпека будівельного підприємства». Доведено, що безпека суспільства характеризується як взаємозв'язок трьох складових: політичної стабільності, економічного процвітання та обороноздатності держави, що залежать, у свою чергу, як від певних внутрішніх, так і зовнішніх параметрів. Узагальнюючи розуміння суті безпеки автори стверджують, що безпека є категорією, яка характеризує стан захищеності для суб'єкта та можливість протистояти загрозам. Виділено та охарактеризовано сім етапів в розвитку дефініції «безпеки», починаючи з античних часів і до нашого часу. Проводячи компаративний аналіз визначень науковців щодо суті економічної безпеки підприємства виділено два основні підходи до її розуміння відповідно яких можна систематизувати визначення: перший – вузький, відповідно якого економічна безпека розглядається з позиції захищеності та здатності підприємства усунути загрози; другий – значно ширший, до якого відносяться визначення що базуються на встановлені мети функціонування підприємства. Авторами доведено, що формування системи оцінювання економічної безпеки будівельного підприємства потребує вивчення галузевої специфіки. Специфіка будівельної галузі полягає у впливі на інші галузі національної економіки країни. Вона є пріоритетною основою економічного зростання, формує структуру економіки шляхом реалізації частини інвестицій в основний капітал інших галузей виробництва. Обґрунтовано, що формування системи оцінювання економічної безпеки будівельного підприємства потребує вивчення галузевої специфіки. Специфіка будівельної галузі полягає у впливі на інші галузі національної економіки країни. Вона є пріоритетною основою економічного зростання, формує структуру економіки шляхом реалізації частини інвестицій в основний капітал інших галузей виробництва. В авторському розумінні методологічна сутність економічної безпеки будівельного підприємства визначається як стан захищеності підприємства, що забезпечує стійке функціонування та досягання цілей підприємства в поточній діяльності та його розвиток у перспективі з урахуванням інтересів та взаємодії зацікавлених сторін. Узагальнення існуючих підходів до визначення складових економічної безпеки, зокрема, врахування особливостей виробничо-комерційної діяльності підприємств будівельної галузі, з метою забезпечення їх економічної безпеки виділено шість її складових: фінансова, техніко-технологічна, кадрова, ринкова, правова, екологічна. Запропонований перелік складових не лише дозволяє врахувати галузеві особливості їх діяльності, а і дає змогу окреслити фактори внутрішнього та зовнішнього середовища які впливають на кожну з них і можуть здійснювати як стабілізуючий, так дестабілізуючий вплив на діяльність будівельних підприємств у процесі їх господарської діяльності.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, будівельне підприємство, складові формування.

K.A.ZINENKO, T.O. KOBELIEVA**ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: METHODOLOGICAL ESSENCE AND COMPONENT FORMS**

The purpose of the article is to study the theoretical and methodological aspects of defining the definitions of "safety", "economic safety" and "economic safety of a construction enterprise". It is proved that the security of the society is characterized as an interrelation of three components: political stability, economic prosperity and defense capability of the state, which depend, in turn, both on certain internal and external parameters. Summarizing the understanding of the essence of security, the authors claim that security is a category that characterizes the state of security for the subject and the ability to resist threats. Seven stages in the development of the definition of "security" have been identified and characterized, starting from ancient times and up to our time. Carrying out a comparative analysis of the definitions of scientists regarding the essence of the economic security of an enterprise, two main approaches to its understanding are highlighted, according to which it is possible to systematize the definition: the first is a narrow one, according to which economic security is considered from the standpoint of the enterprise's security and ability to eliminate threats; the second is much broader, which includes definitions based on the established goals of the enterprise's operation. The authors proved that the formation of a system for evaluating the economic security of a construction enterprise requires studying the specifics of the industry. The specificity of the construction industry lies in its influence on other branches of the national economy of the country. It is the priority basis of economic growth; it forms the structure of the economy by implementing part of the investments in the fixed capital of other branches of production. It is substantiated that the formation of a system for evaluating the economic security of a construction enterprise requires the study of the specifics of the industry. The specificity of the construction industry lies in its influence on other branches of the national economy of the country. It is the priority basis of economic growth; it forms the structure of the economy by implementing part of the investments in the fixed capital of other branches of production. In the author's understanding, the methodological essence of the economic security of the construction enterprise is defined as the state of security of the enterprise that ensures stable functioning and achievement of the enterprise's goals in the current activity and its development in the future, taking into account the interests and interaction of interested parties. Summarizing the existing approaches to determining the components of economic security, in particular, taking into account the peculiarities of the production and commercial activity of enterprises in the construction industry, with the aim of ensuring their economic security, six of its components are identified: financial, technical and technological, personnel, market, legal, environmental. The proposed list of components not only makes it possible to take into account the sectoral features of their activity, but also makes it possible to outline the factors of the internal and external environments that affect each of them and can exert both a stabilizing and a destabilizing influence on the activity of construction enterprises in the course of their economic activity.

Keywords: security, economic security, construction enterprise, components of formation.

Вступ. Поступальний розвиток і стабільне функціонування українських підприємств у сучасних складних економічних умовах суттєво ускладнюється наявністю реальних економічних та політичних загроз різного виду та характеру, як від зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Виходячи з цього, надзвичайно актуальним стає підвищення контролю за станом економічної безпеки підприємств та реальне забезпечення можливостей усунення наявних загроз на

базі проведення оцінки рівня економічної безпеки та ефективних дій по підтримці його необхідного значення. Дослідження методологічної та теоретико-методичної сутності дефініції «економічна безпека», визначення її особливостей, принципів формування та реального використання у виробничо-підприємницькій діяльності кожного підприємства, установи, організації представляє собою, на наш погляд, надзвичайно важливу теоретико-методичну

задачу, від успішного вирішення якої залежить сталий розвиток підприємства, регіону, галузі і країни в цілому. Особливого значення ці питання набувають в умовах повномасштабної війни російської федерації проти нашої країни, що нагально потребує майбутнього відновлення економічного потенціалу України.

Тому залишається актуальним проведення досліджень у пошуку універсального комплексного підходу до оцінювання, що сприятиме прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемами сутності та оцінки рівня економічної безпеки підприємств та організацій займалась достатня кількість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед них слід назвати Андрієнко В. М., Богдан Н.М., Васильців Т., Воронков О.О., Денисенко М.П., Донець Л.І., Дяченко К. С., Козаченко Г.В., Молодід О.О., Пушкар Т.А., Ткачук Г.Ю., Чорна М.В., Шуміло О.С. та ін. [1-30].

Вказані вчені запропонували велику кількість методичних підходів до визначення сутності економічної безпеки та методичних рекомендацій щодо її оцінювання. Але далеко не в усіх наявних підходах приділено необхідну увагу таким важливим факторам впливу на рівень економічної безпеки підприємства, як різні групи стейкхолдерів (постачальники, держава, споживачі, конкуренти, власники та співробітники підприємства).

Метою проведеного дослідження є дослідження теоретико-методичних та методологічних засад економічної безпеки підприємства як економічної категорії і обґрунтування системи її комплексної оцінки.

Результати дослідження. Для формування системи оцінювання економічної безпеки підприємства та проведення якісної оцінки доцільним є дослідження її теоретичного підґрунтя, а саме розкриття суті понять «безпека», «економічна безпека підприємства» та «економічна безпека будівельного підприємства».

Категорія дефініції, що досліджується, «безпека» в перекладі з латини («*securitas*») означає недбалість, безтурботність, вільність від страху, душевний спокій, відсутність небезпеки, спокій, впевненість у собі [1, с.583]. Вебстер Н. у «Глумачному словнику англійської мови» наводить таке визначення безпеки («*safety*» та «*security*»), під яким розуміє «надійність, захищеність від будь-яких посягань» [2, с.179]. «*Safety*» та «*security*» – ці два терміни мають одне загальне значення – «безпека», вони йдуть поряд один з одним, але використовуються у різному контексті. В Оксфордському словнику англійської ці два слова значаться як синоніми. Наприклад, *safety* - стан безпеки, коли перебуваєш у безпеці, і коли немає жодної небезпеки; *security* - стан безпеки, захищеності.

Древні греки поняття «бути у безпеці» трактували як «володіти ситуацією». У перекладі з іврит «безпека» набуває декілька значень. У прямому сенсі «*a'sfalh*» – твердий, непохитний, непорушний, міцний; *ei'rh/nh* – мир, спокій; *swthri/a* – порятунк, позбавлення, збереження, спасіння» [2, с. 178].

На нашу думку, одним із основоположників сучасного погляду на безпеку суспільства є італійський соціолог і економіст В.Парето. Ця проблема піднімалася ним у дослідженнях першої чверті ХХ ст., у яких безпека суспільства характеризувалася як взаємозв'язок трьох складових: політичної стабільності, економічного процвітання та обороноздатності держави, що залежать, у свою чергу, як від певних внутрішніх, так і зовнішніх параметрів.

Дослідження Денисенко М.П. та Бреус С.В. дозволило виділити сім етапів у розвитку дефініції «безпека», починаючи з античних часів і до нашого часу [3].

Етап 1. Перші згадки про безпеку, як певну соціальну категорію, мають місце в працях видатного філософа античності Арістотеля (забезпечення безпеки громадян, що може бути досягнута у результаті дотримання розподільчої та зрівняльної справедливості); в науковому дослідженні Платона «Держава», де зазначено, що держава з достатком, а не надлишком, є ідеальною, однак у зв'язку з виникненням надлишкових потреб, виникають різноманітні конфлікти, розв'язання яких відбувається у результаті протистоянь, у тому числі воєнних, і у загальному підсумку держава перетворюється із «здорової» на ту, яку «лихоманить»; Цицерон М. ставив забезпечення безпеки в перший ряд практичної діяльності, вище теорії і зазначав, що пізнання і споглядання природи були б в якомусь відношенні неповними і тільки розпочатими, якби за ними не послідували дії. Тобто на першому етапі головною метою було забезпечення суспільної безпеки.

Етап 2. В XII-XVII ст. термін «безпека» трактується як спокійний стан духу людини, яка в певній мірі вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки, але зауважимо, що цей термін в Західній Європі в цей час вживався досить рідко.

Етап 3. В XVII-XVIII ст. термін «безпека» отримує нове трактування: це «стан, ситуація спокою, коли немає реальної небезпеки, а також матеріальні, економічні, політичні умови, відповідні органи та організації, що сприяють утворенню такої ситуації» [142, с. 16]. Це означає, що з часів античності і до XVIII ст. в дослідженнях філософів термін «безпека» розглядався з позицій створення безпечних засад життя, його захисту та розвитку умов життєдіяльності, головна роль в цьому віддавалася державі.

Етап 4. В XIX ст. для забезпечення безпеки однієї держави вже стає замало, усвідомлення та категоризація сутності безпеки переходить на рівень захисту від небезпек сукупності людей, а вже в подальшому – на рівень держави як організації влади.

Етап 5. З 1917 р. відбувається політизація дефініції «безпека», вона стає інструментом у боротьбі з контрреволюцією для забезпечення безпеки держави. Відбувається закріплення на законодавчому рівні поняття «безпека», але без практичного врахування безпеки суспільства чи особи.

Етап 6. У 80-х роках минулого сторіччя, безпеку як категорію вже перестали розглядати переважно як військовий термін. У цей час безпека виходить на інший рівень, і охоплює не лише військові аспекти, але і, в першу чергу, політичні, інформаційні, економічні,

екологічні, виробничі, науково-технологічні, гуманітарні, ідеологічні та культурні.

Етап 7. З 90-х років минулого сторіччя простежується в більшості випадків перехід від економічної безпеки з військової точки зору до концепцій, в яких економічна безпека розглядається як функція незалежності держави від зовнішньоекономічної політики других країн, вона базується на певній сукупності умов і факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

У цілому, розгляд становлення поняття «безпека» дозволяє зробити висновок про те, що в період другої половини ХХ ст. і до початку ХХІ ст. відбулось формування терміну «безпека», що дає реальні можливості конкретизації заходів щодо її ефективного забезпечення.

Сьогодні для України дуже важливо знайти оптимальне співвідношення між відкритістю економіки та захистом національних інтересів, щоб забезпечити економічну безпеку країни, підприємств, членів суспільства. По суті, економічна безпека – це насамперед захищеність національних інтересів держави. І якраз з цих позицій слід розглядати і національну, і галузеву, і регіональну, і корпоративну економічну безпеку.

У науковій літературі безпека визначається як «...стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз» [4]. У словнику С. Ожегова безпека трактується як «стан при якому не загрожує небезпека, тобто є захист від небезпеки» [5]. Узагальнюючи розуміння суті безпеки можна стверджувати, що безпека є категорією яка характеризує стан захищеності для суб'єкта та можливість протистояти загрозам.

Із поняття «безпека» синтезується поняття «економічна безпека підприємства», яка є її елементом. Проводячи компаративний аналіз визначень науковців [1-27] щодо суті економічної безпеки підприємства виділено два основні підходи до її розуміння відповідно яких можна систематизувати визначення: перший – вузький, відповідно якого економічна безпека розглядається з позиції захищеності та здатності підприємства усунути загрози.

Адже, для будь якого суб'єкта господарювання з визначеними параметрами конкурентоспроможності, ефективності, стабільності функціонування, прогресивності розвитку та іншими, що відповідають його цілям незалежно від розміру і сфери діяльності, для цих параметрів завжди існує загроза негативного впливу, нанесення шкоди із зовні або в середині підприємства. Якщо підприємство не реагує вчасно на загрози, то їх кількість може підвищуватися і наслідком бездіяльності може бути відсутність досягнення цілей, погіршення результативних показників [3, с.10].

Другий підхід значно ширший, до якого відносяться визначення що базуються на визначенні цілей функціонування підприємства [6, 9, 16, 22], де основними місіями та цілями підприємства є: ефективність використання ресурсів, стійкість і

прогресивність та сталість розвитку, стабільність функціонування, конкурентоспроможність. Для досягнення конкретних цілей підприємства необхідно мати визначені параметри економічної безпеки, тобто розробляти та реалізувати заходи запобігання загрозам і забезпечувати успішність основної економічної функції підприємства.

Поряд із зазначеними основними підходами є й значна кількість інших, серед них на увагу заслуговує підхід до визначення суті економічної безпеки Белокурова В.В. [7], який розуміє економічну безпеку як наявність конкурентних переваг, але сама наявність, без застосування конкурентних переваг в діяльності підприємства не може гарантувати економічну безпеку. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П. та Ляшенко О.М. визначають економічну безпеку як міру гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства [8]. Більшість елементів, охарактеризованих підходів включає визначення Васильцева Т., згідно з яким економічною безпекою підприємства вважають такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування [9].

Проводячи дослідження сутності економічної безпеки підприємства можна визначити, що серед вітчизняних і зарубіжних авторів не існує єдиного універсального визначення економічної безпеки підприємства, що актуалізує подальші дослідження у цьому напрямку.

Розкриття суті поняття «економічна безпека будівельного підприємства» має базуватися на розумінні суті будівництва, будівельного підприємства та враховувати визначення науковців щодо суті його економічної безпеки.

Будівництво – галузь матеріального виробництва, в якій створюються основні фонди виробничого і невиробничого призначення: готові до експлуатації будівлі, споруди, їх комплекси [10]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що будівельне підприємство це самостійна цілісна система технологічних, соціальних та економічних відносин, що виступає як суб'єкт господарювання та має право юридичної особи. Основною діяльністю будівельного підприємства є професійно організований трудовий колектив здатний за допомогою наявних у його розпорядженні засобів виробництв виробляти потрібну споживачеві будівельну продукцію (будинки, споруди, будівельні роботи) та будівельні послуги (ремонтно-будівельні роботи) відповідного призначення, профілю, типу та споживчого призначення [11, с. 27].

Проведене дослідження думок різних дослідників та систематизації різних наукових підходів до трактування поняття «економічна безпека підприємства» дозволило виділити та узагальнити їх характерні

особливості (табл.). Аналізуючи виділені характерні особливості наукових підходів щодо розуміння сутності економічної безпеки будівельного підприємства вважаємо, що найбільш ґрунтовно та комплексно розкриває її сутність синтез таких підходів, як орієнтований на захист від існуючих загроз та функціональний.

Окрім того, слід зазначити, що будівельне підприємство функціонує на ринку у постійній взаємодії із багатьма підприємствами та організаціями, як державними так і іншими формами власності (зацікавленими сторонами). Забезпечення економічної безпеки будівельного підприємства має відбуватися із врахуванням інтересів цих сторін.

Таблиця – Систематизація підходів до визначення поняття «економічна безпека будівельного підприємства»

Підхід	Суть підходу	Акцент	Автор
Функціональний	Властивість будівельного підприємства, що характеризується його здатністю нормально функціонувати для досягнення своїх цілей при існуючих зовнішніх умовах і їх змінах в певних межах. При цьому під «нормальним» розуміють таке функціонування підприємства, яке в існуючих внутрішніх та зовнішніх умовах забезпечує досягнення будівельним підприємством поставлених цілей оптимальним або максимально близьким до нього шляхом.	Стійке функціонування та досягати цілей підприємства.	Донець Л.І., Вашенко Н.В. [12], Берлач А.І. [13]
	Створення таких умов їх функціонування, при яких забезпечено достатній рівень економічної безпеки, який надає можливість реалізовувати економічні інтереси і створювати певний запас міцності для реалізації в подальшому економічних інтересів підприємств і обумовлюється технологією будівельного виробництва, його сезонністю, наявністю різноманітності об'єктів будівництва, можливими джерелами фінансування, розгалуженістю видів діяльності підприємств будівельної галузі, а також формуванням інституційного середовища здійснення діяльності у сфері будівництва.	Умови функціонування, при яких забезпечено достатній рівень економічної безпеки	Пушкар Т.А., Дяченко К.С. [14]
	Реалізація будівельної продукції будівельними підприємствами в процесі їх ефективної взаємодії із підприємствами сумісних галузей комплексу.	Взаємодія з іншими підприємствами	Богдан Н.М. [15]
	Один із аспектів характеристики підприємства, що відображає його здатністю нормально функціонувати для досягнення своїх цілей за умови протистояння можливого впливу загроз зовнішнього та внутрішнього середовища. Під нормальним доцільно розуміти таке функціонування підприємства, яке в існуючих умовах забезпечує досягнення поставлених цілей.	Характеристика підприємства	Пірятінська І.В. [16]
Ресурсно-функціональний	Стан ресурсів будівельного підприємства, що дозволяє продовжувати свою господарську діяльність не зважаючи на ймовірність негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на її фінансові результати.	Стан ресурсів будівельного підприємства	Андрієнко В.М. [17]
Орієнтований на захист від загроз	Захищеність діяльності будівельного підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначиться негативно на його діяльності та сприятиме ефективному використанню ресурсів будівельного підприємства (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, прав, техніки й устаткування, тощо) для забезпечення розширеного відтворення та оновлення основних засобів країни та отримання мультиплікативного ефекту від інвестування коштів у будівництво.	Захищеність діяльності підприємства від загроз та пристосування до умов функціонування	Момот Т.В., Філатова І.О., Тофанюк О.В. [18]
	Стан захищеності підприємства від небажаних впливів зовнішнього і внутрішнього характеру з максимально ефективним використанням ресурсів підприємства.	Захист діяльності й ефективне використання ресурсів	Федосової О.В., Теренчук С.А. [19]
	Стан захищеності підприємства від небажаних впливів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру при максимально ефективному використанні наявних ресурсів (потенціалу) та можливостей підприємства.	Захист діяльності й ефективне використання ресурсів	Молодід О.О. [20]
Орієнтований на сукупність умов та факторів	Сукупність умов та факторів, котрі забезпечують здатність протистояти несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам можливість збереження й забезпечення стійкості підприємства у різноманітних умовах, здатність до подальшого розвитку.	Сукупність умов та факторів забезпечують здатність протистояти несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам	Федотова С.Ю. [21]

Отже, в авторському розумінні економічна безпека та досягання цілей підприємства в поточній будівельного підприємства – стан захищеності діяльності та його розвиток у перспективі з підприємства що забезпечує стійке функціонування

урахуванням інтересів та взаємодії зацікавлених сторін.

Формування системи оцінювання економічної безпеки будівельного підприємства потребує вивчення галузевої специфіки. Специфіка будівельної галузі полягає у впливі на інші галузі національної економіки країни. Вона є пріоритетною основою економічного зростання, формує структуру економіки шляхом реалізації частини інвестицій в основний капітал інших галузей виробництва.

За результатами дослідження галузевих особливостей будівництва [22, 23] виділено основні чинники, що впливають на стан економічної безпеки будівельного підприємства:

- нерухомість та закінченість будівельної продукції у вигляді будинків та споруд, що стають об'єктами земельних відносин та власності на них;

- мобільність виробництва, що характеризується наданням будівельних послуг, які надаються за місцем розміщення будівництва та визначаються замовником;

- висока вартість будівельної продукції;

- тривалі строки спорудження будинків та споруд;

- низька швидкість обороту капіталу та тривалий господарський цикл;

- значна тривалість об'єктів будівництва;

- індивідуалізація споживача (замовник виступає у ролі споживача), що формує ціну об'єкта;

- розосередженість будівництва, що полягає у переміщенні робітників після здачі одного об'єкта до іншого іноді географічно віддаленого від першого, що здорожує будівництво;

- значна потреба у взаємодії багатьох підприємств і організацій під час створення будівельної продукції, що пояснює наявність складних техніко-економічних зв'язків у галузі [24];

- значна залежність від природних факторів, що обумовлює необхідність варіації технічних і технологічних рішень і впливає на продуктивність праці, специфіку її охорони і безпеки, зумовлює тривалість і послідовність виконання робіт [25];

- наявність значної кількості документації та необхідність дотримання встановлених державою вимог, норм і нормативів;

- потреба у контролі процедури непрозорості під час ліцензування та отримання дозвільних документів.

Заслужують на увагу деякі дослідження, в яких пропонується особливості будівельної галузі та будівельних підприємств класифікувати відповідно наступних критеріїв: організаційні, технологічні, економічні особливості. Розглянемо вказані особливості більш детально.

Головними організаційними особливостями діяльності будівельних підприємств є: форми організації будівництва; залежність від рельєфу місцевості; кліматичних, сейсмологічних умов та особливостей ґрунту; посилений контроль з боку держави та суспільства.

До найбільш важливих технологічних особливостей можна віднести: довготривалий операційний цикл; не однотипність будівельних процесів, що зумовлений дрібносерійним характером виробництва.

Серед ключових економічних особливостей визначені: тривалий операційний цикл будівельного процесу; високий рівень фінансових ризиків здійснення будівельної діяльності; наявність специфічних джерел та механізмів залучення фінансових ресурсів; особливий ретельний підхід до планування та бюджетування, а також до управлінського та бухгалтерського обліку будівельної діяльності.

Базуючись на специфіці будівельної галузі та враховуючи визначення суті будівельного підприємства як самостійної функціонуючої цілісної системи із визначеними елементами, які потребують стану безпеки для стійкого функціонування, доцільним стає обґрунтування застосування системного підходу під час дослідження його економічної безпеки.

Системний підхід визначається як методологія дослідження об'єктів систем, які мають зовнішнє оточення та внутрішню структуру [26, с. 56]. Системний підхід – поняття, що підкреслює значення комплексності, широти охоплення й чіткої організації в дослідженні, проектуванні та плануванні. Системний підхід спирається на відомий діалектичний закон взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ у світі й суспільстві. Він вимагає розглядати досліджувані явища й об'єкти не тільки як самостійну систему, а й як підсистему певної великої системи [27].

Наявність деякої кількості й різноманітності зв'язків між елементами у середині системи та із її зовнішнім оточенням під час її функціонування означає складність системи. Системі притаманна цілеспрямованість. Основними властивостями системи у науковій літературі вважають: сутність та складність системи; зв'язок системи із зовнішнім середовищем; методологію цілеспрямовування системи; параметри функціонування та розвитку [27, с. 57-60]. Економічна безпека будівельного підприємства відповідно зазначених ознак є системою: а) виходячи із функціонального підходу до визначення суті економічної безпеки будівельного підприємства вона забезпечує захист від існуючих загроз відповідно функціональних складових підприємства; б) рівень економічної безпеки постійно змінюється під впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, що означає взаємозв'язки в системі; в) економічна безпека будівельного підприємства, як система має ціль яка орієнтована на забезпечення та гарантування достатнього рівня безпеки та його підвищення; г) економічна безпека будівельного підприємства як система розвивається та підлягає оцінюванню.

Отже, враховуючи особливості діяльності підприємств в сфері будівництва, під системою економічної безпеки будівельного підприємства будемо розуміти взаємодію елементів діяльності, яка дозволяє здійснювати результативну діяльність будівельного підприємства шляхом зменшення впливу загроз [15; 21]. Виходячи із зазначеного, економічній безпеці будівельного підприємства властива складність, що означає наявність її складових. З метою проведення якісного комплексного оцінювання економічної безпеки будівельного підприємства мають бути визначені та обґрунтовані її складові.

На наш погляд, узагальнюючи існуючі підходи до визначення складових економічної безпеки [30; 22; 28], для підприємств будівельної галузі з метою забезпечення економічної безпеки виділено шість її складових: фінансова, техніко-технологічна, кадрова, ринкова, правова, екологічна (рис.).

Складові економічної безпеки будівельного підприємства визначені на базі функціонального підходу до визначення суті економічної безпеки,

оскільки цей підхід, як вже зазначалось, найбільш ґрунтовно та комплексно розкриває її сутність. Зазначені складові є важливим елементом процесу забезпечення економічної безпеки будівельного підприємства, адже вони відображають усі основні аспекти діяльності підприємства та сприяють досягненню високого рівня захищеності від загроз зовнішнього та внутрішнього середовища.

Рисунок – Складові економічної безпеки будівельного підприємства

Запропонований перелік не лише дозволяє врахувати галузеві особливості їх діяльності, а і дає змогу окреслити фактори внутрішнього та зовнішнього середовища які впливають на кожну з них і можуть здійснювати як стабілізуючий, так дестабілізуючий вплив на діяльність будівельних підприємств у процесі їх господарської діяльності. Застосування системного підходу для дослідження економічної безпеки будівельних підприємств у розрізі її функціональних складових дозволяє однозначно класифікувати фактори з позитивним і негативним впливом на безпечне функціонування і розвиток підприємств, визначити цільові орієнтири розвитку і своєчасно встановити виникаючі, як зовнішні, так і внутрішні загрози. Системний підхід передбачає розгляд економічної безпеки як цілеспрямованої динамічної системи, що функціонує і розвивається шляхом управління критеріями оцінки рівня розвитку і спрямована на досягнення оптимального рівня в умовах стохастичного виникнення зовнішніх і внутрішніх негативних впливів [29].

Висновки та напрямки подальших досліджень.

Досліджено теоретико-методичні аспекти визначення дефініцій «безпека», «економічна безпека» та «економічна безпека будівельного підприємства». Доведено, що безпека суспільства характеризується як взаємозв'язок трьох складових: політичної стабільності, економічного процвітання та

обороздатності держави, що залежать, у свою чергу, як від певних внутрішніх, так і зовнішніх параметрів. Узагальнюючи розуміння суті безпеки автори стверджують, що безпека є категорією, яка характеризує стан захищеності для суб'єкта та можливість протистояти загрозам. Виділено та охарактеризовано сім етапів в розвитку дефініції «безпека», починаючи з античних часів і до нашого часу. Проводячи компаративний аналіз визначень науковців щодо суті економічної безпеки підприємства виділено два основні підходи до її розуміння відповідно яких можна систематизувати визначення: перший – вузький, відповідно якого економічна безпека розглядається з позиції захищеності та здатності підприємства усунути загрози; другий значно ширший, до якого відносяться визначення що базуються на встановленні мети функціонування підприємства. Авторами доведено, що формування системи оцінювання економічної безпеки будівельного підприємства потребує вивчення галузевої специфіки. Специфіка будівельної галузі полягає у впливі на інші галузі національної економіки країни. Вона є пріоритетною основою економічного зростання, формує структуру економіки шляхом реалізації частини інвестицій в основний капітал інших галузей виробництва. Обґрунтовано, що формування системи оцінювання економічної безпеки будівельного підприємства потребує вивчення

галузевої специфіки. Специфіка будівельної галузі полягає у впливі на інші галузі національної економіки країни. В авторському розумінні методологічна сутність економічної безпеки будівельного підприємства визначається як стан захищеності підприємства що забезпечує стійке функціонування та досягання цілей підприємства в поточній діяльності та його розвиток у перспективі з урахуванням інтересів та взаємодії зацікавлених сторін. З метою забезпечення їх економічної безпеки виділено шість її складових: фінансова, техніко-технологічна, кадрова, ринкова, правова, екологічна. Запропонований перелік складових не лише дозволяє врахувати галузеві особливості їх діяльності, а і дає змогу окреслити фактори внутрішнього та зовнішнього середовищ які впливають на кожну з них і можуть здійснювати як стабілізуючий, так дестабілізуючий вплив на діяльність будівельних підприємств у процесі їх господарської діяльності.

Список літератури

- Литвинов В. Д. Латинсько-український словник. К.: Укр. Пропілеї, 1998. 644 с.
- Ткачук Г.Ю. Підходи до сутнісного наповнення категорії «безпека». Вісник ЖДТУ. 2014. № 2 (68). Серія: Економічні науки. С. 178–184.
- Денисенко М.П., Бреус С.В. Дефініція «економічна безпека» та її розв'язок в сучасних умовах господарювання // Theoretical foundations in Economics and Management. 2022. С.147-154. URL: <https://isg-konf.com/uk/theoretical-foundations-in-economics-and-management/>
- Форд Г. Моя жизнь, мои достижения. М.: Финансы и статистика, 1992. 240 с.
- Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1998. 944 с.
- Шуміло О.С. Теоретико-методологічні засади управління економічною безпекою підприємств роздрібної торгівлі. Харків: Вид-во «Лідер», 2018. 372 с.
- Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия/ [Электронный ресурс]. URL: <http://www.safetyfactor.ru>
- Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення. К.: Лібра, 2003. 280 с.
- Васильців Т. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів : Арал, 2008 – 384 с.
- Будівельна справа [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>
- Економіка будівельного підприємства: підручник / Т.О.Окландер [та ін.]. К.: Центр учбової літератури, 2018. 363с.
- Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства. К.: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
- Берлач А. І. Безпека бізнесу: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2007. 280 с.
- Пушкар Т.А., Дяченко К.С. Особливості економічної безпеки підприємств будівельної галузі // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2013. № 2. С. 134-139. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2013_2_28
- Богдан Н.М. Теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємств будівельного комплексу в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем [Електронний ресурс] // Ефективна економіка». 2012. №10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1434>.
- Пірятінська І.В. Систематизація підходів до оцінки економічної безпеки будівельних підприємств // Науково-технічний збірник. 2012. №106. С.266-271.
- Андрієнко В. М. Сучасні підходи до формування системи економічної безпеки вітчизняних будівельних підприємств // Вчені записки університету «КРОК». Серія : Економіка. 2014. Вип. 37. С. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzduk_20
- Момот Т.О., Філатова І.О., Тофанюк О.В. Економічна безпека корпоративних підприємств будівельної галузі.. 2011. № 2(14). С. 14-26.
- Федосова О.В., Молодід О.О., Теренчук С.А. Визначення рівня економічної безпеки будівельного підприємства на основі економетричних моделей // Управління розвитком складних систем. 2011. №5. С.117-119.
- Молодід О.О. Характеристика загроз економічної безпеки будівельного підприємства. Теорія і практика будівництва. 2019. № 5. С. 54-58.
- Федотова Т.А., Дмитренко Е.Е. Економічна безпека як прояв національних економічних інтересів України // Економічний часопис-XXI, 2012. С.9-18.
- Пушкар Т.А., Дяченко К.С. Фактори зовнішнього та внутрішнього середовища економічної безпеки будівельних підприємств у розрізі її функціональних складників // Вісник ОНУ ім. О. М. Мечникова. 2017. Т. 22. № 3/56. С. 95-99.
- Чорна М.В., Пірятінська І.В. Концептуальна модель економічної безпеки будівельного підприємства. Ефективна економіка. 2012. № 10. С. 15-21.
- Новікова О.Ф., Покотиліс Р.В. Економічна безпека: концептуальні визначення та механізми забезпечення. Донецьк: НАНУ. Ін-т економіки промисловості, 2006. 408 с.
- Абалкин Л. Экономическая безопасность: угрозы и их поражение // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 4-13
- Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг : учеб. / . СПб. : Питер, 2007. 352 с.
- Рославцев Д.М. Конспект лекцій з курсу «Організація і проектування логістичних систем» [Електронний ресурс] / Д. М. Рославцев. URL: <http://semestr.com.ua/bo>
- Беспалько А.А. Экономическая безопасность строительных предприятий. URL: <http://www.dissertat.com/content/ ekonomicheskaya-bezopasnost-stroitelnykh-predpriyatii>
- Дяченко К. С., Воронков О. О. Концептуальні засади дослідження економічної безпеки будівельних підприємств. Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2017. № 4 (82). С. 117-124.
- Мехеда Н.Г., Горбань М. Складові економічної безпеки підприємства. URL: <http://www.rusnauka.com/10>

References (transliterated)

- Lytvynov V. D. Latynsko-ukrayinskyi slovnyk [Latin-Ukrainian dictionary]. K.: Ukr. Propileyi, 1998. 644 s.
- Tkachuk H.YU. Pidkhody do sutnisnoho napovnennya katehoriyi «bezpeka» [Approaches to the essential content of the "security" category]. Visnyk ZHDTU. 2014. № 2 (68). Seriya: Ekonomichni nauky. S. 178–184.
- Denysenko M.P., Breus S.V. Defynitsiya «ekonomichna bezpeka» ta yiyi rozvyy v suchasnykh umovakh hospodaryuvannya [The definition of "economic security" and its development in modern economic conditions] // Theoretical foundations in Economics and Management. 2022. S.147-154. URL: <https://isg-konf.com/uk/theoretical-foundations-in-economics-and-management/>
- Ford H. Moya zhyzn, moy dystyzenyia [My life, my achievements]. M.: Fynansy y statystyka, 1992. 240 s.
- Ozhegov S. Y. Tolkovy slovar russkoho yazyka [Interpretive dictionary of the Russian language]. M.: Azbukovnyk, 1998. 944 s.
- Shumilo O.S. Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnya ekonomichnoy bezpekoyu pidpryyemstv rozdrbnoyi torhivli: monohrafiya [Theoretical and methodological principles of management of economic security of retail trade enterprises]. Kharkiv: Vyd-vo «Lider», 2018. 372 s.
- Belokurov V. V. Struktura funktsional'nykh sostavlyayushchykh ekonomicheskoy bezopasnosti predpryyatyya [Structure of functional components of economic security of the enterprise] / [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.safetyfactor.ru>
- Kozachenko H.V. Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennya [Economic security of the enterprise: essence and mechanism of provision]. K.: Libra, 2003. 280 s.
- Vasylytsiv T. Ekonomichna bezpeka pidpryyemnytstva Ukrayiny: stratehiya ta mekhanizmy zmitsnennya: monohrafiya [Economic security of entrepreneurship of Ukraine: strategy and strengthening mechanisms: monograph]. Lviv : Aral, 2008 – 384 s.
- Budivelnna sprava [Construction business] [Elektronnyy resurs]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>

11. Ekonomika budivelnogo pidpryyemstva: pidruchnyk [Economics of a construction enterprise: a textbook] / T.O.Oklander [ta in.]. K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2018. 363s.
12. Donets L.I., Vashchenko N.V. Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva [Economic security of the enterprise]. K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2008. 240 s.
13. Berlach A. I. Bezpeka biznesu: navch. Posib [Business security: education. manual]. K.: Universytet «Ukrayina», 2007. 280 s.
14. Pushkar T.A., Dyachenko K.S. Osoblyvosti ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv budivelnoyi haluzi [Peculiarities of economic security of enterprises in the construction industry] // Problemy i perspektivy rozvytku pidpryyemnytstva. 2013. № 2. S. 134-139. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2013_2_28
15. Bohdan N.M. Teoretychni aspekty zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstv budivelnogo kompleksu v protsesi vyzayemodiyi iz zovnishnim seredovyshchem [Theoretical aspects of ensuring the economic security of enterprises of the construction complex in the process of interaction with the external environment] [Elektronnyy resurs] // Efektyvna ekonomika». 2012. №10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1434>.
16. Piryatinska I.V. Systematyzatsiya pidkhodiv do otsinky ekonomichnoyi bezpeky budivelnikh pidpryyemstv [Systematization of approaches to the assessment of economic safety of construction enterprises] // Naukovo-tekhnichnyy zbirnyk. 2012. №106. S.266-271.
17. Andriyenko V. M. Suchasni pidkhody do formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky vitchyznyanykh budivelnikh pidpryyemstv [Modern approaches to the formation of the system of economic security of domestic construction enterprises] // Vcheni zapysky universytetu «KROK». Seriya : Ekonomika. 2014. Vyp. 37. S. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_20
18. Momot T.O., Filatova I.O., Tofanyuk O.V. Ekonomichna bezpeka korporatyvnykh pidpryyemstv budivelnoyi haluzi. [Economic security of corporate enterprises in the construction industry]. 2011. №2(14). S. 14-26
19. Fedosova O.V., Molodid O.O., Terenchuk S.A. Vyznachennya rivnya ekonomichnoyi bezpeky budivelnogo pidpryyemstva na osnovi ekonometrychnykh modeley [Determining the level of economic security of a construction enterprise based on econometric models] // Upravlinnya rozvytkom skladnykh system. 2011. №5. S.117-119.
20. Molodid O.O. Kharakterystyka zahroz ekonomichnoyi bezpeky budivelnogo pidpryyemstva. Teoriya i praktyka budivnytstva [Characteristics of threats to the economic security of the construction enterprise. Theory and practice of construction.]. 2019. № 5. S. 54-58.
21. Fedotova T.A., Dmytrenko E.E. Ekonomichna bezpeka yak proyav natsionalnykh ekonomichnykh interesiv Ukrayiny [Economic security as a manifestation of national economic interests of Ukraine] // Ekonomichnyy chasopys-XXI, 2012. S.9-18.
22. Pushkar T.A., Dyachenko K.S. Faktory zovnishnoho ta vnutrishnoho seredovyshcha ekonomichnoyi bezpeky budivelnikh pidpryyemstv u rozrizi yiyi funktsional'nykh skladnykh [Factors of the external and internal environment of the economic security of construction enterprises in terms of its functional components] // Visnyk ONU im. O. M. Mechnykova. 2017. T. 22. № 3/56. S. 95-99.
23. Chorna M.V., Piryatinska I.V. Kontseptualna model ekonomichnoyi bezpeky budivelnogo pidpryyemstva [Conceptual model of economic security of a construction enterprise] // Efektyvna ekonomika. 2012. № 10. S. 15-21.
24. Novikova O.F., Pokotylenko R.V. Ekonomichna bezpeka: kontseptualni vyznachennya ta mekhanizmy zabezpechennya [Economic security: conceptual definitions and mechanisms of provision]. Donetsk: NANU. In-t ekonomiky promyslovosti, 2006. 408 s.
25. Abalkyn L. Ekonomicheskaya bezopasnost: uhrozy y ykh porazhenye [Economic security: threats and their defeat] // Voprosy ekonomiky. 1994. № 12. S. 4-13
26. Fatkhutdinov R.A. Stratehichnyy marketynh : ucheb [Strategic marketing: учеб.]. SPb. : Pyter, 2007. 352 s.
27. Roslavtsev D.M. Konspekt lektsiy z kursu «Orhanizatsiya i proektuvannya lohistychnykh system» [Synopsis of lectures from the course "Organization and design of logistics systems"] [Elektronnyy resurs] / D.M.Roslavtsev. URL: <http://semestr.com.ua/bo>
28. Bepalko A.A. Ékonomicheskaya bezopasnost stroytelnykh predpriyatyy [Economic security of construction enterprises]. URL: <http://www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-bezopasnost-stroitelnykh-predpriyatii>
29. Dyachenko K. S., Voronkov O. O. Kontseptualni zasady doslidzhennya ekonomichnoyi bezpeky budivelnikh pidpryyemstv [Conceptual foundations of the study of economic security of construction enterprises]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. 2017. № 4 (82). S. 117-124.
30. Mekheda N.H., Horban M. Skladovi ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Components of economic security of the enterprise]. URL: <http://www.rusnauka.com/10>

Надійшло (received) 03.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Зіненко Костянтин Анатолійович (Zinenko Kostyantyn Anatoliyovych) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна; тел. (097) 468-56-45,

Кобелева Тетяна Олександрівна (Kobielieva Tetiana Oleksandrivna) – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна; ORCID: 0000-0001-6618-0380; тел. (097) 468-56-45, e-mail: tanja.kobeleva@gmail.com

Т. О. ПОГОРЕЛОВА**УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ**

Метою даної статті є розгляд проблем, пов'язаних з впливом ефективності управління персоналом на ефективність господарської діяльності підприємств. Доведено, що основним джерелом економічного розвитку підприємства є його персонал. Персонал підприємства є важливим ресурсом підприємства, ефективність використання якого потребує особливої уваги. Роль людських ресурсів у високоефективному виробництві зумовлена їх здібностями, рівнем знань і кваліфікацією, до яких сьогодні висуваються все більш високі вимоги. Таким чином, одним із найефективніших способів підвищення економічного розвитку підприємства є поліпшення ефективності управління персоналом. Наголошується, що управління персоналом – це стратегічна функція, важливість якої зростає з неминучою потребою в глобалізації. Швидке зростання глобалізації бізнесу створило жорстке конкурентне середовище, де єдиний ефективний спосіб залишатися в конкуренції – це розвивати та вдосконалювати робочу силу. Для досягнення поставленої мети розглянуті основні напрями роботи менеджерів з персоналу. Особливу увагу приділено чотирьом основним моментам, які менеджери з персоналу повинні проаналізувати, щоб створити здорову та ефективну стратегічну функцію управління персоналом. Відзначається, що службою управління персоналом слід керувати та розвивати її разом із загальною стратегією для встановлення найкращої відповідності між підприємством, його працівниками та середовищем. Це вимагає систематичного узгодження організаційних цілей і процесів із потребами та можливостями співробітників. Це дозволить співробітникам отримати різноманітні можливості для навчання та розвитку. Це критично важливо, тому що, натомість, підприємства з більшою ймовірністю отримають конкурентну перевагу, та існує велика ймовірність того, що загальна ефективність організації та зв'язок між працівниками та підприємством покращиться. Зроблено висновок, що від ефективності та раціональності управлінської діяльності залежать успіхи підприємства, міра розкриття його економічного потенціалу.

Ключові слова: підприємство; персонал; управління; стратегія; діяльність; ефективність; управління персоналом

Т. ПОГОРЕЛОВА**HR MANAGEMENT AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF ENTERPRISES**

The purpose of this article is to consider the problems associated with the impact of the effectiveness of personnel management on the efficiency of economic activity of enterprises. It is proved that the main source of economic development of the enterprise is its staff. The personnel of the enterprise is an important resource of the enterprise, the efficiency of which requires special attention. The role of human resources in highly efficient production is determined by their abilities, level of knowledge and qualifications, which are increasingly demanding today. Thus, one of the most effective ways to increase the economic development of an enterprise is to improve the efficiency of personnel management. It is noted that personnel management is a strategic function, the importance of which has grown with the inevitable need for globalization. The rapid growth of business globalization has created a fiercely competitive environment where the only effective way to stay competitive is to develop and improve the workforce. To achieve the goals set, the main areas of work of personnel managers are considered. Particular attention is paid to four main points that HR managers must analyze in order to create a healthy and effective strategic HR function. It is noted that the personnel management service must manage and develop it along with the overall strategy to establish the best match between the enterprise, its employees and the environment. This requires a systematic alignment of organizational goals and processes with the needs and capabilities of employees. This will allow employees to receive a variety of training and development opportunities. This is critical because businesses are more likely to gain a competitive advantage and there is a greater likelihood that overall organizational performance and communication between workers and the business will improve. It is concluded that the success of the enterprise, the degree of disclosure of its economic potential depend on the efficiency and rationality of management activities.

Keywords company; staff; control; strategy; activity; efficiency; personnel management

Вступ. Ефективність діяльності підприємств в умовах посилення конкуренції слід розглядати через призму ефективності управління персоналом. Адже саме від ефективності та раціональності управлінської діяльності залежать успіхи підприємства, міра розкриття його економічного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі ефективного використання персоналу та його впливу на ефективність господарської діяльності підприємства присвячено багато науково-практичних праць вітчизняних та зарубіжних економістів. Особливої уваги заслуговують праці Балабанової, М. Гриньової, О. Крушельницької, С. Позднякова, А. Шегди, О. Шершні, Г. Щокіна, Д. Белл, М. Вебер, Дж. Еврінгхема, М. Мескона, Ф. Тейлор, А. Файоль, В та ін.

Основні результати дослідження. З середини 1980-х років менеджмент людських ресурсів (HRM) отримав визнання як в академічних, так і в

комерційних колах. HRM — це багатодисциплінарна організаційна функція, яка черпає теорії та ідеї з різних галузей, таких як менеджмент, психологія, соціологія та економіка.

Існує незліченна кількість визначень того, що таке HRM або що має бути, і немає жодного визначення, яке б могло визначити, що саме таке HRM. Не існує «найкращого способу» управління людьми, і жоден менеджер не сформулював, як найкраще керувати людьми, тому що керувати людьми непросто. Люди – складні істоти, які мають складні потреби. Ефективне управління персоналом багато в чому залежить від причин і умов, які забезпечить організаційне середовище.

Будь-яка управлінська ідея, яка використовується для того, щоб допомогти менеджерам зрозуміти складність людей на роботі, завжди базується на тому, що вже відомо, і тому, що було успішним або невдалим через певні причини та умови в організаційному контексті.

Працювати в організації все життя стає все більш старомодним. Сьогодні менеджери несуть відповідальність не лише за виконання роботи, а й за пошук потрібних людей для потрібної роботи, виконання роботи вчасно, економію коштів, зв'язок із різними зацікавленими сторонами, розвиток і утримання наявного персоналу, підтримку високого морального духу персоналу, підвищення продуктивності праці персоналу тощо.

У 21 столітті найважливішим завданням менеджерів є створення здорового балансу, у якому організаційні цілі досягаються, а індивідуальні потреби максимально задовольняються.

У 1980-х і 1990-х роках традиційна функція управління персоналом зазнавала гострої критики як з боку академічних, так і комерційних установ. Було стверджено, що традиційні функції управління персоналом недостатньо адекватні та складні, щоб впоратися з невизначеністю середовища, людей та мінливого характеру роботи. Таким чином, менеджмент людських ресурсів народився в результаті дискусії про те, що для досягнення конкурентної переваги потрібна більш складна модель управління людьми, щоб впоратися з цією невизначеністю не лише на операційному, але й на стратегічному рівні.

Ресурс, в його організаційному контексті, визначається як «все, що можна вважати сильною чи слабкою стороною даної фірми», включаючи матеріальні та нематеріальні активи. Є три основні організаційні ресурси: людські ресурси, фінансові ресурси та технологічні ресурси.

Метою HRM є забезпечення того, щоб співробітники організації використовувалися таким чином, щоб роботодавець отримував найбільшу користь від їхніх здібностей, а працівники отримували як матеріальну, так і психологічну винагороду від своєї роботи.

HRM — це стратегічний підхід до управління трудовими відносинами, який підкреслює, що використання здібностей людей має вирішальне значення для досягнення конкурентної переваги, що досягається за допомогою особливого набору інтегрованої політики, програм і практики зайнятості

З наведених вище визначень можна побачити, що HRM є поєднанням практик управління, орієнтованих на людей, які розглядають працівників як активи, а не витрати; і його головною метою є створення та підтримка кваліфікованої та відданої праці робочої сили для отримання конкурентної переваги.

Відмінності в інтерпретації HRM створили дві різні школи думки: м'який і жорсткий варіанти HRM. М'який і жорсткий HRM також часто визначають як дві основні моделі HRM. М'який HRM зосереджується на навчанні, розвитку, відданості та участі співробітників. Використовується для визначення функцій HR, спрямованих на розвиток мотивації, якості та відданості співробітників; жорсткий HRM, з іншого

боку, зосереджується переважно на стратегії, де людські ресурси використовуються для досягнення цілей організації. Це також пов'язано зі стратегіями контролю за витратами та чисельністю персоналу, особливо в бізнес-процесах, таких як скорочення чисельності, зниження заробітної плати, скорочення комфортних перерв тощо.

Проте слід пам'ятати, що жорсткі підходи до HRM містять елементи м'якої практики, і навпаки. Наприклад, не можна виключати питання моралі та мотивації працівників при плануванні скорочення витрат шляхом зниження заробітної плати. Так само, як люди бувають різних форм і розмірів, організації по-різному розуміють HRM. Слід пам'ятати, що HRM не можна визначати ізольовано, його слід визначати відповідно до його політичного, економічного та соціального контексту; тому прийнятно мати варіації у його визначенні та використанні.

Всупереч загальноприйнятому розумінню, HRM — це не вигадлива назва для опису управління персоналом або спроба зробити управління персоналом більш цікавим. Хоча HRM, яким ми його знаємо сьогодні, має коріння у філософії управління персоналом, між ними існують фундаментальні відмінності. Одна з найважливіших відмінностей полягає в їхніх цілях. Управління персоналом розглядає працівників як вартість і прагне мінімізувати витрати та підвищити продуктивність. Однак HRM розглядає співробітників як людський ресурс, і його основна мета полягає в тому, щоб покращити, розвивати та утримувати цей ресурс.

Друга відмінність полягає в їх функції. Управління персоналом бере свій початок у виробничих відносинах, де наголос робиться на досягненні консенсусу. Менеджери з персоналу відіграють роль третьої сторони, прагнучи домовитися між керівництвом і працівниками. Однак насправді менеджери з персоналу часто ставили керівництво, а не співробітників, щоб урівноважити владу профспілок.

Управління персоналом функціонує на реакційній основі; тобто воно відповідає набору правил і положень, які визначають, що робити, коли у працівника виникла проблема. Воно займається вирішенням негайних проблем і має більш адміністративну функцію. Управління персоналом має досить короткострокову програму, і це в основному відповідальність лінійних керівників. HRM, з іншого боку, має довгострокову програму, в центрі якої — розвиток співробітників, що включає управління менеджерами. Це стратегічна функція, у якій планується набір, відбір, добробут працівників, їхнє навчання, розвиток та утримання, а також розробляються найефективніші способи втілення цих ідей у життя відповідно до стратегічних цілей організації.

Як відомо, стратегія — це план дій, розроблений вищим керівництвом для досягнення вигідної позиції в конкурентному середовищі. Стратегію

HRM можна визначити як відкриті та приховані плани організації щодо управління своїми працівниками для досягнення її довгострокових цілей та завдань. Стратегічний HRM охоплює стратегії управління персоналом, прийняті організацією, і намагається контролювати їх вплив на продуктивність.

Термінологія, яка використовується в стратегії, може бути непослідовною в академічній літературі. Однак більш-менш кожна наукова література використовує чотири основні поняття, пояснюючи стратегію: місія, мета, бачення та політика.

Місія: домінуюча мета або головні причини існування організації.

Мета: формулювання результатів, які мають бути досягнуті протягом певного часу.

Бачення: бажаний майбутній стан, до якого прагне організація.

Політика: орієнтири організаційних завдань.

Важливість HRM зросла з неминучою потребою в глобалізації. Швидке зростання глобалізації бізнесу створило жорстке конкурентне середовище, де єдиний ефективний спосіб залишатися в конкуренції – це розвивати та вдосконалювати робочу силу. Організаційна гнучкість життєво важлива для виживання на цих конкурентних ринках і в умовах швидкої зміни споживчих тенденцій. Як наслідок, існує більша потреба в наборі та утриманні кваліфікованої робочої сили з кількома компетенціями, ніж у минулому. Відданість працівників і лояльність до організації також залишаються проблемними питаннями управління, які потрібно вирішувати майже щодня.

Важливість HRM також була визнана не лише на національному, а й на міжнародному рівнях. У відповідь на наслідки глобалізації та збільшення потреби в кваліфікованих працівниках у наукоємних галузях Європейський Союз (ЄС) видав законодавство, головною метою якого є створення найбільш конкурентоспроможної та найдинамічнішої економіки, заснованої на знаннях. Держави-члени, зменшили повноваження менеджерів у сферах найму та звільнення, просування по службі та виплат через різні закони, які надавали більш права працівникам.

На додаток до наслідків глобалізації, традиційні кар'єри більше не є нормою. Відбувається перехід від галузей, які потребують фізичної сили, до тих, які залежать від знань і навичок. Традиційна кар'єра збереглася в минулому, оскільки бюрократичні організаційні структури десятиліттями залежали від неї для ефективного функціонування в промисловому середовищі. Багато рівнів керівництва створили цей образ ієрархічної вежі, куди працівникам потрібно підніматися.

Проте більша потреба в гнучкості змусила організації мати більш плоскі структури, щоб швидко адаптуватись до вимог споживачів і мінливих ринкових умов у галузях, що базуються на знаннях. Таким чином, характер кар'єри також

змінився з традиційної на більш гнучку, де межі розмиті, а робота на все життя більше не потрібна.

Все більше і більше людей працюють на проєктній основі, за гнучким графіком і часто навіть вдома. Отже, мінливий характер кар'єри та роботи вимагає змін у способах управління людськими ресурсами. Цей попит підвищує важливість HRM і робить HR важливою функцією не лише на організаційному, а й на стратегічному рівнях.

Є чотири основні моменти, які менеджери з персоналу повинні проаналізувати, щоб створити здорову та ефективну стратегічну функцію управління персоналом:

1 Поточний стан робочої сили: яка поточна ситуація з нашою робочою силою? Чи наша робоча сила робить те, що повинна робити для досягнення наших цілей?

2 Внутрішні сильні та слабкі сторони: які наші основні можливості та джерела нашої робочої сили для конкурентної переваги? Як ми можемо навчати, розвивати та утримувати наших співробітників? Які обмеження нашої робочої сили?

3 Зовнішні можливості та загрози: як ми можемо скористатися поточною ситуацією в бізнес-середовищі? Які заходи ми плануємо щодо нашої робочої сили, якщо поточний ринок зміниться?

4 Шлях: як ми знаємо, що ми на правильному шляху? Чи дотримуємося ми термінів? Ми за графіком?

Важливо мати HRM на стратегічному рівні, оскільки він надає ширший спектр рішень складних проблем, породжених мінливим характером роботи, різноманітністю працівників, мінливими потребами клієнтів і глобалізацією. Ефективні організаційні стратегії можна встановити лише за умови врахування таких ресурсів, як люди, гроші та технології. Організації повинні знати здібності своїх співробітників, їхні фінансові та технологічні можливості, перш ніж будувати будь-які плани на майбутнє.

Стратегічна функція HR пов'язана з ідеєю, відомою як «погляд на основі ресурсів». Можна стверджувати, що конкурентна перевага може бути досягнута лише шляхом створення та розвитку ключових компетенцій, які є кращими за конкурентів. Організації отримують конкурентну перевагу, швидше адаптуючись до змін, що відбуваються в їхньому середовищі. Це вимагає планування довгострокової організаційної гнучкості та інновацій, які походять від людей, які працюють у цій організації, тобто її людських ресурсів.

Службою управління персоналом слід керувати та розвивати її разом із загальною стратегією для встановлення найкращої відповідності між організацією, її працівниками та середовищем. Це вимагає систематичного узгодження організаційних цілей і процесів із потребами та можливостями співробітників. Це дозволить співробітникам отримати різноманітні можливості

для навчання та розвитку. Це критично важливо, тому що, натомість, організації з більшою ймовірністю отримують конкурентну перевагу, та існує велика ймовірність того, що загальна ефективність організації та зв'язок між працівниками та організацією покращаться.

Існує великий потенціал для підвищення ефективності працівників та організації шляхом ефективного управління персоналом, але інтеграція гнучкої практики управління персоналом та подолання дедалі складніших внутрішніх та зовнішніх бізнес-середовищ є головними проблемами. Потім проблеми ще більше ускладнюються, коли вищі керівники дистанціюються від цих проблем і не володіють ними.

Висновки. Очевидно, що зміна традиційних бюрократичних Таким чином, необхідно продумати та розробити набір заходів, які об'єднують практики управління персоналом на стратегічному рівні. Це свідчить про те, що функція управління персоналом є іншою та складнішою, ніж управління персоналом, а управління людськими ресурсами є вирішальним процесом у досягненні конкурентної переваги. Абсолютно необхідно, щоб потреби співробітників (наприклад, навчання, розвиток тощо) були пристосовані до майбутніх потреб і можливостей, а не до поточних умов.

HRM є стратегічним процесом, оскільки управління людськими ресурсами відіграє вирішальну роль у визначенні майбутнього успіху чи невдачі в роботі співробітників і бізнесу в цілому. Важливо, щоб HR-стратегія була узгоджена зі стратегією організації, інакше неможливо досягти здорової стратегічної відповідності.

Сучасні стратегічні тенденції HRM свідчать про те, що, по-перше, існує тісний взаємозв'язок між системами управління персоналом та продуктивністю організації. По-друге, стратегічне управління персоналом, швидше за все, буде прийнято в приватних компаніях, а не в державних, особливо у випадку з економікою, що розвивається. По-третє, у випадку, коли є головні та дочірні організації (підприємства, де велика організація контролює інші невеликі організації), потрібно приділяти більше уваги стратегії управління персоналом на корпоративному рівні, особливо в сферах передачі практики управління персоналом від однієї організації до іншої. Корпоративна стратегія охоплює загальну стратегію диверсифікованої організації та зосереджується на різних видах діяльності та практиках, а також на способах координації стратегій кожного відділу. По-четверте, існують спроби об'єднати людський капітал з організаційним навчанням для розробки нових моделей і розуміння важливості стратегічного HRM.

Важливість стратегічного HRM була встановлена в бізнес-середовищі. Це сфера, яка постійно розвивається, і вона потребує постійної

уваги з боку дослідників, науковців і практиків HR. Нові виклики для бізнес-середовища (наприклад, кредитна криза, ланцюжок державних законів для бізнесу, нові організаційні форми тощо) створюють нові можливості та виклики для HR-практиків на стратегічному рівні. Необхідно розглянути ці можливості та виклики, а також сформулювати нові кадрові стратегії, щоб не відставати від зростаючої конкуренції та тиску на продуктивність.

Список літератури

1. Петюх В.М. *Управління персоналом: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.]* / В.М. Петюх. – К.: КНЕУ, 2000. – 124 с.
2. Михайлова Л.І. *Управління персоналом. Навчальний посібник.* – К.: Центр навчальної літератури. – 2007. – 248 с.
3. Мескон М.Х. *Основы менеджмента* / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури: пер. с англ. О.И. Медведь. – 3-е изд. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 672 с.
4. Осовська Г.В. *Менеджмент організацій* : навч. посібник / Г.В. Осовська, О.А. Осовський. – К.: Кондор, 2007. – 676с.
5. Вдовиченко Р.П. Особливості сучасного управління персоналом // Ефективна економіка. – 2012. – №2. – С. 13–15.
6. Балабанова Л.В., Сардак О.В. *Управління персоналом. Підручник.* – К.: Центр навчальної літератури. – 2011. – 468 с.
7. Веснин В.Р. *Практический менеджмент персонала: Пособие по кадровой работе.* – М.: Юристъ. – 2001. – 496 с.
8. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. *Управління персоналом. Навч. посібник.* Видання друге, перероблене й доповнене. – К.: Кондор. – 2012. – 308 с.
9. Адлер О.О., Яворська К.Л. Оцінка ефективності управління персоналом підприємства на прикладі ПрАТ «Вінницький завод «Маяк». URL: http://www.bses.in.ua/journals/2018/27_1_2018/22.pdf
10. Погорелова Т.О. Інноваційні технології в управлінні персоналом на сучасному підприємстві. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)* – Х.: НТУ «ХП». – 2018. – №15(1291). – С. 101-104.
11. Погорелова Т.О. Оцінка ефективності менеджменту підприємства. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). Збірник наукових праць.* – Х.: НТУ «ХП». – 2020. – №1(2020). – С. – 79-83.
12. T. Pohorielova. Personnel selection processes. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). Збірник наукових праць.* – Х.: НТУ «ХП». – 2020. – №5(2020). – С. 43-47.

References (transliterated)

1. Petiukh V.M. *Upravlinnia personalom: [navch.-metod. posibnyk dlia samost. vyych. dysts.]* / V.M. Petiukh. – Kiev: KNEU, 2000. – 124 p.
2. Mykhailova L.I. *Upravlinnia personalom [Human Resource Management]. Navchalnyi posibnyk.* – Kiev: Tsentr navchalnoi literatury. – 2007. – 248 p.
3. Meskon M.Kh. *Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management]* / M.Kh. Meskon, M. Albert, F. Khedoury: per. s anhl. O.Y. Medved. – 3-e yzd. – Moscow : ООО «Y.D. Vyliams», 2007. – 672 p.
4. Osovska H.V. *Menedzhment orhanizatsii : navch. posibnyk [Management of organizations: training manual]* / H.V. Osovska, O.A. Osovskiy. – Kyiv: Kondor, 2007. – 676 p.
5. Vdovychenko R.P. Osoblyvosti suchasnoho upravlinnia personalom // *Efektivna ekonomika.* – 2012. – no2. – pp. 13–15.
6. Balabanova L.V., Sardak O.V. *Upravlinnia personalom [Human Resource Management]. Pidruchnyk.* – Kiev: Tsentr navchalnoi literatury. – 2011. – 468 p.

7. Vesnyn V.R. *Praktycheskyi menedzhment personala* [Practical personnel management]. Posobyе po kadrovoi rabote. – Moscow: Yurystъ. – 2001. – 496 p.
8. Krushelnyska O.V., Melnychuk D.P. *Upravlinnia personalom*. [Human Resource Management]. Navch. posibnyk. Vydannia druhe, pereroblene y dopovnene. – Kiev: Kondor. — 2012. – 308 p.
9. Adler O.O., Yavorska K.L. Otsinka efektyvnosti upravlinnia personalom pidpriemstva na prykladi PrAT «Vinnytskyi zavod «Maiak». URL: http://www.bses.in.ua/journals/2018/27_1_2018/22.pdf
10. Pohorielova T.O. Innovatsiini tekhnolohii v upravlinni personalom na suchasnomu pidpriemstvi [Innovative technologies in personnel management in a modern enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut» (ekonomichni nauky)* [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economics)]. - Kharkiv: NTU «KhPI». - 2018. – no15(1291). – pp. 101-104.
11. Pohorielova T.O. Otsinka efektyvnosti menedzhmentu pidpriemstva [Evaluation of the effectiveness of enterprise management]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut» (ekonomichni nauky)*. Zbirnyk naukovykh prats [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economics). Collection of scientific works]. – Kharkiv: NTU «KhPI». - 2020. – no1(2020). – pp. 79-83.
12. T. Pohorielova. Personnel selection processes. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut» (ekonomichni nauky)*. Zbirnyk naukovykh prats [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economics). Collection of scientific works]. – Kharkiv: NTU «KhPI». - 2020. – no5(2020). – pp. 43-47.

Надійшло (received) 03.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Погорелова Тетяна Олексіївна (Pohorielova Tetiana) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин, м. Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8246-7135>; e-mail tatapogo87@gmail.com

О.О. ФАЛЬЧЕНКО**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА**

У статті приведена сутність прибутку підприємств, що є важливою фінансовою категорією, який відображає гарний фінансовий результат господарської діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва, обсяг і якість виробленої продукції, стан продуктивності праці. Розглянуто прибуток підприємства, який є основним фінансовим показником діяльності господарюючого суб'єкта та відображає ефективність роботи підприємства шляхом проведення та прийняття управлінських рішень. Проаналізовано термін прибутку з точки зору вченими науковцями, які трактують це поняття, а також з законодавчо нормативну базу поняття прибутку, доходів і витрат діяльності підприємств, як основних компонентів визначення прибутку. Виявлено фактори, які впливають на прибуток підприємства, які поділяються на зовнішні фактори, які не залежать від діяльності та внутрішні фактори, які залежать від діяльності підприємства, та характеризують підвищення продуктивності обладнання та його якості, використання прогресивних видів матеріалів та вдосконалення технології їх обробки, прискорення оборотності обігових коштів, підвищення кваліфікації та продуктивності праці персоналу, зниження трудомісткості та матеріаломісткості продукції, удосконалення організації праці та ефективніше використання фінансових ресурсів. Розглянуто основну мету управління прибутком найбільш ефективних джерел його формування, напрямків озподілу й використання з метою забезпечення сталого розвитку підприємства та максимізації його ринкової вартості. Визначено основними завдання формування прибутку підприємства та основні завдання управління розподілом та використанням прибутку підприємства, для яких є забезпечення оптимального розподілу та використання чистого прибутку підприємства. Зазначено етапи формування чистого прибутку підприємства та основні особливості формування і використання прибутку підприємства. Рекомендовано на основі проведеного дослідження заходи для ефективного управління прибутком підприємства та збільшення його величини, що гарно вплине на діяльність підприємства. Зроблено висновок, що прибуток є головним фінансовим результатом будь-якого підприємства, метою його діяльності, чим більше прибутку підприємство отримує на вкладений капітал, тим ефективніше воно працює

Ключові слова: прибуток підприємства; фінансові результати; доходи; витрати; формування прибутку; управління прибутком

O. FALCHENKO**FEATURES OF FORMING AND USE OF INCOME OF ENTERPRISE**

In the article the brought essence over of income of enterprises which are an important financial category, which represents the good financial result of economic activity of enterprise, characterizes efficiency of production, volume and quality of mine-out products, state of the labour productivity. The income of enterprise, which is a basic financial performance of managing subject indicator and represents efficiency of work of enterprise by realization and acceptance of administrative decisions, is considered. The term of income is analysed from the point of view by scientists by scientists which interpret this concept, and also from legislatively normative base of concept of income, profits and charges of activity of enterprises, as basic components of determination of income. Factors, which influence on an income enterprises, which are divided into external factors, which do not depend on activity and internal factors, which depend on activity of enterprise, and characterize the increase of the productivity of equipment and his quality, use of progressive types of materials and perfection of technology of their treatment, acceleration of circulating of circulating money, in-plant training and the labour of personnel, decline of labour intensiveness and resource-demanding of products, improvement of organization of labour productivity and more effective use of financial resources, are educed. The main goal of profit management is the most effective ways of its formation, distribution and extraction with the aim of ensuring the sustainable growth of the enterprise and maximizing its peak value. The main tasks of the formation of the company's profit and the main tasks of managing the distribution and use of the company's profit are defined, for which there is the provision of optimal distribution and use of the company's net profit. Measures are recommended on the basis of the conducted research for the effective management of enterprise and increase of his size which beautifully will influence on activity of enterprise an income. Drawn conclusion, that an income is the main financial result of any enterprise, aim of his activity, than more income an enterprise gets on the inlaid capital, the it works more effective

Keywords: income of enterprise; financial results; profits; charges; forming of income; management by an income

Вступ. Прибуток – важливий показник, який характеризує фінансовий результат діяльності підприємства та відображає фінансовий результат підприємницької діяльності, є джерелом матеріального заохочення працівників і базою для розрахунків показників інвестиційної привабливості підприємства, а також забезпечує фінансування розширеного виробництва та соціально-економічного розвитку підприємства.

Отриманий прибуток будь-якого підприємства є головним фінансовим результатом та метою його діяльності, а також є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства. Чим більше прибутку підприємство отримує на вкладений капітал, тим ефективніше працює підприємство.

Основною метою управління прибутком є пошук найбільш ефективних джерел його формування, напрямків розподілу й використання з метою забезпечення розвитку підприємства та максимізації його ринкової вартості.

Розподіл і використанням прибутку підприємства повинно відповідати загальній стратегії розвитку підприємства, сприяючи підвищенню його ринкової вартості, формуванню необхідних і достатніх обсягів ресурсів.

Актуальним є обґрунтування дієвих заходів, спрямованих ефективно управління прибутком підприємства та його формування з метою збільшення його величини.

Рекомендовано на основі проведеного дослідження заходи для формування та розподіл прибутку важливий процес, який забезпечує задоволення різних потреб підприємств, система розподілу прибутку на будь-якому підприємстві має суттєве практичне значення, що і визначає напрям подальших досліджень.

Аналіз стану питання. Формування та використання прибутку є основою господарсько-розрахункової діяльності, самофінансування, виробничого і соціального розвитку підприємства. Прибуток є найбільш узагальненим економічним показником роботи підприємства та найбільш повно характеризує

фінансові результати діяльності підприємства, ефективності господарювання, а також розміром грошових накопичень. Так, як прибуток є головним джерелом виробничого і соціального розвитку підприємств, то за його допомогою створюється зацікавленість у підвищенні ефективності діяльності.

Мета роботи. Метою даної статті є дослідження сутності прибутку, методичних підходів до формування прибутку, його управління та розподіл на підприємстві, а також розробка пропозицій щодо ефективного управління прибутком підприємства та збільшення його величини.

Аналіз основних досягнень і літератури. Результати дослідження проблем формування і використання прибутку викладені в працях вчених-економістів та науковців, серед яких Кривицька О.Р., Сидяга Б.В., Ткаченко С.Ю., Самсонова С.В., Шеремет А.Ю., Бланк І.А., Баканова М.І., Денисенко Л.О., Ковальова В.В., Кучерявенко Ю.О., Тельнова Є. Ю. Зінченко О.А., Пігуль Н.Г., Бутинець Ф.В., Мацелик М.О., Новицький А.М., Онишук Н.Ю. та багатьох інших вчених-економістів. Проте, існує ряд теоретичних і практичних проблем, які все ще залишаються невирішеними. Незважаючи на значний набутий раніше науковий внесок у бухгалтерського обліку формування, використання та розподілу прибутку, невирішеними залишаються питання узагальнення основних напрямів вдосконалення управління прибутком із застосуванням сучасних розробок. Крім того дана проблема, пов'язана з формуванням та використанням прибутку вимагає також індивідуальних підходів до вирішення на рівні конкретного підприємства. Однак необхідно зазначити, що не зважаючи на значну кількість наукових праць та досягнення в цій галузі, проблема політики формування і розподілу прибутку є не менш важливою ланкою загальної політики управління прибутком на підприємстві, є актуальними, що і обумовлює необхідність проведення даного наукового дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для кожного підприємства важливе значення займає прибуток, який є головною метою підприємницької діяльності, а також матеріальним джерелом розвитку діяльності. Чим більше прибутку підприємство отримує на вкладений капітал, тим ефективніше воно працює. Тобто, узагальнюючим фінансовим показником діяльності підприємства є його прибуток. Також, прибуток є основним джерелом розвитку підприємницької діяльності.

Прибуток характеризує фінансовий результат підприємницької діяльності підприємства, так як є показником, що найбільш повно відображає ефективність виробництва, обсяг та якість виробленої продукції, рівень собівартості, стан продуктивності праці. Прибуток, як це грошове вираження основної частини грошових нагромаджень, створюваних підприємствами будь-якої форми власності.

Важлива роль економічної сутності прибутку підтверджена тим, що вона характеризує основну діяльність підприємства, так як дохідність та прибутковість підприємства є одним з головних

показників, які відображають фінансовий стан підприємства. Ці поняття визначають мету діяльності підприємств. Відсутній єдиний підхід до визначення економічної сутності прибутку, є розбіжність поглядів на трактування питання про природу виникнення та особливості формування прибутку, тобто залишається актуальним та потребує дослідження.

Аналіз поняття прибуток дає зробити висновок, що науковці у своїх роботах по різному трактують поняття прибутку підприємства. Одні науковці вважають, що прибуток – це перетворена форма додаткової вартості, яка сформована в процесі суспільного відтворення для задоволення різних інтересів підприємства та його власника. Інші науковці трактують прибуток, як фінансову категорію, яка відображає фінансовий результат господарської діяльності підприємства або фінансове джерело, яке забезпечує розвиток підприємства на засадах самофінансування. Деякі науковці вважають, що прибуток – це різниця між ціною товару та витратами на його виробництво.

Національне положення стандарт бухгалтерського обліку НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» трактує прибуток як суму, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. Окрім того, даний стандарт окремо виділяє визначення збитку, який визначає як перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати [1].

Більш детально поняття прибутку розглядається у Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку МСБО 1 «Подання фінансової звітності», загальний сукупний прибуток трактується як зміна у власному капіталі впродовж періоду у результаті операцій та інших подій за виключенням операцій із власниками, якщо останні діють відповідно до прав та обов'язків власників [2].

Проаналізувавши українські та міжнародні стандарти фінансової звітності, можна сказати, що у вітчизняних визначення прибутку та збитку подаються окремо. Натомість МСБО 1 об'єднує ці поняття одним терміном та у більшій мірі деталізує, що на нашу думку є більш раціональним.

З дослідження можна сказати, що прибуток підприємства є основним фінансовим показником діяльності господарюючого суб'єкта, який відображає ефективність роботи підприємства шляхом проведення та прийняття рішень.

Відповідно до П(С)БО 15 «Дохід» дохід – це збільшення економічних вигід внаслідок надходження активів або зменшення зобов'язань, які зумовлюють зростання власного капіталу (за виключенням зростання власного капіталу у результаті отримання внесків власників) [3].

У МСБО дохід вважається збільшенням економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді надходження або збільшення корисності активів чи зменшення зобов'язань, що веде до збільшення власного капіталу, крім випадків, пов'язаних із внесками учасників власного капіталу.

Не менш важливими при формуванні прибутку є витрати. У відповідності із П(С)БО 16 «Витрати»

витрати – це зменшення економічних вигід у якості вибуття активів або збільшення зобов'язань, що спричиняє зменшення власного капіталу [4].

Значення прибутку залежить від багатьох факторів, кожний впливає на результат. Фактори, які впливають на прибуток підприємства, можна поділити на зовнішні (фактори, які не залежать від діяльності) та внутрішні (фактори, які залежать від діяльності підприємства).

До зовнішніх факторів, які не залежать від діяльності підприємства, але суттєво впливають на його прибуток належать природні умови, державне регулювання цін, тарифів, відсотків, податкових ставок та пільг, штрафних санкцій тощо. Деякі науковці до зовнішніх факторів відносять три групи:

- загальноекономічні фактори (розвиток на основі власності виробничих відносин, формування організаційно-правових структур ринкового типу, створення інфраструктури ринку);

- ринкові фактори (суттєве коливання попиту і пропозиції, рівень реальних доходів населення, нестабільність фінансового ринку);

- інші фактори (політична нестабільність, негативні демографічні тенденції та інші).

Серед внутрішніх факторів можна виділити наступні групи факторів[5].

Виробничі фактори, це використання матеріально-технічної бази виробництва та трудового потенціалу, наявність та використання засобів і предметів праці, трудових та фінансових ресурсів. В свою чергу виробничі фактори поділяються на екстенсивні, які впливають на процес отримання прибутку через кількісні зміни, а саме через зміни обсягу засобів та предметів праці, фінансових ресурсів, тривалості роботи обладнання, кількості персоналу, фонду робочого часу та інтенсивні, які впливають на процес отримання прибутку через такі якісні зміни.

Внутрішні фактори також поділяють на інвестиційні фактори (впровадження у виробництво нових засобів праці, витрати інвестиційних ресурсів) та фінансові фактори (формування фінансової стратегії, планування діяльності, структура джерел фінансування).

Отже, важливі внутрішні фактори, які впливають на величину прибутку: зміна обсягу реалізації; зміна асортименту продукції; зміна собівартості продукції; зміна ціни реалізації; кількість та склад персоналу; економічне стимулювання працівників; продуктивність праці; стан матеріально-технічної бази підприємства.

Для досягнення максимізації отримання прибутку, це ефективне управління їм, так як розмір отриманого прибутку має досить велике значення в діяльності підприємства. Величина прибутку впливає на формування підприємства, ефективність виробничої діяльності підприємства, збільшення ринкової вартості підприємства [6].

Управління прибутком підприємства базується на певному механізмі, який є складовою частиною системи управління, яка є інтегрована із загальною системою управління підприємством, оскільки прийняття управлінських рішень впливає на рівень

прибутку, який є основним джерелом фінансування розвитку підприємства та зростання доходів.

Управління прибутком підприємства складається з елементів, які регулюють процес розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з його формуванням, розподілом і використанням [7].

До основних принципів управління прибутком належать: комплексний характер формування управлінських рішень, тобто управління прибутком як комплексна система дій, яка забезпечує розробку взаємозалежних управлінських рішень результативність формування і використання прибутку по підприємству; орієнтованість на стратегічні цілі розвитку підприємства; високий динамізм управління, тобто управління прибутком повинен бути властивий високий динамізм, який враховує зміну чинників зовнішнього середовища; багатоваріантність підходів до розробки окремих рішень формування, розподілу і використання.

Визначення економічної сутності прибутку, його функцій та видів має значення для визначення джерел його формування, розподілу та зростання. Оскільки прибуток вважається однією з неоднозначних економічних категорій, складність визначення його економічної сутності обумовлена різноманітністю інтересів підприємства, які він відображає. Прибуток підприємства є складовою частиною доходу, що залишається після відшкодування всіх витрат на забезпечення господарської діяльності підприємства та сплати податків та характеризує перевищення надходжень над витратами і вважається одним з головних показників результативності діяльності підприємства.

Формування прибутку підприємства відбувається в процесі його операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, передбачає управління доходами та витратами від видів діяльності [8].

Механізм формування прибутку має наступні складові: виручка від реалізації товарів; виручка від реалізації робіт та послуг; собівартість реалізованої продукції; валовий прибуток; адміністративні витрати, витрати на збут; інші операційні витрати та доходи; інші доходи та витрати; фінансові витрати; чистий прибуток. На формування абсолютної суми прибутку підприємства впливають: ефективність фінансово-господарської діяльності; сфера діяльності; галузь господарства; умови обліку фінансових результатів.

Основними завданнями формування прибутку підприємства є визначення основних джерел його формування, забезпечення максимізації величини прибутку з урахуванням потенціалу підприємства, забезпечення максимізації ринкової вартості підприємства, забезпечення ліквідності активів та платоспроможності підприємства [9].

Основними завданнями управління розподілом та використанням прибутку підприємства є забезпечення оптимального розподілу та використання чистого прибутку підприємства, забезпечення виплат необхідного рівня доходу на інвестований капітал власникам підприємства, забезпечення формування достатнього обсягу фінансів підприємства.

До чинників, які безпосередньо впливають на формування прибутку, можна віднести наступні. Нестабільна ситуація в країні, інфляції, низька купівельна спроможність та висока собівартості продукції, податкове навантаження, тобто частина прибутку, яка залишається на підприємстві після сплати податків, інших обов'язкових платежів, спрямовується на матеріальне заохочення працюючих, надання соціальних пільг, а також за рахунок прибутку формуються доходи бюджетів різного рівня, відбувається погашення зобов'язань.

На формування прибутку як фінансового показника підприємства впливає: порядок визначення фінансових результатів діяльності; обчислення собівартості продукції; визначення від фінансових операцій та іншої діяльності [10].

Аспектами формування прибутком і його управління, розподіл і використання передбачає створення на підприємстві методичного, організаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення. Методичне забезпечення включає різноманітні методи аналізу та планування розміру прибутку. Організаційне забезпечення включає загальну структуру управління підприємством, наявними структурними підрозділами та створює необхідні умови для розробки й прийняття ефективних рішень формування, розподілу й використання прибутку. Інформаційно-аналітичне забезпечення передбачає використання даних, необхідних для здійснення моніторингу за управлінням прибутком підприємства факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Формування чистого прибутку підприємства повинно відбуватися на таких етапах: формування валового прибутку та визначається як різниця між чистим доходом від реалізації продукції та собівартістю реалізованої продукції; формування фінансового результату від операційної діяльності та визначається як сума валового прибутку та інших операційних доходів за мінусом адміністративних, збутових та інших операційних витрат; формування фінансового результату до оподаткування; формування чистого прибутку [11,12].

Факторами формування прибутку підприємства є наступні фактори: фактори, які визначають здатність підприємства формувати капітал з альтернативних джерел, тобто рівень власних фінансових ресурсів, можливість залучення додаткового акціонерного та позикового капіталу; фактори, які визначають інвестиційні можливості підприємства, тобто рівень готовності інвестиційних проектів, рівень впливу на реалізацію інвестиційного проекту; фактори, які визначають об'єктивні фінансові обмеження підприємства, тобто ступінь оподаткування дивідендів та майна, рівень рентабельності власного капіталу, розмір одержаного прибутку.

До основних особливостей формування і використання прибутку підприємства можна віднести наступні. Перше, це встановлення доходів та витрат відповідно до певних видів діяльності підприємства. Наступне, це формування собівартості продукції підприємства, збутові витрати, адміністративні

витрати, а також визначення загальних витрат підприємства, тобто витрат, що відносяться на результати діяльності підприємства до оподаткування.

Для ефективного управління прибутком підприємства та збільшення його величини необхідно: враховувати доходи від усіх видів діяльності підприємства, що матиме вплив на величину прибутку; планувати витрати, щоб їх сума не перевищувала доходи; розробити стратегію управління прибутком, яка відповідає довгостроковим цілям розвитку підприємства та досягається найкращих результатів; при використанні прибутку орієнтуватися, на потреби підприємства у формуванні джерел власного фінансування для максимізації прибутковості.

Висновки. Прибуток є головним фінансовим результатом будь-якого підприємства, метою його діяльності. Важливішою фінансовою категорією, що відображає фінансовий результат господарської діяльності підприємства, характеризує ефективність виробництва, обсяг і якість виробленої продукції є прибуток. На сьогодні ключовими факторами формування прибутку підприємства виступають обсяг виробництва продукції, ціна сировини і матеріалів, ціна реалізованої продукції, рівень та структура витрат. Таким чином основними пріоритетами в визначення ефективної політики підприємства щодо розподілу і використання прибутку, пошук шляхів оптимізації процесу формування і розподілу прибутку підприємства, та розробка пропозицій щодо збільшення прибутку на підприємстві

Список літератури

1. Загальні вимоги до фінансової звітності : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07 лют. 2013 р. № 73. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
2. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013
3. Дохід : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31 січня в 2000 р. № 20. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-14>
4. Витрати : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31 січня в 2000 р. № 20. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-16>
5. Загорський В.С. Фінанси : навч. посіб. Київ : Знання, 2016. 247 с.
6. Пушкар М.С. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Тернопіль : Карт-бланш, 2016. 334 с.
7. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2018. 656 с.
8. Труш В.Є. Фінансовий облік : навч. посіб. Київ : Кондор, 2018. 296 с.
9. Дерій В.А., Панасюк В.М., Назарова І.Я. Облік і звітність за міжнародними стандартами : навч.-метод. комплекс. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 47 с.
10. Вигівська І.М. Поняття достовірності фінансової звітності та фактори впливу при її визначенні. Вісник ЖДТУ. 2018. № 1. С. 145–154.
11. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку : підручник. Київ, 2015. 447 с.
12. Бобровська Н.В. Грицевська О.А., Сухорукова В.В. Формування фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств. *Фінансовий простір*. 2018. № 4 (20). С.145-150.

References (transliterated)

1. 1 Zahal'ni vymohy do finansovoyi zvitnosti : Natsional'ne polozhennya (standart) bukhholders'koho obliku no. 1, zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 07 lyutogo 2013 [Global standards for financial excellence: National regulation (standard) of accounting form No. 1, approved by order of the Ministry of Finance of Ukraine on February 7, 2013] no 73. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
2. 2 Mizhnarodni standarty bukhholders'koho obliku. [International accounting standards] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013
3. 3 Dokhid : Polozhennya (standart) bukhholders'koho obliku 15, zatverdzhenny nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 31 sichnya 2000 [3 Income: Regulation (standard) of accounting 15, approved by order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 31, 2000] no. 20. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-14>
4. 4 Vytraty : Polozhennya (standart) bukhholders'koho obliku 16, zatverdzhenny nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 31 sichnya 2000 [Expenses: Provisions (standard) of accounting 16, approved by order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 31, 2000] no. 20. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-16>
5. 5 Zahors'ky V.S. Finansy [Finances]: [navch. posib]. Kyiv : Znannya [knowledge], 2016, 247 p.
6. 6 Pushkar M.S. Bukhholders'ky oblik [Accounting: education]: [navch. posib]. Ternopil' : Kart-blansh, [Kart-blansh] 2016, 334 p.
7. 7 Tsal-Tsalko Yu.S. Vytraty pidpryyemstva [Enterprise expenses]: [navch. posib]. Kyiv : TsUL, 2018, 656 p.
8. 8 Trush V.Ye. Finansovyy oblik [Financial accounting]: [navch. posib]. Kyiv : Kondor [Kondor], 2018, 296 p.
9. 9 Deriy V.A., Panasyuk V.M., Nazarova I.Ya. Oblik i zvitnist' za mizhnarodnymi standartamy [Accounting and reporting according to international standards]: [navch.-metod. kompleks]. Ternopil' : TNEU, 2018, 47 p.
10. 10 Vyhiv'ska I.M. Ponyattya dostovirnosti finansovoyi zvitnosti ta faktory vplyvu pry yiyi vyznacheni [The concept of reliability of financial reporting and factors influencing it are defined] Visnyk ZhDTU [herald ZhDTU]. 2018. no 1. pp. 145–154.
11. 11 Shvets' V.H. Teoriya bukhholders'koho obliku [Theory of accounting]: [pidruchnyk]. Kyiv, 2015. p. 447.
12. Bobrovs'ka N.V., Hrytsevs'ka O.A., Sukhorukova V.V. Formuvannya finansovykh rezul'tativ diyal'nosti sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Formation of financial results of agricultural enterprises]. Finansovyy prostir [Financial space]. 2018. no. 4 (20). pp.145-150.

Надійшло (received) 04.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Фальченко Олена Олександрівна (Falchenko Olena Oleksandrivna) – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економічного аналізу та обліку; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8441-2894>; e-mail: Olena.Falchenko@khp.edu.ua

Т.Ю. НАЗАРОВА, М. М. ШЕВЧЕНКО, І.А. РИБАЛЬЧЕНКО**ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА ОЦІНКА УПРАВЛІННЯ НИМ**

У статті розкривається економічна сутність прибутку, що є результатом діяльності підприємства і показником, який визначає її ефективність, узагальнено тлумачення авторів та їх підходи до визначення поняття "прибуток", виокремлено його спільні риси у роботах науковців. Доведено, що необхідність розуміння особливостей формування прибутку на підприємстві та його оцінки зумовлена прийняттям грамотних управлінських рішень задля його максимізації. Розглянуто механізм формування прибутку на підприємстві та його особливості, виокремлено основні фактори впливу на формування прибутку підприємства. Систематизовано основні джерела формування прибутку та обґрунтовано головну ціль управління формуванням прибутку на підприємстві. Визначено, що основною діяльністю підприємства є саме операційна діяльність, тому оцінка управління процесом формування прибутковості суб'єкта господарювання має бути спрямована саме на управління процесом формування прибутку від операційної діяльності. Зазначено, що управління прибутком на підприємстві є процесом розробки та прийняття ефективних управлінських рішень з метою максимізації добробуту власників підприємства в поточному та перспективному періодах. Виділено основні групи показників для оцінки управління формування прибутку та зазначено формули для їх розрахунку, до яких відносяться: ефективність використання основних виробничих фондів, ефективність використання праці, ефективність використання матеріальних ресурсів, ефективність використання оборотних фондів. Доведено, що оцінка управління процесом формування прибутковості суб'єкта господарювання передбачає також оцінку показниками рентабельності.

Ключові слова: прибуток; управління; формування; фінансовий результат; ефективність; використання

T.Y. NAZAROVA, M.M. SHEVCHENKO, I.A. RYBALCHENKO**PROFIT FORMATION PROCESS AT THE ENTERPRISE AND EVALUATION OF ITS MANAGEMENT**

The article reveals the economic essence of profit, which is the result of the enterprise activity and the indicator that determines its efficiency, generalizes the interpretation of the authors and their approaches to the definition of "profit", identifies its common features in the works of scientists. It is proved that the need to understand the peculiarities of profit formation at the enterprise and its evaluation is due to the adoption of competent management decisions to maximize it. The mechanism of profit formation at the enterprise and its peculiarities are considered, the main factors of influence on the formation of enterprise profit are highlighted. The main sources of profit formation are systematized and the main goal of profit management at the enterprise is substantiated. It is determined that the main activity of the enterprise is the operating activity, so the assessment of the management of the process of profitability formation of the enterprise should be aimed at managing the process of profit formation from operating activities. It is noted that profit management at the enterprise is the process of developing and making effective management decisions in order to maximize the welfare of the owners of the enterprise in the current and future periods. The main groups of indicators for assessing the management of profit formation are allocated and the formulas for their calculation are indicated, which include: efficiency of use of fixed production assets, efficiency of labor use, efficiency of use of material resources, efficiency of use of working capital. It is proved that the assessment of management of the process of profitability formation of an economic entity also involves the assessment of profitability indicators.

Keywords: profit; management; formation; financial result; efficiency; use

Постановка проблеми. У наш час в умовах ринкової конкуренції основною метою та показником ефективності діяльності підприємства є отримання прибутку. Він виступає основним джерелом для фінансування розвитку, забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства. Його наявність характеризує для виробничу та фінансову діяльність підприємства, кошториси його ділової активності та фінансове благополуччя. На сучасному етапі розвитку ринкового середовища господарювання власників підприємств цікавить не тільки отримання прибутку, а його максимізація. Задля цього постає питання вивчення, оцінки та управління прибутком, і, насамперед, у процесі його формування. Це передбачає визначення сутності формування прибутку на підприємстві, як процесу його створення у процесі господарської діяльності, визначення чинників впливу на нього, оцінку управління процесом формування прибутку на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями формування прибутку на підприємстві, його оцінки та аналізу займалося велике коло вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема І. Бланк, О. Блажкович, Н. Сафронова, Т. Іванюк, М. Коробов, Л. Шваб, П. Покропивний, В. Мец. У своїх працях вони досліджували економічне визначення поняття прибуток, питання управління прибутком на різних

етапах, його значення для забезпечення економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Метою статті є аналіз наявних підходів до визначення сутності прибутку та процесу його формування, визначення механізмів формування прибутку, висвітлення методів оцінки управління процесом формування прибутковості на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття прибутку являється давнім та дискусійним питанням, що бере початок ще з XVII ст. і продовжується до сьогодні. З поміж численних економічних теорій, теорію прибутку характеризують як одну з найбільш складних, то ж не дивлячись на її важливість, до цього часу відсутній єдиний підхід до визначення економічної сутності прибутку. Прибуток вважають головним показником результативності діяльності, частиною доходу що залишається після відшкодування усіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства, проте у науковій літературі зустрічаються різноманітні трактування даного терміну (табл.1).

Не зважаючи на відмінності в тлумаченні значення прибутку можна виділити характерні спільні риси та узагальнити думки дослідників, тож можна сказати що прибуток є: критерієм ефективності діяльності підприємства, його головним джерелом зростання та метою підприємницької діяльності, захисним

механізмом від загрози банкрутства, винагородою за ризик, характеристикою ефективності виробництва.

Формування прибутку на підприємстві є процесом його створення, тобто отримання певного фінансового результату суб'єкта підприємницької діяльності у процесі виробничої, комерційної, науково дослідницької та іншої діяльності [6]. Формування прибутку залежить від багатьох чинників, кожний з яких позитивно або негативно впливає на величину прибутку підприємства. Їх можна поділити на дві групи: зовнішні – підприємство на них не впливає (природні умови, державні регулювання цін і тарифів, податкових ставок), і внутрішні, на які вплив підприємства розповсюджується (фінансові ресурси, час роботи обладнання, чисельність персоналу, кваліфікація).

Таблиця 1- Визначення поняття прибутку

Автор	Визначення
І.А. Бланк [1]	Прибуток – це втілений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення підприємницької діяльності.
В.О. Мец [2]	Прибуток – фінансова категорія, яка показує позитивний фінансовий результат, характеризує ефективність виробництва, свідчить про обсяг і якість виготовленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості.
Господарський кодекс України [3]	Прибуток – це показник фінансових результатів господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта за певний період на суму валових витрат та суму амортизації.
Мочерний С.В. [4, с. 57]	Прибуток – це сума коштів, на яку дохід підприємства перевищує витрати
А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк [5]	Прибуток – це частина додаткової вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.

Для розуміння процесу формування прибутку необхідно знати механізм створення різних видів прибутку у процесі господарської діяльності підприємства (рис.1).

Отже, процес формування прибутку відбувається поетапно. Спершу відбувається формування валового прибутку підприємства шляхом зменшення суми доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) на суму собівартості. На наступному етапі валовий прибуток зазнає коригування та зменшується на суму адміністративних витрат, витрат на збут, та додаються доходи від інших видів звичайної діяльності, таким

чином формуючи прибуток від операційної діяльності. Він, у свою чергу разом з іншими доходами та витратами формує дохід до сплати податків. Далі величина фінансових результатів від звичайної діяльності (прибуток) зменшується на суму податку на прибуток від звичайної діяльності. В результаті залишається чистий прибуток підприємства. Такий механізм (порядок) формування чистого прибутку підприємства закріплено законодавчо та покладено в основу форми 2 фінансової звітності "Звіт про фінансові результати".

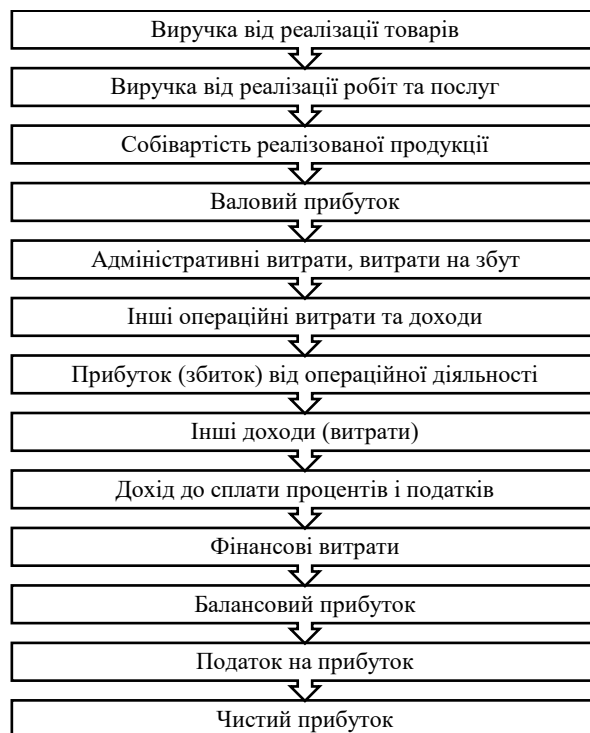

Рисунок 1 – Формування прибутку на підприємстві [6]

Максимізація прибутковості підприємства неодмінно пов'язана з процесами управління. Управління прибутком на підприємстві є процесом розробки та прийняття ефективних управлінських рішень з метою максимізації добробуту власників підприємства в поточному та перспективному періодах. Управляти формуванням прибутку означає управляти обсягом реалізації продукції, тобто кількістю та ціною продукції, здійснювати діяльність з найменшими витратами [7]. Головною ціллю управління формуванням прибутку є максимізація одержуваного прибутку відповідно до наявного економічного потенціалу й умов ринкової кон'юнктури. Задля визначення напрямків управління та постановки пріоритетних задач постає питання оцінки управління процесом формування прибутковості для визначення поточної ситуації на підприємстві та моніторингу майбутніх змін. Оцінка управління процесом формування прибутковості дає змогу визначити такі завдання, як [8]:

- забезпечення максимізації розміру прибутку, що формується, який відповідає ресурсному потенціалу суб'єкта господарювання та ринковій кон'юктурі;
- забезпечення оптимальної пропорційності між рівнем прибутку та допустимим рівнем ризику;

- забезпечення високої якості прибутку;
- забезпечення постійного збільшення ринкової вартості підприємства;
- підтримка конкурентоспроможності в довгостроковому періоді;
- підтримка інвестиційної привабливості.

Оцінка управління процесом формування прибутку полягає, перш за все, у визначенні джерел формування прибутку на підприємстві (рис.2).

Оскільки основною діяльністю підприємства є саме операційна діяльність, то вона й забезпечує основну частину прибутку підприємства. Відповідно, оцінка управління процесом формування прибутковості суб'єкта господарювання має бути спрямована саме на управління процесом формування прибутку від операційної діяльності. Для цього можна виділити такі групи показників:

- ефективність використання основних виробничих фондів;
- ефективність використання праці (трудових ресурсів);
- ефективність використання матеріальних ресурсів;
- ефективність використання оборотних фондів (табл.3).

Стан і використання основних виробничих фондів є важливими умовами, факторами забезпечення нормальних умов процесу виробництва та підвищення

його ефективності, тому на підприємствах велике значення мають проведення систематичної оцінки стану основних фондів й аналіз ефективності їх використання [9]. Серед основних показників оцінки ефективності використання основних виробничих фондів можна виділити фондівдачу, фондомісткість та рентабельність основних фондів.

Ефективність праці відображає співвідношення обсягу вироблених матеріальних або нематеріальних благ та кількості затраченої на це праці. У процесі дослідження трудових ресурсів необхідно оцінювати продуктивність праці на підприємстві, трудомісткість продукції, забезпеченість підприємства трудовими ресурсами.

Ефективність використання матеріальних ресурсів дає змогу оцінити рівень постачання матеріалами та комплектуючими, визначити вплив матеріально-технічного постачання на обсяг реалізації продукції та ритмічність роботи підприємства [10]. Ефективність використання матеріальних ресурсів оцінюється за допомогою показників матеріаломісткості та матеріаловіддачі. Ефективність використання обігових коштів на підприємстві характеризується швидкістю їх обігу (обіговістю). Чим менше обігові кошти затримуються на окремих стадіях, тим швидше завершується їхній кругообіг. Показники, що характеризують швидкість обіговості обігових коштів, і є показниками ефективності їхнього використання.

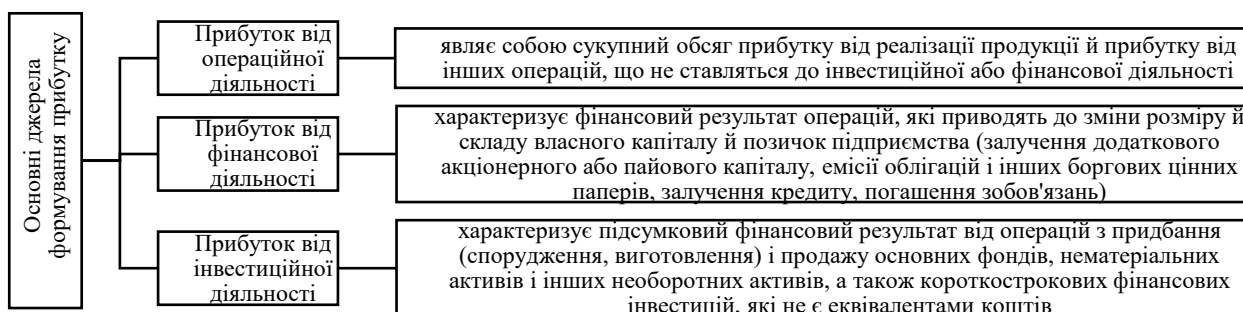

Рисунок 2 – Основні джерела формування прибутку [8]

Таблиця 2- Показники оцінки управління процесом формування прибутковості

Показник	Формула розрахунку	Характеристика
Ефективність використання основних виробничих фондів		
Фондовіддача	$F_v = \frac{Q}{\Phi_{\text{ср}}}$, де Q – обсяг продукції; $\Phi_{\text{ср}}$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів.	Характеризує обсяг виробленої підприємством продукції у вартісних вимірниках одиницею основних виробничих фондів.
Фондомісткість	$F_m = \frac{\Phi_{\text{ср}}}{Q}$, де Q – обсяг продукції; $\Phi_{\text{ср}}$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів.	Показує частку вартості основних фондів, що припадає на кожен гривню продукції, що випускається.

Кінець таблиці 2

Показник	Формула розрахунку	Характеристика
Рентабельність основних фондів	$R = \frac{\Pi}{OЗ} * 100\%$, де Π – річний прибуток підприємства; $OЗ$ – середньорічна вартість основних засобів.	Вказує на частку прибутку підприємства, отриманого за рік, від вартості основних засобів.
Ефективність використання праці (трудових ресурсів)		
Продуктивність праці	$\Pi = \frac{ТП}{Ч}$, де $ТП$ – обсяг товарної продукції, тис. грн.; $Ч$ – чисельність промислово-виробничого персоналу, осіб.	Характеризує ефективність, витрат праці й визначається кількістю продукції, виробленої в одиницю робочого часу, або витратами праці на одиницю виробленої продукції (виконаних робіт).
Трудомісткість продукції	$T_p = \frac{T}{Q}$, де Q – обсяг виробленої продукції; T – затрати робочого часу.	Характеризує затрати часу на одиницю продукції (тобто зворотна величина виробітку).
Абсолютна та відносна забезпеченість підприємства робітниками	$AЗр = \Phi Чр - ПЧр$, де $\Phi Чр$ – фактична чисельність робітників; $ПЧр$ – планова чисельність робітників; $BЗр = \Phi Чр / ПЧр \times \% \text{ в. п.}$, де $\% \text{ в. п.}$ – процент виконання плану випуску продукції.	Характеризує забезпеченість підприємства трудовими ресурсами
Ефективність використання матеріальних ресурсів		
Матеріаломісткість продукції	$M_m = \frac{M}{Q}$, де M – величина матеріальних витрат на загальний випуск товарної (валової, чистої) продукції; Q – обсяг виготовленої продукції.	Характеризує вартість витрат матеріальних ресурсів на одиницю виробленої продукції.
Матеріаловіддача	$M_m = \frac{Q}{M}$, де M – величина матеріальних витрат на загальний випуск продукції; Q – обсяг виготовленої продукції.	Характеризує ефективність використаних предметів праці, тобто показує, скільки вироблено продукції з одиниці витрачених матеріальних ресурсів (сировини, матеріалів, палива, електроенергії та ін.).
Ефективність використання оборотних фондів		
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	$K_{OB} = \frac{P}{OK}$, де P – вартість реалізованої продукції, грн.; OK – середній залишок обігових коштів, грн.	Вимірює ефективність використання обігових активів підприємства (грошових коштів, запасів товарів, виробничих запасів, дебіторської заборгованості).
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	$K_{ODЗ} = \frac{ЧВ}{ДЗ}$, де $ЧВ$ – чиста виручка, $ДЗ$ – середньорічна вартість дебіторської заборгованості.	Показує швидкість обертання дебіторської заборгованості підприємства за період, що аналізується, розширення або зниження комерційного кредиту, що надається підприємством
Коефіцієнт обіговості матеріальних запасів	$K_{OMЗ} = \frac{Cв}{BЗ}$, де $Cв$ – собівартість реалізованої продукції; $BЗ$ – середньорічна вартість виробничих запасів.	Показує число оборотів матеріальних запасів підприємства. Зниження цього показника свідчить про збільшення запасів, незавершеного виробництва або про зниження попиту на готову продукцію.
Тривалість обігу дебіторської заборгованості	$T_{ODЗ} = \frac{365}{K_{ODЗ}}$	Показує середній період погашення дебіторської заборгованості підприємства.
Показник відносного вивільнення обігових коштів	$OK_{BT} = \frac{Bp}{T} * (T_1 - T_0)$, де OK_{BT} – сума вивільнених обігових коштів, грн.; Bp – обсяг реалізованої продукції за розрахунковий період, грн.; T_0 і T_1 – тривалість обігу відповідно в попередньому та розрахунковому періодах, днів. D – дні періоду.	Відносне вивільнення обігових коштів з обігу відображає стабільність або зростання обігових коштів за зростання обсягів реалізації продукції. При цьому темпи зростання обсягів реалізації продукції випереджають темпи зростання залишків обігових коштів.

Під час управління процесом формування прибутку підприємства велике значення мають також показниками рентабельності. Показники характеризують прибутковість підприємства з різних позицій, у тому числі, ефективність управління прибутком на етапі формування і групуються згідно з інтересами учасників економічного процесу. Вони демонструють ефективність підприємницької діяльності, оскільки їх величина показує співвідношення між наявними та використаними фінансовими ресурсами [11].

Таким чином, значення даних показників вказує на рівень управління процесом формування прибутку на підприємстві.

Висновки. Отже, процес формування прибутку, як основного фінансового показника ефективності діяльності підприємства, відбувається у декілька етапів, формуючи у результаті значення чистого прибутку. Необхідність розуміння особливостей формування прибутку на підприємстві та його оцінки зумовлена прийняттям грамотних управлінських рішень задля його максимізації. Оцінка управління процесом формування прибутковості суб'єкта господарювання передбачає комплексне дослідження ефективності використання матеріальних та трудових ресурсів, основних виробничих фондів, оборотних фондів підприємства. Визначення і аналіз показників дозволяє прослідкувати тенденцію змін ситуації протягом роботи підприємства та на їх основі приймати відповідні управлінські рішення щодо покращення управління процесом формування прибутку задля його максимізації. Тож для збільшення величини позитивного фінансового результату та ефективного управління ним необхідним є, насамперед, розуміння процесу його формування протягом виробничої діяльності та розробка комплексних дій щодо його всебічної оцінки.

Список літератури

1. Бланк І.А. *Управління прибутком* / І.А. Бланк. — К.: Ніка+Центр, 2007. — 768 с.
2. Мец В.О. *Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства*: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / В.О. Мец. — К.: КНЕУ, 1999. — 437 с.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436 – IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/436-15>
4. Мочерний С.В. *Економічний довідник* / За ред. Мочерного С.В. — К.: Феміда, 1995. — 368 с.
5. *Фінанси підприємств: підручник* / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.: кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. — К.: КНЕУ, 2012. — 546 с.
6. Онисько С.М. *Фінанси підприємств*: [підручник для студентів вищих закладів освіти] / С.М. Онисько, П.М. Марич. — 2-ге вид., випр. і доп. — Львів: Магнолія Плюс, 2006. — 367 с.
7. Іванюк Т.Ю. *Теоретичні засади управління прибутком підприємства* Т.Ю. Іванюк, Г.Ю. Ткачук. — 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/7793/1/Ivanyuk.pdf>.
8. Білик М.Д., Білик Т.О. *Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування*: монографія. К.: ПанТот, 2012. 280 с.
9. Коробов М.Я. *Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств*: навч. посіб.; 2-е вид., стер. К.: Знання, КОО, 2001. 378 с.
10. Рентабельність як основний показник оцінки діяльності підприємства / І.А. Бержанір, Ю.В. Улянич, Н.І. Гвоздей. Вісник ХНДАУ. 2015. № 1. С. 261–265.
11. Білейченко О. Структура обігових коштів в умовах ринкової економіки // *Фінанси України*. - 2013. - №5 - С. 70 - 72.

References (transliterated)

1. Blank I.A. *Profit management* [Profit management] / I.A. Form. — Kiev: Nika+Center, 2007. — 768 p.
2. Mets V.O. *Economic analysis of financial results and the financial state of the enterprise: training, manual for universities education closing* / V.O. Metz — Kiev: KNEU, 1999. — 437 p.
3. Economic Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 436 – IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/436-15>
4. Mocherny S.V. *Economic Handbook* / Ed. Mocherny S.V. - Kiev: Themis, 1995. - 368 p.
5. *Enterprise finance: textbook* / A.M. Podderyogin, M.D. Bilyk, L.D. Buryak and others: manager. number author and science ed. Prof. A.M. Podderyogin — Kiev: KNEU, 2012. — 546 p.
6. Onysko S.M. *Enterprise finance: [textbook for students of higher educational institutions]* / S.M. Onysko, P.M. Marich. - 2nd ed., ed. and additional — Lviv: Magnolia Plus, 2006. — 367 p.
7. Ivanyuk T.Yu. *Theoretical principles of enterprise profit management* T.Yu. Ivanyuk, G.Yu. Tkachuk — 2014 [Electronic resource]. — Access mode: <http://eztuir.ztu.edu.ua/7793/1/Ivanyuk.pdf>.
8. Bilyk M.D., Bilyk T.O. *Financial performance of small enterprises: assessment and forecasting: monograph*. K.: PanTot, 2012. 280 p.
9. Korobov M.Ya. *Financial and economic analysis of enterprise activity: training. guide.*; 2nd ed., pp. Kiev: Znannia, KOO, 2001. 378p
10. Profitability as the main indicator of enterprise activity assessment / I.A. Berzhanir, Yu.V. Ulyanich, N.I. Nail Bulletin of the People's Republic of China. 2015. no. 1. pp. 261–265.
11. Bileychenko O. The structure of working capital in the conditions of a market economy // *Finance of Ukraine*. - 2013. - no. 5 - pp. 70 - 72.

Надійшла (received) 08.11.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Назарова Тетяна Юрївна (Nazarova Tetjana Jurii'vna) – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри обліку та фінансів; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-876X>; e-mail: Tetiana.Nazarova@khpri.edu.ua

Шевченко Марина Миколаївна (Maryna Shevchenko) - кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри обліку та фінансів, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2165-9907>; e-mail: maryna.shevchenko@i.ua

Рибальченко Інна Анатоліївна (Rybalchenko Inna Anatolii'vna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», студент; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5376-7315>; e-mail: innarb.31@gmail.com

N. KAZAKOVA, G. NEUSTROIEVA, V. HROMOV**FOOD PROBLEM OF THE EASTERN REGION OF UKRAINE CAUSED BY THE WAR**

The article deals with the scientifically substantiated analyses of the food problem of the eastern region of Ukraine based on its essential importance for the world problem of avoiding hunger. Taking into account the fact that the potential of external production exceeds the needs of the domestic market it is necessary to conduct a research of solving food problems when planning the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy..

This article considers such analytical issues estimating that Ukraine has been among the top five exporters of grain and legume resources for many years. Ukraine is one of the main countries that contributes to the agricultural sector of the world economy. The activities of future specialists, when dealing with the food problem, depend on the content and nature of the knowledge that not only the coronavirus pandemic, but also armed conflicts in most of the specified countries and climate change, several years of drought contributed to problems with agricultural production in the region.

The general provisions on analysis of various options for solving this problem are given and it is estimated that the analytical approach is the most optimal, since it allows you to build a diagram for comparing percentage of the most popular agricultural crops in the sown areas. It is advisable to consider the process of selecting most of the data that have been collected before the invasion. This research paper reveals the fact that much of the concern is related to shortages in the supply of staple crops such as wheat, corn and oilseeds, which could rise up prices. The invasion also led to higher prices for fuel and related fertilizers, leading to further food shortages and higher prices. The rise in wheat prices resulting from the conflict has become a problem for the countries, heavily dependent on Russian and Ukrainian wheat exports, and raised fears of social protest.

The article analyzes economists' views on the process of solving the food problems. It should be noted that these main issues will affect further world market prices and inflation will rise. Due to invasion, the US Department of Agriculture published a forecast for the export of grain products from Ukraine. Food and Agriculture Organization of the United Nations published information on the growth of the grain price index. Practical recommendations are provided for solving the problems.

The research has been developed to estimate that Ukraine is a leading country in the agricultural sector of the economy, which supplies food to the EU, Africa and India. Due to Russia's invasion into Ukrainian lands, many states may suffer from hunger and if the full-scale intervention into Ukraine is not stopped, then the world will face a food crisis.

Keywords: agriculture; external production; food problems; domestic market; invasion; sowing campaign; sunflower; buckwheat; sugar beet; rye and corn; percentage calculation; salt deposit

Н.А. КАЗАКОВА, Г.О. НЕУСТРОЄВА, В.О. ГРОМОВ**ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ, СПРИЧИНЕНА ВІЙНОЮ**

У статті проводиться науково обґрунтований аналіз продовольчої проблеми східного регіону України, виходячи з її суттєвого значення для світової проблеми запобігання голоду. Враховуючи той факт, що потенціал зовнішнього виробництва перевищує потреби внутрішнього ринку, необхідно провести дослідження розв'язання продовольчих проблем під час планування розвитку аграрного сектору економіки України. У цій статті розглянуто такі аналітичні питання, які дають змогу оцінити, що Україна протягом багатьох років входить до п'ятірки найбільших експортерів зернових та зернобобових ресурсів. Україна є однією з основних країн, які роблять внесок в аграрний сектор світової економіки. Діяльність майбутніх фахівців при вирішенні продовольчої проблеми залежить від змісту та характеру знань про те, що проблемам сприяли не лише пандемія корона вірусу, а й збройні конфлікти у більшості зазначених країн та зміна клімату, кілька років посухи із сільськогосподарським виробництвом у регіоні. Наведено загальні положення щодо аналізу різних варіантів вирішення даної задачі та оцінено, що аналітичний підхід є найбільш оптимальним, оскільки дозволяє побудувати діаграму порівняння відсоткового змісту найбільш популярних сільськогосподарських культур на посівних площах. Доцільно розглянути процес відбору більшої частини даних, зібраних до вторгнення. Цей дослідницький документ показує той факт, що більша частина занепокоєння пов'язана з нестачею постачання основних сільськогосподарських культур, таких як пшениця, кукурудза та насіння олійних культур, що може призвести до зростання цін. Вторгнення також призвело до підвищення цін на паливо та відповідні добрива, що призвело до подальшого дефіциту продовольства та зростання цін. Зростання цін на пшеницю внаслідок конфлікту стало проблемою для країн, що сильно залежать від російського та українського експорту пшениці, і викликало побоювання соціального протесту.

У статті аналізуються погляди економістів на вирішення продовольчої проблеми. Слід зазначити, що ці основні питання надалі впливатимуть на ціни на світовому ринку та зростання інфляції. У зв'язку із вторгненням Міністерство сільського господарства США опублікувало прогноз експорту зернових продуктів із України. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН опублікувала дані про зростання індексу цін на зерно. Надано практичні рекомендації щодо вирішення проблем.

Дослідження було розроблено для оцінки того, що Україна є провідною країною в аграрному секторі економіки, яка постачає продукти харчування до ЄС, Африки та Індії. Через вторгнення Росії на українські землі багато держав можуть постраждати від голоду і якщо повномасштабну інтервенцію в Україну не зупинити, то на світ чекає продовольча криза.

Ключові слова: сільське господарство; зовнішнє виробництво; продовольчі проблеми; внутрішній ринок; вторгнення; посівна кампанія; соняшник; гречка; цукровий буряк; жито та кукурудза; процентний розрахунок; поклади солі

Problem statement. Agriculture is one of the leading sectors of the Ukrainian economy. Besides stable providing of the country's population with high quality, safe, affordable food, Ukrainian agriculture makes a great contribution to solving the world hunger problem. Taking into consideration the fact that the potential of external production exceeds the needs of the domestic market it is necessary to conduct a research of solving food problems when planning the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy. The food problem is associated

with many aspects of the political, economic, cultural life of society. The process of dealing with the food problem of the eastern region, which is currently unfolding, aims to prepare future specialists to solve many problems.

Actual scientific researches and issues analysis. Ukraine has been among the top five exporters of grain and legume resources for many years. Thus, Ukraine is one of the main countries that contributes to the agricultural sector of the world economy. In 2021, Ukraine was accepted into the "Committee on World Food Security of the UN" and

for the first time the "International Grains Council" was headed by a Ukrainian representative - Trade Representative of Ukraine T. Utko.

According to the figures of the Food and Agricultural Organization of the United Nations, at the beginning of February 2022, 161 million people in 42 countries suffered from a critical shortage of food products. More than half a million people suffered from hunger in Ethiopia, Yemen, Nigeria, the Democratic Republic of Congo, Somalia, Kenya, Afghanistan, Sudan and South Sudan. Not only the coronavirus pandemic, but also armed conflicts in most of the specified countries and climate change, several years of drought contributed to problems with agricultural production in the region. However, as noted by Professor Henry Leer, the Russian-Ukrainian war will have much worse consequences for the countries of the Middle East, North and West Africa, because they are the main exporters of grain from Ukraine and Russia.

Research objective. Today, the topic of food problems is very important for every citizen of Ukraine. After the outbreak of invasion into the territory of Ukraine, food problems began to arise. The most important problem is that invasion is taking place in the eastern and central part of the country, and these parts are one of the main ones in the primary (agricultural) sector of the economy.

Presentation of the material. Since the beginning of the Russian invasion into Ukraine in 2022, the Food and Agriculture Organization, as well as other observers in the food markets, have warned of a collapse in food supplies and rising prices. Much of the concern is related to shortages in the supply of staple crops such as wheat, corn and oilseeds, which could rise up prices. The invasion also led to higher prices for fuel and related fertilizers, leading to further food shortages and higher prices. The rise in wheat prices resulting from the conflict has strained African countries such as Egypt, heavily dependent on Russian and Ukrainian wheat exports, and raised fears of social protest.

At least 25 African countries import a third of their wheat from Russia and Ukraine, and 15 of them import more than half from these two countries. On February 24, the Chinese government announced that it would cancel all the restrictions on Russian wheat as part of the agreement reached earlier in February. The South China Morning Post called it a potential "lifeline" for the Russian economy, but bad forecast for the Ukrainian economy. On March 4, the Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO) reported that the global food price index reached a historic high in February, having increased by 24% compared to last year. Most of the data for the February report had been collected before the invasion, but analysts say that the prolonged conflict could have a serious impact on grain exports.

"Already in March, the index of world food prices rose by 12.6%. In particular, world prices for grain rose by 17%, vegetable oils by 23%, and sugar by 6.7%. Further growth in world prices for agricultural products is expected," - Alexander Khmelevski, PhD in economic sciences said to the agency of UNIA.

The rational use of resources is a broader indicator that covers all sectors, and the main goal of which is not only the current use of available resources, but also the

prospects for their further use. Humankind is trying to find new sources of resources, such as energy. Currently, food products (wheat and in particular corn) have become energy resources. The use of food resources as energy objectively leads to their reduction, and with population growth, this can threaten widespread hunger. Already today in the world more than 750 million people, (about 9% of the world's population) suffer from hunger or constant under eating. In 2021, the UN reported that 33 states did not have enough food to feed their people. Humankind in the conditions of the scientific and technological revolution, of course, seeks to find other sources for obtaining declining energy resources. For example, in China, a technology has been found for obtaining energy resources from rice straw. An interesting project is obtaining energy from coffee waste. At the same time, today the main source of new energy carriers are food products, which cannot be increased themselves. Therefore, for example, to fill a full tank of an SUV with petrol, it takes as much grain as it is enough to feed one person for a whole year.

Nowadays Ukraine faced some of the major food problems including:

- 1) Disruption of the sowing campaign
- 2) Complicating the export of products to international markets due to the blocking of Ukrainian ports
- 3) Violation of the chains of the agricultural sector (from the production of goods to the sale on the territory of Ukraine).

These main problems will affect further world market prices and inflation will rise. And the lack of energy resources will be the result of these problems.

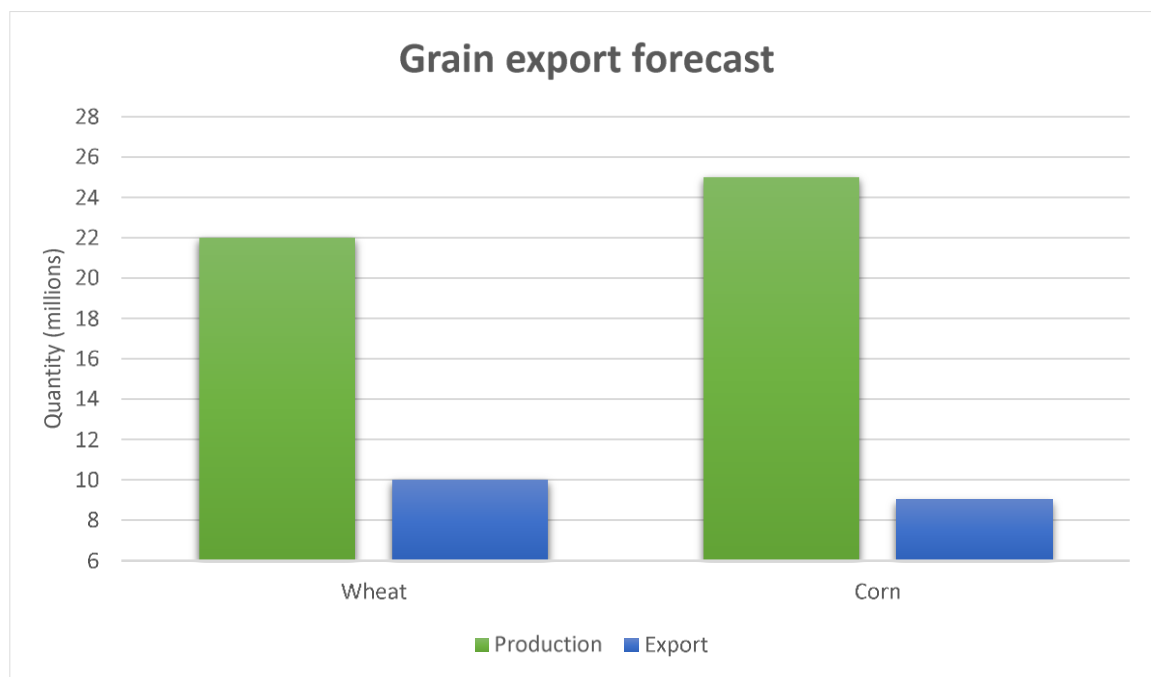
Due to invasion, the US Department of Agriculture (USDA) published a forecast for the export of grain products from Ukraine (Figure 1.):

The 2022 harvest will be very different from the 2021 harvest, which was a record for Ukraine and reached over 106 million tons. Sunflower, buckwheat, sugar beet, rye and corn also belonged to grain crops.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) published information on the growth of the grain price index. It has just increased by 3% in recent weeks; in particular, the cost of wheat rose by 2.1% compared to last month. With a further Russian military invasion, the production and export of food products from Ukraine would be impossible.

The central regions of the country are most involved in agriculture, but the eastern part is also very influential in terms of agriculture.

Kharkiv, Poltava, Donetsk and Luhansk regions have about 20% of the population employed in agricultural sectors. The busiest are Vinnitsa, Cherkasy and Kirovohrad regions, which are the main agricultural regions of Ukraine, in which the mark of the employed population exceeds 30-35%.

Source [1, p. 1-2] Fig.1- Quantitative calculation of grain exports in 2022

Let's consider the sowing areas of Kharkiv. The diagram below (Fig. 2) shows the percentage of the most popular agricultural crops in the sown areas:

The eastern part of Ukraine is also known for its salt

Bakhmut region (at the time of writing the article on July 23, 2022 it is not occupied), but due to the fighting in the Donetsk direction, there may be a shortage of salt in the regions of Ukraine due to the impossibility of export during

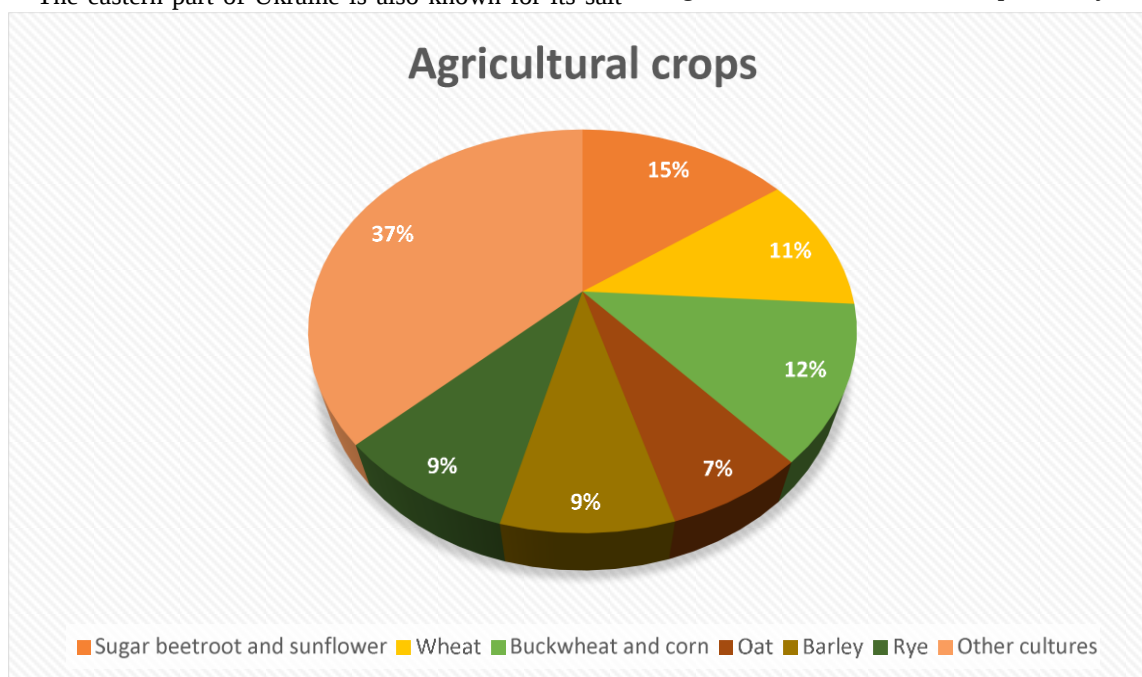

Fig. 2- Percentage calculation of the correlation of the most popular agricultural crops.

reserves. Namely, it is concentrated in the Donbass (the city of Soledar in the Bakhmut region), the Dnieper-Donetsk valley and in the lakes and estuaries of the Black Sea. Of the total volume of salt, only 35% remains on the domestic market, and the remaining 65% is exported. The largest salt deposit is the city of Soledar (Artemovsk) in the

invasion.

The Artyomovskoye deposit has been the leading salt exporter to Russia before February 24, 2022, but due to the sanctions of 2014, a large amount of funds was lost for exporting salt to Russia and since 2016 a limit has been set (up to 170 thousand tons) for the import of salt. In general,

Ukraine ranked 14th in salt exports to the international market as of 2019.

General Director of the Industrial Management Company Valery Kirilko noted that the world began to prepare for interruptions in the supply of wheat and barley.

"Oilseeds and cereals will suffer from the reduction of plantings in Ukraine. Disruptions in the cultivation of spring crops will have potentially serious long-term consequences around the world - the usage of fertilizers is reduced. Corn and sunflower in Ukraine and the wheat crop that was sown last autumn will suffer the most", - Kirilko emphasized.

On March 30, at a UN meeting, United States Deputy Secretary of State Wendy Sherman said that Russia's 2022 invasion in Ukraine, including a naval blockade of Ukrainian seaports and armed attacks on civilian cargo ships, led to a critical food shortage in Ukraine. Ukraine faced with worldwide ramifications.

The causes of the food crisis are also climate changes. Agriculture must become the part of the solution to both climate change and food security.

According to the analytical service of the All-Ukrainian Agrarian Council (UAC), world exports of sunflower oil in the 2021-2022 marketing year amounted to 10.9 million tons, of which Ukraine exported half - 5.4 million tons.

Ukraine takes the second place in the export of barley and rapeseed, the third in the export of rye and sorghum. In addition, Ukraine provides about 10% of the total world grain supply. Moreover, military actions in the East and South of Ukraine limit the ability of Ukrainian farmers to sow future crops, so it is expected that this year the amount of sown Ukrainian land will be reduced by almost a quarter.

The rating of the largest customers was headed by China, buying 65% of Ukrainian corn and 35% of wheat from the total amount of grain imported into the country. The second place is taken by Egypt, which imports 55% of corn and 40% of wheat from Ukraine. The third place is

shared between Indonesia and Spain with the shares of imported Ukrainian grains at 5.8%. Turkey, Bangladesh, Tunisia, South Korea and Libya are also heavily dependent on Ukrainian wheat and corn. Moreover, Libya, Saudi Arabia, Mauritania, Maldives, Singapore and Iraq depend on the supply of meat from Ukraine. The blockade of sea routes in the Black and Azov Seas cut off supply chains. According to the World Economic Forum, the African continent is 60% dependent on grain imports, and the war of the Russian Federation against Ukraine has led to an increase in grain prices by more than 25%. Millions of people are already forced to reshape family budgets, increasing the share of spending on food.

Conclusions. Taking into consideration all the above mentioned, we can conclude that Ukraine is a leading country in the agricultural sector of the economy, which supplies food to the EU, Africa and India. Due to Russia's invasion into Ukrainian lands, many states may be left without the last crumb of bread.

Food prices are rising with each new day, during which there is a war against Ukraine and if the full-scale intervention into Ukraine is not stopped, then the world will face a food crisis.

References

1. U.S. Department of Agriculture: official website [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-06/Ukraine-Factsheet-June2022.pdf>
2. The Economist: official website [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.economist.com>
3. World Economic Forum: official website [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/war-ukraine-global-food-insecurity-rising/>
4. Ukraine war has stoked global food crisis that could last years: electronic article. – Access mode: <https://www.theguardian.com/world/2022/may/19/ukraine-war-has-stoked-global-food-crisis-that-could-last-years-says-un>

Надійшла (received) 15.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Казаківа Надія Артурівна (Kazakova Nadiia) - кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ім. Артура Голікова Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна; м. Харків, Україна; ORCID: 0000-0002-4592-1466; e-mail: kazakovan@ukr.net

Неустроєва Гелена Олегівна (Neustroieva Gelena) - старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; м. Харків, Україна; ORCID: 0000-0001-9183-7225; e-mail: gelena.neustroieva@khpri.edu.ua

Громов Вадим Олександрович (Hromov Vadym) - студент 2 курсу факультету Міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна; м. Харків, Україна; e-mail: wasdflower@gmail.com

В.К. САВЧУК, І.Б. САДОВСЬКА, О.В. БОГДАНЮК**АНАЛІТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА І СОБІВАРТОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ**

Метою публікації є привернення уваги науковців і практиків до питань, пов'язаних з підвищенням дієвості контролю за формуванням витрат і визначенням собівартості виробництва сільськогосподарської продукції через активізацію управлінської функції контролю шляхом здійснення його стадій, якими є: візуальний контроль тобто просте спостереження за виконанням управлінських рішень, обліковий – порівняння передбачених (планових, нормативних, прогнозних) результатів управлінських рішень з обліково-звітними фіксованими, відповідно обробленими даними і аналітичний – з оцінкою відхилень виконання (перевиконання/невиконання) управлінських рішень. Встановлено, що досить складно контролювати витрати на виробництво і оцінювати рівень собівартості окремих видів сільськогосподарської продукції, що зумовлено різними підходами до оцінки і включення/не включення витрат на виробництво продукції, неврахування її якості при визначенні собівартості. Практичне значення вирішення окреслених проблем полягає в підвищенні ефективності контролю витрат на виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції, що поліпшує якість управлінського впливу на оптимізацію рівня собівартості – визначального чинника підвищення її конкурентоспроможності й ефективності виробництва.

Ключові слова: функції управління, стадії управлінських функцій, візуальний контроль, обліковий контроль, аналітичний контроль, відхилення, витрати, собівартість

V. SAVCHUK, I. SADOVSKA, O. BOHDANIUK**ANALYTICAL CONTROL OF PRODUCTION COSTS AND COST OF AGRICULTURAL PRODUCTS**

The purpose of the publication is to draw the attention of scientists and practitioners to issues related to increasing the effectiveness of control over the formation of costs and determining the cost of production of agricultural products through the activation of the managerial function of control by implementing its stages, which are: visual control, i.e. simple observation of the implementation of management decisions, accounting – a comparison of the predicted (planned, normative, forecast) results of management decisions with accounting and reporting fixed, accordingly processed data and analytical – with an assessment of deviations in implementation (over-implementation/non-implementation) of management decisions. It was established that it is quite difficult to control production costs and estimate the level of the cost price of agricultural products, which is caused by different approaches to the assessment and inclusion/non-inclusion of production costs, neglect of its quality when determining the cost price. The practical significance of solving the outlined problems lies in the increased effectiveness of cost control for the production of certain types of agricultural products, which improves the quality of managerial influence on the optimization of the cost level – a determining factor in increasing its competitiveness and production efficiency.

Keywords: management functions, stages of management functions, visual control, accounting control, analytical control, deviation, expenses, cost price

Вступ. Собівартість продукції – один із основних результативних показників діяльності суб'єктів господарювання. Визначення її рівня було і залишається предметом дискусії науковців і практиків. Найчастіше дискутуються питання, пов'язані з тим, які витрати включати в собівартість продукції, за якою ціною списувати на виробництво витрати сировини і матеріалів, за яким методом нараховувати амортизацію, як відносити на конкретний вид продукції непрямі витрати, як визначити величину трансакційних витрат, пов'язаних із збутом продукції, зокрема, зумовлені пошуком нових ринків збуту, збереженням/розширенням ринків продажу, наростанням конкуренції, підвищенням вимог споживачів/покупців, витрати, пов'язані з ризиком і не визначеністю, зокрема зумовлених воєнним станом. Проблемним є визначення собівартості продукції рослинництва оскільки її виробництво значною мірою залежить від якості ґрунту, а їх вирощування впливає на баланс в ньому поживних речовин. Все це підвищує необхідність поліпшення системи контролю за формуванням витрат і визначенням рівня собівартості, від чого залежить можливість підприємств маневрувати цінами, а отже реально впливати на конкурентоспроможність і ефективність виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дотичність думок щодо визначення сутності поняття «аналітичний контроль» та його використання в наукових роботах з економічного контролю ми практично не зустрічаємо. Проте, застосування на практиці такого терміну, з відповідним його змістовим наповненням, забезпечило б, з одного боку, системне виявлення відхилень, зумовлених різними чинниками, з другого – підвищило б можливості фахівців, причетних до контролю формування витрат і визначення рівня собівартості окремих видів сільськогосподарської продукції конкретніше оцінювати об'єкт контролю, що підвищило б обґрунтованість управлінських рішень. Питаннями теорії і практики контролю сільськогосподарського виробництва займаються багато відомих науковців, зокрема С.В. Бардаш, Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, Є.В. Калюга, В.О. Шевчук та інші дослідники, проте визначені вище питання залишилися поза їх увагою.

Мета роботи полягає в розробці теоретичних підходів до визначення сутності поняття «аналітичний контроль», та практики його застосування, що підвищить дієвість контрольних заходів за формуванням витрат і калькулюванням собівартості окремих видів сільськогосподарської продукції – визначального чинника конкурентоспроможності та ефективності їх виробництва.

Методи дослідження. Дослідження виконане з

використанням монографічного вивчення спеціальної літератури та практики контролю для обґрунтування підвищення результативності контрольної функції управління у забезпеченні ефективної виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. Для досягнення поставленої мети використано методи системно-функціонального аналізу, зокрема порівняння, абстрактно-логічні, дослідження операцій, евристичні.

Результати дослідження. Більшість науковців, які досліджують контроль вважають його однією з основних функцій управління, яких, відомі вітчизняні і зарубіжні вчені: О. Гудзинський, П. Друкер, Й. Завадський, М. Мескон, Г. Файолі, А. Хедоурі та інші науковці, наводять від чотирьох до п'ятидесяти. Це пояснюється відсутністю чітких критеріїв добору класифікаційних ознак внаслідок чого спостерігається об'єднання в один клас різних за змістом понять, зокрема, виробничих/технологічних та управлінських функцій. З нашого погляду, критерієм поділу функцій є об'єкт і суб'єкт управління. Сутність запропонованого підходу до класифікації функцій підприємства та управління його діяльністю можна побачити з матриці, підметом якої є види діяльності підприємства і підприємство в цілому як об'єкт (виробнича, постачальницька, маркетингова, збутова, фінансова, соціальна, екологічна та ін.), а в присудку з позиції суб'єкту – функції та стадії управління. Використавши такий підхід, прийшли висновку, що основними функціями управління (з погляду суб'єкту та логіки розробки/корегування і реалізації управлінського рішення) є: планова, організаційна, керівництва, облікова, контрольна і аналітична. Кожна функція має чітке коло своїх можливостей «і правил реалізації», що багатьма авторами не враховується і можливості окремої функції, що розглядають, підсилюють за рахунок залучення можливостей інших функцій.

Дієвість кожної функції (а вони всі взаємопов'язані і взаємодіють між собою [1] підсилюється дотриманням стадій реалізації потенціалу функцій. Зокрема, планова функція передбачає визначення/уточнення загальних і часткових цілей підприємства (чи окремого виду діяльності), обґрунтування шляхів та засобів їх досягнення, що є основою розробки варіантів поточних, тактичних і стратегічних рішень та вибору альтернативного.

Організаційна функція покликана створити/врахувати умови для реалізації альтернативного рішення тобто забезпечити ресурсами, врегулювати виробничу чи інший вид діяльності з погляду дотримання вимог їх здійснення в оптимальному режимі, використовуючи при цьому наявні можливості і обмеження: вільне підприємництво, вертикальне і горизонтальне кооперування зусиль, зниження ризиковості, дотримання екологічних і соціальних вимог, охорони праці тощо.

Функція керівництва передбачає підбір такого фахівця/виконавця, який би організував колектив для розв'язання поставленого перед ним завдання, обрання лідера, здатного синхронізувати різнохарактерні

інтереси виконавців та цілей підприємства, забезпечити зайнятість працівників за високопродуктивною праці кожного члена колективу, створити належний мотиваційний механізм та мікроклімат.

Облікова функція покликана забезпечити управлінський процес необхідною інформацією, яка б найповніше відповідала запитам керівництва, контролерів і аналітиків. Вона повинна бути достовірною, відповідним чином систематизована як на рахунках бухгалтерського обліку, так і в різних видах звітності, яка є основним джерелом інформації для контролю і для мікро-, мезо- і макроекономічного аналізу діяльності підприємства чи окремого її виду.

Функція контролю, який може бути візуальним, як моніторинг за виконанням управлінських рішень в першу чергу за забезпеченням якості і дотриманням термінів виконання технологічних операцій, норм витрат насіння, добрив, кормів та інших видів сировини і матеріалів; обліковим – порівняння передбачуваних (нормативних, прогнозних, планових) результатів управлінських рішень з фіксованими обліково-звітними, відповідно обробленими даними і аналітичним – з оцінкою відхилень виконання (перевиконання/невиконання) управлінських рішень тобто деякою мірою із залученням можливостей аналітичної функції. Основними стадіями останньої є діагноз, за допомогою якого розпізнають/ідентифікують причини відхилень аналізованих явищ, процесів та результатів, систематизуючи за різними ознаками, що конкретизує їх оцінку, за якою роблять висновок про упущену вигоду (можливості), а в іншому – як потенційні загрози нормальній діяльності підприємства/окремого її виду, обґрунтовують багатоваріантні схеми усунення причин небажаного розвитку ситуацій/проблем (стадія синтезу). Маючи таку інформацію, на стадії прогнозу розробляють критерії оцінки, які б найповніше узгоджувалися з алгоритмами прогнозування досягнення цілей функціонування аналізованого об'єкту і орієнтували на розробку найреальніших сценаріїв/планів його розвитку.

Успішна реалізація всіх функцій може бути досягнута за умов дотримання технології реалізації можливостей кожної, що є основою оптимізації та обґрунтованості управлінських рішень, пов'язаних із витратами виробництва та результатами [2,3] за рахунок повнішого узгодження функціонування структурних елементів керованого об'єкту і продуманого управлінського впливу керівників на роботу центрів відповідальності, окремих структурних підрозділів і підприємства в цілому.

Результати контрольних заходів дають підставу для висновку, що визначальним елементом сутності контролю є виявлення відхилень, використовуючи просте спостереження – візуальний контроль, облікову інформацію – обліковий/бухгалтерський контроль, оцінка відхилень – аналітичний контроль, в якому функція контролю збагачена можливостями аналітичної функції. Термін «аналітичний контроль» знайшов широке застосування в хімії, харчовій

промисловості та інших галузях і практично не використовується в економіці.

Підтвердженням парадигми, що сутність контролю полягає у виявленні відхилень є реалізація функцій форм контролю - ревізії, аудиту та й інвентаризації, яку також можна вважати формою контролю, оскільки вона передбачає встановлення відхилень між фактичною наявністю матеріальних цінностей і даними бухгалтерського обліку, що є доказовим прикладом облікового/бухгалтерського контролю.

За результатами кількісно-якісного контролю відхилень витрат встановлюють наскільки вони суттєві/не суттєві, об'єктивні/суб'єктивні, ендегенні/екзогенні, вимірювані/невимірювані тощо. Для встановлення суттєвості відхилень матеріальних/вартісних витрат порівнюють фактичну кількість/суму із запланованими. Якщо є вихід продукції, то планові витрати корегують на обсяг фактично одержаної продукції. Зменшення фактичної кількості/суми порівняно з плановою вважається економією, а збільшення – перевитратою. Для оцінки суттєвості/не суттєвості відхилень застосовують різні підходи. Найпростішим, на думку багатьох науковців, є використання певної граничної величини, яку найчастіше виражають у відсотках. Так, є твердження, що відхилення фактичного рівня показника/індикатора від запланованого/нормативного до 3% можна вважати несуттєвим. Відхилення величиною 3-7% - істотним, що вимагає корегування окремих елементів витрат, а понад 10% - критичним, що може мати значні негативні наслідки. Тобто істотне і критичне значення відхилень слід вважати суттєвими.

Проте, для сільськогосподарського виробництва застосування такого підходу сумнівне оскільки ми маємо справу із різними живими організмами. Так, зменшення дози внесення добрив вважається негативним чинником. Проте, таке зменшення за недостатньої вологості ґрунту може мати позитивний вплив на кінцевий результат, тоді як збільшення доз внесення за таких умов призведе до невиправданих додаткових витрат і погіршення результату. До невірної висновку про суттєвість впливу може призвести і сучасна система обліку витрат [4], зокрема на збут окремих видів продукції [5]. Віднесення їх у фінансовому обліку на кінцевий фінансовий результат спотворює оцінку оскільки через значне подорожчання пального вартість логістики значно зросла. Не зважаючи, що такий розподіл здійснюють у системі управлінського обліку, вважаємо цього не досить, оскільки ця інформація розрахована на внутрішнього користувача і не завжди держава має об'єктивні дані для регулювання і підтримки виробництва тих видів продукції, які мають попит, зокрема на зовнішніх ринках.

Важливим чинником формування кінцевого результату, зокрема в рослинництві є дотримання оптимальних термінів виконання технологічних операцій. Для кожної сільськогосподарської культури ці терміни різні і загальним підходом до оцінки суттєвості можна вважати 1-2 дні. Забезпечення оптимальності термінів виконання технологічних

операцій важливе і для інших галузей сільського господарства, а також для переробної і харчової промисловості. [6] Досить специфічно проявляється цей чинник при реалізації продукції, який враховують при оптимізації ціни продаж і розробці заходів з підвищення ефективності виробництва. Тому оцінка впливу цього чинника на результат і буде визначати суттєвість/не суттєвість відхилення.

По різному оцінюються відхилення впливу на результат суб'єктивних і об'єктивних чинників. Якщо вчасно виявлено відхилення впливу суб'єктивного чинника, то в більшості на нього можна вплинути і звести вплив до не суттєвого і навпаки. Щодо впливу об'єктивних чинників (в сільськогосподарському виробництві це в основному природно-кліматичні умови), то вони, як правило, не піддаються регулюванню і зменшити негативний їх вплив на результати діяльності підприємства можна певними способами, зокрема розширенням площ захищеного ґрунту, застосуванням штучного зволоження, використанням спеціально виведених сортів сільськогосподарських культур, мінімізацією негативного впливу діяльності підприємств на навколишнє природне середовище тощо.

Є особливості оцінки впливу ендегенних та екзогенних чинників, оскільки не завжди є можливість визначити суттєвість відхилень за їх впливу, як було сказано щодо оцінки відхилень на кінцевий результат удобрення культур. Аналогічний підхід можна використати для оцінки відхилень врожайності культур за рахунок впливу якості ґрунту [7]. Якщо не забезпечити баланс внесення/виносу поживних речовин при вирощуванні сільськогосподарських культур, то прибавка урожаю буде за рахунок виснаження ґрунту, яку не можна оцінити позитивно, оскільки це суттєво погіршить його якість і негативно вплине на врожайність вирощування наступних культур. Досить не просто контролювати вплив екзогенних чинників: політичних, економічних, соціальних, технологічних, правових та екологічних, які характерні для зовнішнього середовища підприємства. Складність оцінки впливу найчастіше відбувається за відсутності інформації, а отже можливості виміру величини відхилення за їх впливу. Тому, частіше всього використовують якісний аналіз, зокрема метод PESTLE - аналізу. В цьому контексті появляється ще одна ознака характеристики відхилень – вимірювані і не вимірювані. До останніх можна віднести витрати зумовлені ризиками та невизначеністю умов діяльності підприємства, сервісом і гарантіями споживачам, врахуванням трансакційних витрат, які досить складно ідентифікувати [8]. Зауважимо, що, прийнявши невизначеність як ризик, є можливість хоч деякою мірою застосувати до оцінки відхилень кількісний аналіз. До речі, такий підхід оцінки результатів діяльності для прийняття управлінських рішень використовує вітчизняний аграрний бізнес в умовах війни.

Висновки. Аналітичний контроль як креативне поєднання знань і навичок фахівців обліку, контролю, аналітиків, керівників і технологів,

спрямоване на своєчасне, системне виявлення відхилень, що є передумовою об'єктивного оцінювання фактичних та деякою мірою можливих змін параметрів об'єкта контролю і прийняття обґрунтованих оперативних, тактичних і стратегічних управлінських рішень з мінімізацію ризиків від їх реалізації та гарантією одержання передбачуваних результатів. Аналітичний контроль формування витрат диверсифікованого виробництва і визначення рівня комерційної собівартості окремих видів сільськогосподарської продукції створює передумови для визначення об'єктивної величини кінцевих результатів випуску і реалізації продукції з максимальною економічною ефективністю. Подальші наукові дослідження повинні спрямовуватися на розробку методичних підходів з підвищення оперативності виявлення і якості оцінки відхилень витрат в розрізі окремих видів сільськогосподарської продукції, в першу чергу, зумовлених ризиками і невизначеністю, а також трансакційних витрат, величина яких постійно зростає. Це буде базою оптимізації управлінських рішень з підвищення окупності витрат інвестованих підприємством у виробництво агропродовольчої продукції.

Список літератури

1. Савчук В.К. Аналітичний синтез системоутворюючих функцій управління діяльністю підприємства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення». Бережани: ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут», 2018.
2. Фандель Г. Теорія виробництва і витрат/Гюнтер Фандель; пер. з нім. Під кер. І наук. Ред. М. Г. Грещака. Київ: Таксон, 2000. 520с.
3. Москаленко А.М. Механізм впровадження системи управління витратами. Агроекологічний журнал. 2021. №1.
4. Дерій В.А. Витрати і доходи підприємств у системі обліку і контролю: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2009. 272 с.
5. Кобилянська Т. В. Дослідження логістичних витрат як інструменту досягнення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2020. № 4.
6. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств: підр. для ВУЗів. Київ: урожай, 1995. 328с.
7. Савчук В.К. Якісні параметри ґрунту – як чинник собівартості продукції рослинництва: «Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції». Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: НУБіП України. 2019.
8. Садовська І.Б. Розвиток теорії, методології і практики управлінського обліку: інституціонально-інжинірингові аспекти. «Автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора економічних наук. Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2018, 39 с.

References (transliterated)

1. Savchuk V.K. (2018) Analitichnyj syntez systemoutvoriuichykh funktsij upravlinnia diial'nistiu pidpriemstva. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: «Sotsial'no-ekonomichnyj rozvytok ahrranoi sfery: inzhenernoekonomichne zabezpechennia». Berezhany: VP NUBiP Ukrainy «Berezhans'kyj ahrotekhnichnyj instytut».
2. Fandel' H. (2000) Teoriia vyrobnystva i vytrat/Hunter Fandel'; per. z nim. Pid ker. I nauk. Red. M. H. Hreschaka. Kyiv: Takson, 520p.
3. Moskalenko A.M. (2021) Mekhanizm vprovadzhennia systemy upravlinnia vytratamy. Ahroekolohichnyj zhurnal. №1.
4. Derij V.A. (2009) Vytraty i dokhody pidpriemstv u systemi obliku i kontroliu: monohr. Ternopil': TNEU, «Ekonomichna dumka», 272p.
5. Kobylins'ka T. V. (2020) Doslidzhennia lohistychnykh vytrat iak instrumentu dosiahnennia ekonomichnoi stjivosti sil'skohospodars'kykh pidpriemstv. Efektyvna ekonomika. № 4.
6. Savchuk V.K. (1995) Analiz hospodars'koi diial'nosti sil'skohospodars'kykh pidpriemstv: pidr. dla VUZiv. Kyiv: urozhaj, 328p.
7. Savchuk V.K. (2019) Yakisni parametru hruntu – iak chynnyk sobivartosti produktsii roslinnystva: «Bukhhalters'kyj oblik, opodatкування ta kontrol' v umovakh mizhnarodnoi ekonomichnoi intehratsii». Materialy vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv: NUBiP Ukrainy.
8. Tsadov'ska I.B. (2018) Rozvytok teorii, metodolohii i praktyky upravlin's'koho obliku: instytutsional'no-inzhynirynhovi aspekty. «Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia stupenia doktora ekonomichnykh nauk. Kyiv: «TsP «KOMPRYNТ», 39p.

Надійшла (received) 18.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Савчук Василь Кирилович (Savchuk Vasyi) – д.е.н., професор, професор кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України; м. Київ, Україна; ORCID: 0000-0002-4261-3329; e-mail: savchukvk@ukr.net

Садовська Ірина Борисівна (Sadovska Iryna) – д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування Волинського національного університету імені Лесі Українки; м. Луцьк, Україна; ORCID: 0000-0002-7081-8524; e-mail: sadovska.iryana@vnu.edu.ua

Богданюк Олена Володимирівна (Bohdaniuk Olena) – к.е.н., доцент, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України; м. Київ, Україна; ORCID: 0000-0002-8354-9933; e-mail: bogdaniuk.o.v@nubip.edu.ua

Л. С. ЛАРКА**ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО МАРКЕТИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ**

Обґрунтовано необхідність застосування засад антикризового маркетингу в сучасних умовах та діагностики ефективності його застосування у межах концепції антикризового менеджменту. Підкреслено необхідність аналізу ефективності функціонування підсистеми управління маркетингом у взаємозв'язку із іншими функціональними підсистемами управління: управління виробництвом, управління кадрами, управління фінансами, управління інноваціями. Систематизовано показники ефективності маркетингової діяльності, які доцільно застосовувати при діагностуванні ефективності антикризового маркетингу на підприємстві. Розроблено форму семантичного диференціалу для оцінювання ефективності реалізації функцій антикризового маркетингу на підприємстві. Виділено зони маркетингової безпеки та маркетингових загроз відповідно до ймовірних результатів оцінювання. Визначено відповідність функцій антикризового маркетингу «зонам» маркетингової діяльності. Запропоновано визначати ефективність антикризового маркетингу за трьома напрямками: ефективність превентивного маркетингу, ефективність кризового маркетингу, ефективність посткризового маркетингу. Запропоновано систему показників для оцінювання ефективності стійкості підприємства у межах діагностування ефективності антикризового маркетингу. До блоку кількісних показників віднесено рівень рентабельності маркетингової діяльності підприємства, динаміка зміни частки ринку, індекс задоволеності споживачів, індекс лояльності споживачів, оцінка зусиль клієнта. До блоку якісних показників належать швидкість, точність та своєчасність діагностування кризових явищ в сфері маркетингу, ефективність використання маркетингового потенціалу підприємства, ефективність реалізації функцій антикризового маркетингу, ефективність превентивного маркетингу, ефективність кризового маркетингу, ефективність посткризового маркетингу.

Ключові слова: антикризовий маркетинг; маркетингова стійкість; маркетинговий бюджет; криза; маркетинговий потенціал; стратегічний резерв

L.S. LARKA**DIAGNOSTICS OF THE EFFICIENCY OF ANTI-CRISIS MARKETING AT THE ENTERPRISE**

The necessity of applying the principles of anti-crisis marketing in modern conditions and diagnosing the effectiveness of its application within the concept of anti-crisis management is substantiated. The need to analyze the effectiveness of the marketing management subsystem in relation to other functional management subsystems is emphasized: production management, personnel management, financial management, innovation management. Indicators of the effectiveness of marketing activity are systematized, which are expedient to use when diagnosing the effectiveness of anti-crisis marketing at the enterprise. A form of semantic differential has been developed for evaluating the effectiveness of the implementation of anti-crisis marketing functions at the enterprise. Zones of marketing security and marketing threats are allocated in accordance with the likely results of the assessment. Correspondence of anti-crisis marketing functions to "zones" of marketing activity is determined. It is proposed to determine the effectiveness of anti-crisis marketing in three directions: the effectiveness of preventive marketing, the effectiveness of crisis marketing, and the effectiveness of post-crisis marketing. A system of indicators is proposed for evaluating the marketing stability of the enterprise within the framework of diagnosing the effectiveness of anti-crisis marketing. The block of quantitative indicators includes the level of profitability of the enterprise's marketing activities, the dynamics of changes in market share, the consumer satisfaction index, the consumer loyalty index, and the evaluation of the client's efforts. The block of quality indicators includes the speed, accuracy and timeliness of diagnosing crisis phenomena in the field of marketing, the effectiveness of using the marketing potential of the enterprise, the effectiveness of the implementation of anti-crisis marketing functions, the effectiveness of preventive marketing, the effectiveness of crisis marketing, the effectiveness of post-crisis marketing.

Keywords: anti-crisis marketing; marketing sustainability; marketing budget; crisis; marketing potential; strategic reserve

Вступ. Сучасне бізнес-середовище характеризується великим ступенем невизначеності та ризику. За таких умов багато підприємств опинилося на межі виживання: обмеженість вільних коштів, скорочення платоспроможності споживачів обумовило скорочення ділової активності підприємств та негативно вплинуло на їх фінансовий стан. Наслідком цього є проблеми підприємств з погашенням поточних зобов'язань, збереженням фінансової незалежності та збільшення ймовірності банкрутства. Для виходу зі складного становища підприємства переорієнтовуються на концепцію антикризового управління. Як і будь-яке управління, антикризове управління координує діяльність основних функціональних підсистем управління, але акценти зміщуються на підвищення ефективності використання обмежених ресурсів підприємства та подолання кризи. Одна з функціональних підсистем управління підприємством – підсистема управління маркетингом. За допомогою цієї підсистеми управління регулюються ключові питання щодо товарної, цінової, збутової та комунікаційної політик

підприємства за умов кризової ситуації. Питання антикризового менеджменту набувають особливої актуальності в сучасних умовах господарювання підприємств.

Аналіз стану питання. В практиці сучасних підприємств найчастіше застосовуються методичні підходи, які дозволяють оцінити ефективність антикризового менеджменту. Найінформативнішим індикатором ефективності антикризового менеджменту є динаміка ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства після реалізації антикризової програми заходів. Слід зазначити, що увага дослідників у цьому випадку фокусується здебільшого на фінансових аспектах антикризового управління, залишаючи поза увагою не менш важливі аспекти: виробничі, кадрові, маркетингові та інноваційні. На сучасному етапі розвитку наукової думки при діагностуванні ефективності маркетингової діяльності підприємства найчастіше використовуються такі показники, як: абсолютна та відносна частка ринку підприємства, коефіцієнт зміни обсягів продажу, динаміка кількості покупців,

динаміка кількості лояльних покупців, коефіцієнт відповідності попиту, рентабельність маркетингових інвестицій.

З наведених вище показників видно, що для діагностування ефективності антикризового маркетингу на підприємстві доцільно застосовувати класичні показники ефективності маркетингової діяльності, але перелік цих показників необхідно доповнити показниками, які більш точно описують заходи антикризового маркетингу.

Аналіз основних досягнень і літератури.

Багорка М. О., Рошук М. О. підкреслюють, що саме маркетинг виступає в якості бази, яка забезпечує сталу роботу усіх підрозділів підприємства у межах антикризового управління [1, с. 4]. Погоджуючись із авторами щодо ключової ролі функціональної підсистеми управління маркетингом в діяльності підприємства, зазначимо, що сталу роботу підприємства в умовах кризи забезпечують усі без винятку функціональні підсистеми управління: управління виробництвом, фінансами, маркетингом, кадрами та інноваціями. Автори виділяють специфічні функції антикризового управління, до яких належать: недопущення кризових ситуацій, діагностика кризових явищ, моніторинг факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, які впливають на суб'єкти господарювання та їх зміни, розроблення антикризової концепції, створення стратегічних резервів ресурсів на окремі кризові явища, стабілізація стану підприємства [1, с. 5]. З нашої точки зору, перспективним є дослідження реалізації цих специфічних функцій антикризового управління за основними підсистемами управління, у тому числі і підсистеми управління маркетингом у межах діагностики ефективності антикризового маркетингу на підприємстві.

При діагностуванні ефективності антикризового маркетингу окрема увага повинна приділятися контролю якості маркетингової інформації, маркетинговим аспектам економічного управління підприємством та стратегічним аспектам маркетингової діяльності. Дослідженню саме цих аспектів діагностики ефективності антикризового маркетингу присвячені роботи [2] – [4].

Пілецька С. Т., Петровська С. В. досліджують інструменти маркетингу в системі антикризового управління підприємством. Автори виділяють «зони» маркетингової діяльності підприємства в залежності від ймовірності настання кризової ситуації: превентивний маркетинг (мінімальна ймовірність настання кризи), кризовий маркетинг (середня та висока ймовірність настання кризи), посткризовий маркетинг (100 % ймовірність настання кризи, подолання її наслідків) [5, с. 159].

Перспективним в цьому напрямі є дослідження розподілу функцій антикризового управління за «зонами» маркетингової діяльності в залежності від ймовірності настання кризової ситуації.

Єпіфанова І. В. розглядає антикризовий менеджмент (а отже у його складі і антикризовий маркетинг) як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства. Автор підкреслює, що ефективність антикризового менеджменту вища за

умови реалізації проактивного антикризового управління (мета якого – запобігання виникненню кризових явищ), ніж за умови реалізації реактивного антикризового управління (мета якого – подолання наслідків кризи) [6, с. 16]. Саме тому, на думку Єпіфанової І. М., підвищена увага повинна приділятися виявленню причин виникнення кризових явищ, що дозволить своєчасно застосовувати інструменти проактивного антикризового управління.

Кащенко Н. Б., Чміль Г. Л. визначають, що основними маркетинговими інструментами в межах антикризового управління є: цінова політика, адаптована згідно зі станом ринку, аудит ринкового сегменту підприємства з метою забезпечення стабільного обсягу реалізації продукції, підвищення ступеню диференціації продукції підприємства, удосконалення збутової та комунікаційної політики підприємства [7, с. 72].

Для підвищення ефективності застосування наведеного вище інструментарію впроваджувати такі заходи: постійний моніторинг місткості цільового ринку, підвищення конкурентних переваг підприємства, перегляд виробничої програми підприємства, підвищення ефективності використання маркетингового бюджету підприємства.

Маркіна І. А., Таран-Лала О. М., Яхницька В. П. акцентують увагу на стратегічних аспектах ефективності менеджменту підприємства в умовах конкурентного бізнес-середовища.

Автори пропонують діагностувати ефективність менеджменту підприємства за таким алгоритмом: моніторинг розвитку підприємства, діагностування функціонування організаційно-економічного механізму управління розвитком підприємства, оцінювання можливостей вдосконалення організаційно-економічного механізму ефективності управління розвитком підприємства, розроблення програми удосконалення організаційно-економічного механізму ефективності управління розвитком підприємства [8, с. 25].

Для оцінювання маркетингової складової у загальному організаційно-економічному механізмі ефективності управління розвитком підприємства автори вводять поняття «маркетингова стійкість», під яким розуміють здатність підприємства: утримувати конкурентоздатну позицію на ринку, досягати запланованого обсягу реалізації продукції, адаптуватися до змін ринкової кон'юнктури, відповідати існуючим та майбутнім запитам споживачів щодо параметрів продукції [8, с. 26].

Перспективним в цьому напрямі є розроблення системи показників, які характеризують конкурентну позицію підприємства на ринку, обсяги його реалізації, задоволеність споживачів параметрами продукції, а також час адаптивної реакції підприємства в умовах кризи та можуть бути застосовані для визначення рівня маркетингової стійкості підприємства як інтегрального показника діагностування ефективності антикризового маркетингу підприємства.

Організаційні аспекти діагностування ефективності антикризового маркетингу відображені в роботах [9]–[11]. Перспективами подальших досліджень в цьому

напряму є розроблення форм для оцінювання якісних складових показника маркетингової стійкості підприємства.

Існуючі методи розв'язання задачі. Традиційно для розв'язання завдань діагностування ефективності антикризового маркетингу застосовуються методи аналізу та синтезу, статистичні методи аналізу, метод коефіцієнтів, експертні методи.

Мета роботи – удосконалення методичного підходу щодо діагностування ефективності антикризового маркетингу на підприємстві на основі дослідження рівня його маркетингової стійкості.

Постановка проблеми. Завданнями статті є дослідження ефективності реалізації функцій антикризового маркетингу, аналіз рівня маркетингової стійкості підприємства у межах превентивного маркетингу, кризового маркетингу та посткризового маркетингу, а також сформулювати основні показники, які відображають рівень маркетингової стійкості підприємства в кризових умовах.

Методи досліджень. Для виконання поставлених завдань застосовані методи групування, метод компонентного аналізу, метод порівняння.

Матеріали досліджень. Діагностування ефективності антикризового маркетингу у розрізі реалізації його функцій наведено у табл.

Таблиця – Семантичний диференціал для оцінювання ефективності реалізації функцій антикризового маркетингу

Параметр	Бали					Параметр
	1	2	3	4	5	
Високий рівень відтоку клієнтів						Низький рівень відтоку клієнтів
Високий рівень відтоку доходу						Низький рівень відтоку доходу
Низький рівень утримання клієнтів						Високий рівень утримання клієнтів
Зменшення суми середнього чеку						Зростання суми середнього чеку
Висока вартість залучення клієнтів						Низька вартість залучення клієнтів
Низький рівень коефіцієнту повторних покупок						Високий рівень коефіцієнту повторних покупок
Уповільнена окупність інвестицій в маркетинг						Швидка окупність інвестицій в маркетинг
Низька чутливість системи моніторингу до кризових явищ						Висока чутливість системи моніторингу до кризових явищ

В таблиці виділено осередки, які відповідають оцінці у 4 бали за 5-бальною шкалою, що відображає «зону маркетингової безпеки» для підприємства. У випадку отримання оцінок в діапазоні 1 – 3 бали мова вже йде по наявності маркетингових загроз та необхідність переходу від превентивного маркетингу до антикризового. Створення стратегічних резервів ресурсів

на окремі кризові явища у межах функціональної підсистеми управління маркетингом може передбачати посилення маркетингового потенціалу підприємства за рахунок підвищення узгодженості ключових маркетингових стратегій підприємства, швидкої адаптації до кризового становища, вибору адекватної наявним умовам та маркетинговому бюджету програми антикризових маркетингових рішень.

Під стабілізацією стану підприємства в кризових умовах можна вважати вихід на планові показники реалізації антикризової маркетингової програми підприємства. Розглянемо відповідність функцій антикризового маркетингу «зонам» маркетингової діяльності. До сфери впливу превентивного маркетингу належать такі функції антикризового управління маркетингом: недопущення кризових ситуацій, діагностика кризових явищ, моніторинг факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, які впливають на суб'єкти господарювання та їх зміни. До сфери впливу кризового маркетингу належать такі функції: розроблення антикризової концепції, створення стратегічних резервів ресурсів на окремі кризові явища. До сфери впливу посткризового маркетингу належить функція стабілізації стану підприємства та вихід на планові показники в маркетинговій сфері підприємства.

Виходячи з наведеного вище, для діагностування ефективності антикризового маркетингу на підприємстві доцільно визначати комплексний показник ефективності, який з складається з трьох складових: ефективність превентивного маркетингу, ефективність кризового маркетингу, ефективність посткризового маркетингу. Слід зазначити, що комплекс заходів превентивного та кризового маркетингу доцільно віднести до проактивного антикризового управління, а комплекс заходів посткризового маркетингу – до реактивного антикризового управління. Діагностування ефективності антикризового маркетингу на підприємстві за допомогою показника маркетингової стійкості дозволяє при оцінюванні урахувати вплив як кількісних показників, так і якісних показників. Для можливості поєднання у межах одного інтегрального показника маркетингової стійкості різних за своєю природою факторів, доцільно провести процедуру кодування, яка полягає у переведенні як кількісних, так і якісних показників у бали.

Висновки. При визначенні рівня маркетингової стійкості підприємства як індикатора ефективності антикризового маркетингу необхідно оцінювати блоки кількісних та якісних показників. Складовими блоку кількісних показників є: рентабельність маркетингової діяльності підприємства, динаміка зміни частки ринку підприємства, індекс задоволеності споживачів (CSAT – Customer Satisfaction Score), індекс лояльності споживачів (NPS – Net Promoter Score), оцінка зусиль клієнта (CES – Customer Effort Score).

Складовими блоку якісних показників є: швидкість та точність діагностування кризових явищ в сфері маркетингу, своєчасність діагностування кризових явищ в сфері маркетингу, ефективність використання маркетингового потенціалу підприємства, ефективність реалізації функцій антикризового маркетингу, ефективність превентивного маркетингу, ефективність

кризового маркетингу, ефективність посткризового маркетингу. Таким чином, діагностика ефективності антикризового маркетингу на підприємстві з одного боку, здійснюється за допомогою аналізу маркетингової стійкості підприємства, а з іншого – у розрізі діагностики ефективності антикризового менеджменту за основними функціональними підсистемами управління підприємства.

Список літератури

- Багорка М. О., Рошук М. О. Антикризовий маркетинг як основний складник стратегічного управління. *Регіональна економіка та управління*. 2021. № 3 (33). С. 4 – 8.
- Анічкіна І. О., Ларка Л. С. Організація контролю якості маркетингової інформації при проведенні маркетингових досліджень. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доп. 26-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2018*, [16-18 травня 2018 р.] : у 4 ч. Ч. 3 / ред. Є. І. Сокол. Харків : НТУ «ХПІ». 2018. С. 84.
- Ларка Л. С., Анічкіна І. О. Економічне управління бізнесом: маркетинговий аспект. *Прийзовський економічний вісник*. 2019. № 4 (15). С. 113-116. – URI: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/20.pdf (дата звернення 01.12.2022).
- Ларка Л. С., Васильцова С. О. Управління маркетинговими дослідженнями на підприємстві: стратегічний аспект. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*: зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2022. № 1. С. 29 – 32.
- Пілецька С. Т., Петровська С. В. Інструменти маркетингу в антикризовому управлінні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2 (60). С. 158 – 164.
- Єпіфанова І. М. Антикризовий менеджмент як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна*. 2021. № 31. С. 12 – 19.
- Кашчєна Н. Б., Чміль Г. Л. Маркетингове забезпечення антикризового управління торговельними підприємствами. *Бізнес-навігатор*. 2018. № 4 (47). С. 69 – 74.
- Маркіна І. А., Таран-Лала О. М., Яхницька В. П. Стратегічні аспекти ефективності менеджменту стійким розвитком підприємства в умовах конкурентного бізнес-середовища. *Економіка і держава*. 2020. № 11. С. 24 – 27.
- Олійник А. С., Тургєля Ю. С., Соколовська Ю. Є. Виробничо-маркетингові стратегії антикризового управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19 – 20. С. 110-116.
- Натрус К. С., Хамініч С. Ю. Антикризовий маркетинг як складова стратегічного управління. *Економічний вісник університету*. 2016. № 31/1. С. 72 – 79.
- Прокопишин О. С. Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах. *Інвестиції : практика та досвід*. 2021. № 9. С. 40 – 45.
- Сак Т., Ющишина Л. Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки*. 2019. № 2. С. 66 – 74.
- during marketing research]. *Informatsiini tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia : tezy dop. 26-yi mizhnar. nauk.-prakt. konf. MicroCAD–2018* [Information technologies: science, engineering, technology, education, health: theses add. 26th International science and practice conf. MicroCAD–2018]. 2018. P. 84.
- Larka L. S., Anichkina I. O. Ekonomichne upravlinnia biznesom: marketynhovy aspekt [Economic management of business: marketing aspect]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk* [Pryazovsky Economic Bulletin]. 2019, no. 4 (15), pp. 113 – 116. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/4_15_uk/20.pdf
- Larka L. S., Vasylytova S. O. Upravlinnia marketynhovymy doslidzhenniamy na pidpriemstvi: stratehichnyi aspekt. [Management of marketing research at the enterprise: strategic aspect]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky): zb. nauk. pr. Kharkiv* [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economic sciences)]. 2022. no. 1. pp. 29 – 32.
- Piletska S. T., Petrovska S. V. Instrumenty marketynhu v antykrizovomu upravlinni [Marketing tools in anti-crisis management]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu* [Economic Herald of Donbass]. 2020. no. 2 (60). pp. 158 – 166.
- Yepifanova I. M. Antykrizoviy menedzhment yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva. [Anti-crisis management as a tool for improving the efficiency of the enterprise]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seria ekonomichna* [Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The series is economical]. 2021. no. 31. pp. 12 – 19.
- Kashchena N. B., Chmil H. L. Marketynhove zabezpechennia antykrizovoho upravlinnia torhovelnymy pidpriemstvamy [Marketing support of anti-crisis management of trade enterprises]. *Biznes-navihator* [Business navigator]. 2018. no. 4 (47). pp. 69 – 74.
- Markina I. A., Taran-Lala O. M., Yakhnytska V. P. Stratehichni aspekty efektyvnosti menedzhmentu stiikym rozvytkom pidpriemstva v umovakh konkurentnoho biznes-seredovyshcha [Strategic aspects of management efficiency with sustainable development of the enterprise in the conditions of a competitive business environment]. *Ekonomika i derzhava* [Economy and the state]. 2020. no. 11. pp. 24 – 27.
- Oliinyk A. S., Turhelia Yu. S., Sokolovska Yu. Ye. Vyrobnichyomarketynhovi stratehii antykrizovoho upravlinnia [Production and marketing strategies of anti-crisis management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. 2020. no. 19–20. pp. 110 – 116.
- Natrus K. S., Khaminich S. Yu. Antykrizoviy marketynh yak skladova stratehichnoho upravlinnia [Anti-crisis marketing as a component of strategic management]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu* [Economic Bulletin of the University]. 2016. no 31/1. pp. 72–79.
- Prokopyshyn O. S. Systema antykrizovoho upravlinnia yak pidgruntia poperedzhennia kryzovykh yavysch na pidpriemstvakh [The anti-crisis management system as a basis for the prevention of crisis phenomena at enterprises]. *Investytsii : praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. 2021. no 9. pp. 40 – 45.
- Sak T., Yushchyshyna L. Systema antykrizovoho upravlinnia yak pidgruntia poperedzhennia kryzovykh yavysch na pidpriemstvakh [The anti-crisis management system as a basis for the prevention of crisis phenomena at enterprises]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. L. Ukrainky* [Economic journal of the East European National University named after L. Ukrainka]. 2019. no 2. pp. 66 – 74.

References (transliterated)

- Bahorka M. O., Roshchuk M. O. Antykrizoviy marketynh yak osnovnyi skladnyk stratehichnoho upravlinnia [Anti-crisis marketing as the main component of strategic management]. *Rehionalna ekonomika ta upravlinnia* [Regional economy and management]. 2021. no. 3 (33). pp. 4 – 8.
- Anichkina I. O., Larka L. S. Orhanizatsiia kontroliu yakosti marketynhovoї informatsii pry provedenni marketynhovyykh doslidzhen [Organization of quality control of marketing information

Надійшла (received) 18.11.2022

Відомості про автора / About the Author

Ларка Людмила Сергіївна (Larka Ludmila Sergiivna) – кандидат економічних наук, доцент, кафедра маркетингу НТУ «ХПІ», доцент, м. Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8184-5464>; тел.: (098) 486-30-51; e-mail: Larka.Ludmila@khp.edu.ua

С. В. ГАРМАШ**КАДРОВА БЕЗПЕКА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ В АСПЕКТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА (ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА ФУНКЦІЇ)**

Метою роботи є аналіз робіт фахівців з кадрової безпеки підприємств та практиків, аналіз відкритих джерел інформації з ціллю систематизації інформації щодо визначення такої економічної категорії, як «кадрова безпека підприємства», яка є основою економічної безпеки та одним з вирішальних факторів виживання підприємства в умовах глобалізації світової економіки та динамічної невизначеності факторів зовнішнього середовища. Під час стрімких змін однополярного світу на багатополарний «... життя висуває нові випробування для людини та для цілих країн. Це особливо виразно проявляється при глобальних змінах, які відбуваються у світі. Переділ сфер впливу між світовими лідерами за рахунок інтересів третіх країн став негативним трендом у двадцятому столітті». «Нові виклики сьогодення передбачають застосування нових підходів у формуванні механізму кадрової безпеки...». 1. Виходячи з визначення поняття «економічна безпека підприємства», кадрову безпеку доцільно розділити за рівнями та функціями, щонайменше, на три частини: 1) підсистема економічної безпеки; 2) самостійна система; 3) забезпечення процесу управління персоналом. Також представляє інтерес групування поняття «кадрова безпека підприємства» з визначенням базисних характеристик. З практичної точки зору представляє інтерес можливість використання службами кадрової безпеки підприємств у своїй роботі накопиченого досвіду найбільших недержавних служб безпеки країни. 2. Оскільки «кадрова безпека була й залишається поняттям складним і багатограним, тому вітчизняні та зарубіжні автори виокремлюють різні підходи до визначення поняття...». Це вказує на суб'єктивний підхід авторів у визначенні самого поняття «кадрова безпека підприємства» і потребує подальшого моніторингу в умовах динамічної невизначеності мінливих факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Ключові слова: кадрова безпека підприємства; економічна категорія; надприбутки транснаціональних корпорацій; глобалізація світової економіки; багатополарний світ

SERGII GARMASH**PERSONNEL SECURITY AS AN ECONOMIC CATEGORY IN THE ASPECT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE (CONCEPTUAL APPARATUS AND FUNCTIONS)**

The purpose of the work is the analysis of the work of personnel security specialists of enterprises and practitioners, the analysis of open sources of information with the aim of systematizing information regarding the definition of such an economic category as "personnel security of the enterprise", which is the basis of economic security and one of the decisive factors for the survival of the enterprise in the conditions of world globalization economy and dynamic uncertainty of environmental factors. During the rapid changes from a unipolar world to a multipolar one, "... life poses new challenges for people and for countries. This is especially evident in the case of global changes taking place in the world. The distribution of spheres of influence between the world leaders at the expense of the interests of third countries has become a negative trend in the twenty-first century". "Today's new challenges require the use of new approaches in the formation of the personnel security mechanism...". 1. Based on the definition of the concept of "economic security of the enterprise", it is advisable to divide personnel security by levels and functions into at least three parts: 1) subsystem of economic security; 2) independent system; 3) ensuring the personnel management process. It is also interesting to group the concept of "personnel security of the enterprise" with the definition of basic characteristics. From a practical point of view, the possibility of using the accumulated experience of the largest non-state security services of the country by the personnel security services of enterprises in their work is of interest. 2. Since "personnel security was and remains a complex and multifaceted concept, domestic and foreign authors single out different approaches to defining the concept. This indicates the subjective approach of the authors in defining the very concept of "personnel security of the enterprise" and requires further monitoring in conditions of dynamic uncertainty of changing factors of internal and external environments.

Keywords: personnel security of the enterprise; economic category; superprofits of transnational corporations; globalization of the world economy; multipolar world

Вступ. «Слід зазначити, що за тридцять років незалежності в Україні відбулися значні структурні зміни у всіх напрямках розвитку країни: категорії історичного матеріалізму «базису» та «надбудови», які характеризують структуру суспільно-економічної формації, коли під економічним базисом суспільства розумілася сукупність історично певних виробничих відносин, а під надбудовою – держава та право, такі форми суспільної свідомості, як мораль, релігія, філософія, мистецтво, політичні та правові форми свідомості, почали змінювати місцями. Зараз в Україні в поняття «базис» вкладають штучні суспільні ідеї, а точніше – кишенькові інтереси можновладців та політичних сил, які ці інтереси обслуговують» [1, с. 89].

Трансформації у процесі розвитку неминучі, але в нашій країні вони прийняли гротескний характер. В нашій країні поняття «влада», «бізнес» та «кримінал» давно та надовго стали тотожними поняттями» [2, с. 18], а «...українські політичні сили не представляють інтереси громадян чи якихось верств населення. Вони представляють інтереси своїх спонсорів – олігархів, великих промислово-фінансових груп ...» [3]. «... моральне та інтелектуальне

зубожіння української влади, кланово-олігархічна авторитарна модель управління країною, цілеспрямоване знищення економіки корумпованими можновладцями заради власного збагачення, цинічне зовнішнє управління країною в інтересах іноземних кланів та корпорацій є основою корупційного знищення країни, її державності. Надлишок професійної некомпетентності та відвертої дурні «нових облич» без професійного минулого, але з розвиненим хапальним рефлексом тільки прискорюють деградацію влади, менеджменту всіх рівнів та знецінюють ступінь довіри народу до цієї влади. Більшість населення України давно вже зрозуміло, що покладатися у теперішній ситуації залишається тільки на себе, а імітація реформ у країні своєю ціллю має лише перенаправлення фінансових потоків, вивільнення території України від її населення, стрімке збагачення можновладців та цілеспрямоване знищення державності» [4, с. 19].

Мета роботи. Метою роботи є аналіз робіт фахівців з кадрової безпеки підприємств та практиків,

аналіз відкритих джерел інформації з ціллю систематизації інформації щодо визначення такої економічної категорії, як «кадрова безпека підприємства», яка є основою економічної безпеки та одним з вирішальних факторів виживання підприємства в умовах глобалізації світової економіки та динамічної невизначеності факторів зовнішнього середовища [5]. Також представляє інтерес можливість використання службами кадрової безпеки накопиченого досвіду найбільших недержавних служб безпеки країни.

Аналіз основних методів і літератури. Аналіз публікацій з відкритих джерел показав, що питанням кадрової безпеки завжди приділялося багато уваги. Теоретико-методичні основи кадрової безпеки, її оцінка на основі показників господарської діяльності підприємств було відображено у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Цьому питанню приділяли увагу Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко, В. Г. Алькема, А. Я. Кібанов, В. Л. Ортинський, І. П. Мігус, В. І. Франчук, Н. О. Подлужна, В. А. Ліпкан, І. Г. Чумарін, О. Ю. Чорна, А. О. Касич та ін.

Однак ситуація постійно змінюється і потребує постійного аналізу з точки зору взаємопов'язаних процесів в умовах глобалізації світової економіки та динамічної невизначеності факторів зовнішнього середовища.

Результати дослідження. Спочатку визначимось що означає термін «економічна категорія» та чи можна віднести термін «кадрова безпека» до економічної категорії. Відповідь є у двох наведених нижче визначеннях терміну «економічна категорія».

«Економічні категорії – абстрактні, логічні, теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді виражають родові ознаки певних економічних явищ і процесів. Наприклад: товар, власність, капітал, прибуток, ринок, попит, заробітна плата, робоча сила та ін.» [6].

«Економічна категорія – теоретичне вираження, мислена форма виробничих відносин, економічних явищ і процесів, які реально існують. Вони теоретично відображають не лише окрему сторону системи виробничих відносин, а й її зв'язок з відповідною стороною системи продуктивних сил. Змістом останніх є відношення людини до природи, їх взаємодія. Речовим змістом економічної категорії є окрема сторона такого відношення до природи. У кожній економічній категорії відображається діалектична взаємодія соціально-економічних зв'язків і відносин між людьми (відносин економічної власності, суспільної форми праці) з техніко-економічними зв'язками й відносинами, з речовою формою процесу праці, тобто з взаємовідносинами людини і природи. Ігнорування продуктивних сил, процесу праці як такого означало б, що поза колом питань економічної теорії лишився розгляд категорій «зміст праці», «робоча сила», «споживча вартість», «процес праці» тощо.

Економічні категорії рухливіші, мінливіші, ніж економічні закони. Для економічних законів характерний вищий ступінь пізнання людиною єдності та зв'язку явищ і процесів, вони відображають глибокі приховані зв'язки й відносини, охоплюють явища і процеси, які виражаються у низці категорій. Іншими словами, внутрішньо необхідний, сталий, суттєвий зв'язок між економічними явищами та процесами, що виражається за допомогою економічних законів, набуває відображення у взаємозв'язку певних економічних категорій. Кожний закон наче групує навколо себе певну кількість (залежно від його складності) економічних категорій.

Оскільки економічні категорії є теоретичним вираженням окремих сторін виробничих відносин у їх взаємодії з розвитком продуктивних сил, деяких економічних явищ і процесів, то зміна останніх, розвиток і модифікація виробничих відносин відбуваються в русі, плинності економічних категорій» [7].

Слід додати, що кадрова безпека є підсистемою та основним фактором економічної безпеки підприємства і повинна розглядатися у взаємозв'язку рухливих і мінливих економічних процесів, що відбуваються в Україні сьогодні, з урахуванням нестабільності внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємств.

Відомо, що «економічна безпека – область наукового знання, в рамках якої вивчають стан економіки, при якому забезпечується досить високе та стійке зростання економічних показників; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях» [8].

Щодо структури, то слід зазначити, що «економічна безпека включає в себе:

- збереження платоспроможності;
- планування майбутніх грошових потоків економічного суб'єкта;
- безпеку зайнятості.

Рівні економічної безпеки визначаються наступними факторами:

1. Геополітичним і економіко-географічним положенням країни і пов'язаних з цим розміщенням продуктивних сил на території країни, а також доступом до вітчизняних і зарубіжних ресурсів.
2. Економічна і військово-політична міць країни і її конкурентна позиція у світовій економічній системі по стратегічно важливих напрямках розвитку.
3. Орієнтація інституційної системи країни на підтримку галузей індустріальної економіки від якої залежить рівень національної безпеки.
4. Пріоритетами економічної політики держави щодо галузей, які забезпечують конкурентну перевагу, підприємства національної економіки.
5. Параметри галузевої і регіональної структури ВВП, стратегічної значущості галузей національної економіки та регіонів країни для забезпечення національної безпеки.
6. Наявність резервів стратегічно важливих матеріальних благ першого і вищого порядку в обсягах, достатніх для забезпечення економічної безпеки в умовах форс-мажорних обставин» [8].

Також слід зазначити «аспекти діяльності, що безпосередньо впливають і спрямовані на збереження максимально ефективного рівня економічної безпеки:

1. Розробка, прийняття і виконання законодавчих актів, що забезпечують функціонування стратегічно важливих галузей економіки.
2. Контроль виконання бюджету і запобігання нецільового використання коштів.
3. Боротьба з корупцією на всіх рівнях.
4. Інвестиції в розвиток новітніх технологій і наукомістких виробництв.

5. Посилення і вдосконалення діяльності спецслужб і армії.

6. Розвиток і вдосконалення політичної та економічної системи управління державою» [8].

«Дослідження свідчать, що до останнього часу саме поняття «кадрова безпека» у нашій управлінській практиці було відсутнє, хоча в системі управління кожної організації існувала підсистема управління кадрами і соціальним розвитком колективу. ...на сьогодні особливу увагу науковці приділяють дослідженню понять "кадрова безпека держави", "кадрова безпека регіону", "кадрова безпека підприємства".

Беручи до уваги визначення понять економічна безпека підприємства, які подано в табл. 1, їх доцільно розділити на три частини за ключовими словами: перший, за якими кадрова безпека є частиною економічної безпеки і процесом запобігання загрозам, друга, упорядкована сукупність певних елементів і третя, забезпечення процесу управління персоналом.

Таким чином, кадрова безпека була й залишається поняттям складним і багатограним, тому вітчизняні та зарубіжні автори виокремлюють різні підходи до

визначення поняття та розуміння сутності і змісту трактування категорії «кадрова безпека».

Головним завданням кадрової безпеки є запобігання негативним впливам на систему економічної безпеки підприємства через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом; визначення цілей діяльності організації на найближчу та віддалену перспективу, в контексті розгляду питання про забезпечення економічної безпеки» [9, с. 243].

Чорна О. Ю. у своїй роботі «Кадрова безпека інтегрованої промислової структури: поняття, склад та основні загрози» наводить таблицю з основними визначеннями поняття «кадрова безпека підприємства» (табл. 1).

Представляє інтерес групування поняття «кадрова безпека підприємства» з визначенням базисних характеристик у роботі Касич А. О. та Медвідь Г. С. «Управління кадровою безпекою на українських підприємствах через призму макроекономічних процесів» (табл. 2).

Таблиця 1 – Визначення поняття «кадрова безпека підприємства» [9, с. 244]

Джерело	Визначення
Ляшенко О. М. [10, с. 24]	процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом.
Швець Н. А. [11, с. 47]	комплекс дій керівництва організації, який включає в себе безпеку життєдіяльності, соціально-мотиваційну безпеку, професійну безпеку та антиконфліктну безпеку, які в свою чергу також мають складові і спрямовані на захист кадрового складу організації.
Бурда І. Я. [12, с. 34]	підсистема економічної безпеки підприємства, що являє собою упорядковану сукупність елементів, які можуть належати іншим підсистемам, комплексна взаємодія котрих слугує цілям протидії загрозам його внутрішнього і зовнішнього середовища завдяки ефективності використання наявних ресурсів та усунення перешкод у реалізації інтересів підприємства та скерована на досягнення динамічної рівноваги системи економічної безпеки підприємства.
Староверов Д. [13, с. 34]	відіграє домінуючу роль в системі економічної безпеки компанії, оскільки «це робота з персоналом, кадрами, які в будь-якій організації первинні».
Кіриченко О. А. [14, с. 104]	правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом: вирішення правових питань трудових відносин, підготовка нормативних документів, що їх регулюють, забезпечення необхідною інформацією всіх підрозділів управління персоналом, що скоріше є функціями кадрової безпеки або її задачами.
Луньов М. Г. [15, с. 62]	синтетична категорія: економічної теорії, теорії управління персоналом, економіки праці, соціології, політології; уніфікована категорія, яка виявляється на всіх рівнях від окремо взятого підприємства до національної економіки.
Срмошенко М. М. [17, с. 84]	процес мінімізації негативних чинників на кадровий склад організації за допомогою методів захисту цілісності виробничих одиниць.
Кібанов А. Я. [18, с. 214]	генеральний напрям кадрової роботи, сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з опрацювання цілей, завдань, що спрямовані на збереження, зміцнення і розвиток кадрового потенціалу, а також створення відповідального та високопродуктивного згуртованого колективу, який здатен вчасно реагувати на мінливі вимоги ринку з урахуванням стратегії розвитку організації.
Поскрипко Ю. А. [16, с. 32]	складова функціональної підсистеми СЕБП, спрямована на запобігання негативним впливам та досягнення і підтримку рівня захищеності СЕБП від ризиків та загроз, пов'язаних із персоналом.
Сгорова О. С. [19]	Процес запобігання негативних впливів на економічну безпеку підприємства через ризики і загрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому.
Мехеда Н. Г. [20]	Комплекс дій та взаємовідношень персоналу, за якого відбувається ефективне економічне функціонування підприємства, його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам і загрозам, пов'язаним з персоналом, діагностика та прогнозування впливу персоналу на показники роботи, його інтелектуальний потенціал і трудові відносини загалом.

Таблиця 2 – Визначення поняття «кадрова безпека підприємства» [21]

Автор	Визначення	Базисна характеристика
О. Ареф'єва [22, с. 97]	Кадрова безпека підприємства – сукупність управлінських заходів, пов'язаних з ефективним формуванням та використанням кадрового потенціалу підприємства з метою забезпечення та підтримки економічної стійкості діяльності підприємства.	Розвиток трудових та етичних відносин між адміністрацією та персоналом.
В. Алькема [23, с. 9]	Кадрова безпека підприємства – процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом.	Взаємопов'язаний характер з іншими складовими економічної безпеки підприємства.
А. Кібанов [17, с. 214]	Кадрова безпека – генеральний напрям кадрової роботи, сукупність принципів, методів спрямованих на збереження, зміцнення й розвиток кадрового потенціалу, на створення згуртованого колективу, здатного вчасно реагувати на постійно мінливі вимоги ринку з урахуванням стратегії розвитку організації.	Формування політики розвитку персоналу у контексті забезпечення відповідності підприємства вимогам динамічного середовища.
Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Лашенко [24, с. 87]	Кадрова безпека підприємства – забезпечення економічної безпеки підприємства за рахунок зниження ризиків і загроз, пов'язаних з недоброякісною роботою персоналу, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом. Саме вона повинна займати домінуюче положення щодо відношення до інших елементів системи безпеки компанії.	Ідентифікація ризиків та загроз високопродуктивній роботі персоналу.
А. Ляшенко, Я. Криль [25, с. 276]	Кадрова безпека підприємства – сукупність соціально-економічних, управлінських, соціальних та психологічних процесів, скерованих на забезпечення діяльності підприємства від загроз, зумовлених людським чинником.	Комплексний характер управління персоналом.

На сьогодні для служб кадрової безпеки підприємств представляє інтерес практичний досвід роботи недержавних служб безпеки. Наприклад, напрацьований досвід служби безпеки «Сіріус» - найбільшої недержавної служби безпеки України.

«Кадрова безпека – різновид економічної безпеки, який полягає у забезпеченні стабільного функціонування підприємства незалежно від людських суб'єктивних або об'єктивних факторів. Таким чином основним завданням кадрової безпеки є усунення ризику негативної дії персоналу на загальний стан організації.

Статистика свідчить, що 80% збитків матеріальній базі підприємства та її інформаційній безпеці (несанкціонований доступ, спроби зламу мережі) завдає персонал. До того ж, такі збитки спричинені як навмисними діями (свідоме шахрайство, продаж інформації конкурентам), так і ненавмисними як результат некомпетентності та непрофесіоналізму. Тому ще однією ціллю кадрової безпеки є підбір висококваліфікованого персоналу або ж його навчання нормам та основним вимогам роботи.

Для забезпечення кадрової безпеки організації під час випробувального терміну використовуються такі методики:

- створення стресових ситуацій (перевіряється рівень стресостійкості працівника та поведінка і прийняття рішень у разі виникнення надзвичайних ситуацій);

- метод провокацій (перевірка лояльності та компетентності особи)» [26].

Висновки. Бурхливі та швидкоплинні процеси глобалізації світової економіки мають на меті примноження надприбутків транснаціональних корпорацій, які останнім часом вийшли на авансцену світової політики, навіть не маскуючи своїх «проектів». Наприклад, надприбутки фармакологічних корпорацій із

штучним походженням COVID-19 та роздутою навколо нього істерією. Не пасуть задніх і військові концерни та політики, які лобіюють їхні інтереси, у намаганні розв'язати третю світову війну, щоб знищити своїх геополітичних противників та «союзників»-конкурентів, отримати мільярдні замовлення на розробку нових видів масового знищення людства.

Під час стрімких змін однополярного світу на багатополярний «... життя висуває нові випробування для людини та для цілих країн. Це особливо виразно проявляється при глобальних змінах, які відбуваються у світі. Переділ сфер впливу між світовими лідерами за рахунок інтересів третіх країн став негативним трендом у двадцять першому столітті» [27, с. 363]. «Нові виклики сьогодення передбачають застосування нових підходів у формуванні механізму кадрової безпеки у мінливому зовнішньому та внутрішньому середовищах» [28, с. 40].

1. Виходячи з визначення поняття «економічна безпека підприємства» (табл. 1 і 2), кадрову безпеку доцільно розділити за рівнями та функціями, щонайменше, на три частини: 1) підсистема економічної безпеки; 2) самостійна система; 3) забезпечення процесу управління персоналом [9]. Також представляє інтерес групування поняття «кадрова безпека підприємства» з визначенням базисних характеристик [21]. З практичної точки зору представляє інтерес можливість використання службами кадрової безпеки підприємств у своїй роботі накопиченого досвіду найбільших недержавних служб безпеки країни.

2. Оскільки «кадрова безпека була й залишається поняттям складним і багатогранним, тому вітчизняні та зарубіжні автори виокремлюють

різні підходи до визначення поняття та розуміння сутності і змісту трактування категорії «кадрова безпека» [9]. Це вказує на суб'єктивний підхід авторів у визначенні самого поняття «кадрова безпека підприємства» і потребує подальшого моніторингу в умовах динамічної невизначеності мінливих факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Список літератури

- Гармаш С. В. Розвиток України в аспекті "збереження" ефективного рівня її економічної безпеки / С. В. Гармаш // *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки) = Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic sciences)* : зб. наук. пр. – Харків : НТУ "ХПІ", 2021. – № 4. – С. 88-92.
- Гармаш С. В. Відсутність персональної відповідальності як мотиватор безладдя та беззаконня / С. В. Гармаш // *Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність* : тр. 5-ї Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених, 20 грудня 2014 р. / ред. П. Г. Перерва, Є. М. Строков, О. М. Гуцан. – Харків : НТУ "ХПІ", 2014. – С. 18-19.
- Анастасія Зануда. Середній клас в Україні: нечислений і не впливовий [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/06/130604_ukraine_middle_class_az
- Гармаш С. В. Деструктивний характер менеджменту українського "реформування" (причини, наслідки, порівняння) / С. В. Гармаш // *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер. : Економічні науки = Bulletin of the National Technical University "KhPI". Ser. : Economic sciences* : зб. наук. пр. – Харків : НТУ "ХПІ", 2020. – № 3 (5). – С. 15-20.
- Гармаш С. В. Проблеми реформування українського суспільства в умовах глобалізації світової економіки та динамічної невизначеності факторів зовнішнього середовища / С. В. Гармаш // *Дослідження та оптимізація економічних процесів* : кол. монографія / ред. О. В. Маноїленко. – Харків : ТОВ "Щедра садиба плюс", 2014. – С. 313-322.
- Економічні категорії, закони та принципи. Пізнання і використання економічних законів [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://pidru4niki.com/1529052739909/politekonomiya/ekonomichni_kat_egoriyi_zakoni_printsipi_piznannya_vikoristannya_ekonomichnih_zakoniv
- Економічна категорія [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://buklib.net/books/27148/>
- Экономическая безопасность [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономическая_безопасность
- Чорна О. Ю. Кадрова безпека інтегрованої промислової структури: поняття, склад та основні загрози // *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. – 2017. – № 6 (236). – С. 242-249.
- Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / О. М. Ляшенко. — Луганськ: ЧНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
- Швець Н. Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або як перемогти зловживання персоналу / Н. Швець // *Персонал*. – 2006. – № 5. – С. 26-27.
- Бурда І. Я. Суть та загрози кадрової безпеки підприємств видавничо-поліграфічної галузі / І. Я. Бурда // *Наук. вісн. Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*. – 2010. – Т. 12. – С. 29-39.
- Староверов Д. Лояльність персонала как фактор бизнеса/ Д. Староверов [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.amulet-group.ru/page.htm?id=49>
- Кириченко О. А. Нормативно-правове регулювання системи економічної безпеки підприємства / О. А. Кириченко, О. Л. Коробчинський // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2009. – № 12. – С. 31-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_12_10
- Кадрова безпека [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.sirius.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1806&Itemid=&lang=ru
- Поскрипко Ю. А. Механізм забезпечення кадрової безпеки економічної безпеки підприємств дисертація за спец. 21.04.02 система економічної безпеки суб/ Режим доступу: http://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsij_i-avtoreferativdgi/poskrypko_2016-disertatsija.pdf
- Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – Київ : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
- Кибанов А. Я. Управление персоналом организации / А. Я. Кибанов. – Москва : ИНФРА-М, 2002. – 638 с.
- Егорова О. С. Управління кадровою безпекою підприємства [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://masters.donntu.edu.ua/2010/iem/egorova/diss/indexu.htm>.
- Мехеда Н. Г. Складові економічної безпеки підприємства / Н. Г. Мехеда, М. Горбань // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Economics/10_1_07308.doc.htm.
- Касич А. О. Управління кадровою безпекою на українських підприємствах через призму макроекономічних процесів [Електронний ресурс] / А. О. Касич, Г. С. Медвідь // *Ефективна економіка*. – 2019. – № 1. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6824>
- Ареф'єва О. В. Кадрова складова в системі економічної безпеки машинобудівних підприємств / О. В. Ареф'єва // *Актуальні проблеми економіки*. – 2008. – № 11. – С. 95-100.
- Алькема В. Г. Ключові напрямки розвитку системи економічної безпеки автотранспортних підприємств / В. Г. Алькема // *Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей)*. – 2011. – Вип. 38. – С. 8-13.
- Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Лашенко О. М. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с.
- Ляшенко А. Н. Кадрова безпека у системі економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / А. Н. Ляшенко, Я. Н. Криль // *Економіка. Менеджмент. Підприємництво: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного ун-ту ім. Володимира Даля*. – 2013. – № 25. – С. 274-279. – Режим доступу : http://eme.ucoz.ua/publ/zbimiki/25_ii_2013/ljashenko_o_m_kril_j_a_m_kadrova_bepeka_u_sistemi_ekonomichnoji_bezpeki_pidpriemstva/39-1-0-349
- Кадрова безпека [Електронний ресурс] // Режим доступу : <https://sirius.kiev.ua/kadrova-bezpeka>
- Garmash S. Features of the educational process in Ukraine in modern conditions (problems, comparisons, prospects) [Electronic resource] / S. Garmash // *Science, innovations and education: problems and prospects : proc. of 12-th Intern. Sci. and Practic. Conf., 28-30 June 2022 / ed. M. L. Komarytsky; / CPN Publishing Group*. – Electronic text data. – Tokyo, 2022. – P. 361-367.
- Гармаш С. В. Використання логістичного підходу як інструментарію кадрової безпеки у кризовому середовищі [Електронний ресурс] / С. В. Гармаш // *Теоретичні та практичні аспекти забезпечення розвитку фінансово-економічних систем в умовах трансформаційних змін* : зб. тез доп. міжвуз. наук.-практ. конф., 10 листопада 2022 р. : електрон. вид. / гол. оргком. Р. О. Кайдалов ; Нац. акад. Нац. гвардії України. – Електрон. текст. дані. – Харків, 2022. – С. 40-42.

References (transliterated)

- Garmash S. V. Rozvytok Ukrainy v aspekti «zberezhennya» efektyvnoho rinvnya ii ekonomichnoi bezpeky [Development of Ukraine in the aspect of «maintaining» of the effective level of its economic security] / S. V. Garmash // *Visnyk Natsional'nogo technichnogo universytetu "Kharkiv's'kyi politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. – Kharkiv : NTU "KhPI", 2021. – no 4. – pp. 88-92.
- Garmash S. V. Vidsutnist' personal'noi vidpovidal'nosti yak motyvator bezladdya ta bezzakonnya [Lack of personal responsibility as a motivator of disorder and lawlessness] // *Strategii innovatsiinogo rozvytku ekonomiky Ukrainy: problemy, perspektivy, efektyvnist' : tr. 5-I Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konph. stud. ta molodyh vchenykh, 20 grudnya 2014 r. / red. P.G. Pererva, E.M. Strokov, O.M. Gutsan*. – Kharkiv: NTU "KhPI", 2014. – pp. 18-19.
- Anastasiya Zanuda. Serednij klas v Ukraini: nechyslennyj i ne vplyvovyj [The middle class in Ukraine : small and influential] / [Electronic resource]. – Access mode : https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/06/130604_ukraine_middle_class_az
- Garmash S. V. Destruktyvnyi harakter menedzhmentu ukrains'kogo «reformuvannya» (prychyny, naslidky, porivnyannya) [Destructive factors of Ukrainian "reforming" management (causes, effects, comparisons)] / S. V. Garmash //

- Visnyk Natsional'nogo technichnogo universytetu "Kharkiv's'kyi politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky) : zb. nauk. pr. – Kharkiv : NTU "KhPI", 2020. – no 3 (5). – pp. 15-20.*
5. Garmash S. V. Problemy reformuvannya ukrains'kogo suspil'stva v umovakh globalizatsii svitovoi ekonomiky ta dynamichnoi nevyznachenosti faktoriv zovnishn'ogo seredovyshcha [Problems of reforming of Ukrainian society in the conditions of globalization of the world economy and dynamic uncertainty of external factors] / S. V. Garmash // *Doslidzhennya ta optymizatsiya ekonomichnykh protsesiv : kol. monografiya / za red. O. V. Manojlenko. – Kharkiv: TOV «Shchedra sadyba plus», 2014. – pp. 313-322.*
 6. Ekonomichni kategorii, zakony ta pryncypy. Piznannya i vykorystannya ekonomichnykh zakoniv [Economic categories, laws and principles. Knowledge and usage of economic laws] / [Electronic resource]. – Access mode : https://pidru4niki.com/1529052739909/politekonomiya/ekonomichni_kat_egoriyi_zakoni_printsipy_piznannya_vikorystannya_ekonomichnih_zakoniv
 7. Ekonomichna kategoriya [Economic category] / [Electronic resource]. – Access mode : <https://buklib.net/books/27148/>
 8. Ekonomicheskaya bezopasnost' [Economic Security] / [Electronic resource]. – Access mode : https://ru.wikipedia.org/wiki/Economic_Security
 9. Chorna O. Y. Kadrova bezpeka integrovanoi promyslovoi struktury: ponyattya, sklad ta osnovni zagrozy [Personnel security of integrated industrial structures: concept, components and main threats] // *Visnyk Shkhidnoukrains'kogo natsional'nogo universytetu imeni Volodymyra Dalia. – 2017. no 6 (236). – pp. 242-249.*
 10. Lyashenko O. M. Konceptualizatsiya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoju pidpriemstva : [monografiya] / [Conceptualization of management of economic security of the enterprise] / O. M. Lyashenko. — Lugansk: SNU im. V. Dalja, 2011. – 400 p.
 11. Shvets N. Metody vyyavlennya i zberezheniya kadrovoi bezpeky, abo yak peremohty zlovzhyvannya personal [Methods of identifying and maintaining personnel security, or how to defeat personnel abuse] / N. Shvets // *Personal. – 2006. – no 5. – pp. 26-27.*
 12. Burda I. Ya. Sut' ta zahrozy kadrovoi bezpeky pidpriemstv vydavnycho-polihrafichnoi haluzi [The essence and threats of personnel security of enterprises in the publishing and printing industry] / I. Ya. Burda // *Nauk. visn. Lviv. nats. un-tu vet. medytsyny ta biotekhnologii imeni S. Z. Hzytskoho. – 2010. – Vol. 12. – pp. 29-39.*
 13. Staroverov D. Loialnost prsonala kak fak-tor byznesa [Personnel loyalty as a business factor] / D. Staroverov / [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.amulet-group.ru/page.htm?id=49>
 14. Kyrychenko O. A. Normatyvno-pravove rehuliuвання systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Normative and legal regulation of the system of economic security of the enterprise] / O. A. Kyrychenko, O. L. Korobchynskiy // *Investysii: praktyka ta dosvid. – 2009. – no 12. – pp. 31-34. – Access mode : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_12_10*
 15. Kadrova bezpeka [Personnel security] // [Electronic resource]. – Access mode : http://www.sirius.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1806&Itemid=&lang=ru
 16. Poskrypko Yu. A. Mekhanizm zabezpechennia kadrovoi bezpeky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [The mechanism for ensuring the personnel security of the economic security of enterprises] // *dysertatsiia za spets. 21.04.02 systema ekonomichnoi bezpeky sub/ Access mode : http://library.krok.edu.ua/media/library/category/dysertatsii_i-avtoreferaty-vidguki/poskrypko_2016-dysertatsiia.pdf*
 17. Yermoshenko M.M. Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia [Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy] / M. M. Yermoshenko. – Kyiv : KNTEU, 2001. – 309 p.
 18. Kibanov A. Ya. Upravlenye personalom orhanyzatsyy [Personnel management of the organization] / A. Ya. Kibanov. – Moscow : YNFRA-M, 2002. – 638 p.
 19. Yehorova O.S. Upravlinnia kadrovou bezpekoju pidpriemstva [Personnel security management of the enterprise] // [Electronic resource]. – Access mode : <http://masters.donntu.edu.ua/2010/iem/egorova/diss/indexu.htm>
 20. Mekheda N. H. Skladovi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Components of economic security of the enterprise] / N. H. Mekheda, M. Horban // [Electronic resource]. – Access mode : http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Economics/10_1_07308.doc.htm
 21. Kasych A. O. Upravlinnia kadrovoyu bezpekoju na ukrains'kykh pidpriemstvakh cherez pryizmu makroekonomichnykh protsesiv [Management of personnel security at Ukrainian enterprises through the prism of macroeconomic processes] // [Electronic resource] / A. O. Kasych, G. S. Medvid' // *Efektivna ekonomika. – 2019 – no 1. – Access mode : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6824*
 22. Arefieva O. V. Kadrova skladova v systemi ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnykh pidpriemstv [Personnel component in the system of economic safety of machine-building enterprises] // *Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2008. – no. 11, pp. 95-100.*
 23. Al'kema V. H. Klyuchovi napryamky rozvytku systemy ekonomichnoi bezpeky avtotransportnykh pidpriemstv [Key directions of development of the system of economic safety of motor transport enterprises] // *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti (zbirnyk nauково-praktychnykh statej). – 2011. – no. 38, pp. 8-13.*
 24. Kozachenko H. V. Ponomar'ov V. P. and Laschenko O. M. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist' ta mekhanizm zabezpechennia [Economic security of an enterprise: the essence and mechanism of provision] / Kyiv : Libra, 2003. – 280 p.
 25. Liashenko A. N. and Kryl' Ya. N. Kadrova bezpeka u systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Personnel security in the system of economic security of the enterprise] // *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo: Zbirnyk naukovykh prats' Shkhidnoukrains'koho natsional'nogo un-tu im. Volodymyra Dalia. – 2013. – no. 25, pp. 274-279. // [Electronic resource]. – Access mode : http://eme.ucoz.ua/publ/zbirnyki/25_ii_2013/liashenko_o_m_kril_ia_m_kadrova_bepeka_u_sistemi_ekonomichnoyi_bepeki_pidpriemstva/39-1-0-349*
 26. Kadrova bezpeka [Personnel security] // [Electronic resource]. – Access mode : <https://sirius.kiev.ua/kadrova-bezpeka>
 27. Garmash S. Features of the educational process in Ukraine in modern conditions (problems, comparisons, prospects) [Electronic resource] / S. Garmash // *Science, innovations and education: problems and prospects : proc. of 12-th Intern. Sci. and Practic. Conf., 28-30 June 2022 / ed. M. L. Komarytsky; CPN Publishing Group. – Electronic text data. – Tokyo, 2022. – pp. 361-367.*
 28. Garmash S. V. Vykorystannya logistychnogo pidkhodu yak instrumentariyu kadrovoi bezpeky u kryzovomu seredovyshchi [The usage of a logistic approach as a personnel security toolkit in a crisis environment] / [Electronic resource] / S. V. Garmash // *Teoretychni ta praktychni aspekty zabezpechennia rozvytku finansovo-ekonomichnykh system v umovakh transformatsiynykh zmin : zb. tez dop. mizhvuz. nauk.-prakt. konf., 10 lystopada 2022 r. : electron. vyd. / gol. orgkom. R. O. Kajdalov; Nats. akad. Nats. gvardii Ukrainy. – Electronic text data. – Kharkiv, 2022. – pp. 40-42.*

Надійшла (received) 24.11.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Гармаш Сергій Володимирович (Garmash Sergii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5471-379X>; e-mail: sv_garmash@ukr.net

А.Е.Ю.ПЕРЕДРІЙ**ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

У статті проаналізовано економічну сутність світового ринку праці в умовах глобалізації. Світовий ринок праці – це складна економічна система, що модифікується під впливом динаміки попиту та пропозиції трудових ресурсів на світовому ринку; під впливом особливостей становлення ціни на робочу силу, формування умов та розміру оплати праці, специфіки соціального захисту; кількісного та якісного руху та розміщення робочої сили в різних країнах світу; відмінностей у національних підходах щодо відтворення робочої сили, її професійної підготовки та перекваліфікації. В умовах глобалізації національні ринки праці швидко втрачають свою замкненість та відокремленість, стають складовими світового ринку праці. Стратегічні пріоритети розвитку світового ринку праці формуються під впливом різноспрямованої дії низки чинників: глобалізації та відкритості національної економіки, структурноінноваційних зрушень у світовій економіці, внаслідок активізації трудової міграції та посилення ролі міжнародних організацій як координаторів розвитку міжнародних економічних відносин [1]. Основні вигоди від міграції робочої сили дістаються країнам-реципієнтам. Оцінити масштаби не просто, тому що не усі вони піддаються кількісному обліку. Вони складаються з економії на підготовці фахівців у приймаючих країнах, вартості продукції і послуг, яка створюється іммігрантами в країні перебування, надходжень від податкування. Іммігранти, особливо нелегальні, вносять у доходи країни більший внесок, ніж вони одержують від суспільного сектора. Міжнародна міграція робочої сили набуває дедалі глобальнішого характеру. Сьогодні вона охоплює абсолютну більшість країн світу. Основними напрямками сучасних міграційних процесів є Північний та Південноамериканський регіон, Західноєвропейський ринок, Південно-Східна та Західна Азія, Африканська ділянка переселенських рухів. Саме тому дані процеси потребують регулювання з боку держав, що беруть участь в обміні трудовими ресурсами, та виваженої міжнародної міграційної політики.

Ключові слова: інновації; глобалізація; світовий ринок праці; трудові ресурси; рух робочої сили

A.E.Y.PEREDRII**INNOVATIVE DIRECTIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE GLOBAL LABOR MARKET IN GLOBALIZATION**

The article analyzes the economic essence of the world labor market in the conditions of globalization. The world labor market is a complex economic system that is modified under the influence of the dynamics of demand and supply of labor resources in the world market; under the influence of the peculiarities of the formation of the price of labor, the formation of conditions and the amount of remuneration, the specifics of social protection; quantitative and qualitative movement and placement of labor in different countries of the world; differences in national approaches to the reproduction of the workforce, its professional training and retraining. In the conditions of globalization, national labor markets are quickly losing their closedness and isolation, becoming components of the world labor market. The strategic priorities of the development of the world labor market are formed under the influence of the multidirectional action of a number of factors: globalization and the openness of the national economy, structural and innovative shifts in the world economy, as a result of the intensification of labor migration and the strengthening of the role of international organizations as coordinators of the development of international economic relations. The main benefits of labor migration go to recipient countries. It is not easy to estimate the scale, because not all of them are quantifiable. They consist of savings on the training of specialists in host countries, the cost of products and services created by immigrants in the host country, and income from taxation. Immigrants, especially illegal immigrants, contribute more to the country's income than they receive from the public sector. International labor migration is becoming more and more global in nature. Today it covers the absolute majority of countries in the world. The main directions of modern migration processes are the North and South American region, the Western European market, Southeast and Western Asia, and the African section of migration movements. That is why these processes require regulation by the states participating in the exchange labor resources, and balanced international migration policy.

Keywords: innovations; globalization; world labor market; workforce; labor movement

Вступ. Виникнення і розвиток міжнародного ринку робочої сили є результатом зростання міжнародної мобільності двох головних факторів виробництва – капіталу і праці.

Підвищення міжнародної мобільності капіталу в соціальному плані означає, що він пред'являє тепер попит не тільки на робочу силу країни свого базування, а й на іноземну робочу силу, яка нерідко має певні переваги порівняно з національною (більш дисциплінована, менш вибаглива щодо оплати праці і т. д.). Попит на іноземну робочу силу почав помітно зростати тоді, коли виник масований експорт приватного виробничого капіталу й почалося створення у всіх країнах підприємств з використанням місцевої робочої сили. Можливість міжнародної міграції робочої сили виникає внаслідок національних розходжень в заробітній платі. Необхідність переселенських рухів найманої праці від країни до країни диктується нерівномірністю утворення відносного перенаселення

на міжнародній арені. Робоча сила рухається від країн багатих трудовими ресурсами, до більш багатих капіталом країн. Більше половини міжнародних мігрантів є вихідцями з країн, що розвиваються, 2/3 з них знаходяться в індустріальних країнах. Приплив нових контингентів мігрантів у ці країни пов'язаний з якісними диспропорціями на їхніх ринках праці [2].

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика статті обумовлена необхідністю аналізу світового ринку праці та перспектив його розвитку в умовах нестабільної світової ситуації, виявленням новітніх тенденцій розвитку світового ринку праці, що формуються під впливом структурно-інноваційних зрушень, переходу країн до «Індустрії 4.0», а також під впливом процесів трудової міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які

спирається автор. Вагомий внесок у дослідження поточного стану, у визначення основних новітніх трендів розвитку світового ринку праці у XXI ст. здійснили провідні українські вчені: А.Філіпенко, О.Грішнова, О.Малиновська, Е.Лібанова та інші. Серед іноземних вчених, які досліджували сутність та визначали основні закономірності розвитку світового ринку праці в умовах глобалізації найбільш відомі: Дж.Борджіас, У.Джансен, Р.Селікатес, Дж. де Блуїс, А.Золберг, Е.Мейерс, Р.Віскрамасекара, А.Зогата-Куртц та інші.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ринок праці – це не тільки механізм регулювання попиту на робочу силу та її пропозиції, сукупність відносин, сформованих між найманими робітниками і роботодавцями в зв'язку з трудовими умовами і найманням, але разом з тим – це соціально-економічний механізм, котрий потребує захисту від негативних наслідків глобальних перетворень [3]. Стан міжнародного ринку праці визначається такими тенденціями: значне скорочення зайнятості та зростання безробіття внаслідок поширення світової економічної кризи; суттєва диференціація секторальних структур зайнятості за країнами світу; зростання частки зайнятих у секторах послуг і скорочення в аграрному секторі та в промисловості; поширення нестандартних форм зайнятості та самозайнятості. Усезростаюча відкритість національних економік в умовах посилення глобалізації світової економіки перетворили соціально-трудові відносини в сучасному світі, національні ринки праці в фактори, що потребують потужного державного регулювання.

Міграційна проблема відноситься до глобальних проблем сучасності, адже переміщення населення між державами стосується всіх континентів земної кулі, а отже об'єднання зусиль всіх країн світового співтовариства є необхідною умовою вирішення проблем, пов'язаних із глобалізацією світового ринку праці. Якісні зміни, що відбуваються в динаміці й характеристиці міжнародної міграції робочої сили й обумовлені впливом глобалізації (а саме: збільшенням відкритості національних економік, частковим вирішенням політичних й регіональних конфліктів, над швидким розвитком комунікаційної інфраструктури) призвели до збільшення масштабів процесів міграції людських ресурсів та їх динамізму. Новим явищем, що набуває розвитку в умовах глобалізації економіки є транснаціоналізм мігрантів.

Від того, наскільки успішно функціонує економіка, в якій фазі економічного циклу вона знаходиться, залежить попит на робочу силу та її пропозиція, й відповідно, рівень безробіття. Рівень інфляції та відсоткова ставка позики визначають інвестиційну активність країни, що, в свою чергу, формує рух системи робочих місць: зростає або скорочується їх кількість, створюються високотехнологічні робочі місця або відтворюються на старому технічному рівні [4]. На динамічність ринку праці впливає й адаптивність робочої сили, що веде за собою міграційні процеси, а також гнучкість капіталу, результатом якого є аутсорсинг (з англ. outsourcing; (outer-source-using) використання зовнішнього джерела і/або ресурсу).

Сучасні міграційні потоки складаються із двох напрямів. Це означає, що одна країна може приймати мігрантів з інших країн, а громадяни цієї ж країни від'їжджають до інших країн.

Ринки праці (центри тяжіння трудових мігрантів):

- 1) Північноамериканська: США, Канада;
- 2) Європейська: Країни ЄС, Норвегія, Швейцарія; інші країни Європи;
- 3) Близькосхідна: Бахрейн, Катар, Кувейт, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія;
- 4) Азійсько-Тихоокеанська: Японія, Малайзія, Гонконг, Сінгапур, Тайвань, Південна Корея, КНР та ін.;
- 5) Південноамериканська: Аргентина, Бразилія, Колумбія, Парагвай, Болівія, Уругвай, Венесуела та ін.;
- 6) Євразійська: Країни СНД, Грузія, Україна інші пострадянські країн [1].

Аналіз робіт вітчизняних та закордонних дослідників – Д. Зоїдзе (2013), М. Кримова (2012), О. Лаушкіна (2015), М. Семикіної (2015), Л. Шаульської – дає змогу виявити певні чинники, що зумовлюють диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили, а саме: відсутність ефективної системи прогнозування майбутньої потреби у кваліфікованих фахівцях; відсутність балансу трудових ресурсів у складі державних програм економічного та соціального розвитку, стратегій регіонального розвитку; програм і стратегій розвитку окремих галузей суспільного життя.

До чинників, котрі впливають на виникнення диспропорції на ринку праці, науковці також відносять: демографічні (рівень народжуваності, смертності, тривалості життя тощо); низький рівень заробітної плати, що спонукає до масової міграції найактивнішої кваліфікованої робочої сили за кордон; недосконалість податкової політики щодо стимулювання попиту на робочу силу; неефективність заходів держави щодо сприяння малому та середньому бізнесу при створенні ним нових робочих місць; відсутність дієвої системи залучення інвестицій для модернізації галузей реальної економіки з умовою збереження робочих місць; недосконалість пенсійної системи. Демографи прогнозують, що дефіцит кваліфікованих працівників триватиме приблизно до 2030 року, коли новітні технології уможливають меншу залежність виробничого процесу від людей.

Провідними міжнародними організаціями, які розробляють та впроваджують нормативно-правові інструменти регулювання світового ринку праці, а також врегульовують питання міжнародної трудової міграції (як складової розвитку світового ринку праці) виступають:

- 1) Міжнародна організація праці (МОП);
- 2) Комісія ООН по народонаселенню;
- 3) Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО);
- 4) Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);
- 5) Міжнародна організація з міграції (МОМ);
- 6) Управління верховного комісара у справах біженців (УВБК) при ООН;
- 7) Система постійного нагляду за міграцією (CONEM);
- 8) Міжнародний комітет з питань міграції (CIME) та інші міжнародні організації [6, 7, 8].

Важливою характеристикою міжнародного ринку праці є ступінь мобільності робочої сили. Рух трудових ресурсів набирає різних форм: природний, територіальний, галузевий, професійний, кваліфікаційний та соціальний. Найбільшу вагу має територіальний рух робочої сили, хоч у міру еволюції міжнародного ринку робочої сили посилюється значення й інших форм. Міжнародний ринок праці становить комплексне явище, пов'язане як з розвитком самої особистості людини, так і з підвищенням якості праці, зміною характеру робочої сили, формуванням її нових якостей [5].

Українська робоча сила виявилась досить конкурентоспроможною на ринку праці за кордоном [3]. Однією з основних переваг є її дешевизна. Привабливість українських мігрантів також є у тому, що за рівнем культури, ментальністю вони близькі до сусідніх центральноєвропейських народів. Трудові мігранти України – це високоосвічені та висококваліфіковані фахівці (80% мають повну вищу або базову вищу освіту). Вони працюють переважно у таких видах економічної діяльності, як транспорт, будівництво, торгівля, переробна промисловість. Через недосконале законодавче врегулювання правового статусу окремих категорій мігрантів вони перебувають в Україні у невизначеному, фактично нелегальному становищі.

Під впливом НТП та НТР, внаслідок швидкого поширення інновацій, переходу розвинутих країн світу до «Індустрії 4.0» на ринках праці розвинених країн світу та країн-лідерів інноваційного розвитку (у т.ч. ЄС, Японія, Південна Корея та ін.) спостерігається структурне бізробіття, зміна попиту на старі (традиційні – індустріальні) професії. Під впливом швидкого та повсюдного поширення інноваційних процесів, на світовому ринку праці поступово «відмирають» такі традиційні для ХХ ст. професії як: водій транспортного засобу, листоноша, екскурсовод, кур'єр, будівельник, традиційні інженерні спеціальності, а також професії, які вимагають великих трудовитрат. Працівників замінює: «Індустріальний інтернет», 3-D принтери, «віртуальна реальність», ІТ-технології, роботи та різновиди їх поєднання. Така тенденція обумовлює ризики швидкого зростання безробіття на світовому ринку праці в цілому. Натомість, на ринках праці розвинених країн світу зростає попит на принципово нові професії: інженери у сфері роботобудування, оператори роботизованих машин та обладнання, оператори безпілотних транспортних засобів (дронів та безпілотних таксі). Неухильно буде зростати попит на фахівців міждисциплінарного профілю, особливо на стику професій: аграрних та інженерних спеціальностей, біо-технології, біо-інженерії. Гарантованим буде попит на професії, пов'язані із медициною та біо-інженерією, біо-технологією, на всі професії, що обслуговують «економіку здоров'я». З'являються і принципово нові професії, пов'язані із креативною економікою: персональний тренер та консультант із здоров'я (здорового способу життя), персональні коуч-тренери, фахівці у сфері креативної сфери та креативної економіки, психологи, медіа-фахівці, фахівці у сфері індустрії розваг; фахівці у сфері

on-line освіти; фахівці у сфері on-line маркетингу та ін. [6]. Нові тенденції щодо відмирання традиційних професій викликають і тенденції щодо реформування системи соціального захисту населення (у т.ч. – системи пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та соціальних виплат, на зміну яких, ймовірно, прийде система виплат ББД «безумовного базового доходу»).

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяв не лише поширенню аутсорсингу, а й появи нових його видів, одним з яких є краудсорсинг (англ. crowd sourcing: crowd – натовп, юрба; sourcing – використання ресурсів). Краудсорсинг передбачає залучення до виконання ряду робіт широкого кола осіб, в т.ч. фрілансерів [9]. Згідно з результатами останньої доповіді Staffing Industry Analysts (SIA) обсяг витрат на краудсорсинг у світі коливається в межах 47-51 мільярдів доларів США.

Сьогодні все чіткіше простежується тенденція до збільшення кількості корпорацій, що впроваджують рішення з використанням людської хмари (краудсорсингу) для пошуку та рекрутингу талантів. Серед компаній, що найбільш інтенсивно використовують людські хмари, у 2016р. лідируючі позиції займали компанії Китаю з оборотами більш як 25 млн. дол. США, що працюють в B2B сегменті. Замикають TOP-5 компаній з використанням краудсорсингу США. В TOP-10 компаній входять компанії з Японії, Ізраїлю та Австралії.

Таким чином, сьогодні світовий ринок праці характеризується швидким розвитком нових форм організації взаємовідносин працівника та працедавця, що змінюють роль людини як економічного агента.

Нові форми організації праці вносять певні корективи і в систему оплати праці та способи отримання доходу, призводять до вирівнювання доходів працівників з різних країн світу. Так, заробітна плата «нижнього середнього класу» в країнах Заходу перестала зростати під тиском нових організаційних форм праці – фрілансу, аутсорсингу та особливо краудсорсингу.

Висновки. Для формування і функціонування міжнародного ринку праці потрібні певні стартові умови, зокрема високий рівень міждержавних господарських взаємозв'язків. На сучасному етапі постала низка нових факторів, що зумовлюють необхідність широкої участі всіх країн у світогосподарських процесах. Нині жодна країна, навіть маючи багаті природні ресурси, розвинуту економіку, науку, кваліфіковані трудові ресурси і ємний внутрішній ринок, не може залишатися осторонь від потужних загальносвітових інтеграційних процесів.

Завдяки міграції можливим є: освоєння нових районів та їх природно-ресурсного потенціалу; підвищення матеріального добробуту населення; професійне зростання десятків мільйонів людей.

До негативних наслідків міграційних процесів можна віднести те, що вони проявляються у надмірному розростанні великих міст у країнах-реципієнтах, демографічному старінню і фемінізації населення в країнах-донорах. До того ж адаптація іммігрантів до нових умов майже завжди супроводжується значними труднощами, а нерідко і

конфліктами на етнічній і конфесійній основі. Масова еміграція населення призводить до депопуляції, а також до дефіциту трудових ресурсів.

У XXI ст. стратегічні пріоритети розвитку світового ринку праці напрому будуть пов'язані із розвитком та активізацією міграційних процесів. Міграційні потоки у світі будуть формуватися як внаслідок загострення військових, політичних, етнічних та релігійних конфліктів, так і внаслідок екологічних катаклізмів, глобальної зміни клімату – підтоплення територій, збільшення кількості кліматичних біженців, біженців з країн внаслідок нестачі питної води загроз голоду та загострення інших гуманітарних, екологічних та соціальних проблем людської цивілізації.

В сучасному глобалізованому світі при переході країн до «Індустрії 4.0», а також «Революція 4.0» викликають фундаментальні зміни в структурі ринку праці, як стосовно форм організації соціально-трудових відносин, так і структури зайнятості, що обумовлює більш гнучку поведінку як працівника, так і працедавця. Структурні зміни, що відбуваються на ринку праці, в свою чергу, потребують працівників все більш висококваліфікованих та мобільних, тобто таких, які гнучко реагують на запити ринку. Це обумовлює необхідність навчання людини впродовж життя та набуття нею відповідних універсальних компетентностей.

Серед стратегічних пріоритетів реформування світового ринку праці слід назвати: легалізацію зайнятості, протидію «торгівлі людьми» та нелегальній експлуатації робочої сили, недопущення експлуатації дитячої праці; протидія всім формам дискримінації (за віком, статтю, культурними, релігійними уподобаннями людини), протидія «гінізації» найму та отримання доходів на ринку робочої сили; захист прав та свобод працівників та трудових мігрантів на світовому ринку праці.

Процеси масової міграції населення континентів кардинально змінюють не тільки ситуацію на світовому ринку праці, але, ймовірно, й політичну карту світу у XXI ст. Ці питання потребують подальших системних наукових досліджень.

Список літератури

1. Біла С.О. *Стратегічні пріоритети розвитку світового ринку праці*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=773831>
2. Яковлева Ю.С. *Міжнародний ринок праці*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/174.pdf>
3. Старостенко Г.Г. *Специфіка функціонування світового ринку праці в умовах глобальних перетворень суспільного розвитку*. – –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.econ.vemadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_3/31.pdf

4. Стойчик Т. *Формування сучасного ринку праці: аналіз попиту і пропозиції робочої сили*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/713477/1/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%9617.pdf>
5. *Світовий ринок праці його структура та особливості формування*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MEO/25.htm>
6. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції. Агентство ООН з питань міграції. – [Електронний ресурс]. – <http://iom.org.ua/ua/migraciynе-zakonodavstvo>
7. Офіційний сайт Міжнародної організації праці (International Labour Organization, ILO). – [Електронний ресурс]. – <http://www.ilo.org>
8. Офіційний сайт Фонду організації Об'єднаних націй у галузі народонаселення (ECOSOC). – [Електронний ресурс]. – www.un.org/ru/ecosoc/unfpa
9. Баглей Р.Р. Аналіз трансформації світового ринку праці під впливом реолуції 4.0. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/3>

References (transliterated)

1. Bila S.O. *Stratehichni priorytety rozvytku svitovoho rynku pratsi* [Strategic priorities for the development of the global labor market]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=773831>
2. Yakovleva Yu.S. *Mizhnarodnyi rynek pratsi* [International labor market]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/174.pdf>
3. Starostenko H.H. *Spetsyfika funktsionuvannia svitovoho rynku pratsi v umovakh hlobalnykh peretvoren suspilnoho rozvytku* [The specifics of the functioning of the world labor market in the conditions of global transformations of social development]. – – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.econ.vemadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_3/31.pdf
4. Stoichyk T. *Formuvannia suchasnoho rynku pratsi: analiz popytu i propozitsii robochoi syly* [Formation of the modern labor market: analysis of labor supply and demand]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/713477/1/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%9617.pdf>
5. *Svitovyi rynek pratsi yoho struktura ta osoblyvosti formuvannia* [The world labor market, its structure and features of formation]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MEO/25.htm>
6. Ofitsiyni sait Mizhnarodnoi orhanizatsii z mihratsii. Ahentstvo OON z pytan mihratsii [Official website of the International Organization for Migration. United Nations Migration Agency]. – [Електронний ресурс]. – <http://iom.org.ua/ua/migraciynе-zakonodavstvo>
7. Ofitsiyni sait Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi [Official website of the International Labor Organization] (International Labour Organization, ILO). – [Електронний ресурс]. – <http://www.ilo.org>
8. Офіційний сайт Фонду організації Об'єднаних націй у галузі народонаселення [Official website of the United Nations Population Fund] (ECOSOC). – [Електронний ресурс]. – www.un.org/ru/ecosoc/unfpa
9. Bahlei R.R. Analiz transformatsii svitovoho rynku pratsi pid vplyvom reolutsii 4.0 [Analysis of the transformation of the global labor market under the influence of revolution 4.0]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/3>

Надійшла (received) 02.12.2022

Відомості про автора / About the Author

Передрій Андреа Елізабет Юрїївна (Peredrii Andrea Elizabeth Y.) асистент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», асистент кафедри економіки бізнесу та міжнародних економічних відносин, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0495-9676>; e-mail: Andrea.Peredrii@khp.edu.ua

Л.С. СТРИГУЛЬ, В.О. АЛЕКСАНДРОВА, Т.А. ЖАДАН
ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сучасний стан та визначення перспектив функціонування індустрії туризму та гостинності України. Доведено, що проблема післявоєнного відродження та розвитку процесів сфери туристичного та готельно-ресторанного бізнесу нашої держави є досить актуальною, виходячи з її фінансово-економічного та соціального значення для відбудови економіки нашої країни. Досліджено рівень руйнацій який зазнала як країна в цілому так і сфера гостинності зокрема. Визначено доцільність створення єдиного універсального механізму для підвищення ефективності заходів та засобів протидії впливу кризових явищ на функціонування індустрії гостинності з урахуванням нових викликів та передумов. Проаналізовано рівень збитків інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України. Досліджено рівень податків що надійшли до державного бюджету від галузі туризму та індустрії гостинності у період воєнної агресії. Відображено картину бізнес-релокації по країні в цілому та різним сферам діяльності, туристичного бізнесу та особливо сфери гостинності. Доведено, що сфера гостинності і туризму функціонує лише частково навіть в тих регіонах в яких немає активних бойових дій. Досліджено рівень завантаженості готелів з урахуванням специфіки клієнтської бази, цінних категорій та послуг. Доказано, що культура, спорт та туристична сфера зазнали значних втрат внаслідок військових дій не тільки з точки зору їх розміру в загальній частині втрат, але й з точки зору моральної цінності. Виокремлено проблеми з якими стикнулася сфера туризму і гостинності внаслідок воєнної агресії росії, доведено, що вони є вагомим підґрунтям для визначення аспектів, напрямків та перспектив її повоєнного функціонування. Зроблено висновок, що важливим етапом її відновлення стане формування нових концепцій меморіалізації певних місць в Україні та створення маршрутів пам'яті, що дозволить розширити існуючу велику історико-культурну спадщину нашої держави та збільшити туристичні потоки з урахуванням шаленої зацікавленості всього цивілізованого світу українським народом. Культурна сфера є особливою частиною національної ідентичності і тому відновлення постраждалих культурних установ і об'єктів займатимуть важливе місце в процесі відбудови країни у післявоєнний час.

Ключові слова: туризм; індустрія гостинності; воєнний стан; специфіка функціонування; перспективи

L. STRYGUL, V. ALEKSANDROVA, T. ZHADAN
STUDY OF THE CURRENT STATE AND DETERMINATION OF PROSPECTS FOR THE
FUNCTIONING OF TOURISM AND HOSPITALITY INDUSTRY OF UKRAINE

The article analyzes the current state and determines the prospects for the functioning of the tourism and hospitality industry of Ukraine. It has been proven that the problem of post-war revival and development of processes in the field of tourism and hotel and restaurant business of our state is quite urgent, based on its financial, economic and social importance for the reconstruction of the economy of our country. The level of destruction experienced by the country as a whole and the field of hospitality in particular was studied. The expediency of creating a single universal mechanism for increasing the effectiveness of measures and means of countering the impact of crisis phenomena on the functioning of the hospitality industry, taking into account new challenges and prerequisites, was determined. The level of damage to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine is analyzed. The level of taxes received by the state budget from the tourism and hospitality industry during the period of military aggression was studied. The picture of business relocation across the country as a whole and various spheres of activity, tourism business and especially the hospitality sphere is reflected. It has been proven that the sphere of hospitality and tourism functions only partially, even in those regions where there are no active hostilities. The occupancy level of hotels was studied, taking into account the specifics of the client base, price categories and services. It has been proven that culture, sports and tourism suffered significant losses as a result of military operations, not only in terms of their size in the total part of losses, but also in terms of moral value. The problems faced by the sphere of tourism and hospitality as a result of Russia's military aggression are singled out, and it is proved that they are a valid basis for determining the aspects, directions and prospects of its post-war functioning. It was concluded that an important stage of its restoration will be the formation of new concepts of memorialization of certain places in Ukraine and the creation of memory routes, which will allow to expand the existing great historical and cultural heritage of our state and increase tourist flows, taking into account the crazy interest of the entire civilized world in the Ukrainian people. The cultural sphere is a special part of the national identity, and therefore the restoration of damaged cultural institutions and objects will occupy an important place in the process of rebuilding the country in the post-war period.

Keywords: tourism; hospitality industry; martial law; specificity of functioning; prospects

Вступ. В сучасних складних умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію Незалежної України, вітчизняна сфера туризму та гостинності зазнала значних структурних, майнових та ресурсних збитків. Проблема післявоєнного відродження та розвитку процесів сфери туристичного та готельно-ресторанного бізнесу нашої держави є досить актуальною, виходячи з її фінансово-економічного та соціального значення для відбудови економіки нашої країни.

Отже, виявлення наявних аспектів сучасного стану для формування перспектив функціонування індустрії туризму та гостинності нашої держави визначає, як актуальність так і своєчасність обраного дослідження.

Аналіз стану питання. В умовах воєнного стану та економічного занепаду перед закладами індустрії туризму і гостинності нашої держави гостро постає

питання визначення шляхів майбутнього відродження у післявоєнні часи, вирішення якого буде сприяти формуванню передумов для їх успішного здійснення та ефективної реалізації.

Мета роботи. Метою даної статті є дослідження сучасного стану та визначення перспектив функціонування індустрії туризму та гостинності України.

Аналіз основних досягнень і літератури. В Проблематику дослідження впливу кризових явищ на функціонування індустрії гостинності в складних економічних умовах довоєнного періоду вивчала велика кількість вчених-економістів, а саме: Кифяк В., Паламарек К., Давидова О., Мізюк Б., Мельник І., Григор'єва О., Міщенко А., Берещак В., Рихліцький В. та багато інших. Цими вченими було зроблено вагомий внесок в теорію антикризового управління індустрією

туризму і гостинності, але ще й досі залишається велика кількість дискусійних та невирішених питань, щодо створення єдиного універсального механізму для підвищення ефективності заходів та засобів протидії впливу кризових явищ на функціонування індустрії гостинності. Але в умовах російської агресії виникають нові виклики та загрози не лише ефективному функціонуванню, але й самому сталому існуванню вітчизняної туристично-гостинної галузі.

Викладення основного матеріалу дослідження. За даними Національної ради з відновлення України від наслідків війни, зокрема аналітичною командою Київської Школи Економіки (КШЕ) сформовано Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року, який свідчить, що найбільша частка у загальному обсязі прямих втрат належить житловим будівлям (39.7% або \$50.5) та інфраструктурі (27.7% або \$35,3 млрд). Втрати активів бізнесу становлять мінімум \$9.9 млрд і швидко зростають. Ще \$6.6 млрд складають прямі втрати аграрного сектору внаслідок війни. Сукупні прямі втрати від руйнувань та пошкоджень об'єктів громадського сектору (соціальні об'єкти та установи, заклади освіти, науки та охорони здоров'я, культурні споруди, спортивні об'єкти, адміністративні будівлі тощо) складають близько \$11.6 млрд. [1, 2].

Величезних збитків зазнає готельна індустрія – частина курортних закладів розміщення залишилися в окупації, безліч із них розграбовано або вщент зруйновано окупантами. Туризм та готельно-ресторанний бізнес – мабуть перші галузі, які найбільше постраждали від війни Росії проти України та зазнали найбільших збитків. Надходження до державного бюджету від галузі впали майже на 34%, велика кількість компаній взагалі припинили свою роботу. Замість планування відпусток та подорожей, як у минулі роки, більшість українців думають, як врятуватися від ракетних ударів та зберегти власне життя та життя рідних та близьких.

За повідомленням TRAVEL РБК-Україна із посиланням на прес-реліз Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) саме галузі туризму та гостинності входять у період найбільших фінансово-економічних втрат. У відомстві підрахували, скільки державний бюджет України недоотримав податків від туристичної галузі через російське вторгнення. За перші чотири місяці 2022 року (рис. 1) представники туристичної галузі України сплатили на 18% менше податків, ніж за аналогічний період 2021 року. Загальна кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, за перші місяці війни в середньому скоротилася на 10%. Також зафіксовано, що кількість юридичних осіб зменшилася на 17%, а фізичних – на 7%. Найбільшу частку податків до державного бюджету за 4 місяці 2022 року сплатили готелі та санаторії. Сума надходжень від них склала майже 370 млн грн. Однак ця сума виявилася на 24% меншою за той же період 2021 року. Через повномасштабне вторгнення росії в Україну та війну надходження до державного бюджету України від туризму скоротилися на 18%. Зафіксований спад на

58% від діяльності туристичних баз, кемпінгів, дитячих таборів відпочинку, сплачено 57 млн грн податку проти 137 млн грн за аналогічний період 2021 року, йдеться у повідомленні. Найбільше по податках втратили Одеська (84%) та Івано-Франківська (58%) області. Навпаки, ріст продемонстрували Львівська (47%), Закарпатська (30%), Полтавська (24%) та Київська (10%) області [3].

Ще гірша картина згідно даним ДАРТ електронному виданню РБК-Україна (рис. 2) за перші сім місяців 2022 року: представники туристичної галузі України сплатили на 25,7% менше податків, ніж за аналогічний період 2021 року. Загальна кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю в середньому скоротилася на 16,8%. Надходження податків зменшилось: від діяльності готелів і подібних засобів тимчасового розміщення на 30,8%; від діяльності туристичних операторів на 21,3%; від діяльності засобів тимчасового розміщення на період відпуски та іншого тимчасового проживання на 59%.

Попри це, туризм в Україні не припинив роботу. Влітку обережно почали відновлюватися екскурсійні тури на захід України, а з осені під час відключень світла поїздки в Карпати стали ще й способом хоча б кілька днів побути у комфортних умовах без перебоїв з електрикою. Таким чином надходження податків навпаки зросло: від діяльності туристичних агентств на 41% та діяльності інших засобів тимчасового розміщення на 39%. [4].

Ще однією з проблем яких зазнав бізнес нашої країни від вторгнення окупантів це низький рівень його релокації. За даними дослідження Advanter.Group (рис. 3), 48% підприємств малого та середнього бізнесу не можуть перевезти виробництво, 31% не встигли це зробити, близько 20% здійснили часткову релокацію бізнесу або в процесі переїзду [5].

Дані (рис. 3), що відображають картину бізнес-релокації по країні та різним сферам діяльності в цілому, але туристичний бізнес та особливо сфера гостинності мають ще гірші показники через специфічність їх функціонування.

Внаслідок російської агресії на території України туристична галузь Центральної та Західної України фактично збитків не зазнала. Якщо ми говоримо про Київ, Схід та Південь, то тут туристична галузь повністю зупинилася. При цьому більшість готелів не змінили ціни на проживання. У межах своєї рентабельності вони надають певну кількість безкоштовних номерів, розселяють людей у конференц-залах та зонах для СПА. На період лютий-березень завантаженість у готелях західної України становила майже 100%. Це, напевно, найвищий рівень завантаженості за останні 10 років. На період квітень-травень рівень завантаженості впав до 40-50% у зв'язку з тим, що вимушено переселені гості повернулися до своїх будинків або виїхали за кордон. У тому числі, деякі готелі скаржаться на кадровий голод, оскільки кваліфіковані працівники поїхали за кордон. Однак, оскільки виросло масове безробіття і збільшилася кількість переселенців, готелі поповнюють свій склад особами, які готові працювати. У разі простою готелю працівників відправляють у відпустки.

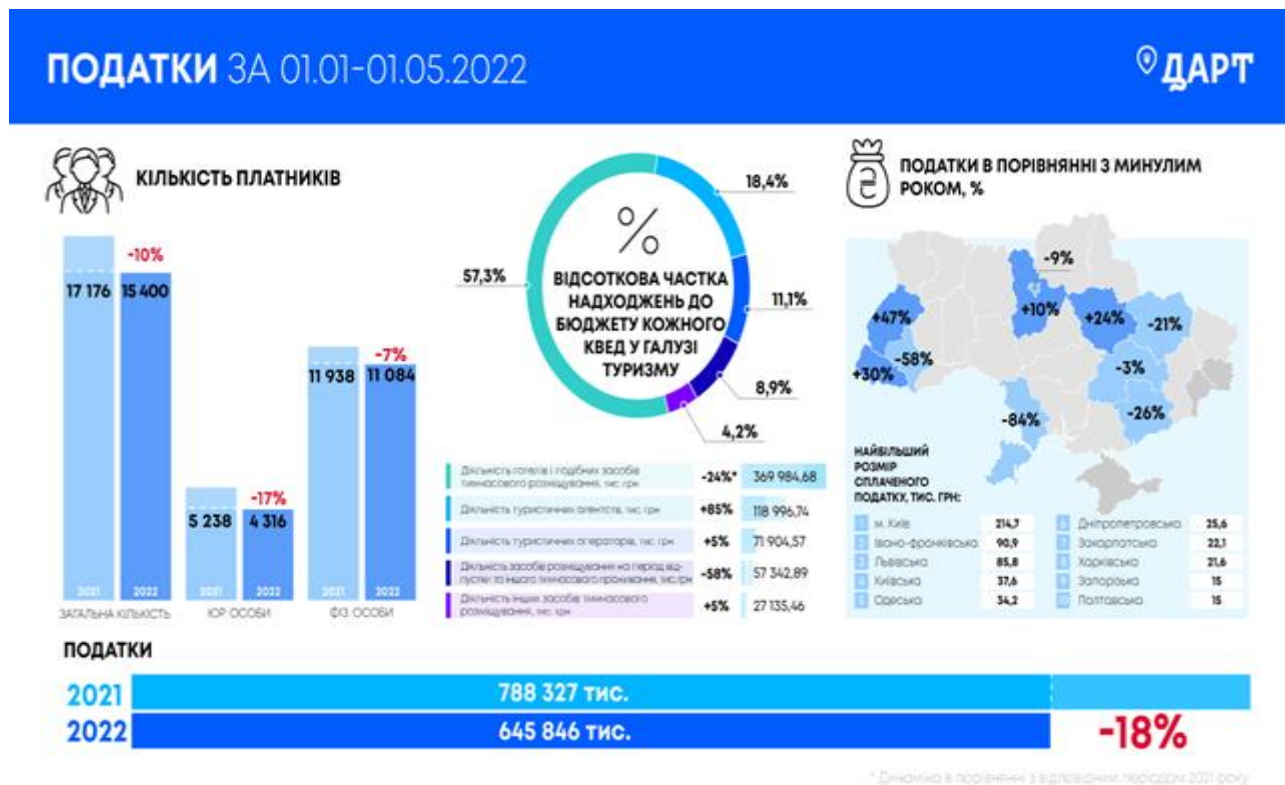

Рисунок 1 – Суми податків що надійшли до державного бюджету від галузі туризму та індустрії гостинності за перші 4 місяці 2022 року (інфографіка ДАРТ) [3]

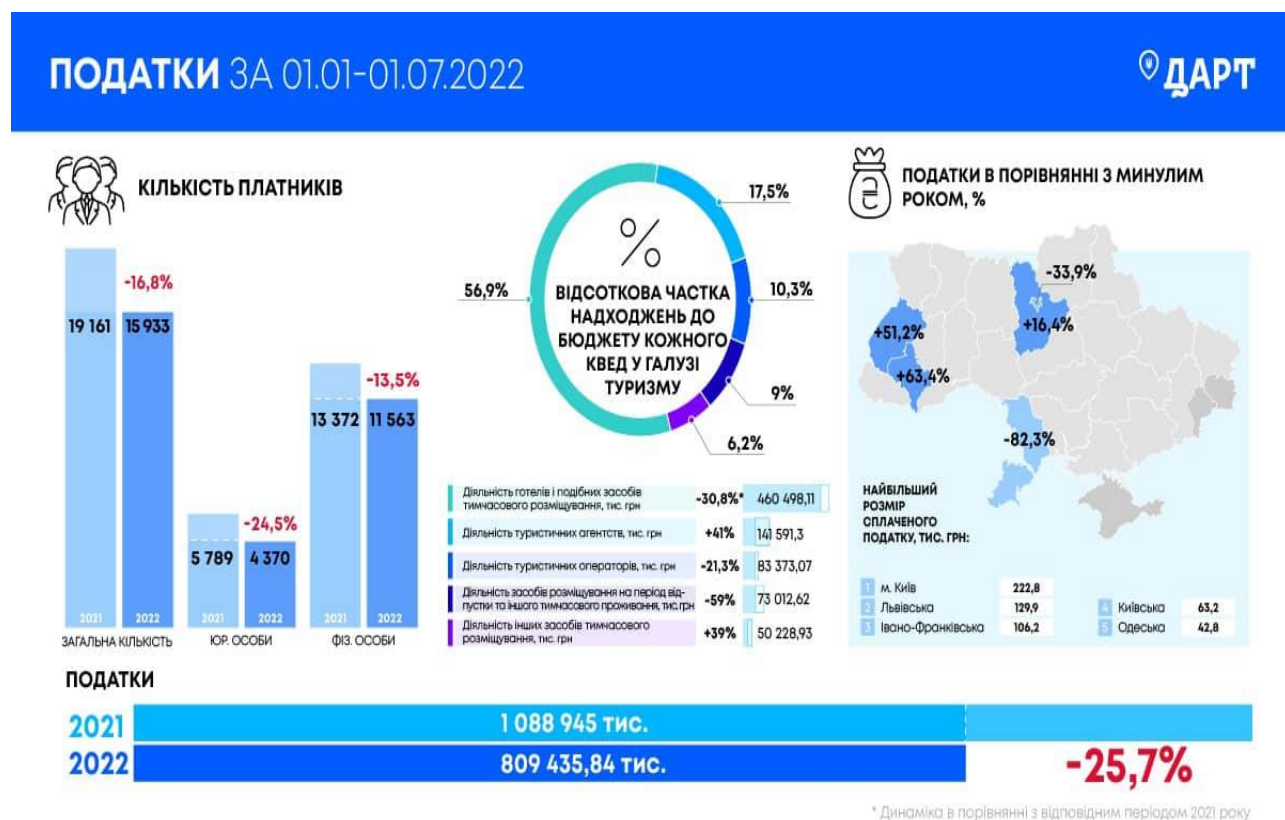

Рисунок 2 – Суми податків що надійшли до державного бюджету від галузі туризму та індустрії гостинності за перші 7 місяців 2022 року (інфографіка ДАРТ) [4]

Чи відбулася релокація бізнесу?

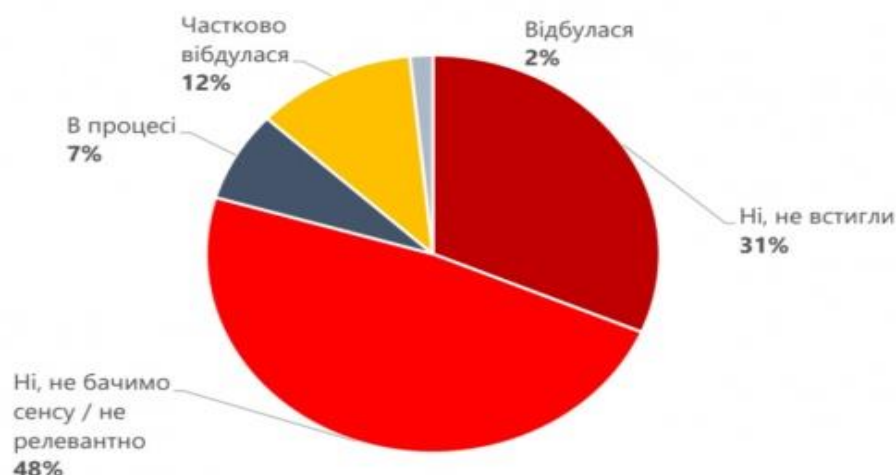

Рисунок 3 – Результати опитування Advanter.Group станом на 11-13 березня 2022 року [5]

На сьогодні навіть той бізнес-гостинності та туризму, що функціонує має значні складнощі: цікавою є середньозважена статистика за листопад 2022 року діяльності деяких витчизняних готелів в такий складний для країни період. Завантаженість становить: Буковель - 51%, Львів - 46%, Одеса - 21%, Київ - 15%; ADR (Середня ціна за номер/ніч): Буковель - 2933 грн., Львів - 2433 грн., Одеса - 1456 грн., Київ - 1998 грн.; RevPAR (Середній дохід на кімнату): Буковель - 1499 грн., Львів - 1124 грн., Одеса - 306 грн., Київ - 294 грн. Завантаження готелів за зірковою категорією розподілилась наступним чином: Львів 5* - 34%; Львів 4**** - 56%; Львів 3*** - 46%.

Через велику інтенсивність бойових дій на сході та півдні України, а також регулярні ракетні обстріли по всій її території, більшість культурних та спортивних установ припинили свою роботу, або значно її скоротили. Втрати національної культурної спадщини складно оцінити з огляду не лише на фізичну вартість об'єктів, але й через їх культурну цінність.

Загалом, внаслідок бойових дій з початку повномасштабного вторгнення зазнали руйнувань важливі культурні та релігійні об'єкти, серед яких Свято-Успенська Святогірська лавра, Маріупольський драматичний театр, Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди, Музей старожитностей у Чернігові, Харківський будинок «Слово» та багато інших. Окрім цього, були втрачені деякі колекції мистецтв, зокрема колекція скіфського золота, що виявлена археологами у 50-х роках минулого сторіччя, яке, вірогідно, було вивезено окупаційною владою з Мелітопольського краєзнавчого музею [1].

За оцінками Світового банку, станом на кінець липня, втрати нерухомої культурної спадщини оцінюються в понад \$900 млн, рухомої – \$200 млн. З початку військової агресії росії, відповідно до задокументованих втрат, в Україні зазнали ушкоджень

77 храми/церкви, 335 будинки культури/палади культури, 59 спортивних шкіл, 33 музеї, 149 об'єктів туристичної сфери, які переважно знаходяться в 14 областях країни: Дніпровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська та м. Київ. Станом на 1 вересня частка прямих збитків завданих інфраструктурі сфер культури, спорту та туризму складають \$2 млрд. Загалом від початку війни пошкоджено чи зруйновано щонайменше 775 об'єктів культури, 80 релігійних споруд, 149 — туризму та 153 - спорту [2].

Культура, спорт та туристична сфера зазнали значних втрат внаслідок військових дій не тільки з точки зору їх розміру в загальній частині втрат, але й з точки зору моральної цінності.

Таким чином, виокремлення вищезазначених проблем з якими стикнулась сфера туризму і гостинності внаслідок воєнної агресії росії, є вагомим підґрунтям для визначення аспектів, напрямків та перспектив її повоєнного функціонування:

1. Міжнародні туристичні партнери готові після завершення бойових дій відкривати бізнес в Україні, створювати робочі місця та допомогати розвитку галузі. Інтерес до України сьогодні божевільний.

2. З ініціативи президента ведеться робота про меморіалізацію певних місць в Україні, аби створити своєрідні маршрути пам'яті. Багато хто захоче відвідати ті місця, які вже стали символами цієї війни. Якщо досі люди подорожували місцями козацької слави – до Холодного Яру, Черкащини, Хортиці, – то до них додадуться місця нашої нинішньої слави.

3. Про пляжний туризм на якийсь час доведеться забути – триватимуть розмінювання.

4. Сьогодні весь світ захоплюється українським народом. І, говорячи про сміливість і героїзм наших людей, нам важливо побудувати залучення іноземців

до відновлення туристичної галузі та сфери гостинності нововідбудованої країни.

Однак у найближчому періоді 2023 р. прогнози невтішні. Внутрішній туризм однозначно просяде, особливо у міських готелях. Зважаючи на те, що виліт з території України заблокований, то внутрішній туризм повинен був зрости. Однак дестабілізація економіки суттєво вплинула на рівень безробіття та заробітну плату, тим самим знизилася можливість українцям подорожувати. Популярністю будуть користуватись готелі, розташовані в зеленій зоні та ті, що пропонують додаткові послуги SPA.

Висновки. Культурна сфера є особливою частиною національної ідентичності і тому відновлення постраждалих культурних установ і об'єктів займатимуть важливе місце в процесі відбудови країни у післявоєнний час. Водночас туристична сфера є однією з важливих у розвитку привабливості країни, як з точки зору економіки, так і сприянні інтеграції країни у світовий та європейський простір. Українці – це, безперечно, працьовиті, незламні та швидко адаптивні люди. Тому процес відновлення готельної сфери, незважаючи на складність, стане новою яскравою сторінкою у туристичному світі.

Проведене нами дослідження показало, що загальний стан сфери туризму та гостинності нашої країни зазнав ніщевних втрат особливо в контексті функціонування необоротного капіталу. Важливим етапом її відновлення стане формування нових концепцій меморіалізації певних місць в Україні та створення маршрутів пам'яті. Це дозволить розширити існуючу велику історико-культурну спадщину нашої держави та збільшити туристичні потоки з урахуванням шаленої зацікавленості всього цивілізованого світу українським народом.

Список літератури

1. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Аналітична команда Київської Школи Економіки (КШЕ) Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. [Електронний ресурс]. – URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf (дата звернення: 26.12.2022)
2. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Аудиту збитків, понесених внаслідок війни» [Електронний

- ресурс] – URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf>
3. РБК-Україна. Державне агентство розвитку туризму. Мар'яна Олесків: Після нашої перемоги в Україну поїдуть мільйони туристів [Електронний ресурс]. – URL : <https://daily.rbc.ua/rus/show/mar-yana-oleskiv-pislya-nashoyi-peremogi-1671639812.html> – Назва з титул. екрану.
 4. РБК-Україна. Державне агентство розвитку туризму. Великі втрати. Стало відомо, як постраждав туризм в Україні через війну [Електронний ресурс]. – URL : <https://www.rbc.ua/ukr/travel/poteri-dohodov-stalo-izvestno-postradal-turizm-1655198708.html> – Назва з титул. екрану.
 5. Рихліський В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства [Електронний ресурс] Економічна правда. – URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>

References (transliterated)

1. Natsional'na rada z vidnovlennya Ukrainy vid naslidkiv viyny. Analitichna komanda Kyivivs'koyi Shkoly Ekonomiky (KShE) Zvit pro pryami zbytky infrastruktury vid ruynuvan' vnaslidok viys'kovoyi ahresiyi rosiyi proty Ukrainy stanom na 1 veresnya 2022 roku. [Elektronnyy resurs]. [Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of September 1, 2022.] – URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRTs_TsLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf
2. Natsional'na rada z vidnovlennya Ukrainy vid naslidkiv viyny. Proekt Planu vidnovlennya Ukrainy Materialy robochoyi hrupy «Audytu zbytkiv, ponosenykh vnaslidok viyny» [Elektronnyy resurs] [Project of the Recovery Plan of Ukraine Materials of the Working Group "Audit of Damages Suffered as a Result of the War"] – URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf>
3. RBK-Ukrayina. Derzhavne ahent'stvo rozvytku turizmu. Mar'yana Oles'kiv: Pislya nashoyi peremohy v Ukrainu poйдut' mil'yony turistiv [Elektronnyy resurs]. [Maryana Oleskiv: After our victory, millions of tourists will go to Ukraine] – URL : <https://daily.rbc.ua/rus/show/mar-yana-oleskiv-pislya-nashoyi-peremogi-1671639812.html> – Nazva z tytul. ekranu.
4. RBK-Ukrayina. Derzhavne ahent'stvo rozvytku turizmu. Velyki vtraty. Stalo vidomo, yak postrazhdav turizm v Ukraini cherez viynu [Elektronnyy resurs]. [Big losses. It became known how tourism in Ukraine was affected by the war] – URL : <https://www.rbc.ua/ukr/travel/poteri-dohodov-stalo-izvestno-postradal-turizm-1655198708.html> – Nazva z tytul. ekranu.
5. Rykhlyts'kyi V. Biznes v umovakh viyny: khto zaznav naybil'shykh vtrat ta yak vidnovlyuyut'sya pidpryemstva [Elektronnyy resurs] [Business in the conditions of war: who suffered the greatest losses and how businesses recover] Ekonomichna pravda. – URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>

Надійшла (received) 06.12.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Стригуль Лариса Станіславівна (Strygul Larysa Stanyslavivna) – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу НТУ «ХП»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2343-4234>; e-mail: larysa.strygul@khpi.edu.ua

Александрова Вікторія Олександрівна (Aleksandrova Viktorija Oleksandrivna) – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу НТУ «ХП»; м. Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3567-979X>; e-mail: viktoria.aleksandrova@khpi.edu.ua

Жадан Тетяна Андріївна (Zhadan Tetiana Andriivna) – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу НТУ «ХП»; м. Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6544-7602>; e-mail: tetiana.zhadan@khpi.edu.ua

В.А. КУЧИНСЬКИЙ, І.В. ДОЛИНА

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СИСТЕМ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Визначено роль оцінки персоналу як ключового елементу ефективності формування, використання і розвитку кадрового потенціалу підприємства в сучасних умовах діяльності підприємств і функціонування їх систем управління персоналом. Для забезпечення ефективності оцінки персоналу її необхідно проводити поетапно, систематично, з використанням певних технологій і інструментарію, які дозволять об'єктивно оцінити працівників та прийняти на цій основі ефективні управлінські рішення. Всі етапи, технології і інструментарій, які необхідно використовувати при організації оцінки персоналу на підприємстві, були описані в дослідженні. На сучасному підприємстві для здійснення ефективного трудового процесу з врахуванням інноваційного розвитку і тенденцій, які відбуваються в економіці, необхідно враховувати не тільки кваліфікацію працівників, а також їх соціальну поведінку, здібність працювати в групі, ініціативність і готовність ризикувати та потенційні можливості розвиватися у майбутньому. В свою чергу, це створило необхідність пошуку науково обгрунтованої основи для ефективної реалізації всіх процесів управління персоналом на підприємстві, в тому числі і оцінки персоналу. Такою основою є компетентнісний підхід, який представляє широкі можливості для опису знань, вмінь, навиків, особистісно-ділові якості, мотиваційні та цільові установки, досвід і потенціал працівників, які необхідні для досягнення високого рівня ефективності трудового процесу. Компетентнісний підхід в оцінці персоналу посилює ефективність оцінки в різних аспектах економічному, соціальному і психологічному. Надана характеристика системи оцінки персоналу на основі компетентнісного підходу та її основних елементів. В статті були запропоновані загальний алгоритм та логічна схема оцінки персоналу підприємства на основі компетентнісного підходу.

Ключові слова: оцінка персоналу; система оцінки персоналу; компетентнісний підхід; модель компетенцій; управління персоналом; ефективність

V.A. KUCHYNSKYI, I.V. DOLYNA

FEATURES OF BUILDING STAFF EVALUATION SYSTEMS AT ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

The role of staff assessment as a key element of the effectiveness of the formation, use and development of the personnel potential of the enterprise in the modern conditions of the enterprises and the functioning of their human resources management systems has been determined. To ensure the effectiveness of staff assessment, it must be carried out in stages, systematically, using certain technologies and tools, which will allow to objectively evaluate employees and make effective management decisions on this basis. All stages, technologies and tools that must be used in the organization of staff assessment at the enterprise were described in the study. At a modern enterprise, in order to implement an effective labor process taking into account innovative development and trends occurring in the economy, it is necessary to take into account not only the qualifications of employees, but also their social behavior, the ability to work in a group, initiative and willingness to take risks and potential opportunities to develop in the future. In turn, this created the need to find a scientifically based basis for the effective implementation of all human resources management processes at the enterprise, including staff assessment. Such a basis is the competence approach, which presents ample opportunities for describing knowledge, abilities, skills, personal and business qualities, motivational and goal settings, experience and potential of employees, which are necessary to achieve a high level of efficiency of the labor process. A competent approach to staff assessment increases the effectiveness of the evaluation in various economic, social, and psychological aspects. The characteristics of the staff assessment system based on the competence approach and its main elements are provided. The article proposed a general algorithm and a logical scheme for evaluating the company's personnel based on the competency approach.

Keywords: staff assessment; staff assessment system; competence approach; competency model; HR; efficiency

Вступ. Роль працівників на сучасних підприємствах зумовлює особливу значущість кадрової роботи з персоналом. Одним із головних завдань підприємств стає пошук ефективних способів управління персоналом, що забезпечують активізацію людського фактора і спрямовані на виявлення майбутніх потреб кадрів, створення сприятливого середовища для роботи і підвищення кваліфікації, в якій розвиваються і реалізуються особисті здібності працівників [1].

Без належно організованої процедури оцінювання не можна успішно вирішити жодне із завдань з управління персоналом. Це стосується питань добору, навчання та розвитку персоналу, формування та організації роботи з резервом на заповнення вакантних посад керівників, професійного та кар'єрного зростання, мотивації працівників [2].

Процедура оцінювання дає змогу не тільки визначити рівень розвитку професійно значущих компетенцій, необхідних для успішного вирішення поточних завдань, а й потенціал працівників, їхні можливості та здібності для реалізації стратегічних цілей, роботи в нових умовах,

вирішення складних завдань і виконання функцій, які вимагають креативності, творчості, ризикованості у прийнятті рішень [2].

Оцінювання працівників є хорошим інструментом діагностики ефективності кадрової політики загалом і реалізації різних функцій і процедур у галузі управління персоналом зокрема [2].

Аналіз стану питання. На початку ХХІ ст., коли інформаційні технології ввійшли в усі сфери людського життя, наука і техніка прискорили темпи свого розвитку, а конкуренція між виробниками стала глобальною, фахівцям, пов'язаним із матеріальним виробництвом, уже не треба пояснювати значення таких понять, як: нематеріальні активи; людський капітал; організація, що навчається; економіка знань [3].

У сучасних умовах беззаперечним залишається факт, що лише високопрофесійні, талановиті й орієнтовані на розвиток працівники спроможні забезпечити успіх підприємства на ринку. Виявити талановитих працівників і дієво використовувати наявний людський

потенціал можливо лише за допомогою ефективного оцінювання працівників [2].

Ефективно використовувати людський капітал, поліпшувати його якісні характеристики можна лише за наявності точної інформації про його реальний стан. Така інформація здобувається через оцінювання [3].

У цих умовах важливою складовою економічного і інноваційного розвитку будь-якого підприємства є побудова ефективних систем оцінки персоналу, які врахують не тільки фактичний стан складових людського капіталу, але й можливість їх розвитку в майбутньому для забезпечення ефективності використання всіх ресурсів підприємства.

Аналіз основних досягнень і літератури. Проблему побудови систем оцінки персоналу на підприємствах і їх вплив на ефективність процесів управління персоналом досліджували багато вчених, зокрема Білик О. М. [2], Данюк В.М. [3], Довгань Л.Є. [4], Дороніна М.С. [5], А.М. Колот [3], Петюх В.М. [6], Перерва П.Г. [7, 12], Цимбалюк С.О. [2-3], Семів Л.К. [8] та інші. Ними розкрито окремі аспекти побудови систем оцінки персоналу в системах управління персоналом з метою підвищення ефективності використання людських ресурсів і їх розвитку для забезпечення успішного функціонування підприємств в сучасних умовах.

Разом з тим, питання формування ефективної оцінки персоналу в умовах інноваційного розвитку і діджиталізації економіки у науковій літературі висвітлені недостатньо. Зазначене й зумовило вибір теми даного дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є висвітлення особливостей побудови системи оцінки персоналу на підприємстві в сучасних умовах, які забезпечать ефективність процесів управління персоналом в умовах інноваційного розвитку економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. На сьогодні оцінка працівників – невід’ємна складова процесу прийняття управлінських рішень керівниками підприємств. Це передусім стосується питань кадрового планування, навчання персоналу,

формування та організації роботи з резервом на заповнення вакантних посад керівників, планування кар’єри, мотивації працівників та інше (рис. 1). Без належно організованої процедури оцінки неможливо виявити у працівників компетенції, необхідні для досягнення корпоративних цілей. Саме тому оцінювання посідає одне з головних місць у системі персонал-технологій [2].

Оцінка персоналу – це процедура, за допомогою якої визначається ступінь відповідності якостей працівника, його трудової поведінки, результатів діяльності певним вимогам.

Цінність оцінки персоналу для підприємства [2]:

- забезпечує постійний моніторинг рівня знань і навиків персоналу;
- дозволяє розставити пріоритети у структурі витрат на навчання та сприяє раціональному використанню фінансових ресурсів;
- дає змогу виявити професійний потенціал працівників;
- є основою формування кадрового резерву та ротації персоналу;
- надає актуальну інформацію про результати діяльності персоналу;
- є основою для мотивації персоналу;
- сприяє донесенню до працівників поточних цілей і стратегічних орієнтирів;
- забезпечує якісний зворотний зв’язок.

Цінність оцінки персоналу для працівників полягає у наступному [2]:

- допомагає працівникам чітко зрозуміти стратегічні цілі та поточні завдання;
- доводить до працівників критерії, за якими оцінюють результати праці й ефективність трудової діяльності;
- виявляє потенційні можливості професійного розвитку та кар’єрного зростання;
- обґрунтовує актуальні потреби в навчанні;
- діагностує соціально-психологічні проблеми (індивідуальні й колективні);

Рисунок 1 – Значення оцінки персоналу для процесів управління персоналом на підприємстві

➤ надає змогу одержати справедливий винагороду за досягнуті результати діяльності;

➤ забезпечує зворотний зв'язок «керівник — підлеглий».

Постійне використання системи оцінки персоналу суттєво впливає на ефективність організації і її конкурентоспроможність. Виявляючи ступінь невідповідності фактично досягнутих рівнів виконання очікуванім, менеджери можуть розробити конкретні управлінські рішення, заходи, спрямовані на поліпшення як загальних, так і індивідуальних результатів роботи.

Для забезпечення ефективності процедури оцінки персоналу необхідно її проводити за наступними етапами:

1. Визначення об'єкта аналізу й оцінки.

Об'єкт повинен відповідати наступним вимогам: забезпечувати всебічну характеристику трудової діяльності працівників з урахуванням їх сильних і слабких сторін, а також давати можливість виявити їхню корисну віддачу.

Трудову діяльність людини можна розглядати в трьох аспектах, кожен з яких може стати об'єктом оцінки:

1) процес реалізації здібностей, знань, умінь, навичок працівника – об'єктом оцінки є ділові, моральні, професійно-кваліфікаційні якості виконавців;

2) сукупність дій під час виконання певних обов'язків – об'єктом оцінки є характеристики трудової поведінки або діяльності персоналу підприємства;

3) втілення, матеріалізація якостей працівників і їх трудової поведінки в результатах – об'єктом оцінки є характеристики результатів праці, рівень досягнення цілей діяльності.

Залежно від завдань оцінки його об'єктом можуть бути як окремі елементи об'єкта, так і одночасно всі три аспекти трудової діяльності.

2. Встановлення критеріїв оцінки.

Для того, щоб правильно оцінити елементи об'єкта аналізу, необхідно встановити критерії оцінки, певні стандарти якостей персоналу, рівня й результатів виконання трудових обов'язків. Критерії оцінки в організації повинні встановлюватися відповідно, по-перше, до стратегічних цілям розвитку, а по-друге, до вимог, певних в аналізі робіт (їх описі й специфікаціях) на кожному робочім місці. Установлення критеріїв проявляється в добірї оптимальної кількості показників (індикаторів), які будуть служити еталонами оцінки різних якостей працівника, його діяльності, результатів праці. Під час визначення стандартів (критеріїв оцінки) необхідно дотримуватися певних вимог. Вони повинні:

1) відбивати нормативні вистави про ділові й особистісні якості, трудову поведінку, результати діяльності працівника відповідно до організаційних і індивідуальних цілям;

2) прийняти достатню кількість індикаторів для докладної характеристики об'єкта аналізу;

3) мати кількісну визначеність, тобто кілька ступенів виразності для оцінки різних рівнів виконання;

4) бути надійними й достовірними, щоб уникнути суб'єктивних помилок;

5) бути прийнятними як для керівників, так і для виконавців, щоб процес оцінки був зрозумілим, і, щоб

витрати на нього не перевищували користь від його результатів.

Усім зрозуміло, що, орієнтуючись на певні стандарти, люди будуть демонструвати різні типи поведінки і результати праці. Тому на цьому етапі критеріям надаються граничні значення, за допомогою яких можна відокремити погане виконання роботи від гарного. На цьому ж етапі можна розробити зважені критерії, якщо очевидно, що вони різняться по своїй значимості в оцінці персоналу.

Під час визначення кількісно вимірюваних цілей виконання бажане спілкуватися з підлеглими й добитися їхнього розуміння й підтримки. Надалі це зробить процедуру оцінки ефективнішою.

3. Вимір фактично досягнутого рівня виконання по всіх попередньо встановлених стандартах. Для цього існує велика різноманітність способів, методів і інструментів.

4. Порівняння фактичних результатів з очікуваними. На цьому етапі можна встановити місце, яке займає окремий виконавець серед співробітників по своїх досягненнях або невдачах. Особливо істотним є аналіз причин відхилення фактичних результатів оцінки від запланованих, очікуваних результатів.

5. Обговорення результатів оцінки із працівниками. При цьому важливо дотримуватися принаймні декількох етичних правил, щоб не звести нанівець усі позитивні результати оцінки, а саме:

1) починати з констатації позитивних сторін;

2) критикувати не особистість, а недоліки в роботі;

3) не наполягати на помилках, а визначати спосіб їх виправлення й наступного поліпшення індивідуальних досягнень;

4) зберігати доброзичливість протягом обговорення;

5) дати можливість підлеглому виразити свою думку й пропозиції;

6) виділяти головне, не вдаючись у подробиці, зосереджуватися на інноваціях.

6. Ухвалення рішення. Ці рішення стосуються мотиваційних, кваліфікаційних, адміністративних і інших питань табл. 1

Зміна у співвідношенні пізнавального, інформаційного та особистісного для здійснення працівниками ефективного трудового процесу на сучасному підприємстві призвела до того, що поняття професійної кваліфікації стало недостатньо [9].

З'явилась необхідність в понятті, яке вбирає в собі не тільки кваліфікацію, а й соціальну поведінку, здібність працювати в групі, ініціативність і готовність ризикувати. Таким поняттям стало компетентність.

Сучасні підприємства внаслідок необхідності постійного розвитку та вдосконалення змушені охопити через формалізовані оціночні системи область «неявного знання» (прихованого, що спирається на неусвідомлені відчуття, що слабо піддається прямому виразу і тому суто особистісного). Як важливе завдання такої системи можна виділити необхідність формування висококомпетентного кадрового потенціалу підприємства, що визначає її поточний стан та перспективи розвитку і, таким чином, є головною

умовою забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Реалізація цієї мети обумовлює необхідність створення системи оцінки персоналу на основі компетентнісного підходу.

Таблиця 1 – Класифікація цілей оцінки персоналу за Д. Макгрегором

Мета оцінки	Характеристика мети оцінки
Інформаційна мета	Полягає в забезпеченні керівників різних рівнів управління необхідними даними про роботу своїх підлеглих, а також усіх оцінюваних працівників даними про їхні індивідуальні досягнення й недоліки, а також напрямків покращення їх роботи
Мотиваційна мета	Передбачає взаємозв'язок матеріальної винагороди і морального заохочення із трудовою поведінкою й результатами праці, і таким чином орієнтує персонал на поліпшення діяльності в напрямку, який забезпечує стабільність розвитку, прибутковість і конкурентоспроможність підприємства
Адміністративна мета	Реалізується в прийнятті кадрових рішень на об'єктивній і регулярній основі, а саме: рішення по підвищенню (зниженню) по службі, переводі на іншу роботу, перепідготовки і перекваліфікації, заохоченню або покаранню, припиненню трудового договору

Компетенція – це критеріально-поведінкова характеристика працівника, яка важлива для ефективного виконання роботи у відповідності з певними вимогами, які пред'являються робочим місцем і умовами, в яких реалізується трудовий процес [9]. Компетенція включає наступні елементи: знання, вміння та навички, особистісно-ділові якості, мотиваційні та цільові установки, досвід, потенціал. Зміст елементів компетенції наведено в табл. 2.

Регулярна ділова оцінка персоналу по значимих для підприємства компетенціям необхідна для визначення зони розвитку персоналу, методів навчання, а головне – для формування та управління мотивацією працівників, спрямованої на розвиток компетенцій, актуальних для підприємства на даний момент й у перспективі. Але найрезультативнішим може стати розвиток компетенцій, з яких у працівника є потенціал.

Ділова оцінка персоналу на основі компетентнісного підходу забезпечує менеджмент підприємства інформацією, необхідною для прийняття ефективних управлінських рішень у сфері управління персоналом. Таким чином, оцінка персоналу є інструментами виявлення та визначення ступеня ефективності роботи працівників у ході реалізації завдань підприємства. У ході оцінки персоналу виявляється інформація у тій формі, якою вона зручна щодо аналізу керівнику. Непрямий результат оцінки може стати приводом до професійного розвитку всього персоналу підприємства.

Таким чином, компетентнісний підхід може стати основою, яка дозволяє розробити систему оцінки персоналу, котра забезпечить ефективне функціонування системи управління персоналом, підвищить ефективність використання персоналу та забезпечить сталий розвиток підприємствам.

Таблиця 2 – Зміст елементів компетенції

Елемент компетенції	Зміст елементу компетенції
Знання	Систематизована теоретична інформація про конкретний вид діяльності та алгоритм її виконання. «Знаю що, чому і як робити»
Вміння та навички	Набуті у процесі виконання діяльності здібності, що дозволяють здійснювати необхідний алгоритм дій. «Вмію та можу робити»
Особистісно-ділові якості	Набір властивостей особистості, що дозволяє (і необхідний) використовувати знання, вміння та навички, що ефективно є. «Здатний робити ефективно»
Мотиваційні та цільові установки	Споживчі мотиви для здійснення діяльності. «Хочу і робитиму»
Досвід	Практика застосування знань, вмінь, навичок та особистісно-ділових якостей для успішного виконання робіт та досягнення цілей. Дає впевненість та стабільність, дозволяє виконувати роботу у складних умовах. «Робив і впевнений у собі»
Потенціал	Кордони розширення можливостей, здатність до розвитку та напрямок розвитку. «Може робити у майбутньому»

Компетентнісний підхід представляє широкі можливості для опису типу поведінки і тих її аспектів, які необхідні для досягнення високого рівня ефективності трудового процесу. З'являється можливість сконцентрувати увагу на ключових питаннях трудової поведінки, які впливають на результат, при цьому зберігається можливість використовувати поняття компетентності для опису тих знань і вмінь, які очікуються від працівників для ефективного виконання ними своїх обов'язків. Також поняття компетенції дають можливість інтегрувати елементи управління персоналом в єдине ціле [9].

Можна сформулювати ряд переваг використання компетентнісного підходу в оцінці персоналу підприємства [9]:

1. У межах компетентнісного підходу людина досліджується як особистість, що має унікальні знання, цінності, поведінку, що має конкретні потреби і мотиви, які в сукупності забезпечують ефективне виконання конкретної роботи.

2. Компетентнісний підхід дозволяє сформувати професійні та поведінкові вимоги які пред'являються працівникові залежно від посади.

3. Компетентнісний підхід насамперед спрямований на облік особистої ефективності кожного

Таблиця 3 – Профіль компетенцій для загальної моделі компетенцій [9]

Компетенції	Шкалювання				
	1	2	3	4	5
1. Клієнтоорієнтованість – орієнтація на допомогу та турботу про клієнта, що гарантує задоволення потреб клієнта так, щоб перевищити його очікування.					
2. Вирішення проблем – здатність розуміти проблему, виявляти ключові моменти, визначати та оцінювати альтернативні варіанти дій, необхідних для досягнення наміченого результату.					
3. Командність – здатність усвідомлювати свою спільність з командою і свою роль у ній, гнучко працювати в тісній співпраці і конструктивно вирішувати будь-які складності, що виникають.					
4. Комунікації – здатність передавати інформацію в усній та письмовій формі ясно, послідовно та своєчасно.					
5. Обмін знаннями – схильність обмінюватися з іншими здобутими знаннями, інформацією на користь організації.					
6. Професіоналізм – здатність організовувати свою роботу відповідно до стандартів роботи, уміння бачити та використовувати комерційні можливості для отримання / збереження прибутку.					
7. Відповідальність – знання зони своєї відповідальності та межі своїх повноважень, уміння залучати додаткові ресурси у ситуації обмеженості ресурсів та компетенцій.					
8. Орієнтація на результат – здатність ставити та досягати мети та постійно шукати шляхи підвищення ефективності діяльності.					

працівника. Це дозволяє ефективніше використовувати методи та способи стратегічного розвитку персоналу.

4. Компетентнісний підхід дозволяє на об'єктивній основі здійснювати вертикальну і горизонтальну мобільність персоналу за допомогою управлінських рішень за результатами оцінки працівників щодо розвитку кар'єри та ротації відповідно.

5. Компетентнісний підхід дозволяє в комплексі врахувати інтереси системи управління персоналом та бізнесу.

6. Компетентнісний підхід має для підприємства стратегічне значення, тому що грамотне його використання для оцінки персоналу може сприяти підвищенню ефективності використання і розвитку працівників, підвищенню конкурентоспроможності кадрового потенціалу, формуванню конкурентних переваг та підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємства загалом.

Проблеми багатьох служб управління персоналом пов'язані з різницею методологічних підходів, які використовуються в різних складових системи управління персоналом. Добір, оцінка, розвиток і мотивація персоналу – процеси, які пов'язані між собою. В компетентнісному підході цей взаємозв'язок знайшов технологічне втілення. Єдина база даних, яка буде створена на основі компетенцій, дасть можливість інтегрувати всі напрямки діяльності з управління персоналом в єдине ціле [9].

Модель компетенцій – це повний набір характеристик, який дозволяє людині успішно виконувати функції, що відповідають її посаді. Тому вона є основою на якій будується система управління персоналом, в тому числі і побудови ефективної системи оцінки персоналу з врахуванням кадрового потенціалу працівників підприємства [9].

Аспекти компетенцій, необхідні для ефективного виконання робіт, можуть також називати профілем компетенцій (табл. 3). Профіль компетенцій – це система компетенцій, складена для певної посади з описом рівня розвитку. Рівень розвитку визначається шкалюванням. Важливо розуміти, що з кожної посади є оптимальний рівень шкали (необов'язково високий). З іншого боку, досягнення результату може забезпечуватися поєднанням різних компетенцій [9].

Модель компетенцій – це вісь, довкола якої будується система управління персоналом підприємства. Сучасні моделі компетенцій задають систему координат, яка дозволяє виявити не тільки і не стільки професійно компетентних працівників, але й працівників, які зможуть бути максимально ефективними в рамках конкретної організаційної культури [9].

Модель компетенцій також може ефективно використовуватись для підвищення ефективності оцінки персоналу на підприємстві. Використання моделі компетенцій як основи для оцінки персоналу наведено на рис. 2.

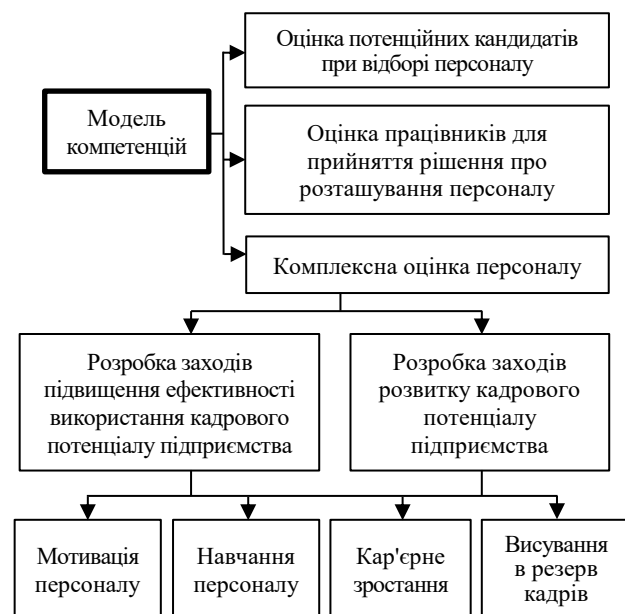

Рисунок 2 – Використання моделі компетенцій як основи оцінки персоналу

Щоб модель компетенцій працювала ефективно, вона повинна відповідати поставленим перед нею цілям та завданням та використовуватись за своїм призначенням. Модель компетенцій щонайменше повинна узгоджуватись з наступними стандартами якості (табл. 3) [10].

Існують три принципи, яким необхідно слідувати, створюючи модель компетенцій, щоб вона відповідала вищезазначеним стандартам якості [10]:

1. Залучення до розробки моделі людей, які використовуватимуть цю модель.

2. Надання співробітникам повної інформації про те, що і чому відбувається в компанії та для чого розробляються моделі компетенцій.

3. Прагнення до того, щоб стандарти поведінки, включені до компетенцій, підходили всім користувачам, а передбачувані форми застосування відповідали корпоративним інтересам.

Слід підкреслити, що використання компетентнісного підходу в оцінці персоналу посилює ефективність оцінки в різних аспектах:

➤ психологічному – за рахунок моделювання необхідної в організації трудової поведінки;

➤ економічному – шляхом покращення фінансової та комерційної результативності діяльності організації;

➤ соціальному – на основі підвищення задоволеності та персоналу та організації та ін.

Однак слід враховувати, що система оцінки персоналу повинна враховувати специфіку діяльності на кожному робочому місці за найбільш суттєвими параметрами, включати стандарти та критерії оцінки результативності, порядок встановлення оцінки та розрахунку оціночних балів, організацію процесу оцінки, заходи, що вживаються за результатами оцінки.

Оцінка персоналу з урахуванням компетентнісного підходу полягає в процесах порівняння таких характеристик роботи, як: результативність, якість і складність праці з еталонними значеннями даних характеристик у межах конкретної посади. Таким чином, набір компетенцій, відображений у моделі компетенцій, задає еталонні значення характеристик роботи за допомогою досить точного опису стандартів трудової поведінки, необхідного для успішного виконання робіт з конкретної посади або групи аналогічних посад.

Отже, модель компетенцій є єдиною системою координат оцінки персоналу, яка створює умови для узгодження критеріїв підбору та оцінки персоналу зі стратегічними цілями організації, для найму та просування працівників, компетенції які максимально відповідають поточним та стратегічним вимогам підприємства, для вироблення пріоритетних напрямків професійного розвитку персоналу та розробки ефективних заходів щодо утримання найбільш цінних працівників. Оцінка персоналу, заснована на компетентнісному підході, дозволяє узгодити всі елементи системи управління персоналом, надати інформацію для створення комплексної системи розвитку, мотивації та стимулювання персоналу організації.

Система оцінки персоналу з урахуванням компетентнісного підходу дозволяє реалізувати такі основні принципи:

1) об'єктивність – незалежність від якихось приватних думок чи окремих суджень;

2) надійність – відносна свобода від ситуативних факторів (настрій, погода, минулі успіхи та невдачі);

3) однаковість оцінки – всі працівники підлягають оцінці за єдиними критеріями (компетенціями), визначеними для конкретної посади;

4) достовірність щодо діяльності – оцінка стосується лише реального рівня володіння компетенціями – як добре людина виконує свою роботу;

5) прогнозованість – забезпечення інформацією, якими є потенційні можливості працівника;

6) комплексність – оцінюється як кожен із членів організації, а й у взаємозв'язку з іншими членами колективу, враховуючи їх відносини всередині підприємства, і навіть можливості підприємства у цілому;

7) доступність і відкритість – процес оцінювання та критерії оцінки доступні широкому колу працівників – оцінювачам, спостерігачам, самим оцінюваним (тобто мати властивість внутрішньої очевидності);

8) системність – всі види оцінки (оцінка за наймом, поточна оцінка, атестація, оцінка кадрового резерву) повинні розглядатися як взаємопов'язані елементи єдиної системи оцінки персоналу, крім того, оцінка персоналу повинна вбудовуватись у загальну систему управління персоналом з метою реально сприяти її розвитку;

9) результативність та ефективність – оцінка компетенцій працівника повинна визначати його внесок у досягнення показників ефективності та результативності, встановлених для даної посади підприємства у оцінюваний період;

10) економічна доцільність – процедура оцінки має бути низьковитратною в економічному та в часовому аспектах.

У табл. 4 дана характеристика системи оцінки персоналу на основі компетентнісного підходу та її основних елементів.

Таблиця 4 – Характеристика оцінки персоналу, що базується на компетентнісному підході

Елемент системи	Зміст елемента
Мета	Забезпечення та підвищення ефективності та результативності діяльності організації, її структурних підрозділів та персоналу
Принципи оцінки	Об'єктивність, надійність, системність, комплексність, доступність та відкритість, економічна доцільність, однаковість, прогнозованість, достовірність
Суб'єкт оцінки	Керівники, колеги, підлеглі, експерти, сам працівник
Об'єкт оцінки	Працівник, група працівників, організація загалом
Предмет оцінки	Компетенції працівника
Функції оцінки	Організація найму; проведення регулярної оцінки з компетенцій; формування кадрового резерву; встановлення винагороди, ротація, атестація, навчання та розвиток персоналу
Методи оцінки	Інтерв'ю з компетенцій, асесмент-центр, оцінка керівника, самооцінка, метод «360°» та ін.

Загальний алгоритм оцінки персоналу підприємства на основі компетентнісного підходу включає наступні рівні за значимістю кроки:

- 1) розробка моделей компетенцій;
- 2) оцінка персоналу шляхом порівняння еталонних вимог профілю посади із фактичними компетенціями персоналу;
- 3) аналіз результатів оцінки з компетенцій у межах кожної посади;
- 4) прийняття управлінських рішень щодо розвитку, винагороди персоналу організації та ін.

На рис. 3 представлена укрупнена логічна схема оцінки персоналу на основі компетентнісного підходу.

Рисунок 3 – Логічна схема оцінки персоналу на основі компетентнісного підходу

Висновки. За результатами проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. В сучасних умовах діяльності підприємств і функціонування їх систем управління персоналом оцінка персоналу є ключовим елементом ефективності

формування, використання і розвитку кадрового потенціалу підприємства.

2. Для забезпечення ефективності оцінки персоналу її необхідно проводити поетапно, систематично, з використанням певних технологій і інструментарію, які дозволять об'єктивно оцінити працівників та прийняти на цій основі ефективні управлінські рішення.

3. Інноваційний розвиток і тенденції, які відбуваються в економіці, призвели до того, що для здійснення ефективного трудового процесу на сучасному підприємстві необхідно враховувати не тільки кваліфікацію працівників, а також їх соціальну поведінку, здібність працювати в групі, ініціативність і готовність ризикувати та потенційні можливості розвиватися у майбутньому. В свою чергу, це створило необхідність пошуку науково обґрунтованої основи для ефективної реалізації всіх процесів управління персоналом на підприємстві, в тому числі і оцінки персоналу. Такою основою є компетентнісний підхід.

4. Компетентнісний підхід представляє широкі можливості для опису знань, вмінь, навичок, особистісно-ділові якості, мотиваційні та цільові установки, досвід і потенціал працівників, які необхідні для досягнення високого рівня ефективності трудового процесу.

5. Компетентнісний підхід в оцінці персоналу посилює ефективність оцінки в різних аспектах економічному, соціальному і психологічному.

6. Надана характеристика системи оцінки персоналу на основі компетентнісного підходу та її основних елементів.

7. Запропоновані загальний алгоритм та логічна схема оцінки персоналу підприємства на основі компетентнісного підходу.

Список літератури

1. Малтиз В. В., Тарасенко Ю. В. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 484-489. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-73>
2. *Оцінювання персоналу: Навч. посіб.* / С. О. Цимбалюк, О. М. Білик. – К.: КНЕУ, 2021. – 311 с.
3. *Управління персоналом: підручник* / [В. М. Данюк, А. М. Колот, Г. С. Суков та ін.]; за заг. та наук. ред. к.е.н., проф. В. М. Данюка. – К.: КНЕУ; Краматорськ: НКМЗ, 2013. – 666 с.
4. Дороніна М.С. *Розвиток професійної компетентності управлінського персоналу: монографія* / М.С. Дороніна, І.В. Литовченко, Д.Г. Михайленко, А.О. Полубедова. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2014. – 368 с.
5. Гавриш О.А. *Технології управління персоналом: монографія* / О.А. Гавриш, Л.Є. Довгань, І.М. Крейдич, Н.В. Семенченко. – Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2017. – 528 с.
6. Петюх В.М., Базилук Б.Г., Герасименко О.О. *Управління персоналом. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни*. КНЕУ, 2007. – 320 с.
7. Перерва П.Г. *Розвиток ринкового потенціалу підприємств на основі ефективного формування і використання людського капіталу* / П.Г. Перерва, В.А. Кучинський // *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. – 2019. № 3 (9). С. 94–103.
8. Семів Л.К. *Управління персоналом в умовах економіки знань: моногр.* / кол. авт.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.К. Семів. – Київ: УБС НБУ, 2011. – 406 с.
9. Кучинський В. А. Формування ефективної системи мотивації персоналу на основі моделей компетенцій / В. А. Кучинський, О. М. Гуцан // *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки) = Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic*

- sciences*) : зб. наук. пр. – Харків : НТУ "ХПІ", 2021. – № 4. – С. 45-51.
10. Афанасьев М. В. *Тренинг формирования компетенций з економіки підприємства: навч. посіб.* / М. В. Афанасьев, І. В. Гонтарева, Д. О. Тищенко. – Харків: ВД "ІНЖЕК", 2010. – 328 с.
 11. Кучинський В.А. Складові ефективного управління підприємством і його персоналом в умовах інноваційного розвитку / В.А. Кучинський // *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)* : зб. наук. пр. – Харків : НТУ "ХПІ", 2018. – № 20 (1296). – С. 121-124.
 12. *Економіка, менеджмент, маркетинг туризму та гостинності : навч. посібник* [Електронний ресурс] / П. Г. Перерва [та ін.]; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". – Електрон. текст. дані. – Харків, 2020. – 893 с.
- References (transliterated)**
1. Maltz V. V., Tarasenko Yu. V. Otsinka personalu: suchasni metody ta instrumenty yii provedennia [Staff assessment: modern methods and tools for its implementation]. *Ekonomika i suspilstvo*. 2018. Vyp. 19. pp. 484-489. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-73>
 2. Otsiniuvannia personalu : Navch. posib. [Staff assessment : educational manual] / S.O. Tsymbaliuk, O.M. Bilyk. – K.: KNEU, 2021. – 311 p.
 3. *Upravlinnia personalom : pidruchnyk* [Human resource management: a textbook] / [V. M. Daniuk, A. M. Kolot, H. S. Sukov ta in.]; za zah. ta nauk. red. k.e.n., prof. V. M. Daniuka. – K.: KNEU; Kramatorsk : NKMZ, 2013. – 666 p.
 4. Doronina M.S. Rozvytok profesiinoi kompetentnosti upravliiskoho personalu: monohrafiia [Development of professional competence of management staff: monograph] / M.S. Doronina, I.V. Lytovchenko, D.H. Mykhailenko, A.O. Polubiedova. – Kharkiv: VD «INZhEK», 2014. – 368 p.
 5. Havrysh O.A. *Tekhnologii upravlinnia personalom: monohrafiia* [Human resource management technologies: monograph] / O.A. Havrysh, L.Ye. Dovhan, I.M. Kreidych, N.V. Semchenko. – Kyiv : NTUU «KPI imeni Ihoria Sikorskoho», 2017. – 528 p.
 6. Petiukh V.M., Bazyliuk B.H., Herasymenko O.O. *Upravlinnia personalom. Navchalno-metodychny posibnyk dlia samostiinoho vyvchennia dysypliny*. [Human resource management. Educational and methodical manual for independent study of the discipline.] KNEU, 2007. – 320 p.
 7. Pererva P. H. Rozvytok rynkovoho potentsialu pidpriemstv na osnovi efektyvnoho formuvannia i vykorystannia liudskoho kapitalu [Development of market potential of enterprises on the basis of effective formation and use of human capital] / P.H. Pererva, V.A. Kuchynskiy // *Ekonomichni zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu*. – 2019. no 3 (9). pp. 94–103.
 8. Semiv L.K. *Upravlinnia personalom v umovakh ekonomiky znan: monohr.* [Human resource management in the knowledge economy: monograph.] / kol. avt.; za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. L.K. Semiv. – Kyiv: UBS NBU, 2011. – 406 p.
 9. Kuchynskiy V. A. Formuvannia efektyvnoi systemy motyvatsii personalu na osnovi modelei kompetentsii [Formation of an effective system motivation personnel on the basis of competence models] / V. A. Kuchynskiy, O. M. Hutsan // *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky) = Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic sciences)* : zb. nauk. pr. – Kharkiv : NTU "KhPI", 2021. – no 4. – pp. 45-51.
 10. Afanasiev M.V. *Treninh formuvannia kompetentsii z ekonomiky pidpriemstva: navch. posib.* [Training in the formation of competencies in business economics: textbook. manual] / M. V. Afanasiev, I. V. Hontareva, D. O. Tyshenko. – Kharkiv: VD "INZhEK", 2010. – 328 p.
 11. Kuchynskiy V.A. Skladovi efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvom i yoho personalom v umovakh innovatsiinoho rozvytku [Components of effective management of the enterprise and its personnel in the conditions of innovative development] / V.A. Kuchynskiy // *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. – Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. – no 20 (1296). – pp. 121-124.
 12. *Ekonomika, menedzhment, marketynh turyzmu ta hostynnosti : navch. posibnyk* [Economics, management, marketing of tourism and hospitality: textbook. manual] [Elektronnyi resurs] / P. H. Pererva [ta in.]; Nats. tekhn. un-t "Kharkiv. politekhn. in-t". – Elektron. tekst. dani. – Kharkiv, 2020. – 893 p.

Надійшла (received) 08.12.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Кучинський Володимир Анатолійович (Kuchynskiy Volodymyr Anatoliyovych) – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6058-3709>; e-mail: volodymyr.kuchynskiy@khpі.edu.ua.

Долина Ірина Володимирівна (Dolyna Iryna Volodymyrivna) – кандидат економічних наук, доцент, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3507-5497>; e-mail: Iryna.Dolyna@khpі.edu.ua.

М.Д. ФОЦІЙ, П.М. ФОЦІЙ

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено теоретичні і практичні засади формування конкурентної стратегії промислового підприємства. Виділено завдання конкурентної стратегії промислового підприємства. Відповідно до визначених завдань описано вимоги, які потрібно враховувати при формуванні конкурентної стратегії. Проаналізовано різні підходи до процесу формування конкурентної стратегії. Вивчення фахової літератури дало змогу виокремити такі основні принципи формування конкурентної стратегії. Для підвищення ефективності впровадження конкурентної стратегії процес формування має бути тісно пов'язаний із її реалізацією, в ході якої об'єктами коригувань стають виявлені відхилення. Слід зазначити, що процес формування конкурентної стратегії промислового підприємства повинен характеризуватися комплексністю та завершеністю. В роботі виділено послідовність етапів процесного підходу до формування конкурентної стратегії промислового підприємства. В основі процесного підходу до формування конкурентної стратегії лежить загальна стратегія підприємства, яка являє собою комплексний план діяльності промислового підприємства, що забезпечує реалізацію його місії та цілей і орієнтований переважно на підвищення довгострокової ефективності. Концепція ж являє собою комплекс певних положень, які пов'язані головною ідеєю та спрямовані на досягнення конкретної мети. Незважаючи на особливості процесу формування конкурентної стратегії промислового підприємства, більшість підходів об'єднує спільна мета – створення більшої цінності для споживачів і інших зацікавлених сторін порівняно з конкурентами. Формування дієвої конкурентної стратегії є складним і багатогранним процесом, необхідною передумовою досягнення стійкого функціонування підприємства, і має безперечну практичну цінність. Реалізація конкурентної стратегії з урахуванням ситуації на ринку та своєчасним аналізом та реагуванням на відхилення від цільових орієнтирів та реакцією на зовнішні й внутрішні зміни дозволить підприємству сформувати та зміцнити свої конкурентні переваги й становище на ринку.

Ключові слова: конкурентна стратегія; промислове підприємство; формування стратегії; формування конкурентної стратегії; процесний підхід до формування конкурентної стратегії

M. FOSHCHII, P. FOSHCHII

THE MAIN PRINCIPLES AND STAGES OF THE COMPETITIVE STRATEGY FORMATION OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

The article examines the theoretical and practical tasks of the competitive strategy formation of an industrial enterprise. The task of the competitive strategy of an industrial enterprise is highlighted. In accordance with the defined tasks, the requirements that need to be taken into account in the formation of a competitive strategy are described. Different approaches to the process of competitive strategy formation are analyzed. The study of specialized literature made it possible to single out the following basic principles of competitive strategy formation. In order to increase the effectiveness of the competitive strategy implementation, the formation process should be closely related to its implementation, during which the identified deviations become the objects of adjustments. It should be noted that the process of the competitive strategy formation of an industrial enterprise should be characterized by complexity and completeness. In the work, the sequence of the process approach stages to the competitive strategy formation of an industrial enterprise is highlighted. The basis of the process approach to competitive strategy formation is the general strategy of the enterprise, which is a comprehensive plan of the industrial enterprise's activity, which ensures the realization of its mission and goals and is mainly focused on increasing long-term efficiency. Actually, the concept is a complex of certain provisions that are connected by the main idea and aimed at achieving a specific goal. Despite the peculiarities of the competitive strategy formation process of an industrial enterprise, most approaches are united by a common goal - creating greater value for consumers and other interested parties compared to competitors. The formation of an effective competitive strategy is a complex and multifaceted process, a necessary prerequisite for achieving the sustainable functioning of the enterprise, and it has an undeniable practical value. Implementation of a competitive strategy taking into account the market situation, timely analysis, response to deviations from target guidelines and reaction to external and internal changes will allow the enterprise to form and strengthen its competitive advantages and market position.

Keywords: competitive strategy; industrial enterprise; strategy formation; forming a competitive strategy; a process approach to the formation of a competitive strategy

Вступ. В умовах нестабільності економіки, посилення конкуренції, підвищення вимогливості споживачів до якості продукції, важливе місце в управлінні підприємством відводиться розробці та реалізації конкурентної стратегії, орієнтованої на формування конкурентних переваг, методів та способів ведення конкурентної боротьби, які дозволили б промислому підприємству довгостроково та стійко функціонувати на ринку.

Аналіз стану питання. В даний час у світовій та вітчизняній економічній науці інтенсивно розвиваються дослідження, спрямовані на формування конкурентних стратегій та стратегічної поведінки підприємств в умовах, які швидко змінюються. Тим не менш, більшість таких досліджень носять описовий характер, і лише в невеликій кількості робіт міститься конкретний інструктивний матеріал.

Мета роботи. Метою даної статті є

дослідження теоретичних і практичних засад формування конкурентної стратегії промислового підприємства.

Аналіз основних досягнень і літератури. Питанням формування конкурентної стратегії в сучасних вітчизняних наукових колах приділяється велика увага, доцільно виділити наукові роботи вітчизняних авторів Ю.Б. Іванова [1], Т.І. Лепейко [2], Н.С. Краснокутської [3], І.Ф. Кошелупова [4], М. Полухович [5]. Незважаючи на глибоке теоретичне опрацювання питань формування та реалізації конкурентних стратегій підприємств, залишаються маловивченими практичні аспекти цієї проблеми. Тому необхідні наукові дослідження з питань методичного забезпечення розробки та реалізації конкурентних стратегій відповідно до особливостей функціонування промислових підприємств в умовах конкурентного середовища.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Компанія для досягнення конкурентних цілей має визначити ринкові позиції, наявні ресурси, джерело конкурентних переваг і характер ринкових дій, тобто сформувати набір конкурентних стратегій.

М. Портера [6] виділив наступні завдання конкурентної стратегії:

а) синтезувати в собі технічні, технологічні, екологічні, економічні, управлінські та інші аспекти розвитку об'єкта управління;

б) інтегрувати різні сторони керованого об'єкта, наприклад, для організації – місію, потенціал, структуру, корпоративну культуру, систему менеджменту та ін.;

в) орієнтувати на досягнення не миттєвих завдань, а стратегічних цілей, що забезпечують задоволення стратегічних громадських, корпоративних та особистих інтересів;

г) втілювати в собі наукові досягнення в галузі економіки, техніки, управління і інших наук;

д) бути гнучкою, враховувати багатоваріантність стратегічних ситуацій, що виникають в просторі і в часі;

е) концентрувати стратегічні і тактичні конкурентні переваги суб'єктів і об'єктів управління, зовнішньої середовища, знання, вміння і досвід всього колективу. У розробці стратегії повинні брати участь всі творчі працівники організації (системи), а відповідальність за кінцеві стратегічні результати (нульовий рівень дерева цілей) повинен нести перший керівник, за проміжні результати (інші рівні дерева цілей) – відповідні керівники та відповідальні виконавці;

ж) бути помірно ризикованою, але не занижувати стратегічні переваги конкурентів і не завищувати свої переваги.

Відповідно до визначених вище завдань конкурентної стратегії, її формування має враховувати такі вимоги:

– повинні бути відібрані і розгорнуті основні елементи базової стратегії;

– необхідно чітко встановити роль кожного з підрозділів промислового підприємства під час реалізації стратегії і визначити способи розподілу ресурсів між ними.

У теорії та практиці використовуються різні підходи до формування конкурентних стратегій.

М. Портер вважає, що формування конкурентних стратегій значною мірою визначається чітким розумінням суті бізнесу, його цілей та шляхів їх досягнення. На вибір та успішну реалізацію конкурентної стратегії компанії, на думку вченого, впливають [6]:

– характер її активів і досвіду, порівняно з конкурентами;

– внутрішні та зовнішні межі стратегії конкуренції, яку компанія може успішно взяти на озброєння;

– соціально-політичні фактори;

– мотиваційні установки і потреби топ-менеджменту та інших працівників, які задіяні у процес впровадження обраної стратегії.

За узагальненням М. Портера, процес формування стратегії конкуренції включає [6]:

– аналіз структури і рушійних сил галузі (аналіз конкурентів, споживачів та стратегічного потенціалу підприємства);

– виявлення та оцінка альтернатив досягнення конкурентної переваги;

– аналіз типів конкурентних стратегій;

– вибір оптимальних альтернатив і формування системи конкурентних стратегій.

У 1984 році Г. Мінцберг розробив уніфікований підхід до формування стратегії, згідно якого пропонується використовувати в процесі формування стратегії три підходи [7]:

– плановий;

– підприємницький;

– інтуїтивний (модель «навчання на досвіді»).

За умов використання планової моделі стратегія проходить стадію розробки в так званому «плановому режимі». Тут передбачається добір і залучення висококваліфікованих фахівців, які на основі своїх знань і вмінь, використовуючи наукові методи, визначають можливі бажані результати. Потім знаходять найефективніший шлях досягнення цих результатів. В останніх двох моделях головна роль належить керівнику. Від його досвіду, знань, умінь бачити й передбачати майбутнє залежить живучість і чутливість обраної стратегії до зовнішнього середовища, процвітання організації.

Сьогодні з трьох вищезгаданих підходів перевагу надають підприємницькому, оскільки він більшою мірою враховує реальну потребу промислового підприємства у боротьбі за виживання на ринку.

На основі існуючих підходів Ф. Котлер спробував виділити й побудувати більш ширшу модель процесу формування конкурентної стратегії, яка охоплює [8]: формування й декларування програми фірми, постановка завдань і визначення мети фірми, розробка планів розвитку господарського портфеля, реалізація конкурентної стратегії.

Іванов Ю. Б. вважає, що конкурентна стратегія як ретельно сформована програма заходів, спрямованих на досягнення вигідної конкурентної позиції на ринку та адаптації до впливу зовнішнього середовища, повинна розроблятися за такими основними напрямками [1]:

– реагування на зміни, що відбуваються в конкурентному середовищі даної галузі, в економіці в цілому;

– розробка заходів і дій, ринкових підходів, що можуть дати міцну перевагу перед конкурентами;

– об'єднання стратегічних ініціатив функціональних відділів;

– вирішення конкретних стратегічних проблем конкуренції, актуальних у даний момент

Іванов Ю. Б. розглядає процес формування конкурентних стратегій як послідовність (циклічність) чотирьох етапів:

– оцінка існуючої конкурентної стратегії;

– розробка нової конкурентної стратегії;

– оцінка ризику;

– вибір стратегічних альтернатив [1].

За думкою Кошелупова І. Ф., базовими принципами формування конкурентної стратегії є [4]:

принцип ринкової орієнтації; принцип цільової спрямованості; принцип комплексності; принцип багатоваріантності; принцип інтерактивності; принцип гнучкості; принцип реалістичності.

Не заперечуючи важливість зазначених вимог, з нашої точки зору, цей перелік має бути розширений. Вивчення фахової літератури [1-8] дало змогу виокремити такі основні принципи формування конкурентної стратегії:

- цілеспрямованість (орієнтованість на досягнення конкретних цілей);
- системність (урахування ієрархічності та взаємообумовленості у взаємозв'язку між ланками стратегії);
- обмеженість ресурсів;
- комплексність (урахування всіх сфер та факторів, які впливають на розробку та реалізацію конкурентної стратегії);
- альтернативність (вибір конкурентної стратегії з великої кількості);
- оптимальність (досягнення найбільшого ефекту за умови досягнення поставленої цілі за рахунок реалізації послідовності етапів, які забезпечують оптимальність управління);
- послідовність дій, які становлять процес розробки стратегії з урахуванням фактора часу;
- керованість (процес впливу керуючої системи на керовану);
- гнучкість (здатність реагувати на зміни зовнішнього середовища);
- ефективність (реалізація зовнішнього зв'язку та контролю для визначення міри досягнення поставлених цілей шляхом використання визначеного обсягу ресурсів).

В основі процесного підходу до формування конкурентної стратегії лежить загальна стратегія підприємства, яка являє собою комплексний план діяльності промислового підприємства, що забезпечує реалізацію його місії та цілей і орієнтований переважно на підвищення довгострокової ефективності. Концепція ж являє собою комплекс певних положень, які пов'язані головною ідеєю та спрямовані на досягнення конкретної мети. Вона повинна базуватися на поєднанні ринкового та ресурсного підходів, акцентуючи увагу на специфіці ринку, технологічних новаціях виробництва продукції, розширенні торговельних відносин тощо.

Необхідно зазначити, що формування конкурентної стратегії повинно мати системний характер, тобто всі елементи мають бути взаємопов'язані та цілеспрямовано функціонувати на досягнення поставленої мети, а саме забезпечення конкурентоспроможності промислового підприємства.

Т. І. Лепейко вважає, що процес формування конкурентної стратегії включає такі етапи [2]:

- визначення цілей конкурентної боротьби;
- аналіз факторів зовнішнього середовища;
- аналіз стратегічного потенціалу;
- визначення наявних конкурентних переваг та можливостей сформувати нові;
- формулювання множини конкурентних стратегій, вибір конкурентної стратегії.

Вихідною точкою процесу формування конкурентної стратегії, за такого підходу, є визначення цілей конкурентної боротьби. Встановлення довгострокових та короткострокових цілей гарантує чітке розуміння та ґрунтовне пояснення сенсу формування конкурентної стратегії підприємства. Конкретна постановка завдань, що потребують вирішення, в підсумку дозволить підприємству збільшити частку ринку, освоїти нові сегменти або ж утримати існуючу частку, захистившись від нападу агресивних конкурентів.

З метою виявлення наявних загроз та сприятливих можливостей, що впливають на досягнення сформованої мети, важливим етапом процесу формування конкурентної стратегії є аналіз факторів зовнішнього середовища. Окрім того, реалізація цього етапу уможливить визначення стадії життєвого циклу, в якій перебуває галузь, особливостей її структури, уточнення суті та вагомості шести конкурентних сил (постачальники, споживачі, наявні та майбутні конкуренти, товари-замінники та компліментори), оцінку масштабів діяльності конкурентів тощо.

Аналіз стратегічного потенціалу, визначення ключових факторів успіху промислового підприємства та його слабких місць у конкурентній боротьбі дозволить виявити внутрішні процеси на підприємстві, які можуть розглядатися як його сильні або слабкі сторони, оцінити їх важливість та визначити конкурентні переваги. Зазначимо, що важливою складовою цього етапу є оцінка конкурентоспроможності підприємства, основна суть якої полягає у можливості порівняння між собою підприємств певної конкурентної групи. Визначення наявних конкурентних переваг та можливостей формування нових є наступним етапом запропонованого механізму, який проводиться з урахуванням аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Формулювання множини конкурентних стратегій у роботі [5] запропоновано здійснювати на основі визначення місця підприємства на ринку – його частки, типу конкурентної переваги та перспективних дій на ринку. Одним із ключових процесів формування конкурентної стратегії є її вибір, який доводить той факт, що підприємство дуже рідко стикається з однією стратегією, тому потрібні конкретні критерії, щоб виявляти та аналізувати інші стратегії. Останній етап здійснюється на основі сукупності критеріїв, а саме: унікальності, ситуативності, невизначеності, адекватності, інтенсивності, швидкості.

Крім визначених критеріїв, формуючи конкурентну стратегію, підприємство повинно також враховувати:

- переваги та недоліки існуючої стратегії компанії, хоча при цьому можливі такі труднощі: інформація для оцінки стратегії може бути недоступною, несвоєчасною; існують розбіжності в питанні, за якими критеріями оцінювати стратегію; може виникнути опір дуже пильній оцінці стратегії;
- сутність і потужність п'яти конкурентних сил, масштаби діяльності конкурентів; структуру конкурентного оточення (відсутність явних лідерів; домінування декількох компаній; наявність монопольного тиску на ринок);

– розміри та сферу діяльності (стандартний чи спеціалізований бізнес; масове, серійне чи дрібне виробництво; інноваційна діяльність);

– динамічні характеристики ринку (новий швидкозростаючий ринок, ринок в період уповільнення зростання, ринок в період застою) з метою адаптації стратегії конкуренції до особливостей різних етапів життєвого циклу;

– ситуацію в галузі (конкуренція в нових і швидкозростаючих галузях; конкуренція в галузях, що знаходяться у стадії зрілості; конкуренція в галузях, що знаходяться в стані стагнації і спаду; конкуренція в роздроблених галузях; конкуренція на міжнародних ринках);

– конкурентний статус компанії, ступінь її домінування на ринку, що обумовлює виокремлення чотирьох конкурентних позицій для: аутсайдера ринку; фірм, що мають слабку і сильну конкурентні позиції; лідера ринку;

– специфіку цілей і наявність ресурсів, що дозволяє виокремити конкурентні стратегії, засновані на ролях, які грають фірми на цільовому ринку: ролі лідера ринку, претендента на лідерство, послідовника і компанії, обслуговуючої ринкову нішу.

Для підвищення ефективності впровадження конкурентної стратегії процес формування має бути тісно пов'язаний із її реалізацією, в ході якої об'єктами коригувань стають виявлені відхилення. Основними причинами можливих відхилень під час реалізації конкурентної стратегії є управлінські:

– відсутність чіткого переходу стратегічних цілей в індивідуальні планові завдання;

– відсутність довгострокового бачення, фокусування на короткотермінові результати;

– відсутність визначеності основних процесів при реалізації;

– неузгодженість особистих цілей виконавців.

Слід зазначити, що процес формування конкурентної стратегії промислового підприємства повинен характеризуватися комплексністю та завершеністю.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження нами пропонується узагальнене бачення процесного підходу до формування конкурентної стратегії, яке охоплює 5 етапів (рис. 1).

Рисунок 1 – Послідовність етапів процесного підходу до формування конкурентної стратегії промислового підприємства

Розглянемо більш детально кожен із етапів.

Перший етап – етап підготовки, який передбачає проведення досліджень за двома напрямками:

1) визначення місії;

2) розробка цілей.

Місія підприємства є статичним об'єктом на найближчі 5 років і у цілому відображає:

– завдання підприємства з погляду її основних послуг або продукції, її основних ринків і основних технологій;

– зовнішнє середовище навколо фірми;

– культуру організації: якого типу робочий клімат існує всередині фірми, якого типу людей притягує цей клімат.

– бачення того, яким підприємство хоче стати.

Визначення місії дає чітке уявлення про те, яку цінність підприємство намагається створити та запропонувати своїм споживачам, і яким чином воно прагне обслуговувати певний сегмент ринку.

Розробка та встановлення коротко-, середньо- і довготермінових цілей промислового підприємства потребує зваженого підходу, оскільки це фундамент у виборі конкурентної стратегії.

Другий етап – аналітичний етап, який також містить дві складові:

– аналіз внутрішнього середовища промислового підприємства;

– аналіз зовнішнього середовища промислового підприємства.

Аналіз внутрішніх можливостей підприємства включає в себе виявлення внутрішніх змін підприємства, які можуть розглядатися як його сильні сторони, оцінку їх важливості та можливості стати основою конкурентних переваг. Під час проведення такого аналізу, на наш погляд, важливо не тільки здійснювати внутрішню діагностику різних аспектів діяльності підприємства, але й дотримуватися принципів бенчмаркінгу та порівнювати його ресурсне забезпечення з найкращими практиками в галузі для вибору оптимального напрямку конкурентного розвитку.

Аналіз зовнішнього середовища промислового підприємства – процес дослідження макро- та мікрооточення підприємства, що ідентифікується з поточними і майбутніми загрозами та сприятливими можливостями, які можуть впливати на досягнення його мети. При цьому найбільшу увагу, на наш погляд, варто приділяти вивченню таких ситуативних характеристик:

– взаємопов'язаність факторів зовнішнього оточення;

– складність зовнішнього середовища;

– його динамічність і невизначеність.

Третій етап – прогнозно-плановий, тобто визначення, на основі комплексного аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища, обмежень в діяльності промислового підприємства, погроз і можливостей, перспектив розвитку та розробка детального плану втілення у реальність обраної стратегії з визначенням термінів поетапної реалізації та очікуваних результатів.

Четвертий етап передбачає вибір оптимальних альтернатив з урахуванням вимог щодо забезпечення досягнення цілей та уникнення небажаних загроз. Саме на цьому етапі відбувається остаточне прийняття рішення з реалізації тієї чи іншої конкурентної стратегії, беручи до уваги вплив численних факторів – сфери економічної діяльності, характеру цілей, внутрішньої структури тощо.

Останній етап – моніторинг і оцінка результативності обраної стратегії на предмет досягнення задекларованих кінцевих результатів. Зміст результативності та система показників для її оцінки в контексті формування конкурентної стратегії промислового підприємства детальніше будуть розглянуті в наступних розділах дисертації, але в цілому вона може враховувати як монетарні (грошові) показники, так і немонетарні показники.

Таким чином, незважаючи на особливості процесу формування конкурентної стратегії промислового підприємства, більшість підходів об'єднує спільна мета – створення більшої цінності для споживачів і інших зацікавлених сторін порівняно з конкурентами. Формування дієвої конкурентної стратегії є складним і багатогранним процесом, необхідною передумовою досягнення стійкого функціонування підприємства, і має безперечну практичну цінність. Реалізація конкурентної стратегії з урахуванням ситуації на ринку та своєчасним аналізом та реагуванням на відхилення від цільових орієнтирів та реакцією на зовнішні й внутрішні зміни дозволить підприємству сформулювати та зміцнити свої конкурентні переваги й становище на ринку.

Висновки. Запропонована послідовність етапів процесного підходу до формування конкурентної стратегії дозволить забезпечити її цілеспрямованість і узгодженість як із ціннісними пріоритетами, так і з ресурсним забезпеченням та ринковими можливостями. Разом з тим, досягнення цілей залежить не тільки від правильності обраних засобів і дій, але і від їх правильної постановки, що актуалізує наступні дослідження авторів. Перспективні напрямки дослідження – вивчення питань результативності діяльності промислового підприємства під час реалізації його конкурентної стратегії.

Список літератури

1. Іванов Ю.Б. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства : Монографія; ХНЕУ. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 383 с.

2. Лепейко Т.І, Кіпа Д. Механізм формування конкурентної стратегії підприємства. *Академічний огляд*. 2014. № 2 (41). С. 64–69.
3. Краснокутська Н. С., Фощій П. М. Визначення конкурентних стратегій підприємств кондитерської промисловості в залежності від їх впливу на результативність. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Київ : ВД «Гельветика», 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 30–36.
4. Кошелупов І.Ф. Система конкурентних стратегій підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2014. № 46. С.225–231.
5. Полюхович М. Аналіз підходів до формування конкурентної стратегії розвитку підприємства. *Галицький економічний вісник*. Т.: ТНТУ, 2021. Том 69. № 2. С. 118–128.
6. Porter M. *Competitive strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press. 1998. 658 p.
7. Mintzberg H., Ahlstrand Br., Lampel J. *Strategy Safari: A Guided Tour Through The Wilds of Strategic Management*. New York: Free Press. 2005. 419 p.
8. Kotler P., Keller K. *Marketing Management*. Pearson Education, Inc. 2016. 842 p.

References (transliterated)

1. Ivanov Yu.B. *Teoretychni osnovy konkurentnoi stratehii pidpryemstva* [Theoretical foundations of the competitive strategy of the enterprise]: Monohrafiia; KhNEU. Kharkiv : VD «INZhEK», 2006. 383 s.
2. Lepeiko T.I, Kipa D. *Mekhanizm formuvannia konkurentnoi stratehii pidpryemstva*. [The mechanism of formation of the competitive strategy of the enterprise]. Akademichnyi ohliad. 2014. no 2 (41). pp. 64–69.
3. Krasnokutska N. S., Foshchii P. M. *Vyznachennia konkurentnykh stratehii pidpryemstv kondyterskoi promyslovosti v zalezhnosti vid yikh vplyvu na rezul'tatyvnyist*. [Determination of competitive strategies of enterprises of the confectionery industry depending on their impact on productivity.] Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia». Kiev : VD «Helyetyka», 2020. T. 31 (70). no 4. pp. 30–36.
4. Koshelupov I.F. *Systema konkurentnykh stratehii pidpryemstva*. [The system of competitive strategies of the enterprise]. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, 2014. № 46. S.225–231.
5. Poliukhovych M. *Analiz pidkhodiv do formuvannia konkurentnoi stratehii rozvytku pidpryemstva*. [Analysis of approaches to the formation of a competitive strategy for enterprise development.]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk. T.: TNTU, 2021. Tom 69. no 2. pp. 118–128.
6. Porter M. *Competitive strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press. 1998. 658 p.
7. Mintzberg H., Ahlstrand Br., Lampel J. *Strategy Safari: A Guided Tour Through The Wilds of Strategic Management*. New York: Free Press. 2005. 419 p.
8. Kotler P., Keller K. *Marketing Management*. Pearson Education, Inc. 2016. 842 p.

Надійшла (received) 08.12.2022

Відомості про автора / About the Author

Фощій Марія Дмитрівна (Foshchii Mariia Dmytrivna) – старший викладач кафедри менеджменту, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1555-3110>; e-mail: Mariia.Foshchii@khiu.edu.ua

Фощій Петро Миколайович (Foshchii Petro Mykolaiovych) – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9351-5828>; e-mail: Petro.Foshchii@khiu.edu.ua

Л.В.ШАУЛЬСЬКА, Д.В.РАЙКО, В.Г.ДЮЖЕВ, І.В.ДОЛИНА
МОНІТОРИНГ КОМЕРЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІННОВАЦІЙНИХ
БІЗНЕС-СТРУКТУР

В статті доведено, що принципи моніторингу комерційного потенціалу інтелектуальних технологій мають одну спільну властивість – системність, тобто, не дивлячись на високу важливість кожного окремого фактору (показника), економічний моніторинг розглядає їх тільки в певній сукупності (системі). Крім того, розгляд окремих чинників комерційного потенціалу може призвести до певного перекосу результуючого показника, так як кожний показник має свій ранг, свою ступінь впливу на кінцевий результат, що, безперечно, слід також враховувати. Виходячи з цих посилок, пропонуємо до системи традиційних принципів моніторингу додати ще, на наш погляд, два надзвичайно важливих принципи: принцип системності і принцип інтеграції. Обґрунтовано, що моніторинг комерційного потенціалу інтелектуальних технологій повинен проводитися з урахуванням певних вимог, сутність яких відтворюється в пропонованих в статті принципах моніторингу комерційного потенціалу: принцип організації; принцип ідентичності; принцип цілеспрямованості; принцип точності; принцип деталізації; принцип інтеграції; принцип цілеспрямованості; принцип об'єктивності; принцип ефективності результатів моніторингу. Розроблено організаційна система моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур для забезпечення стійкості його розвитку і функціонування передбачає наступні заходи на промисловому підприємстві: визначення складу підрозділів, що беруть участь у здійсненні моніторингу комерційного потенціалу; підготовка фахівців, відповідальних за моніторинг, методологію та методи аналізу інформації, отриманої від підрозділів; проведення роботи та зустрічей з керівниками зацікавлених підрозділів для надання їм допомоги в організації роботи зі створення та функціонування системи моніторингу; визначення джерел вихідної інформації; систематизація, обробка та інтерпретація отриманих показників; розробка стратегії сталого інтелектуально-інноваційного розвитку підприємства; регулярне коригування поточних управлінських рішень в сфері комерціалізації інтелектуально-інноваційних технологій. Застосування розроблених інструментів забезпечення сталого розвитку підприємства на основі формування та використання системи моніторингу інноваційного потенціалу на практиці дає можливість обґрунтовано переглянути стратегічні орієнтири підприємства щодо впровадження інновацій та отримати економічний ефект, виражений у сталому розвитку підприємства, зміцненні його позицій на ринку, підвищенні ефективності його функціонування.

Ключові слова: комерційний потенціал, моніторинг, бізнес-структури, комерціалізація, інноваційні технології

L.V. SHAULSKA, D.V. RAIKO, V.G. DYUZHIEV, I.V. DOLYNA
MONITORING OF THE COMMERCIAL POTENTIAL OF INTELLECTUAL AND INNOVATIVE
BUSINESS STRUCTURES

The article proves that the principles of monitoring the commercial potential of intellectual technologies have one common property - systematicity, that is, despite the high importance of each individual factor (indicator), economic monitoring considers them only in a certain aggregate (system). In addition, the consideration of individual factors of commercial potential may lead to a certain distortion of the resulting indicator, since each indicator has its own rank, its own degree of influence on the final result, which, of course, should also be taken into account. Based on these premises, we propose to add two more, in our opinion, extremely important principles to the system of traditional monitoring principles: the principle of systematicity and the principle of integration. It is substantiated that the monitoring of the commercial potential of intellectual technologies should be carried out taking into account certain requirements, the essence of which is reproduced in the principles of commercial potential monitoring proposed in the article: the principle of organization; the principle of identity; the principle of purposefulness; principle of accuracy; principle of detailing; principle of integration; the principle of purposefulness; the principle of objectivity; the principle of effectiveness of monitoring results. An organizational system for monitoring the commercial potential of intellectual-innovative business structures has been developed to ensure the sustainability of its development and functioning. It provides for the following measures at the industrial enterprise: determination of the composition of units participating in the monitoring of commercial potential; training of specialists responsible for monitoring, methodology and methods of analysis of information received from units; carrying out work and meetings with heads of interested units to provide them with assistance in organizing work on the creation and functioning of the monitoring system; identification of sources of source information; systematization, processing and interpretation of the obtained indicators; development of a strategy for sustainable intellectual and innovative development of the enterprise; regular adjustment of current management decisions in the field of commercialization of intellectual and innovative technologies. The application of the developed tools for ensuring the sustainable development of the enterprise based on the formation and use of the innovative potential monitoring system in practice makes it possible to reasonably revise the strategic orientations of the enterprise regarding the implementation of innovations and obtain an economic effect expressed in the sustainable development of the enterprise, strengthening its position on the market, increasing the efficiency of its functioning.

Keywords: commercial potential, monitoring, business structures, commercialization, innovative technologies

Вступ. Фахівцям інноваційних відділів та співробітникам технологічних підприємств кожного дня людям спадає на думку кілька різних ідей, але багато з цих ідей, незважаючи на те, що вони часом є інтригуючими та новими, не зовсім практичні, тому що їх часто неможливо в даний час реалізувати на практиці, або вони безпосередньо не відповідають існуючим потребам ринку, або їх неможливо реалізувати економічно ефективним способом, або їх просто неможливо реалізувати взагалі.

Проблемам моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур в цей час приділяється особлива увага. Націоналізація багатьох показників інноваційної діяльності, створення національної, галузевої, регіональної та корпоративної статистичних баз даних, визначення джерел даних та методології їх ведення, обліку, розрахунку та споживання є пріоритетом державної політики, особливо в умовах кризи, коли підприємства потребують вдосконалення ефективності виробництва, підвищення конкурентоспроможності та впровадження ефективних

форм господарювання в управлінні виробництвом. Важлива роль в реалізації цього завдання відводиться моніторингу стану комерційного потенціалу підприємств, оскільки він є одним з найбільш ефективних методів діагностики виробничо-господарської та комерційної діяльності підприємств. Аналітичні матеріали, підготовлені в процесі моніторингу, допомагають здійснити всебічний аналіз і прогноз фінансового стану підприємства і, тим самим, отримати реальну оцінку можливостей підприємства. В Україні збір інформації та аналіз стану розвитку інтелектуально-інноваційного підприємництва та бізнес-клімату здійснюється переважно за даними міжнародних рейтингових агентств, які відображають показники тільки на національному рівні, а також на підставі результатів ринкових обстежень, які є однією з форм статистичних спостережень. Але як процес постійного моніторингу, з метою виявлення відповідності розвитку інтелектуально-інноваційного підприємництва поставленим завданням, він практично не проводиться ні на національному, ні на галузевому, ні на регіональному, ні на корпоративному рівнях.

Аналіз літератури. Останнім часом було розроблено декілька моделей для визначення комерційного потенціалу технології. Ці моделі оцінюють низку факторів, які впливають на успішну комерціалізацію технології. Разом з тим, принципова проблема, включаючи синтез окремих аспектів, їх кількісну оцінку та обчислення загального комерційного потенціалу технології, залишилася без відповіді. У попередніх дослідженнях [1-24] розглядався більш проактивний підхід, за допомогою якого можна прогнозувати рівень успішності комерціалізації технології в процесі виконання науково-дослідних робіт. Така модель прогнозування дозволить визначити найкращий сценарій для певної технології, яка буде відповідати конкретному суб'єкту передачі та отримувачу [4, 18]. У цьому дослідженні представлено метод, який допомагає особам, які приймають рішення, вибрати ті технології на ранній стадії, які мають потенціал для успішної передачі на ринок. Для прогнозування конкретної комбінації пропонується методологія, заснована на експертній оцінці. Через властиву неоднозначність комерційного потенціалу в цьому дослідженні використовується нечітка логіка для вимірювання та кількісної оцінки комерційного потенціалу технології-кандидата для розробки. Науковці Глізнуца М.Ю. [8] та Косенко А.В. [14] зазначають, що основною метою моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур є своєчасне виявлення тенденцій фінансово-матеріального стану промислового підприємства та оцінка перспектив його розвитку. Ткачова Н.П. [12] і Товажнянський В.Л. [19] виділяють основні завдання моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур: визначення основних фінансових показників компанії за певний період і їх тенденцій; аналіз і оцінка отриманих результатів; оцінка ефективності фінансової політики компанії; своєчасне виявлення та аналіз негативних тенденцій у фінансовому стані підприємства, оцінка

фінансових ризиків підприємства; запобігання кризовим ситуаціям; прогнозування діяльності компанії; обґрунтування рекомендацій і пропозицій щодо поліпшення фінансової стійкості підприємства, виявлення резервів. З позиції Марчук Л.С. [11] і Кобелевої Т.О. [15] моніторинг комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур, оцінка їх платоспроможності є необхідною умовою реалізації державної політики, спрямованої на запобігання банкрутству організацій (підприємств), на фінансове оздоровлення та реструктуризацію неплатоспроможності. За словами Борзенко В.І. [5, с.432] поняття «моніторинг» значно ширше, ніж поняття «аналіз». Моніторинг включає в себе аналіз, як один з основних етапів його проведення. На думку Коціскі Д. [20] моніторинг комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур – це система безперервного моніторингу інтелектуально-інноваційної діяльності, що включає оперативний збір інформації, аналіз ключових комерційних показників та прийняття за результатами аналізу управлінських рішень превентивного характеру і профілактичного характеру. Інші автори вважають, що моніторинг комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур є найважливішим інструментом антикризового управління підприємством і нагально потребує свого подальшого дослідження та розвитку.

Метою дослідження є розвиток теоретико-методичних положень моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур в реальному секторі української економіки та визначення його принципів, структури та порядку проведення.

Результати дослідження. Сучасне управління інноваційною діяльністю промислових підприємств будуватиметься на основі системного підходу, згідно з яким бізнес сприймається як «система із зворотним зв'язком». Постійно функціонує зворотний зв'язок у системі управління сприймається як моніторинг процесу функціонування системи. У практичній діяльності підприємств та організацій, що розвивають інноваційну направленість свого виробництва, як правило, моніторинг відсутній, що є досить популярною проблемою. Він обмежується проведенням контролю звітів про стан інноваційно-інвестиційного потенціалу. Дана проблема дозволяє акцентувати увагу на актуальності розгляду використання моніторингу, який реалізує своєрідну ефективну комплексну систему оперативного спостереження за станом сфери науки, інновацій, патентів і в цілому інноваційних напрямків на підприємстві. Зокрема, механізм економічного моніторингу практично не використовується для потреб управління станом комерційного потенціалу інтелектуальних технологій, виявлення часових моментів його зростання та падіння, визначення найбільш сприятливих часових відрізків для виходу на ринок інтелектуальних технологій, прийняття управлінських рішень щодо сфери їх використання та інше. Для кожного з цих напрямків і кожної з стадій поточного стану конкретної інтелектуальної технології характерно своє сполучення факторів та показників, що визначають

особливості і параметри перспективних тенденцій, їх відносну значущість, ієрархію їх взаємодії одного з одним.

Комерційний потенціал у літературі означає «можливість комерціалізації потенційної технології» та/або «ймовірність успішної комерціалізації». Визначення комерційного потенціалу технології та його моніторинг є необхідною передумовою для визначення успішних стратегій комерціалізації інтелектуально-інноваційних технологій. Існує багато методичних рекомендацій для такого визначення. Зазвичай для визначення комерційного потенціалу технології слід оцінити сильні та слабкі сторони, а також можливості та обмеження, пов'язані з її комерційним використанням.

Пропонуємо визначати комерційний потенціал як можливість комерціалізації нової технології, яка приходить на заміну існуючій. Кожна нова технологія, щоб вийти на ринок, повинна успішно зарекомендувати себе в постійно мінливому та непередбачуваному бізнес-середовищі. Визначення комерційного потенціалу технології є необхідною передумовою для визначення успішних стратегій комерціалізації. Комерційний потенціал можна визначити різними методами. Проведене дослідження зосереджене на розвитку моніторингової складової для вимірювання комерційного потенціалу технології-кандидата на ранній стадії розробки інноваційної технології до того, як витратити час і зусилля, на основі програми стратегічної оцінки технології. На основі цієї програми можна стверджувати, що для комерціалізації кожна нова технологія потребує для себе низки характеристик, які передбачається розбити на деякі виміри, а ці виміри розбити на певні індекси, які в певній мірі характеризують кожний вимір.

На наш погляд, принципи моніторингу комерційного потенціалу інтелектуальних технологій мають одну спільну властивість – системність, тобто, не дивлячись на високу важливість кожного окремого фактору (показника), економічний моніторинг розглядає їх тільки в певній сукупності (системі). Крім того, розгляд окремих чинників комерційного потенціалу може призвести до певного перекосу результуючого показника, так як кожний показник має свій ранг, свою ступінь впливу на кінцевий результат, що, безперечно, слід також враховувати. Виходячи з цих посилок, пропонуємо до системи традиційних принципів моніторингу додати ще, на наш погляд, два надзвичайно важливих принципи: принцип системності і принцип інтеграції. Проведення моніторингу передбачає систематичний збір цільової інформації, її відповідну обробку і приведення до стану споживання з метою покращення процесу прийняття управлінських рішень в сфері інноваційної діяльності. На наш погляд, найбільш важливим в цьому сенсі є отримання зворотного зв'язку в цьому процесі, що передбачає чіткість визначення задач і цілей моніторингу та об'єктивність його результатів.

Виходячи з цього, моніторинг комерційного потенціалу інтелектуальних технологій повинен проводитися з урахуванням певних вимог, сутність яких,

на нашу думку, і викладена в пропонованих принципах моніторингу комерційного потенціалу ІТ:

- принцип організації моніторингу визначається єдністю системи підприємства як об'єкта спостереження. Реалізація цього принципу вимагає підпорядкування і обумовленості всіх досліджень загальним економічним процесам на підприємстві, перетворення не окремих сторін, а підприємства в цілому як системи;

- принцип системності і безперервності, тобто необхідність максимального використання системи спостереження за станом комерційного потенціалу;

- принцип ідентичності, згідно з яким між спостережуваным об'єктом і системою моніторингу повинна бути певна тотожність;

- принцип цілеспрямованості, тобто спрямованість всієї системи моніторингу на вирішення конкретних завдань;

- принцип точності, тобто визначеності інформації та її використання для потреб моніторингу;

- принцип деталізації;

- принцип інтеграції;

- принцип цілеспрямованості, тобто спрямованість всієї системи моніторингу на вирішення конкретних завдань;

- принцип об'єктивності, тобто забезпечення об'єктивного порівняння інформації за обсягом, якістю, термінами і методами отримання;

- принцип ефективності результатів моніторингу, тобто можливість практичного використання отриманих масивів інформації.

Застосування пропонованих принципів моніторингу комерційного потенціалу технологій на практиці дозволяє обґрунтовано переглянути стратегічні орієнтири діяльності промислового підприємства по впровадженню інновацій і отримати економічний ефект, що виражається в стійкому розвитку підприємства, зміцненню його позицій на ринку, підвищенню ефективності функціонування. Моніторинг комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур реалізується як система моніторингу динаміки впливу науково-технічних факторів і переслідує наступні цілі системи моніторингу:

- організація спостереження, отримання достовірної, своєчасної та об'єктивної інформації про сталість розвитку підприємства та організації інноваційних процесів, використання в ньому об'єктів інтелектуальної власності;

- оцінка ефективності використання матеріальних та фінансових ресурсів, виділених на інтенсифікацію інтелектуально-інноваційної діяльності бізнес-структури;

- оцінка і системний аналіз отриманої комерційної та науково-технічної інформації, виявлення причин, що визначають характер протікання науково-технічних процесів;

- прогностична оцінка розвитку інтелектуально-інноваційної діяльності підприємства в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі (вибір сценарію розвитку);

- підготовка рекомендацій, спрямованих на подолання негативу та підтримку позитивних тенденцій розвитку,

невисокої ефективності реалізації комерційного потенціалу;

- підвищення ефективності управління комерційним та інтелектуальним потенціалом бізнес-структури;

- надання в установленому порядку загальнодержавним, галузевим та регіональним органам влади, а також іншим зацікавленим сторонам інформації, отриманої під час проведення моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур.

Організація системи моніторингу комерційного потенціалу інтелектуально-інноваційних бізнес-структур для забезпечення стійкості його розвитку і функціонування передбачає наступні заходи на промисловому підприємстві:

- визначення складу підрозділів, що беруть участь у здійсненні моніторингу комерційного потенціалу;

- підготовка фахівців, відповідальних за моніторинг, методологію та методи аналізу інформації, отриманої від підрозділів;

- проведення роботи та зустрічей з керівниками підрозділів для надання їм допомоги в організації роботи зі створення та функціонування моніторингу;

- визначення джерел вихідної інформації;

- систематизація, обробка та інтерпретація отриманих показників;

- розробка стратегії сталого інтелектуально-інноваційного розвитку підприємства;

- регулярне коригування поточних управлінських рішень в сфері комерціалізації технологій.

З метою забезпечення сталого розвитку бізнес-структури пропонується проводити моніторинг його комерційного потенціалу з використанням декількох стадій, принципова сутність яких представлена на рис.1.

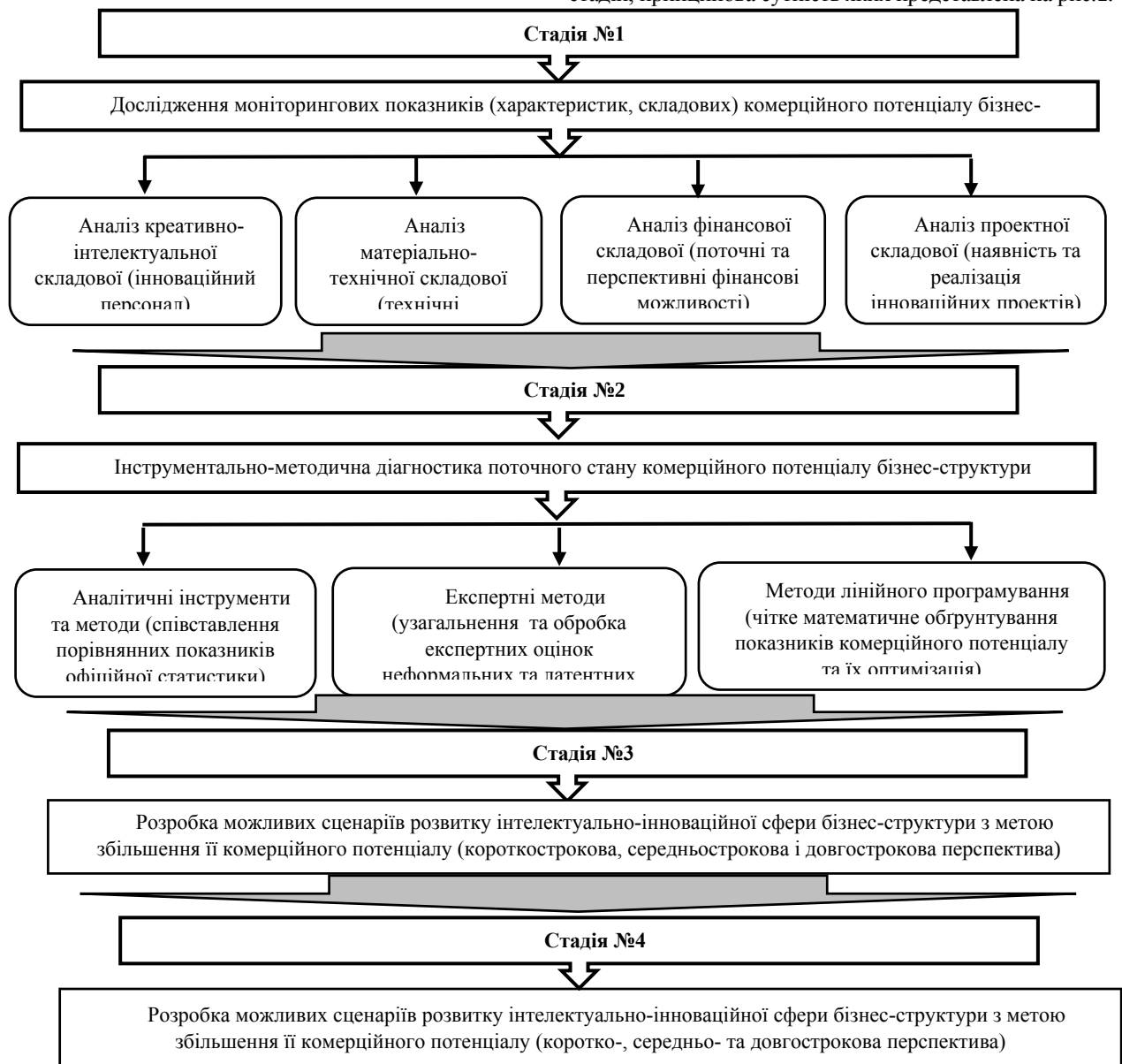

Рисунок 1 – Послідовність та зміст стадій моніторингу комерційного потенціалу бізнес-структур в реальному секторі української економіки

Джерело: сформовано авторами з використанням [2, 5, 7, 21]

Для більш повного моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності потрібне своєчасне виявлення кризових ситуацій в економіці, зовнішній державний моніторинг інтелектуально-інноваційної діяльності підприємств. Наразі наша держава здійснює лише певний контроль за процедурою банкрутства неплатоспроможних підприємств та станом використання коштів інноваційних фондів.

В сучасних умовах проблема комерційного неуспіху промислових підприємств є дуже актуальною, тому необхідно впроваджувати системи моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності цих підприємств, які могли б служити показниками успішності їх діяльності, відображати ступінь привабливості для інвесторів, бути внутрішнім стимулом розвитку самих підприємств.

У зв'язку з чим, основними функціями моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності підприємства повинні бути:

- аналітична функція, яка передбачає на основі постійного моніторингу об'єкта аналіз стану його інтелектуально-інноваційної діяльності, що включає в себе вимірювання реальних результатів і їх співвіднесення з поставленими цілями, нормативами і нормами;

- діагностична функція, під якою мається на увазі інтерпретація отриманих результатів, що дозволяє об'єктивно оцінити результати аналізу об'єкта моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності;

- функція прогнозування, полягає в розробці довгострокових змін комерційного та інноваційно-інтелектуального стану підприємства;

- організаційно-управлінські функції, використання яких передбачає передбачають наявність контролю за станом об'єкта моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності та підготовку рекомендацій щодо прийняття коригувальних і випереджувальних управлінських рішень.

З точки зору показників рентабельності найбільш важливим показником є відношення суми чистого прибутку до власного капіталу, оскільки показує, наскільки ефективно використовується вкладений в підприємство акціонерний капітал. Також в достатній мірі важливим є показник рентабельності активів (ресурсо-продуктивність), який характеризує інтенсивність використання активів промислового підприємства для виробництва інноваційно-інтелектуальної продукції.

Для моніторингу фінансового стану стратегічних підприємств на державному рівні пропонується наступна система показників:

- ступінь платоспроможності за поточними зобов'язаннями;
- коефіцієнт поточної ліквідності;
- співвідношення боргових і пайових коштів;
- коефіцієнт забезпеченості власними коштами;
- коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами;

- рентабельність активів;
- рентабельність власного капіталу.

З метою виявлення проблем у функціонуванні систем і причин їх виникнення очевидна необхідність моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності підприємств. Проведений аналіз і отримані результати показали, що основна увага інноваційного менеджменту підприємств повинен бути спрямований на збільшення операційного і чистого прибутку даної бізнес-структури.

На основі прогнозних показників обсягів виробництва і рентабельності промислових підприємств авторами сформульовані висновки і рекомендації щодо вдосконалення моніторингу діяльності українських промислових підприємств, що сприяють створенню умов для збалансованої, екологічно орієнтованої стратегії зростання, розуміння факторів, що сприяють економічному розвитку, з належним урахуванням проблем сталого інноваційного розвитку, економічного та соціального добробуту.

Отримані результати дослідження свідчать про те, що моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності промислових підприємств та їх інноваційної діяльності має особливе значення для майбутнього розвитку галузі.

Запропонована система показників моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності стратегічних компаній, яка має здійснюватися на державному рівні, дозволить знизити ризик неплатоспроможності, банкрутства цих компаній, а головне – ризик негативного впливу погіршення комерційного та інтелектуально-інноваційного стану стратегічних підприємств на економіку країни в цілому. У зв'язку з цим моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності стратегічних компаній сприятиме своєчасному виявленню ознак значних відхилень від нормального економічного розвитку і, тим самим, надасть реальну можливість уряду та керівництву бізнес-структур вживати необхідних заходів щодо запобігання появи та розвитку кризових ситуацій.

Висновки. При практичному проведенні моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності стратегічних компаній, аналізується велика кількість різноманітних економічних і фінансових показників, частина з яких є і визначає діяльність компаній і галузі в цілому. Доступ до інших показників вимагає максимальної прозорості управління підприємством. Аналіз сукупності використовуваних показників, які складаються на основі обмеженого набору формальних показників, не може дати повної картини ситуації підприємства. Також існує ряд критеріїв, які складно або навіть неможливо охопити за допомогою кількісних показників. Ці неформальні критерії можуть істотно вплинути на оцінку ефективності управління підприємством.

В даний час існуюча теорія моніторингу не в повній мірі і недостатньо адекватно відображає особливості його розвитку на сучасному етапі, в тому числі і його

роль в процесі управління інтелектуально-інноваційною діяльністю промислового підприємства. Результати дослідження, представлені в даній статті, свідчать про наявність зворотного зв'язку, інформаційної, інструментальної та організаційної підтримки в системі моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності стратегічних компаній. Також слід зазначити реалізацію його координуючих та інтегруючих функцій, які реалізуються в процесі управління. Необхідність інтеграції управлінських функцій обумовлена необхідністю їх оперативної адаптації, а також забезпечення ефективного функціонування промислових підприємств в сучасних умовах.

Зазначимо також, що в умовах цифрової трансформації змінюється спосіб контролю інтелектуально-інноваційних процесів на промисловому підприємстві. Взаємодія ІТ-технологій і бізнесу стає все тісніше - необхідно контролювати технологічні, інноваційні, інтелектуальні і бізнес-процеси одночасно. Універсальні системи моніторингу організовують єдиний пункт збору даних різного типу з різних джерел і сповіщають про події, які повинні підтримувати:

- багатofункціональність - доступ до моніторингу широкого спектру параметрів;
- інтеграцію - підтримка багатьох протоколів і технологій збору даних;
- звітність - гнучка система звітності з різним рівнем деталізації;
- комунікація - ефективні способи доставки актуальних сповіщень про важливі події в ході виробничо-комерційної діяльності підприємства.

Таким чином, система моніторингу бізнес-процесів комерціалізації інтелектуальної власності стратегічних компаній - це взаємодія процесів обліку, планування, контролю, регулювання та аналізу з урахуванням пріоритетних напрямків і цілей інтелектуально-інноваційного розвитку промислового підприємства, за використанням інструментальної, методичної, організаційної та інформаційної підтримки.

Список літератури

1. Перерва П.Г., Шаульська Л.В., Кобелева Т.О. Формування та використання системи моніторингу підприємницьких ризиків як запорука сталого розвитку бізнес-структур. Економіка і організація управління. № 1 (49), 2023. С.45-56.
2. Колосова Т.В. Моніторинг інноваційного потенціалу як інструмент забезпечення сталого розвитку підприємства // Економіка та ефективна організація виробництва. - 2011.- №14.- С.40-45.
3. Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Методичні засади моніторингу показників енергетичної безпеки в діяльності бізнес-структур // Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит. Харків: 3 (181). 2023. С. 33-42. doi: 10.20998/2313-8890.2023.03.04. URL: <http://eee.khpi.edu.ua/>
4. Перерва П.Г., Кобелева Т.О. Формування системи моніторингу підприємницької діяльності підприємства // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. - 2023. - № 1 (65). - С. 5-11. DOI: 10.15276/ETR.01.2023.1. DOI: 10.5281/zenodo.7924256.
5. Перерва П.Г. Інтелектуальна власність: магістерський курс: підручник / П.Г.Перерва, В.І.Борзенко, Т.О.Кобелева; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". Харків: Планета-Прінт, 2019. 1002 с. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/41572>

6. Старостіна А.О. Маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика: підруч. К.: Знання, 2009. 1070 с.
7. Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Управління маркетингом інноваційної продукції на засадах життєвого циклу товару // НТУ «ХПІ» (економічні науки). : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 26-30.
8. Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Бенчмаркінг як метод оцінювання інтелектуального потенціалу регіонів // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2015. № 4. С. 11-19.
9. Кравчук А.В., Перерва П.Г. Ефективність як економічна категорія // Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 137-143.
10. Перерва П.Г. Економіко-організаційні засади інноваційної та інвестиційної діяльності підприємства // Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. № 45 (1266). С.51-55.
11. Марчук Л.С., Перерва П.Г. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія // НТУ «ХПІ» (економічні науки) : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 53-63.
12. Ткачова Н.П., Перерва П.Г. Розвиток методів аналізу фактичного стану конкурентних переваг підприємства // Економіка розвитку. 2011. № 4 (60). С. 116-120.
13. Tkachev M.M., Kobieliava T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // Scientific bulletin of Polissia. № 4 (8), ч. 2. С. 240-246.
14. Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliav V.M., Pererva P.G. (2018) Innovative compliance of technology to combat corruption // Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement. P.285-295.
15. Kobieliava T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Modeling the marketing characteristics of market capacity for electrical automation // Marketing and Management of Innovations. №4. С.67-74.
16. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / P.G.Pererva, Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
17. Compliance program of an industrial enterprise. Tutorial. (2019) / [P.G Pererva et al.] // Edited by prof. P.G.Pererva, prof. Gy.Kocziszky, prof. M.Somosi Veres. Kharkov-Miskolc: NTU "KhPI". 689 p.
18. Tkachov M.M., Kobieliava T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // Scientific bulletin of Polissia. № 4 (8). P. 27-35.
19. Tovazhnyanskiy V., Kobeleva T., Gladenko I., Pererva P. (2010) Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise // Business Studies. Volume 7.- Numer 2. Miskolc Press. S. 171-183.
20. Kocziszky György Compliance risk in the enterprise / G.Kocziszky, M.Veress Somosi, T.O.Kobieliava // Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність «Форвард-2017»: тр. 8-ї Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених, 27 грудня 2017 р. / ред.: П.Г. Перерва, С.М. Строков, О.М. Гуцан. - Харків: НТУ «ХПІ», 2017. - С. 54-57.
21. Kosenko O., Tkachov M., Pererva P. (2015) Economic problems of Intellectual Property // 9-th international scientific conference "Balance and Challenges". Miskolc-Lillafüred. 2015.- S. 113-124.
22. Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // MIND JOURNAL // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna. № 5.
23. Kosenko A., Pererva P. (2015) The rank estimate of the commercial potential of intellectual technologies // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky / Ed. Dr. h.c. M.Varchola. Kosice (Slovakia). Volume 3, No.3. P.83-91.
24. Кобелева Т.О. Електротехнічна галузь України: сучасний стан та перспективи розвитку // Вісник НТУ «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва. Харків : НТУ «ХПІ». 2011. № 26. С. 34-43. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/14228>

References (transliterated)

1. Pererva P.G., Shaulska L.V., Kobieliava T.O. Formuvannya ta vykorystannya systemy monitorynhu pidpryyemnyts'kykh ryzkyv yak zaporuka staloho rozvytku biznes-struktur [Formation and use of a system for monitoring business risks as a guarantee of sustainable development of business structures]. Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya. № 1 (49), 2023. S.45-56.
2. Kolosova T.V. Monitorynh innovatsiynoho potentsialu yak instrument zabezpechennya staloho rozvytku pidpryyemstva [Monitoring of innovation potential as a tool for ensuring the sustainable development of the enterprise] // Ekonomika ta efektyvna orhanizatsiya vyrobnytstva. -

2011.- №14.- S.40-45.

3. Kobieliava T.O., Pererva P.G. Metodichni zasady monitorynhu pokaznykiv enerhetychnoyi bezpeky v diyalnosti biznes-struktur [Methodical principles of monitoring energy security indicators in the activities of business structures] // Enerhozberezhennya. Enerhetyka. Enerhoaudyt. Kharkiv: 3 (181). 2023. S. 33-42. doi: 10.20998/2313-8890.2023.03.04. URL: <http://eee.khpi.edu.ua/>
4. Pererva P.G., Kobieliava T.O. Formuvannya systemy monitorynhu pidpryyemnytskoyi diyalnosti pidpryyemstva [Formation of a system for monitoring the enterprise's entrepreneurial activity] // Ekonomika: realiyi chasu. Naukovyy zhurnal. – 2023. – № 1 (65). – S. 5-11. DOI: 10.15276/ETR.01.2023.1. DOI: 10.5281/zenodo.7924256.
5. Pererva P.G. (2019) Intelktualna vlasnist: mahisterskyy kurs : pidruchnyk [Intellectual property: masters course: textbook] / red.: P.G.Pererva, V.I.Borzenko, T.O.Kobieliava; Nats. tekhn. un-t "Kharkiv. politekhn. in-t". – Kharkiv : Planeta-Print. 1002 s. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/41572>
6. Starostina A.O. Marketynh: teoriya, svitovyy dosvid, ukraïnska praktyka: pidruch [Marketing: theory, world experience, Ukrainian practice: under the leadership]. K.: Znannya, 2009. 1070 s.
7. Kobyleva T.O., Pererva P.G. Upravlinnya marketynhom innovatsiynoyi produktsiyi na zasadakh zhyttyevoho tsykladu tovaru [Management of marketing of innovative products on the basis of the product life cycle] // *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI" (ekonomichni nauky)*. : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU «KhPI», 2016. № 28 (1200). S. 26-30.
8. Gliznitsa M.Yu., Pererva P.G., Benchmarkinh yak metod otsynuyannya intelektualnoho potentsialu rehioniv [Benchmarking as a method of assessing the intellectual potential of the regions] // *Marketynh i menedzhment innovatsiy*. 2015. № 4. S. 11-19.
9. Kravchuk A.V., Pererva P.G. Efektyvnist yak ekonomichna katehoriya [Efficiency as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave]. Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. № 15 (1291). S. 137-143.
10. Pererva P.G. Ekonomiko-orhanizatsiyni zasady innovatsiynoyi ta investytsiynoyi diyalnosti pidpryyemstva [Economic and organizational principles of innovative and investment activity of the enterprise] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU "KhPI", 2017. № 45 (1266). S.51-55.
11. Marchuk L.S., Pererva P.G. Intelktualnyy potentsial yak ekonomichna katehoriya [Intellectual potential as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. № 15 (1291). C. 53-63.
12. Tkachova NP, Pererva P.G. Rozvytok metodiv analizu faktychnoho stanu konkurentnykh perevah pidpryyemstva [Development of methods of analysis of the actual state of competitive advantages of the enterprise] // *Economics of development*. 2011. № 4 (60). pp. 116-120.
13. Tkachev M.M., Kobieliava T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia*. № 4 (8), ч. 2. С. 240-246.
14. Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliav V.M., Pererva P.G. (2018) Innovative compliance of technology to combat corruption // *Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds* / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement. P.285-295.
15. Kobieliava T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Modeling the marketing characteristics of market capacity for electrical automation // *Marketing and Management of Innovations*. №4. С.67-74.
16. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / P.G.Pererva, Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
17. Compliance program of an industrial enterprise. Tutorial. (2019) / [P.G Pererva et al.] // Edited by prof. P.G.Pererva, prof. Gy.Kocziszky, prof. M.Somosi Veres. Kharkov-Miskolc: NTU "KhPI". 689 p.
18. Tkachov M.M., Kobieliava T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia*. № 4 (8). P. 27-35.
19. Tovazhnyanskiy V., Kobleva T., Gladenko I., Pererva P. (2010) Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise // *Business Studies*. Volume 7.- Numer 2. Miskolc Press. S. 171-183.
20. Kocziszky György Compliance risk in the enterprise / G.Kocziszky, M.Veress Somosi, T.O.Kobieliava // *Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність «Форвард-2017»*: тр. 8-ї Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених, 27 грудня 2017 р. / ред.: П.Г. Перерва, С.М. Строков, О.М. Гуцан. – Харків: НТУ "ХПІ", 2017. – С. 54-57.
21. Kosenko O., Tkachov M., Pererva P. (2015) Economic problems of Intellectual Property // 9-th international scientific conference "Balance and Challenges". Miskolc-Lillafüred. 2015.- S. 113-124.
22. Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL* // *Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna*. № 5.
23. Kosenko A., Pererva P. (2015) The rank estimate of the commercial potential of intellectual technologies // *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky* / Ed. Dr. h.c. M.Varchola. Kosice (Slovakia). Volume 3, No.3. P.83-91.
24. Kobieliava T.O. Elektrotekhnichna haluz Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku [The electrical engineering industry of Ukraine: current state and prospects for development] // *Bulletin of NTU "KhPI": Technical progress and production efficiency*. Kharkiv: NTU "KhPI". 2011. № 26. S. 34-43. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/14228>

Надійшла (received) 08.12.2022

Відомості про автора / About the Author

Шаульська Лариса Володимирівна (Shaulska Larysa V.) – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7919-6733>, e-mail: l.shaulska@donnu.edu.ua

Райко Діана Валеріївна (Raiko Diana) – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Економічної кібернетики та маркетингового менеджменту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, Україна, 61002, м. Харків, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9307103X>, e-mail: diana.raiko2016@gmail.com

Дюжєв Віктор Геннадійович (Dyuzhev Viktor G.) – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин Національного технічного університету «Харківський політехнічний інституту», м.Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9929-2431> e-mail: mailto:ekosistema909@gmail.com

Долина Ірина Володимирівна (Dolyna Irina V.) - кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин Національного технічного університету «Харківський політехнічний інституту», м.Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3507-5497>, e-mail: dolyna_i@bigmir.net

Н.М. ВОЛОСНИКОВА**ФОРМУВАННЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ УБЕЗПЕЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА**

Метою статті є визначення наслідків впливу стратегії управління ресурсним потенціалом забезпечення корпоративної системи підприємства. Зазначено, що під системою практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства ми розуміємо сукупність упорядкованих підсистем забезпечення матеріальними, трудовими, фінансовими, інформаційними ресурсами, що знаходяться між собою в стійких відносинах, в рамках якої відбувається процес управління ресурсним потенціалом промислового підприємства, спрямований на досягнення глобальних цілей стратегії корпоративного забезпечення. Крім того, система ресурсного потенціалу, будучи об'єктом практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом, визначає ефективність виробничих процесів. Зроблено висновок, що система управління ресурсним потенціалом промислового підприємства є невід'ємною частиною загальної частини системи управління системою корпоративного забезпечення. Проаналізовано згенерований вектор стратегічних цілей підвищення ефективності практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства. Запропоновано основні принципи антисипативного управління ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємств та схему практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства з використанням антисипації.

Ключові слова: практико-орієнтована стратегія; управління ресурсним потенціалом; забезпечення корпоративної системи підприємства; синтез; стратегічні цілі; ефективність; антисипативне управління

VOLOSNIKOVA N.**FORMATION OF A PRACTICAL-ORIENTED STRATEGY OF RESOURCE POTENTIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISE SYSTEM ENTERPRISE**

The purpose of the article is to determine the consequences of the impact of the strategy of managing the resource potential of the corporate system of the enterprise. It is noted that under the system of practice-oriented management of resource potential of industrial enterprises we understand a set of orderly subsystems of material, labor, financial, information resources that are in stable relations, within which the process of resource management of industrial enterprises aimed at achieving global goals of corporate security strategy. In addition, the system of resource potential, being the object of practice-oriented management of resource potential, determines the efficiency of production processes. It is concluded that the resource management system of an industrial enterprise is an integral part of the overall management system of the corporate security system. The generated vector of strategic goals of increase of efficiency of practice-oriented management of resource potential of the industrial enterprise is analyzed. The basic principles of antisipative management of resource potential of subsystems of industrial enterprises and the scheme of practice-oriented management of resource potential of industrial enterprise with use of antisyping are offered.

Keywords: Practical-oriented strategy; resource potential management; securing the corporate system of the enterprise; synthesis; strategic goals; efficiency; antisipative management

Вступ. Якщо в статисті можлива тільки оцінка, порівняння ресурсного потенціалу, визначення його достатності, то при аналізі динамічного розвитку з використанням граничного аналізу можна говорити про управління потенціалом забезпечення корпоративної системи підприємства. Система ресурсного потенціалу, будучи об'єктом практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом, визначає ефективність виробничих процесів.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Проблеми корпоративної безпеки в умовах розвинутої ринкової й трансформаційної економіки широко досліджуються науковцями, серед яких можна назвати В.Є.Духова, Я.А.Жаліло, М.П.Капустіна, А.В.Кірієнка, Г.В.Козаченко, ВА.Ліпкана, О.М.Ляшенко, Н.О.Подлужної, В.П.Пономарьова, П.Я.Пригуновата ін.

Проте деякі теоретичні, методологічні і практичні аспекти потребують подальших досліджень, тому що результати досліджень не дають комплексної уяви особливості процесів формування практико-орієнтованої стратегії управління ресурсним потенціалом забезпечення корпоративної системи підприємства.

Метою статті є визначення наслідків впливу стратегії управління ресурсним потенціалом забезпечення корпоративної системи підприємства.

Під системою практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства ми розуміємо сукупність упорядкованих підсистем забезпечення матеріальними, трудовими, фінансовими, інформаційними ресурсами, що знаходяться між собою в стійких відносинах, в рамках якої відбувається процес управління ресурсним потенціалом промислового підприємства, спрямований на досягнення глобальних цілей стратегії корпоративного забезпечення [1, с. 278-279; 2, с. 187-223]. Система управління ресурсним потенціалом промислового підприємства є невід'ємною частиною загальної частини системи управління системою корпоративного забезпечення (рис. 1).

У формалізованому вигляді вплив загальної матриці бальних оцінок n управління ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємства (рис. 2) на вектор стратегічних цілей N має вигляд [3, 4]:

$$N_{ij} = \begin{bmatrix} n_{11}, n_{12}, \dots, n_{1n} \\ n_{21}, n_{22}, \dots, n_{2n} \\ \dots \\ n_{m1}, n_{m2}, \dots, n_{mn} \end{bmatrix}$$

Вага кожної стратегічної цілі розраховується таким чином:

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n n_{ij}}{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n n_{ij}}$$

Вектор стратегічних цілей у конкретний часовий період визначається на основі вагових коефіцієнтів, сформованих на основі ефективності управління ресурсним потенціалом підсистем забезпечення матеріальними (w_1), трудовими (w_2), фінансовими (w_3) та інформаційними (w_4) ресурсами підприємства:

$$\bar{V}_t = \{w_1, w_2, w_3, w_4\}$$

Згенерований вектор стратегічних цілей визначає оптимальний напрям підвищення ефективності практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства. Аналіз динамічного розвитку з використанням граничного аналізу управління ресурсним потенціалом підсистем дає змогу не тільки сформувати оптимальний вектор стратегічних цілей, а і виявити взаємозв'язки між ними [5; 6. с.321-334].

Нестабільність факторів і суттєві зміни в мікро- та макроекономічному середовищі системи практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом

промислового підприємства в сучасних умовах характеризуються високим рівнем невизначеності зовнішнього середовища, що впливає на збільшення ризиків і втрат. Тому процеси управління ресурсним потенціалом підприємства є погано формалізованими, так як здійснюються в умовах неповноти і недостовірності вихідної інформації.

Зміни навколишнього середовища призводять до необхідності побудови антисипативної системи управління ресурсним потенціалом.

До системи управління ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємства, як і до будь-якої економічної системи, яка функціонує в умовах невизначеності, пред'являються вимоги динамічної стійкості, надійності функціонування, інваріантності щодо зовнішніх ризиків, адаптивності, маневреності. Всі ці вимоги враховуються при розробці на основі адаптивного підходу антисипативної системи управління ресурсним потенціалом [7, 8].

Організація системи антисипативного управління ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємства полягає в постійному аналізі загроз в мікро- та макроекономічному середовищі, виявлення їх впливу на діяльність, в результаті чого здійснюється взаємодія управлінських стратегій з цими загрозами. Схема антисипативного управління ресурсним потенціалом підсистем забезпечення ресурсами промислового підприємства приведена на рис. 3.

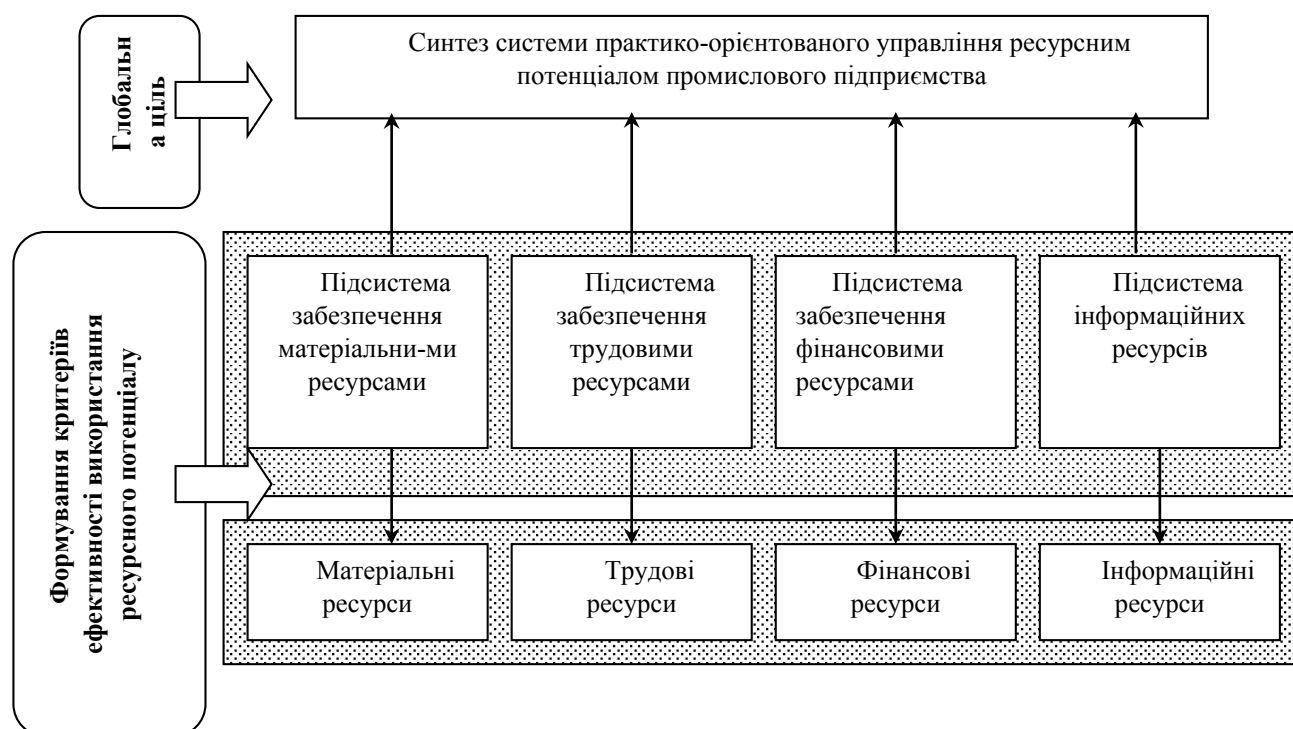

Рис. 1 – Синтез системи практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства

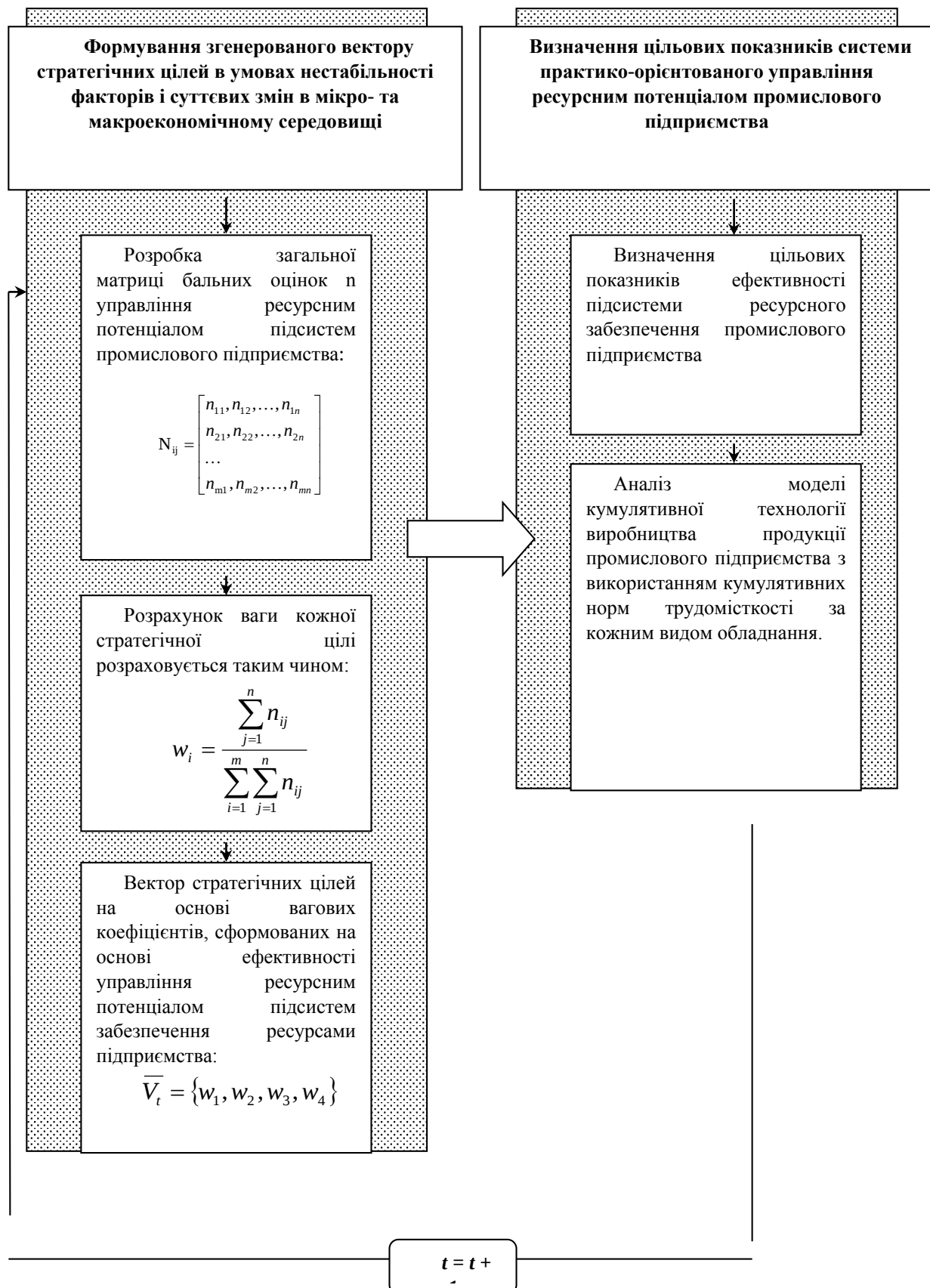

Рис. 2 – Згенерований вектор стратегічних цілей підвищення ефективності практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства

Під антисипативним управлінням ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємства розуміється управління, що спрямоване на погашення перешкод створюваних загрозами мікроекономічного

та макроекономічного середовища, яке за певний проміжок часу і при мінімальних витратах дозволяє переходити до формування та реалізації раніше визначених стратегічних цілей системи управління ресурсним потенціалом діяльності підприємства [9, с. 228-234].

Блок антиципації загроз мікро- та макроекономічного середовища управління ресурсним потенціалом промислового підприємства може перебувати у двох станах «консигнатор потоку» (CS) та «трансмiтер потоку» (TS). Кожному з зазначених станів відповідає множина вхідних та вихідних ресурсних потоків, що формується під впливом множини факторів мікро- та макроекономічного середовища.

Основними принципами антиципативного управління ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємства є:

- 1) некорпускулярність процесу управління ресурсним потенціалом;
- 2) з'єднання процесів в інтегровану систему управління ресурсним потенціалом та її коригування під впливом загроз мікро- та макроекономічного середовища;
- 3) паралельність виконання різних, як взаємопов'язаних, так і невзаємопов'язаних між собою завдань на різних етапах управління ресурсним потенціалом підсистем промислового підприємства;
- 4) безперервне планування щодо забезпечення, розподілу ресурсним потенціалом усіх підсистем промислового підприємства.

Процесу управління ресурсним потенціалом обов'язково повинен передувати аналіз загроз, який запобігає кризовому стану ресурсного потенціалу підсистем промислового підприємства. Тому в системі антиципативного управління за мету якого є підвищення ефективності практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства здійснюється розробка попереджувальних впливів, що спрямовані на ефективну реалізацію наслідків від вхідних. Схема практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства з використанням антиципації наведена на рисунку 4.

Відповідно, управління ресурсним потенціалом промислового підприємства у стані «консигнатор потоку» приймає вигляд:

$$CS = f(MIS(\{X^{in}\}\{X^{ex}\})\epsilon),$$

де CS – функціональний опис підприємства у стані «консигнатор потоку»;

MIS – множина вхідних ресурсних потоків;

$\{X^{in}\}$ – множина факторів мікроекономічного середовища;

$\{X^{ex}\}$ – множина факторів макроекономічного середовища;

ϵ – випадкова складова, що впливає на управління ресурсним потенціалом промислового підприємства.

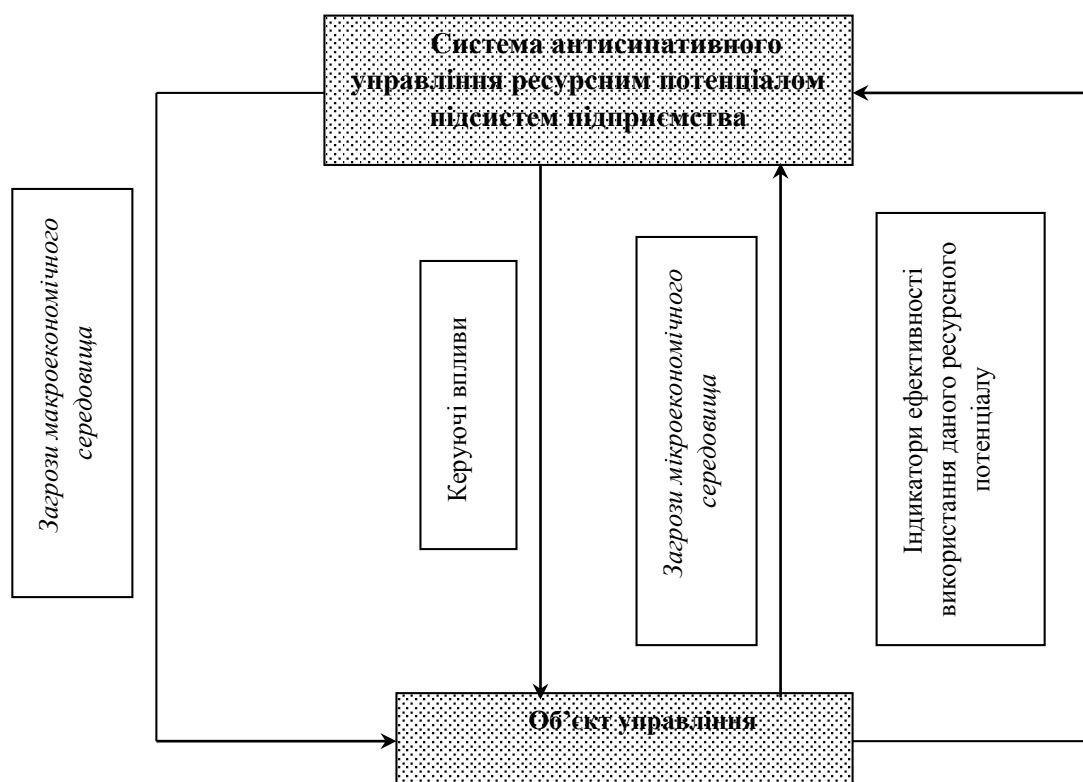

Рис. 3 – Схема організації антисипативного управління ресурсним потенціалом підсистем забезпечення ресурсами промислового підприємства

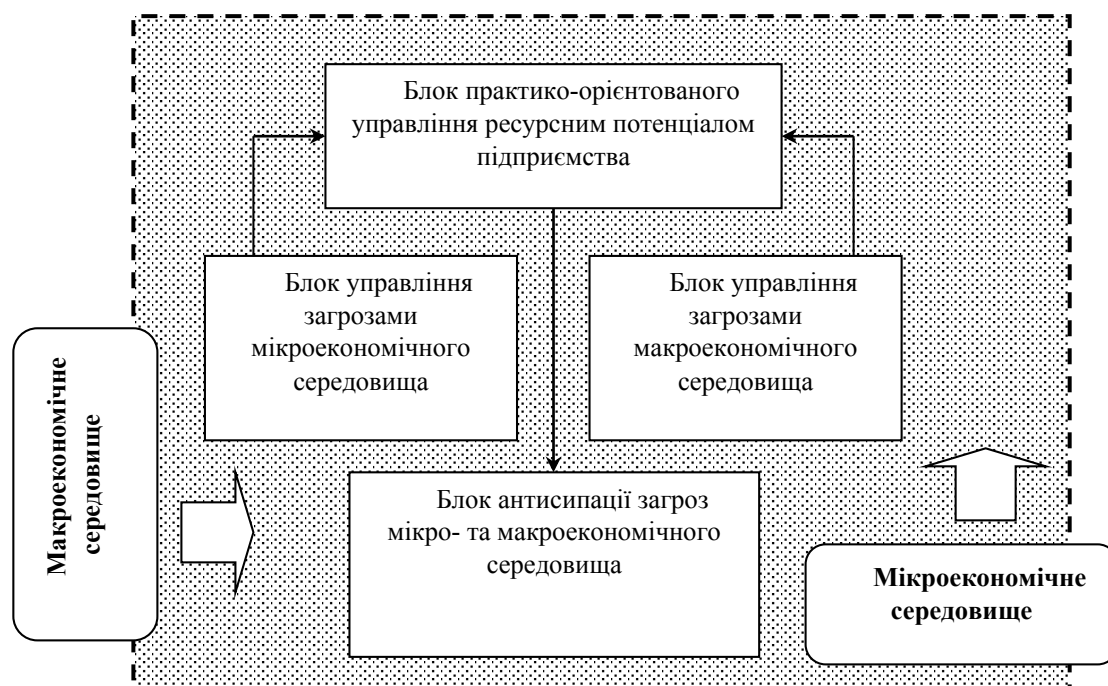

Рис. 4 – Схема практико-орієнтованого управління ресурсним потенціалом промислового підприємства з використанням антисипації

Аналогічно формується управління ресурсним потенціалом промислового підприємства у стані «трансмiтер потоку»:

$$TS = f(MOS(\{X^{in}\} \{X^{ex}\} \epsilon)),$$

де TS – функціональний опис підприємства у стані «трансмiтер потоку»;

MOS – множина ресурсних вихідних потоків.

При практико-орієнтованому управлінні ресурсним потенціалом підприємства від стану «консигнатор потоку» до стану «трансмiтер потоку» приймається рішення щодо розподілу множини вхідних ресурсних потоків за відповідними напрямками. При цьому рішення щодо розподілу ресурсних потоків формується під впливом множини факторів мікро- та макроекономічного середовища та залежить від ресурсного потенціалу початкового стану «консигнатор потоку»:

$$CS \Rightarrow TS = f(MIS, DIR(\{X^{in}\} \{X^{ex}\} \epsilon)),$$

де DIR – розподіл вхідних ресурсів при управлінні ресурсним потенціалом підприємства від стану «консигнатор потоку» до стану «трансмiтер потоку».

Та навпаки, при управлінні ресурсним потенціалом підприємства від стану «трансмiтер потоку» до стану «консигнатор потоку» приймається

рішення щодо розподілу множини вихідних ресурсних потоків за відповідними напрямками. Також, рішення щодо розподілу ресурсних потоків формується під впливом множини факторів мікро- та макроекономічного середовища та залежить від ресурсного потенціалу початкового стану «трансмiтер потоку»:

$$TS \Rightarrow CS = f(MIS, DSR(\{X^{in}\} \{X^{ex}\} \epsilon)),$$

де DSR – розподіл вихідних ресурсів при управлінні ресурсним потенціалом підприємства від стану «трансмiтер потоку» до стану «консигнатор потоку».

Врахування чинника неповноти інформації множини вхідних та вихідних потоків обумовлює необхідність моделювання процесу планування управління ресурсним потенціалом на основі імітації і прогнозу виявлення загроз мікро- та макроекономічного середовища [10].

Принципи управління можна поділити на цільові та функціональні. Головне при цільовому підході є визначення головної мети діяльності з диференціацією ієрархічно-взаємопов'язаних цілей та умовами необхідними для їх реалізації. Функціональний підхід передбачає реалізацію раціональної системи управління з урахуванням конкретних функцій. Система управління ресурсним потенціалом промислового підприємства передбачає свою складну організаційну структуру управління, але з позицій

практико-системного підходу, з метою досягнення максимальної віддачі від використання ресурсного потенціалу слід запроваджувати комплексний, а саме функціонально-цільовий підхід.

Вплив механізму ресурсних потоків на мікроекономічний рівень розвитку промислового підприємства може набувати кількісну та якісну визначеність. Кількісна визначеність ресурсних потоків виступає базою функціонування промислових процесів на підприємствах. А напрями, умови, засоби, завдяки яким відбувається їх ефективне використання, залежить від якісної характеристики дії загального механізму.

Список літератури

1. Спицнадель В.Н. *Основы системного анализа*: Учебн. пособие. СПб.: Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. – 326 с.
2. Могилевский В.Д. *Методология систем: вербальный подход*. М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 251 с.
3. *Основы современного социального управления: теория и методология: учеб. пособие* / под ред. В. Н. Иванова. – М.: Экономика, 2000. – 271 с.
4. Тихонов А. В. *Социология управления. Теоретические основы*. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – 324 с.
5. Тамбовцев В. Л. *Государство и переходная экономика: пределы управляемости*. – М., 1997. – 125 с.
6. Аккоф Р. *Планирование будущего корпорации* / Р. Аккоф. – М.: Прогресс, 1985. – 431 с.
7. Ареф'єва О.В. *Планування економічної безпеки підприємств* / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузьменко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.
8. Бандурка О. М. *Основы экономической безопасности* / О. М. Бандурка, В. С. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Черв'яков. – Х.: Вид-во Нац. ун-

ту внутр. справ, 2003. – 236 с.

9. Рапопорт А. *Общая теория систем*. – М.: «Мир», 1966. – С. 325.
10. Акоф Р. Л., Сасиени М. *Методы исследования операций* / Пер. с англ. – М.: Мир, 1971. – 536 с.

References (transliterated)

1. Spicnadel V.N. *Osnovy sistemnogo analiza*: Uchebn. Posobie [Fundamentals of Systems Analysis: Textbook. allowance]. Sankt-Peterburg: Izd. dom «Biznes-pressa», 2000. – 326 p.
2. Mogilevskij V.D. *Metodologiya sistem: verbalnyj podhod* [Systems Methodology: Verbal Approach]. Moscow: OAO «Izdatelstvo «Ekonomika», 1999. – 251 p.
3. *Osnovy sovremennogo socialnogo upravleniya: teoriya i metodologiya: ucheb. posobie* [Fundamentals of modern social management: theory and methodology: textbook. allowance] / pod red. V. N. Ivanova. – Moscow: Ekonomika, 2000. – 271 p.
4. Tihonov A. V. *Sociologiya upravleniya. Teoreticheskie osnovy* [Sociology of management. Theoretical basis]. – Sankt-Peterburg: Izd-vo SPbGU, 2000. – 324 p.
5. Tambovcev V. L. *Gosudarstvo i perehodnaya ekonomika: predely upravlyaemosti* [State and transitional economy: limits of manageability]. – Moscow, 1997. – 125 p.
6. Akkof R. *Planirovanie budushego korporacii* [Planning the future of the corporation] – Moscow: Progress, 1985. – 431 p.
7. Aref'yeva O.V. *Planuvannya ekonomichnoyi bezpeki pidpriyemstv* [Planning for the economic security of enterprises] / O. V. Aref'yeva, T. B. Kuzmenko. – Kiev: Vid-vo Yevrop. un-tu, 2005. – 170 p.
8. Bandurka O. M. *Osnovi ekonomichnoyi bezpeki* [Fundamentals of economic security] / O. M. Bandurka, V. Ye. Duhov, K. Ya. Petrova, I. M. Cherv'yakov. – Kharkiv: Vid-vo Nac. un-tu vnutr. sprav, 2003. – 236 p.
9. Rapoport A. *Obshaya teoriya sistem* [General systems theory]. – Moscow: «Mir», 1966. – P. 325.
10. Akof R. L., Sasieni M. *Metody issledovaniya operacij* [Operations Research Methods] / Per. s angl. – Moscow: Mir, 1971. – 536 p.

Надійшла (received) 12.12.2022

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Волоснікова Наталія Миколаївна (Volosnikova Nataliia) – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»: (066)6546909, Nataliia.Volosnikova@khp.edu.ua

М.В.МАСЛАК**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ**

В статті доведено, що найбільш важливою складовою інтелектуального капіталу промислового підприємства є інтелектуальна власність. Істотною умовою підвищення конкурентоспроможності інтелектуального капіталу є комерціалізація та ефективне керування об'єктами інтелектуальної власності. Під поняттям управління інтелектуальною власністю запропоновано розуміти інтегровану систему підготовки та забезпечення різних рівнів управління для ефективного планування, контролю та прийняття управлінських рішень щодо об'єктів інтелектуальної власності. Воно покликане забезпечити координацію, взаємодію та узгодженість окремих елементів управління для досягнення стратегічних цілей підприємства та його ефективну діяльність. Процес управління інтелектуальною власністю автор рекомендує розглядати як сукупність низки етапів. Перший етап – це процес створення об'єкту інтелектуальної власності, ефективна реалізація якого дозволяє підприємству стати її правовласником. На другому етапі слід здійснити низку дій, завдяки яким згодом правовласник зможе захистити нематеріальний актив від незаконних посягань. Третім етапом управління запропоновано вважати оборот об'єктів інтелектуальної власності. Він передбачає власне монетизацію інтелектуальної власності, зокрема, використання її у діяльності самого підприємства. Четвертий етап передбачає забезпечення актуальності правоохоронних документів на результати інтелектуальної діяльності. Головною задачею управління на даному етапі є підтримка охоронних документів у силі. П'ятий етап – це один із найважливіших етапів управління правами на інтелектуальну власність – це запобігання та припинення порушень виняткових прав компанії та стягнення з порушників компенсацій та штрафів, тобто захист своєї інтелектуальної власності. Дії в рамках цього етапу ведуться у двох основних напрямках: моніторинг використання належної компанії інтелектуальної власності та претензійна робота з порушниками її прав; захист прав на інтелектуальну власність у суді, якщо така необхідність становиться нагальною. Важливим етапом управління є проведення реєстрації об'єкту інтелектуальної власності в інших країнах. Важливо відзначити, що при розвитку підприємства та виведення продукції на міжнародний ринок може знадобитися отримання правової охорони відповідно до законодавства інших держав. Як окремий етап управління можна також назвати процес відчуження об'єкта інтелектуальної власності. Ці етапи зовсім не повинні в такому порядку здійснюватися. Як правило, це комплексний процес, у якому створення, оформлення, монетизація, контроль та захист прав здійснюються паралельно та регулярно.

Ключові слова: інтелектуальна власність, система управління, особливості використання, етапи управління, ефективність

M.V. MASLAK**INTELLECTUAL PROPERTY AS AN OBJECT OF MANAGEMENT**

The article proves that the most important component of the intellectual capital of an industrial enterprise is intellectual property. An essential condition for increasing the competitiveness of intellectual capital is the commercialization and effective management of intellectual property objects. Under the concept of intellectual property management, it is proposed to understand an integrated system of preparation and provision of different levels of management for effective planning, control and management decision-making regarding intellectual property objects. It is designed to ensure coordination, interaction and consistency of individual management elements to achieve the strategic goals of the enterprise and its effective operation. The author recommends considering the intellectual property management process as a set of a number of stages. The first stage is the process of creating an object of intellectual property, the effective implementation of which allows the enterprise to become their right holder. At the second stage, a number of actions should be taken, thanks to which the right holder will be able to protect the intangible asset from illegal encroachments. It is proposed to consider the turnover of intellectual property objects as the third stage of management. It provides for the actual monetization of intellectual property, in particular, its use in the activities of the enterprise itself. The fourth stage involves ensuring the relevance of law enforcement documents on the results of intellectual activity. The main task of management at this stage is to maintain security documents in force. The fifth stage is one of the most important stages of the management of intellectual property rights – it is the prevention and termination of violations of the company's exclusive rights and the collection of compensations and fines from violators, that is, the protection of one's intellectual property. Actions within the framework of this stage are carried out in two main directions: monitoring the use of the appropriate company's intellectual property and claim work with violators of its rights; protection of intellectual property rights in court, if such a need becomes urgent. An important stage of management is the registration of an object of intellectual property in other countries. It is important to note that during the development of the enterprise and the introduction of products to the international market, it may be necessary to obtain legal protection in accordance with the legislation of other countries. The process of alienation of the object of intellectual property can also be called a separate stage of management. These stages should not be carried out in this order at all. As a rule, this is a complex process in which the creation, registration, monetization, control and protection of rights are carried out in parallel and regularly.

Keywords: intellectual property, management system, features of use, stages of management, efficiency

Вступ. З кожним роком інтелектуальна власність стає дедалі ціннішим активом підприємств та організацій по всьому світу. Для підвищення ефективності використання цих активів, ними потрібно вміти керувати, щоб успішно конкурувати на цільовому ринку та отримувати необхідний прибуток. Базові засади управління інтелектуальною власністю вже входять до багатьох освітніх програм для підприємців та менеджерів і формують знання та практичні навички у двох сферах: ефективне використання самої інтелектуальної власності (тобто її комерціалізація) та боротьба з порушеннями інтелектуальних прав

промислових підприємств, тобто правова охорона і правовий захист виключних прав.

Зауважимо, що найбільш важливою складовою інтелектуального капіталу промислового підприємства є інтелектуальна власність. Істотною умовою підвищення конкурентоспроможності інтелектуального капіталу є комерціалізація та ефективне керування об'єктами інтелектуальної власності. Прекрасні підприємницькі здібності, якісний менеджмент, лідируючі ринкові позиції, новітні технології є результатом інтелектуальної діяльності людей. Нині чіткіше проявляється тенденція до збільшення розриву між ринковою вартістю компаній

та вартістю їх активів.

Будь-яке підприємство вже з самого початку реєстрації має у своєму арсеналі як мінімум один об'єкт інтелектуальної власності – фірмове найменування підприємства. Залежно від характеру його діяльності, обсягу прибутку та інших показників змінюється кількість об'єктів інтелектуальної діяльності, що використовуються, які є нематеріальними активами підприємства. На перший погляд може здатися, що подібні об'єкти не мають особливої цінності у зв'язку з їхньою нематеріальною природою, проте це далеко не так. Всі результати інтелектуальної діяльності можуть бути виражені в матеріальному вигляді: винахід використовується для виробництва продукції підприємства, товарний знак наноситься на упаковку товару, фірмову назву вказують на офіційних бланках і так ін. При цьому безпосередньо рентабельність та вигода від використання цих об'єктів безпосередньо залежить від грамотного управління об'єктами інтелектуальної власності підприємства. При цьому дуже важливо враховувати, що інтелектуальна власність є особливим ресурсом, який досить просто незаконно отримати та згодом протиправно використовувати, тому до захисту та управління слід відноситися з підвищеною увагою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасний розвиток промислового ринку середовищі, який характеризується досить швидкими змінами і значним ступенем невизначеності, рівень ринкової конкуренції стає все більш жорстким, най більш важливим стає комерційний успіх промислового підприємства, стійка ефективність споживання інтелектуального капіталу, посилення інноваційної діяльності підприємства, збільшення частки інтелектуальної власності в капіталі підприємства. Конкуренція стає закономірною для сучасного стану економічного механізму. Формування технологічного ринку потребує випуску продукції високої якості, здатної повністю відповідати попиту споживачів. Для досягнення цієї мети підприємствам необхідно створювати ефективну політику інновацій, яка ґрунтується на споживанні високотехнологічних виробництв, модернізації існуючого виробництва, розвитку матеріальної і технічної наукової бази, формування наукомісткого технологічного ринку з суттєвим представництвом на ньому об'єктів інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність в останній час стає найбільш важливим конкурентним ресурсом промислового підприємства, без активного використання якого неможливо в достатній мірі ефективно організувати виробничо-комерційну діяльність та досягти значних комерційних успіхів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню нагальних проблем виробничого використання промисловими підприємствами об'єктів інтелектуальної власності у своїй виробничо-комерційній діяльності та управлінню нею присвячено велику кількість науково-теоретичних та практичних досліджень українських і зарубіжних дослідників. Дане

дослідження базується на детальному аналізі наукових публікацій таких дослідників як Базилевич В.Д., Борзенко В.І, Бутнік-Сіверський О.Б., Витвицька О.Д., Вірченко В.В., Гордієнко С.Г., Жаворонкова Г.В., Кобелева Т.О., Ковальчук С.І., Нагі С, Перерва П.Г., Цибульов П.М., Череп А.В. та ін. [1-24].

Разом з тим, основні теоретико-методичні та методологічні питання, пов'язані з ефективним управлінням інтелектуальною власністю досліджено ще не повністю. Зокрема, різні дослідники визначають процеси управління з різних точок зору, мало уваги приділено проблемам визначення та дослідженню особливостей та специфіки інтелектуальної власності на промисловому виробництві на різних етапах її життєвого циклу.

Мета статті полягає у дослідженні методологічної сутності терміну «управління інтелектуальною власністю» та визначення основних функцій і задач менеджменту промислового підприємства на різних стадіях цього процесу. Важливим також є аналіз основних компонентів системи управління нематеріальними активами промислового підприємства з точки зору сучасних реалій та розробка діагностичного механізму перспектив комерційного використання результатів інноваційної діяльності у виробничо-комерційній діяльності підприємства.

Результати дослідження. Підходячи до питання розкриття поняття «управління інтелектуальною власністю», слід зазначити, що у національному законодавстві відсутнє правове визначення даного поняття. На нашу думку, це зумовлено альтернативною природою явища: по-перше, не всі юридичні особи мають об'єкти, використання яких вимагає управління, а по-друге, характер таких дій необов'язковий, тобто вони можуть відбуватися, а можуть і не відбуватися.

Найбільш вірним бачиться таке первісне визначення поняття, що розглядається: управління інтелектуальною власністю — це сукупність заходів щодо створення, правової охорони та раціонального використання об'єктів інтелектуальної власності в рамках певного промислового підприємства. Такий підхід є найбільш очевидним, так як враховує менеджерські дії підприємства по певним етапам життєвого циклу об'єкту інтелектуальної власності. Спробуємо надати більш точне визначення цієї дефініції, яке б враховувало не тільки фізичне пересування інтелектуального активу по стадіям свого життєвого циклу, а більш точно визначало задачі менеджменту підприємства в сфері інтелектуальної власності.

Під поняттям *управління інтелектуальною власністю* пропонуємо розуміти інтегровану систему підготовки та забезпечення різних рівнів управління для ефективного планування, контролю та прийняття управлінських рішень щодо об'єктів інтелектуальної власності. Воно покликане забезпечити координацію, взаємодію та узгодженість окремих елементів управління для досягнення стратегічних цілей підприємства та його ефективну діяльність. Головною метою управління об'єктами інтелектуальної власності є забезпечення можливості системного формування та розвитку

унікальних відносин, знань та здібностей виробляти унікальну продукцію з її унікальними властивостями для максимального повного задоволення ринкового попиту. Пропоноване визначення дозволяє стверджувати, що управління інтелектуальною власністю — це використання об'єктів для досягнення конкретно поставлених завдань за певний період, а не абстрактна дія, пов'язана з інтелектуальною власністю. Очевидно, що при цьому першорядним завданням стає визначення кінцевої мети, для виконання якої об'єкт використовуватиметься. Збільшення споживчого попиту, поліпшення якості чи технічних показників — усе це можна досягти в результаті грамотного керівництва створенням та використанням елементів інтелектуальної власності. А отже, перспективи управління інтелектуальною власністю загалом зводяться до сприятливого та своєчасного досягнення поставлених цілей. При цьому рівнозначно важлива як успішність, і своєчасність. З огляду на реальні темпи розвитку сфер людської діяльності логічно припустити, що зволікання, наприклад, у використанні новітньої технології, ймовірно, призведе до втрати конкурентної переваги та зниження споживчого інтересу щодо продукту та самого підприємства.

Незважаючи на те, що сам термін «управління» має на увазі наявність вже існуючого об'єкта інтелектуальної власності, першим етапом є безпосередньо отримання результату інтелектуальної діяльності. Перш ніж почати чимось керувати, це треба створити. І в цьому плані інтелектуальна власність не є винятком. В якості розробника інтелектуального активу може виступати стороння організація та/або штатні працівники підприємства. Необхідно чітко описати вимоги до майбутнього об'єкта, цілі створення та функції, реалізація яких планується при використанні. Потім визначити як буде оформлений отриманий результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації. Наприклад, позначення, що індивідуалізує товар, можна зареєстроване як товарний знак, найменування місця походження товару, регіонального бренду або промислового зразка. Варто порівняти правові режими, що надаються кожному об'єкту та підібрати найбільш сприятливий спосіб використання.

Права на інтелектуальний актив можуть бути отримані підприємством, організацією або установою у двох випадках:

- якщо інтелектуальна власність створюється штатними співробітниками чи підрядниками в межах свого робочого часу і згідно виробничого завдання свого керівництва;
- якщо підприємство придбало відповідні права на необхідну для виробничого процесу інтелектуальна власність у інших підприємств або осіб, самих авторів чи правовласників.

Це і є першим етапом управління об'єктами інтелектуальної власності, ефективна реалізація якого дозволяє підприємству стати їх правовласником. Цей етап включає в себе наступні менеджерські задачі:

- аналіз інтелектуальних активів, які потрібні підприємству для його виробничого процесу, складання

виробничих вимог до відповідних інтелектуальних об'єктів та їх придбання у третіх осіб або розробку технічних завдань на їх створення безпосередньо на даному підприємстві;

- підготовка та підписання угод, службових завдань та інших документів, що регулюють в першу чергу правові питання щодо передачі виключних прав на інтелектуальна власність від правовласників (авторів, розробників) підприємства.

Визначивши в якому вигляді буде заявлений об'єкт інтелектуальної власності, на другому етапі слід здійснити низку дій, завдяки яким згодом правовласник зможе захистити нематеріальний актив від незаконних посягань. Якщо результат інтелектуальної діяльності є об'єктом патентного права його необхідно зареєструвати у національному патентному органі. Якщо об'єкт відноситься до сфери авторських або суміжних прав, реєстрація не потрібна. Тим часом, бажано підтвердити авторство розробника, наприклад, надіслати екземпляр твору на власну адресу рекомендованим листом з описом або зробити депонування матеріального носія. Такі дії не є обов'язковими через те, що авторські та суміжні права виникають автоматично, але у разі виникнення спору ці екземпляри стануть вагомим доказом щодо автора результату інтелектуальної діяльності. У випадку, коли об'єкти інтелектуальної власності, що використовуються підприємством, не планується розголошувати можлива охорона таких результатів творчої праці як ноу-хау. Для цього потрібна наявність суворо прописаних правил поведінки працівників підприємства та інші дії, що сприяють збереженню секрету виробництва в недоступному для загального користування статусі. Виходячи з викладених положень, можемо стверджувати, що другий етап управління інтелектуальними активами підприємства полягає у виборі найбільш підходящого для виробничих умов даного підприємства режиму правової охорони для кожного об'єкта інтелектуальної власності та вжиття відповідних заходів в цій сфері. До цих першочергових заходів, на наш погляд, слід віднести депонування; реєстрація; патентування; підписання угод про конфіденційність (NDA), якщо для об'єкта інтелектуальної власності на підприємстві вводиться режим комерційної таємниці.

Третій етап системи управління інтелектуальною власністю передбачає власне монетизацію інтелектуальної власності, зокрема, використання її у діяльності самого підприємства, продаж чи іншу форму відплатної передачі виняткових прав, використання в якості застави і таке ін. Тому пропонуємо третім етапом управління вважати оборот об'єктів інтелектуальної власності. Коли щодо результату інтелектуальної діяльності відповідним чином оформлений режим правової охорони правовласник може сміливо застосовувати належні йому нематеріальні активи. Можливе використання об'єктів інтелектуальної власності безпосередньо власником виняткових прав та/або передача такого права одному чи декільком особам. Хоча результати інтелектуальної діяльності та

засоби індивідуалізації є нематеріальними активами допустима їх оцінка та використання як предмет застави.

Четвертий етап передбачає забезпечення актуальності правоохоронних документів на результати інтелектуальної діяльності. Тобто головною задачею управління на даному етапі є підтримка охоронних документів у силі. Об'єкти патентних прав мають обмежений термін дії, який можна продовжити певний період. Якщо правовласник у встановлений час не вчиняє необхідних для підтримки патенту або свідоцтва дії, то охоронний документ припиняє свою дію та об'єкт інтелектуальної власності позбавляється правової охорони.

П'ятий етап - це один із найважливіших етапів управління правами на інтелектуальну власність - це запобігання та припинення порушень виняткових прав компанії та стягнення з порушників компенсацій та штрафів, тобто захист своєї інтелектуальної власності. Дії в рамках цього етапу ведуться у двох основних напрямках: моніторинг використання належної компанії інтелектуальної власності та претензійна робота з порушниками її прав; захист прав на інтелектуальну власність у суді, якщо така необхідність становиться нагальною. Існує досудовий та судовий порядок вирішення спорів. У першому випадку власник об'єкта інтелектуальної власності звертається безпосередньо до правопорушника з проханням про припинення протиправних дій або до уповноваженого на вирішення таких спорів державного органу (наприклад, антимонопольний комітет України). У другому випадку - всі дії відбуваються за участю судової інстанції. Як відомо, легше запобігти негативним наслідкам, ніж їх усунути, тому правовласнику слід уважно стежити за діями конкурентів і по можливості намагатися припинити протиправні дії якомога раніше. Хоча іноді великі підприємства діють іншим чином: очікують, коли розмір збитків від незаконних дій стане значним і потім звертаються до суду, що дозволяє їм вимагати компенсацію у більшому розмірі.

Важливим етапом управління є проведення реєстрації об'єкту інтелектуальної власності в інших країнах. Важливо відзначити, що при розвитку підприємства та виведення продукції на міжнародний ринок може знадобитися отримання правової охорони відповідно до законодавства інших держав.

Як окремий етап управління можна також назвати процес відчуження об'єкта інтелектуальної власності. У цілому нині передачу прав на результат інтелектуальної діяльності чи засіб індивідуалізації відносять до етапу обороту нематеріальних активів. У той же час, якщо розглядати явище з позиції, згідно з якою правовласник втрачає свої права і надалі не може керувати використанням цього об'єкта, то відчуження прав слід відокремити.

Зрештою вибір на користь або проти активного та раціонального управління інтелектуальною власністю на промисловому підприємстві стоїть за правовласником. Однак варто мати на увазі, що використовуючи режим управління інтелектуальною власністю, правовласник отримує можливість:

а) закріпити виняткові права на нематеріальні активи створені на підприємстві або придбані ним для використання в своїй виробничо-комерційній діяльності;

б) застосовувати об'єкти інтелектуальної власності, що знаходяться в розпорядженні промислового підприємства, не побоюючись, що їх «вкрадуть», тобто будуть порушені їх виключні права;

в) надавати третім особам право на повне або часткове використання результатів інтелектуальної діяльності або засобів індивідуалізації та отримувати від цього прибуток;

г) продати декларацію про нематеріальний актив шляхом відчуження;

д) припиняти протиправні дії та вимагати відшкодування завданих збитків.

Слід зазначити, що ці етапи, незважаючи на те, що вони перераховані в порядку, зовсім не повинні в такому порядку здійснюватися. Як правило, це комплексний процес, у якому створення, оформлення, монетизація, контроль та захист прав здійснюються паралельно та регулярно.

Перед фахівцем, який виконує функції управління інтелектуальною власністю на промисловому підприємстві, стоїть низка в достатній мірі важливих і складних завдань. До них слід віднести:

- легалізація виключних прав підприємства на службу та набуту інтелектуальну власність;

- здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності;

- аналізування ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності на підприємстві;

- формування та виконання заходів щодо запобігання та припинення фактів порушення виняткових прав відносно об'єктів інтелектуальної власності даного підприємства та притягнення правопорушників до відповідальності (кримінальної або адміністративної, компенсацій та штрафів);

- виконувати роботу по монетизації об'єктів інтелектуальної власності.

Вирішення вказаних завдань дозволяє досягати поставлених перед менеджментом підприємства цілей, що дозволяє бути йому висококонкурентним на технологічному ринку (національному та світовому).

Ефективне управління при цьому багато в чому залежить від використовуваних методів управління інтелектуальною власністю, то залежно від пріоритету того чи іншого елемента управління інтелектуальною власністю виділяють декілька найбільш вживаних в практиці інтелектуального менеджменту підходів (методів). Їх теоретико-методична сутність представлена в табл.1.

Детальний аналіз перерахованих підходів дозволяє зробити висновок про найбільшу ефективність таких методів управління інтелектуальною власністю як процесний та системний. Подібне твердження ґрунтується на тому, що при застосуванні інших варіантів керівництва на чолі процесу ставиться якийсь один фактор (інноваційний, інформаційний чи споживчий) і це бачиться не цілком вірним.

Таблиця 1 – Теоретико методична характеристика підходів до управління інтелектуальною власністю на промисловому підприємстві

№№	Назва методу управління	Теоретико методична характеристика
1	Інноваційний методологічний підхід	В основі цього підходу лежить твердження про те, що конкурентну перевагу можна досягти лише в результаті винахідницької активності та постійного впровадження нових технологій, тому управління слід здійснювати з урахуванням першорядності новаторського елемента. Основним джерелом видатків у цьому випадку стане фінансування інновацій.
2	Інформаційно-відтворювальний підхід	Прихильники цього підходу до управління інтелектуальною власністю вважають, що в сучасному світі чільну роль займає унікальна інформація та обмін відомостями, отже, успіх управління інтелектуальною власністю залежить від грамотного використання актуальних інформаційних ресурсів. Відповідно у пріоритеті забезпечення режиму комерційної таємниці для підприємства.
3	Маркетинговий методологічний підхід	Згідно цього методологічного підходу, найбільш важливим чинником, який визначає прибутковість підприємства — це інтерес споживача. Так як покупець приймає рішення купувати товар чи ні, і стратегію управління варто визначати, акцентуючи увагу на бажаннях та зацікавленості споживача.
4	Процесний підхід	Прихильники використання цього підходу до управління вважають, що створення та використання інтелектуальної власності є взаємозалежним процесом і необхідно враховувати всі його етапи.
5	Системний методологічний підхід.	Відповідно до цього методу управління інтелектуальною власністю представляє собою комплекс різноспрямованих заходів, і для досягнення позитивного результату необхідне загальне використання елементів системи.

Джерело: сформовано автором з використанням [1, 3, 6, 9, 16]

Важливим в управлінні елементами інтелектуальної власності в межах організації є усвідомлення того, що це нескінченний і циклічний процес, успіх якого залежить від виконання комплексу заходів з прогнозування, планування, створення, використання, обліку об'єктів і таке ін. В умовах сучасної ринкової економіки, постійного потоку нової інформації та надлишку товарів у світі, очевидно, що для досягнення конкурентної переваги та отримання прибутку від використання об'єктів інтелектуальної власності недостатньо, наприклад, запатентувати один винахід і лише його використовувати. Необхідно забезпечення своєрідного кругообігу елементів інтелектуальної власності та переходу від однієї стадії управління до іншої в режимі паралельного функціонування цих етапів. Таким чином, саме поєднання процесного та системного методів найбільш універсальне. Відповідно до процесного підходу здійснюватиметься управління інтелектуальною власністю з урахуванням усіх етапів створення та застосування об'єктів інтелектуальної власності. А відповідно до системного підходу керівництво використовуватиме інформаційні, інноваційні та маркетингові ресурси.

Висновки та напрямки подальших досліджень.

При використанні сучасних методів управління інтелектуальною власністю на промисловому підприємстві, воно може суттєво розширити свої можливості в наступних сферах своєї діяльності:

- удосконалення та диверсифікація виробничо-комерційної діяльності підприємства шляхом придбання та створення нових об'єктів інтелектуальної власності;

- впевнено використовувати інтелектуальну власність, не побоюючись наслідків її незаконного

використання з боку третіх осіб (потенційних правопорушників);

- отримувати додатковий прибуток за рахунок надання права використання інтелектуальної власності третім особам та відчуження власних виняткових прав, а також отримання відповідної компенсації у разі незаконного використання інтелектуальної власності, виключні права на яку належать даному підприємству.

Правильно поставлені цілі та завдання управління інтелектуальною власністю на промисловому підприємстві здатні допомогти йому отримати суттєві переваги перед своїми конкурентами, оскільки допомагають примножити капітал, підвищити ефективність його використання та зміцнити своє становище на цільовому технологічному ринку.

Список літератури

1. Перерва П.Г. Інтелектуальна власність: магістерський курс: підручник / П.Г.Перерва, В.І.Борзенко, Т.О.Кобелева ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". Харків : Планета-Прінт, 2019. 1002 с. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/41572>
2. Вірченко В.В. Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 488 с. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lira-k.com.ua/preview/12568.pdf](https://lira-k.com.ua/preview/12568.pdf)
3. Жаворонкова Г.В. Інтелектуальна власність в теорії власності: загальні положення та особливості // *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. К., 2010. Вип. 25. С. 164–170.
4. Старостіна А.О. Маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика: підруч. К.: Знання, 2009. 1070 с.
5. Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Управління маркетингом інноваційної продукції на засадах життєвого циклу товару // *НТУ «ХПІ» (економічні науки)*. : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 26–30.
6. Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Бенчмаркінг як метод оцінювання інтелектуального потенціалу регіонів // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 4. С. 11–19.

7. Кравчук А.В., Перерва П.Г. Ефективність як економічна категорія // *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 137-143.
8. Перерва П.Г. Економіко-організаційні засади інноваційної та інвестиційної діяльності підприємства // *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків : НТУ «ХПІ», 2017. № 45 (1266). С.51-55.
9. Марчук Л.С., Перерва П.Г. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія // *НТУ «ХПІ» (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 53-63.
10. Ткачова Н.П., Перерва П.Г. Розвиток методів аналізу фактичного стану конкурентних переваг підприємства // *Економіка розвитку.* 2011. № 4 (60). С. 116-120.
11. Tkachev M.M., Kobielieva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia.* № 4 (8), ч. 2. С. 240-246.
12. Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliev V.M., Pererva P.G. (2018) Innovative compliance of technology to combat corruption // *Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds* / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement. P.285-295.
13. Kobielieva T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Modeling the marketing characteristics of market capacity for electrical automation // *Marketing and Management of Innovations.* №4. С.67-74.
14. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / P.G.Pererva., Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
15. Compliance program of an industrial enterprise. Tutorial. (2019) / [P.G Pererva et al.] // Edited by prof. P.G.Pererva, prof. Gy.Kocziszky, prof. M.Somosi Veres. Kharkov-Miskolc: NTU "KhPI". 689 p.
16. Tkachov M.M., Kobielieva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia.* № 4 (8), P. 27-35.
17. Tovazhnyanskiy V., Kobeleva T., Gladenko I., Pererva P. (2010) Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise // *Business Studies.* Volume 7.- Numer 2. Miskolc Press. S. 171-183.
18. Kocziszky György Compliance risk in the enterprise / G.Kocziszky, M.Veress Somosi, T.O.Kobielieva // Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність «Форвард-2017»: тр. 8-ї Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених, 27 грудня 2017 р. / ред.: П.Г. Перерва, Є.М. Строков, О.М. Гуцан. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 54-57.
19. Kosenko O., Tkachov M., Pererva P. (2015) Economic problems of Intellectual Property // 9-th international scientific conference "Balance and Challenges". Miskolc-Lillafüred. 2015.- S. 113-124.
20. Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna.* № 5.

References (transliterated)

1. Starostina A.O. Marketynh: teoriya, svitovyy dosvid, ukrayinska praktyka: pidruch [Marketing: theory, world experience, Ukrainian practice: under the leadership]. K.: Znannya, 2009. 1070 s.
2. Pererva P.G. (2019) Intelektualna vlasnist: mahistersky kurs : pidruchnyk [Intellectual property: masters course: textbook] / red.: P.G.Pererva, V.I.Borzenko, T.O.Kobielieva; Nats. tekhn. un-t "Kharkiv. politekhn. in-t". – Kharkiv: Planeta-Print. 1002 s. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/41572>
3. Hordiyenko S.H. (2010) Vyznachennya ponyattya «intelektualna vlasnist»: alhorytm ta osoblyvosti [Definition of the concept of "intellectual property": algorithm and features] // *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo: Zb. naukovykh prats. Kyiv: IVTS «Politehnika».* № 4(8). S. 199-205.
4. Zhavoronkova H.V. (2010) Intelektualna vlasnist v teoriyi vlasnosti: zahalni polozhennya ta osoblyvosti [Intellectual property in the theory of

- ownership: general provisions and features] // *Problemy pidvyshchennya efektyvnosti infrastruktury.* K. Vyp. 25. S. 164–170.
5. Kobyleyeva T.O., Pererva P.G. Upravlinnya marketynhom innovatsiynoyi produktsiyi na zasadakh zhyttyevoho tsykladu tovaru [Management of marketing of innovative products on the basis of the product life cycle] // *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI" (ekonomichni nauky).* : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU «KhPI», 2016. № 28 (1200). S. 26-30.
6. Gliznutsa M.Yu., Pererva P.G., Benchmarkinh yak metod otsynuyuvannya intelektualnoho potentsialu rehioniv [Benchmarking as a method of assessing the intellectual potential of the regions] // *Marketynh i menedzhment innovatsiy.* 2015. № 4. S. 11-19.
7. Kravchuk A.V., Pererva P.G. Efektyvnist yak ekonomichna katehoriya [Efficiency as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave]. Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. № 15 (1291). S. 137-143.
8. Pererva P.G. Ekonomiko-orhanizatsiyni zasady innovatsiynoyi ta investytsiynoyi diyalnosti pidpryyemstva [Economic and organizational principles of innovative and investment activity of the enterprise] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU "KhPI", 2017. № 45 (1266). S.51-55.
9. Marchuk L.S., Pererva P.G. Intelektualnyy potentsial yak ekonomichna katehoriya [Intellectual potential as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. № 15 (1291). С. 53-63.
10. Tkachova NP, Pererva P.G. Rozvytok metodiv analizu faktychnoho stanu konkurentnykh perevah pidpryyemstva [Development of methods of analysis of the actual state of competitive advantages of the enterprise] // *Economics of development.* 2011. № 4 (60). pp. 116-120.
11. Tkachev M.M., Kobielieva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia.* № 4 (8), ч. 2. С. 240-246.
12. Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliev V.M., Pererva P.G. (2018) Innovative compliance of technology to combat corruption // *Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds* / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement. P.285-295.
13. Kobielieva T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Modeling the marketing characteristics of market capacity for electrical automation // *Marketing and Management of Innovations.* №4. С.67-74.
14. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / P.G.Pererva., Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
15. Compliance program of an industrial enterprise. Tutorial. (2019) / [P.G Pererva et al.] // Edited by prof. P.G.Pererva, prof. Gy.Kocziszky, prof. M.Somosi Veres. Kharkov-Miskolc: NTU "KhPI". 689 p.
16. Tkachov M.M., Kobielieva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia.* № 4 (8). P. 27-35.
17. Tovazhnyanskiy V., Kobeleva T., Gladenko I., Pererva P. (2010) Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise // *Business Studies.* Volume 7.- Numer 2. Miskolc Press. S. 171-183.
18. Kocziszky György Compliance risk in the enterprise / G.Kocziszky, M.Veress Somosi, T.O.Kobielieva // Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність «Форвард-2017»: тр. 8-ї Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених, 27 грудня 2017 р. / ред.: П.Г. Перерва, Є.М. Строков, О.М. Гуцан. – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 54-57.
19. Kosenko O., Tkachov M., Pererva P. (2015) Economic problems of Intellectual Property // 9-th international scientific conference "Balance and Challenges". Miskolc-Lillafüred. 2015.- S. 113-124.
20. Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna.* № 5.

Надійшло (received) 17.10.2022

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Маслак Марія Володимирівна (Maslak Mariya) - кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційного підприємництва та міжнародних економічних відносин, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3322-740X>; e-mail: mariya.maslak2016@gmail.com

В.Г. ДЮЖЕВ, А.О. СІНІЦИНА, П.П. КАРНОЖИЦЬКИЙ, П.В. КАРНОЖИЦЬКИЙ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗБІЛЬШЕННЯ СТАНДАРТІВ
ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ОЧИЩЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ НА ОСНОВІ ВОДОРОЗЧИННИХ СОРБЕНТІВ ОТРИМАНИХ
З УКРАЇНСЬКОГО БУРОГО ВУГІЛЛЯ

У статті досліджені актуальні екологічні та соціально-економічні проблеми пов'язані з незадовільною якістю очищених стічних вод. Зазначено, що невід'ємними складовими стратегії розвитку життєзабезпечення є пошук оптимальних шляхів знешкодження негативних наслідків діяльності суб'єктів господарювання. В дослідження наведено характеристику стану стічних вод України та Харківського регіону. При фізико-хімічному очищенні стічних вод від іонів важких металів, запропоновано та розраховано економічну ефективність використання водорозчинного екологічно чистого сорбенту. Показано, що на основі українського бурого вугілля можна отримувати комплексоутворювач, собівартість якого значно нижче, ніж вартість синтетичних аналогів. Важливим пріоритетом використання водорозчинних гумінових речовин є великі запаси бурого вугілля в Україні, що також може сприяти поліпшенню економічних показників. Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що застосування комбінованого методу, що поєднує ультрафільтрацію з комплексоутворенням при використанні комплексоутворювачів на основі гумінових речовин бурого вугілля, дозволяє значно підвищити ступінь очищення від іонів важких металів. Відповідно, встановлено, що є недостатній рівень екоорієнтованих інновацій у промисловості, а також обсягів капітальних інвестицій на видобуток бурого вугілля України та розвиток водоохоронної діяльності. Проведене дослідження підтверджує важливість сприяння розвитку екоорієнтованих інновацій у промисловості, а також збільшення обсягів капітальних інвестицій на видобуток бурого вугілля України та розвиток водоохоронної діяльності. Визначено економічну ефективність використання гумінових речовин, отриманих з бурого вугілля Олександрійського родовища, для зв'язування іонів важких металів із застосуванням методу комплексоутворення-ультрафільтрації.

Ключові слова: ефективність; інновації; стандарти життєдіяльності; забруднення; стічні води; гумінові речовини; буре вугілля

V.H. DIUZHEV, A.O. SINITSYNA, P.P. KARNOZHITSKYI, P.V. KARNOZHITSKYI
SOCIO-ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL ISSUES OF IMPROVING THE VITAL ACTIVITY
STANDARDS FOR THE POPULATION WITH APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES
OF WATER RESOURCES PURIFICATION BASED ON WATER-SOLUBLE SORBENTS OBTAINED
FROM UKRAINIAN BROWN COAL

Current environmental and socio-economic problems related to unsatisfactory quality of sewage treatment have been investigated in the paper. It is noted that the search for optimal ways of neutralization of negative consequences of economic activity is an integral component of the strategy of life support development. The characteristic of the current state of the wastewater of Ukraine and Kharkiv region is given. The economic feasibility of using water-soluble environmentally friendly sorbent at the physical-chemical purification of sewage from ions of heavy metals is calculated. It has been proved that it is possible to receive a complexing agent with a much lower cost in comparison to synthetic analogues on the basis of brown coal the significant reserves of which Ukraine obtains. It is demonstrated that application of the combined method of ultrafiltration with complexation combining when using complexing agents based on humic substances of lignite allows to increase the degree of purification from heavy metal ions significantly. It has been established that the level of coordinated innovations in industry, as well as the volume of capital investments for the extraction of brown coal of Ukraine and the development of water protection activities is insufficient. The importance of its increase is justified. The economic efficiency of the humic substances obtained from the lignite of the Oleksandriiske deposit usage for the binding of heavy metal ions using the complexation-ultrafiltration method was determined. It was noted that organization of a new modern production of effective reagents based on brown coal will lead to creation of additional jobs and will ensure compliance with drinking water quality standards, as well as to improve the ecological state of natural water sources. A new production will have a beneficial effect on development of brown coal mining regions infrastructure.

Keywords: efficiency; innovations; vital activity standards; pollution; sewage; humic substances; brown coal

Постановка проблеми. На даний час в Україні переважна більшість поверхневих водних об'єктів досягає критичного рівня забруднення, в тому числі важкими металами, що спричинене незадовільною якістю очищених стічних вод. Спостерігається погіршення якості водопостачання і зниження надійності робіт технічних систем, а споживання значно зростає, що може обумовити дефіцит чистої води [1]. Системи водовідведення та водопостачання застарілі, очисні споруди не дозволяють забезпечити очищення стічних вод відповідно до норм та вимог законодавства. Це призводить до скидання недостатньо очищених стічних вод у водні об'єкти. У воді присутні різні водні домішки, в тому числі іони важких металів, які є дуже небезпечними токсичними речовинами, що мають кумулятивну дію на гідробіоти. Надходячи у природні водойми, ці токсичні речовини накопичуються у воді і донних відкладеннях, стаючи, таким чином, джерелом

вторинного забруднення. Важкі метали відносяться до пріоритетних забруднюючих речовин, спостереження за якими обов'язково в усіх середовищах. Особлива токсичність для живих організмів при низькій концентрації важких металів. Діяльність промислових підприємств, мереж АЗС призводять до щоденного утворення великого обсягу стічних вод, які є сумішшю промислових і побутових стоків. Це, відповідно, впливає на стандарти життя та здоров'я людей негативним чином.

Актуальність дослідження. Проблема очищення промислових стоків з кожним роком набуває все більшого значення. Сучасний інтерес в реалізації екологічних заходів з різкого скорочення скидання у водойми неочищених стоків вимагає інтенсивних зусиль з розробки та вдосконалення технологій їх глибокого очищення. Проблема очистки стічних вод від іонів важких металів полягає в тому, що вони не вилучаються з води механічно, не видаляються при

біологічному очищенні та традиційними методами водоочищення. Це обумовлює необхідність суворого контролю за їх надходженням в навколишнє середовище. Значна вартість подібних технологій вимагає на практиці використання дорогих методів для їх уловлювання. Це створює негативний прецедент для економії на елементах очисних технологій. За рахунок цього, підприємства можуть знижувати собівартість продукції, що випускається і забезпечувати, до певної міри, свій рівень конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При очищенні стічних вод від важких металів використовують реагенту обробку, іонний обмін, адсорбцію та мембранні методи [2, 3]. В роботах [4–8] різними авторами описано застосування методу комплексоутворення – ультрафільтрації (КУУФ) з використанням різних комплексоутворювачів з різним співвідношенням до металів. В роботі [4] описана можливість застосування фероціаніду калію методом осадження. В статті [5] авторами описано вилучення урана методом ультрафільтрації з застосуванням комплексоутворювача зі співвідношенням 4:1 – поліетиленімін (ПЕІ). Авторами [6] досліджено використання тіосемикарбазида, як комплексоутворювача при баромембранній очистці розчинів з оптимальною концентрацією комплексоутворювача 10 мг/дм³. Застосування очистки синтетичними комплексоутворювачами описано в роботі [7] з використанням полідіаллідиметиламмоній хлорид (ПДАДМАХ), поліетиленімін (ПЕІ), дексан (ДЕ) у співвідношеннях до важких металів 1:2 (10:20 мг/дм³). Видалення міді з водних розчинів при використанні в якості комплексоутворювача – хітозана, описано в дослідженні проведеного авторами [8], у співвідношенні хітозана до металу 10:1.

Результати використання гумінових кислот, отриманих з бурого вугілля, у якості сорбенту наведено в багатьох наукових публікаціях [9–11]. В роботі [11] наведені результати використання гумінових речовин отриманих з бурого вугілля Олександрійського родовища при зв'язуванні іонів важких металів із застосуванням методу комплексоутворення – ультрафільтрації. Лабораторні дослідження довели, що ефективність сорбції такого методу становить 98 %. Як видно з отриманих даних, можливо стверджувати, що є перспектива для отримання та використанні таких речовин.

Мета статті полягає в просуванні екоорієнтованих інновацій в промисловості, а також в обґрунтуванні збільшення обсягів капітальних інвестицій для видобутку бурого вугілля України, а також у розвитку використання гумінових речовин для сорбції важких металів та їх вилучення методом комплексоутворення – ультрафільтрації для глибинної доочистки стічних вод.

Основні результати дослідження. За даними «Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні» Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України [12] в 2019 році у поверхневі води було скинуто 5374 млн. м³ стічних вод із них: не очищених –

139 млн. м³ (2,59 %); недостатньо очищених – 598 млн. м³ (11,13 %); нормативно чистих без очищення – 3285 млн. м³ (61,13 %); нормативно очищених – 1188 млн. м³ (22,11 %). Дані у вигляді діаграми наведено на рис. 1.

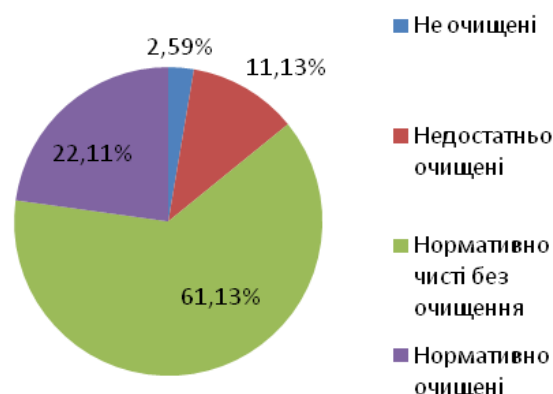

Рисунок 1 – Об'єм стічних вод за категоріями очищення, які було скинуто у поверхневі води України в 2019 році, всього - 5374 млн. м³

На перший погляд, скинутих «не очищених» або «недостатньо очищених» не велика кількість, проте, для того, щоб їх очистити до «нормативно-очищених», необхідно використовувати методи очистки із застосуванням дорогих технологій. Окрім цього, поняття «нормативно чистими без очищення» передбачається такий самий цикл очищення. Це обумовлюється тим що стічні води «нормативно очищені» найчастіше контролюються в слухний для підприємства час, коли кількість стічних вод умовно відповідає «нормативно очищеним». Таким чином, ситуація із стічними водами виглядає досить негативно для стандартів життєдіяльності.

Загальна характеристика водних ресурсів Харківської області за результатами доповіді про стан навколишнього природного середовища в Харківській області у 2019 році [13]: загальне водовідведення 289,3 млн. м³, із них: забруднених зворотних вод – 14,7 млн. м³, з них без очищення – 9,1 млн. м³, нормативно очищених – 182,8 млн. м³, нормативно чистих без очистки – 87,4 млн. м³. Дані у вигляді діаграми наведено на рис. 2.

Рисунок 2 – Загальне водовідведення в Харківській області у 2019 році у поверхневі водні загалом - 289,3 млн. м³

Потужність очисних споруд за 2019 рік становить – 505,4 млн. м³, в тому числі перед скидом до водного об'єкту – 480,6 млн. м³.

У 2019 році, скинуто забруднюючих речовин у водні об'єкти: магній – 2,818 тонн, залізо загальне – 50,41 тонн, алюміній – 1,773 тонни, марганець – 0,045 тонн, нікель – 3,821 тонн, мідь – 0,677 тонн, хром⁶⁺ – 0,771 тонн.

Значна кількість важких металів у стоках житлово-комунальної галузі: залізо загальне – 48,891 тонн, цинк – 4,070 тонн, марганець – 0,045 тонн, нікель – 3,820 тонн, мідь – 0,667 тонн, хром⁶⁺ – 0,468 тонн.

Із загального об'єму скиду нормативно-очищених зворотних вод в області (182,8 млн. м³) скид на спорудах механічної очистки складає 2,164 млн. м³ (1,18%), біологічної очистки – 180,2 млн. м³ (98,58 %) та фізико-хімічної очистки – 0,354 млн. м³ (0,19%).

Основні забруднювачі водних об'єктів (за сферами діяльності) підприємства за галузями економіки у 2019 році наведено у таблиці 1.

Одним із методів водоочищення є комплексування – ультрафільтрації (КУУФ), суть якого полягає у зв'язуванні важких металів водорозчинними високомолекулярними комплексуючими з подальшим виділенням комплексів, що утворилися над ультрафільтраційними мембранами. При цьому досягається високий ступінь очищення води та більша продуктивність, у порівнянні зі зворотним осмосом.

Таблиця 1 – Відведення води підприємствами (за сферами діяльності) протягом 2019 року, млн. м³

Сфери діяльності	Відведено зворотних вод у поверхневі водні об'єкти		
	всього	у т.ч. забруднених	з них без очищення
Електроенергетика	88,37	0,396	84,05
Вугільна промисловість	-	-	-
Металургійна промисловість	-	-	-
Хімічна та нафтохімічна промисловість	0,044	0,009	-
Машинобудування	0,973	0,401	0,206
Нафтогазова промисловість	0,069	-	-
Житлово-комунальне господарство	187,7	10,39	0,001
Сільське господарство	5,49	2,725	2,77
Харчова промисловість	0,495	0,38	0,044
Транспорт	0,263	0,002	-
Промисловість будівельних матеріалів	1,72	0,01	0,283
Інші галузі	1,11	0,421	0,009
Всього	286,2	14,73	87,36

В якості комплексують використовують синтетичні речовини (полімери різної хімічної природи: полідіалілдиметиламоній хлорид, поліетиленімін, декстран [4–8]). До їх недоліків слід віднести негативний вплив на навколишнє середовище в результаті попадання у фільтрат водорозчинних молекул синтетичного комплексують та високу вартість, що досягає 22 тис. грн/кг. В той же час з українського бурого

вугілля можна отримати за простою технологією сорбенти, собівартість яких не буде перевищувати 100 грн/кг. Враховуючи низьку вартість бурого вугілля – 1800 грн/т (середня собівартість) та дешеву переробку – можна стверджувати, що заміна синтетичного комплексують дозволить суттєво здешевити процес очищення.

Важливим пріоритетом використання водорозчинних гумінових речовин є великі запаси бурого вугілля в Україні. Балансові запаси бурого вугілля (кат. А+В+С₁+С₂) складають 5,2% від загальних запасів вугілля України. Розподіл запасів бурого вугілля по адміністративних областях: Дніпропетровська – 1320,6 млн. т, Харківська – 390 млн. т, Кіровоградська – 750,8 млн. т, Закарпатська – 38,8, млн. т, Житомирська – 10,9 млн. т, Черкаська – 82,2, млн. т. [16]. Дані наведені на рис. 3.

Видобуток бурого вугілля є легкодоступним, тому що залягання пластів не глибоке, що дозволяє видобувати відкритим способом. Але на сьогоднішній день відсутній інтерес держави та приватних інвесторів до видобутку бурого вугілля. В основному його використовують як енергетичне паливо, щоб підвищити його теплотворну здатність буре вугілля піддають газифікації. Також з нього видобувають бітуми, гумінові речовини та смоли, але не в значних кількостях. Може бути використаний і в сільськогосподарській діяльності, за рахунок його адсорбуючих властивостей. Вартість бурого вугілля, яка складає 1800 грн/т, в середньому, нижче в порівнянні з кам'яним, та безпечніше за рахунок способу його добування. Напрями розвитку використання бурого вугілля є актуальними, що може залучити інвестиції та створити нові робочі місця в депресивних районах тощо [14-16].

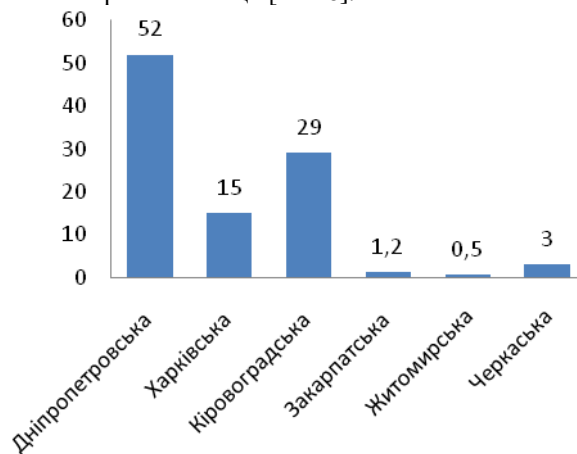

Рисунок 3 – Розподіл запасів бурого вугілля по адміністративних областях

Реагентним методом ступінь очищення стічних вод від важких металів складає від 70 до 85 %. Інша частина важких металів у кількості від 15 до 20 % від вихідного сумарного їхнього вмісту залишається в «очищеній» воді, яка для відповідності нормам ГДК повинна бути розведена водою, що не містить важких металів [11].

КУУФ застосовують для розділення малокоцентрованих розчинів, які у своєму складі містять практично однакові за властивостями іони.

За результатами експериментальних досліджень упродовж 2018–2022 року були розроблені технології очищення стічних вод з використанням водорозчинних гумінових речовин. Після взаємодії гуматів з іонами важких металів зі стічних вод, що підлягають очищенню, спостерігається досягнення високих результатів, які відповідають вимогам та нормам законодавства.

Витрата ефективних комплексоутворювачів при очищенні води методом КУУФ залежить від ступеня забрудненості і становить від кількох десятків до сотень грамів на кубічний метр води, що очищається. При цьому треба розуміти, що основна мета запропонованого методу, полягає в доведенні концентрації іонів токсичних металів до норм ГДК. На мембрани подається вода, що пройшла всі стадії попереднього очищення. Це дозволяє покращити умови роботи мембран, збільшити їх продуктивність і забезпечити ефективне використання комплексоутворювача.

Згідно даних доповіді про стан навколишнього природного середовища в Харківській області у 2019 році [13] скинуто забруднюючих речовин у водні об'єкти (житлово-комунальна галузь): цинк – 3,970 тонн, нікель – 3,723 тонн, мідь – 0,648 тонн.

Із об'єму скиду в Харківській області припадає на фізико-хімічну очистку 0,354 млн. м³. Допустимі величини показників якості для стічних вод, відповідно становлять: цинк – 0,5 мг/л, нікель – 0,2 мг/л, мідь – 1,0 мг/л.

Для порівняння, економічні показники використання різних реагентів для глибокого очищення води від важких металів наведені в табл.2.

Таблиця 2 – Витрати на реагент-комплексоутворювач при доочищенні стічної води від іонів важких металів.

№ п/п	Реагент	Співвідношення реагент: метал	Вартість реагенту, грн/кг	Витрати на доочищення води до норм ГДК, грн/м ³
1	Поліетиленімін (ПЕІ)	2:1	22000	≈ 1000
2	Хітозан	10:1	3700	≈ 850
3	Гумати бурого вугілля	4:1	100	≈ 6

Примітка: вихідна концентрація важких металів у воді, що надходить на доочищення, становила: цинк – 11,5 г/м³; нікель – 10,8 г/м³; мідь – 1,9 г/м³. Очищення здійснювалося до норм ГДК на ультрафільтраційних мембранах ПА-10.

Висновки.

1. Збільшення концентрації важких металів у стічних водах вимагає використання сучасних дорогих методів очистки, що дозволяють досягти норм ГДК. Це призводить до значного збільшення вартості очистки.

2. Витрати на застосування баромембранних технологій очищення води, зокрема методу КУУФ, багато в чому визначаються вартістю реагенту-комплексоутворювача.

3. Показано, що на основі українського бурого вугілля можна отримувати комплексоутворювач, собівартість якого не перевищує 100 грн/кг. Це значно нижче, ніж вартість закордонних синтетичних аналогів.

4. Виходячи з вищевикладеного можна зробити загальний висновок, що при використанні баромембранних методів глибокого очищення води від іонів важких металів із застосування гумінових речовин на основі бурого вугілля, замість синтетичних комплексоутворювачів, дозволить значно скоротити витрати при фізико – хімічній очистці для досягнення норм ГДК. Це забезпечить економічну ефективність під час очищення води в Харківському регіоні при фізико – хімічній очистці з розрахунку – економія складе більше 100 млн. грн.

5. Поряд із високими економічними показниками, використання гумових сорбентів має високі соціальні результати:

- створення додаткових робочих місць та розвиток інфраструктури регіонів видобутку бурого вугілля, що також позначається на їхніх економічних показниках;

- створюються умови для фактичного забезпечення реалізації стандартів по питній воді, що в свою чергу, позитивно впливатиме на здоров'я та позитивність життя населення.

Список літератури

1. Бабенко Т. В. Почта Ю. В. Системи водопостачання населених пунктів України *Екологічна Безпека, охорона праці Науковий вісник НГУ*, 2012. №2. С. 105-108.
2. Когановский А. М. *Адсорбция и ионный обмен в процессах водоподготовки и очистки сточных вод*. Киев Наукова думка, 1983. 240 с.
3. Baker R., *Membrane technology and application*, McGraw-Hill, New York, 2000. 514 p.
4. Гомеля М.Д. Терещенко О. М. Мельниченко Є.В. Вилучення іонів міді з води із застосуванням фероціаніду калію та водорозчинного поліелектроліту *Інтегровані технології промисловості Інтегровані технології та енергозбереження*, 2017. Вип. 4. С. 76-79.
5. Криворучко А.П. Атаманенко І.Д. Юрлова Л.Ю. Извлечение Урана из вод с различным содержанием методом ультрафильтрации *Технология водоподготовки и деминерализация вод* Химия и технология воды, 2011. т.33, №2. С. 169-173.
6. Водянка В.Р. Макаров А.С. Балакина М.Н. Борул С.Д. Кучерук Д.Д. Применение тиосемикарбазида в процессах баромембранной очистки сточных вод *Технология водоподготовки и деминерализация вод* Химия и технология воды, 2011. т.33, №3. С. 334-344.
7. Siyanitsa V.V., Kochkodan V. M, Goncharuk V.V. Removal of Humic Compounds From Aqueous Solutions by the Complexation – Ultrafiltration Method *Journal of Water Chemistry and Technology*, 2007. vol. 29. No 3. pp. 131-135.
8. Вербич С.В. Чернокур Г.С. Брик М.Т. Видалення міді із водних розчинів методом комплексоутворення-ультрафільтрація *Наукові записки хімічної науки і технології*, 2005. т.43. С. 19-25.
9. Manzak, Aynur, Kurşun, Cem, Yıldız, Yasemin. Characterization of humic acid extracted from aqueous solutions with polymer inclusion membranes. *Journal of the Taiwan Institute of Chemical Engineers*. 2017 vol. 81 pp.14–20.
10. Ashok K. Pandey, Shri Dhar Pandey, Virendra Misra Stability Constants of Metal–Humic Acid Complexes and Its Role in Environmental Detoxification *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 2000, Vol 47. pp. 195-200.
11. Sinityna A. O., Karnozhitskiy P. V., Miroshnichenko D. V., Bilets D. Yu. The use of brown coal in Ukraine to obtain water-soluble sorbents *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2022. № 4. pp. 5-10.
12. Харківська обласна державна адміністрація. Департамент захисту довкілля та природокористування. *Довідник про стан навколишнього природного середовища в Харківській області у 2019 році*. Харків, 2020 р. 171 с. [Електронний ресурс] URL: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna->

- administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/486/2736/105379 (дата звернення: 10.09.2022).
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України *Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2019 році*. 2020. 53с. [Електронний ресурс]. URL: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html> (дата звернення: 10.09.2022).
 - Собко Б.Е., Шустов Б.Е., Белов А.П. *Потенциальная роль бурого угля в энергетическом балансе страны* Национальный горный университет, Интехпроект. Днепр. 2018. 42 с.
 - Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України» *Мінеральні ресурси України*, – Київ, 2020. 270 с. [Електронний ресурс] URL: <https://minerals-ua.info> (дата звернення: 17.09.2022).
 - Офіс ефективного регулювання BRDO *Зелена книга регулювання ринку вугілля*, 2019 [Електронний ресурс] URL: <https://regulation.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2022).
- References (transliterated)**
- Babenko T. V. Pochta Yu. V. *Systemy vodopostachannia naselenykh punktiv Ukrainy* [Water supply systems of populated areas of Ukraine]. *Ekologichna Bezpeka, okhorona pratsi Naukovyi visnyk NHU* [Ecological Safety, occupational health and safety Scientific Bulletin of NSU], 2012, No 2 pp. 105-108.
 - Koganovskii A. M. *Adsorbtsiya i ionnii obmen v protsessakh vodopodgotovki i ochistki stochnikh vod* [Adsorption and ion exchange in water and wastewater treatment processes]. Kiev Naukova dumka, 1983. 240 p.
 - Baker R., *Membrane technology and application*, McGraw-Hill, New York, 2000. 514 p
 - Homelya M.D. Tereshchenko O.M. Mel'nychenko Ye.V. *Vyluchennya yoniv midi z vody iz zastosuvanniam ferotsianidu kaliyu ta vodorozhynnoho polielektrolitu* [Extraction of copper ions from water using potassium ferrocyanide and a water-soluble polyelectrolyte] *Intehrovani tekhnolohiyi promyslovosti Intehrovani tekhnolohiyi ta enerhoberezhennya* [Integrated technologies of industry Integrated technologies and energy saving], 2017. No 4. pp. 76-79.
 - Krivoruchko A.P. Atamanenko I.D. Yurlova L.Yu. *Izvlachenie Urana iz vod s razlichnim solesoderzhaniam metodom ultrafiltratsii* [Extraction of Uranium from waters with different salinity by ultrafiltration] *Tekhnologiya vodopodgotovki i demineralizatsiya vod. Khimiya i tekhnologiya void* [Water treatment technology and water demineralization], 2011. Vol.33, No 2. pp. 169-173.
 - Vodyanka V.R. Makarov A.S. Balakina M.N. Boruk S.D. Kucheruk D.D. *Primenenie tiosemykarbazida v protsessakh baromembranoi ochistki stochnikh vod* [The use of thiosemicarbazide in the processes of baromembrane wastewater treatment] *Tekhnologiya vodopodgotovki i demineralizatsiya vod. Khimiya i tekhnologiya void* [Water treatment technology and water demineralization], 2011. Vol.33, No 3. pp. 334-344.
 - Syanitsa V.V., Kochkodan V. M, Goncharuk V.V. *Removal of Humic Compounds From Aqueous Solutions by the Complexation – Ultrafiltration Method* *Journal of Water Chemistry and Technology*, 2007. Vol. 29. No 3. pp. 131-135.
 - Verbych S.V. Chornokur H.S. Bryk M.T. *Vydalennya midi iz vodnykh rozchyniv metodom kompleksoutvorenniya-ul'trafil'tratsiya* [Removal of copper from aqueous solutions by the complexation-ultrafiltration method] *Naukovi zapysky khimichni nauky i tekhnolohiyi* [Scientific notes chemical sciences and technologies], 2005. Vol.43. pp. 19-25.
 - Manzak, Aynur, Kurşun, Cem, Yıldız, Yasemin. *Characterization of humic acid extracted from aqueous solutions with polymer inclusion membranes*. *Journal of the Taiwan Institute of Chemical Engineers*. 2017 vol. 48. pp.14–20.
 - Ashok K. Pandey, Shri Dhar Pandey, Virendra Misra *Stability Constants of Metal–Humic Acid Complexes and Its Role in Environmental Detoxification* *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 2000, Vol 47. pp. 195-200.
 - Sinityna A. O., Karnozhitskiy P. V., Miroshnichenko D. V., Bilets D. Yu. *The use of brown coal in Ukraine to obtain water-soluble sorbents* *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2022. № 4. pp. 5-10.
 - Kharkiv'ska oblasna derzhavna administratsiya. Departament zakhystu dovkillia ta pryrodokorystuvannya [Kharkiv Regional State Administration. Department of Environmental Protection and Nature Management]. *Dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Kharkiv's'kii oblasti u 2019 rotsi* [Report on the state of the natural environment in the Kharkiv region in 2019]. Kharkiv, 2020 171 p. Available at: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/486/2736/105379> (accessed 10.09.2022).
 - Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine] *Natsional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2019 rotsi* [National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2019]. 2020. 53 p. Available at: <https://mepr.gov.ua/news/37844.html> (accessed 10.09.2022).
 - Sobko B.E., Shustov B.E., Belov A.P. *Potentsialnaya rol burogo uglya v energeticheskoy balansy strany* [The Potential Role of Brown Coal in the Energy Balance of the Country] *Natsionalniy gorniy universitet, Intekhproekt* [National Mining University, Intechproject]. Dnepro. 2018. 42 p.
 - Derzhavne naukoovo-vyrobnyche pidpryyemstvo «Derzhavnyi informatsiynyy heolohichnyy fond Ukrainy» [State Scientific and Production Enterprise "State Geological Information Fund of Ukraine"] *Mineral'ni resursy Ukrainy* [Mineral resources of Ukraine], – Kyiv, 2020. 270 p. Available at: <https://minerals-ua.info> (accessed 17.09.2022).
 - Ofis efektyvnoho rehulyuvannya BRDO [BRDO Effective Regulation Office] *Zelena knyha rehulyuvannya rynku vuhillya* [Green book on regulation of the coal market], 2019 Available at: <https://regulation.gov.ua> (accessed 20.09.2022).

Надійшло (received) 01.10.2022

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Дюжев Віктор Геннадійович (Dyuzhev Viktor Hennadiyovych) – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри Економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9929-2431>; e-mail: Viktor.Dyuzhev@kpi.edu.ua

Сініцина Анастасія Олександрівна (Sinityna Anastasiia Oleksandrivna) – Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», аспірантка кафедри технології переробки нафти, газу та твердого палива, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1031-8605>; e-mail: an.sinic24@gmail.com,

Карножицький Павло Павлович (Karnozhytskyi Pavlo Pavlovych) – Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри технології переробки нафти, газу та твердого палива, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4740-1971>; e-mail: pavlokarnoenv@gmail.com

Карножицький Павло Володимирович (Karnozhytskyi Pavlo Volodymyrovych) – кандидат технічних наук, Старший науковий співробітник, Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», провідний науковий співробітник кафедри технології переробки нафти, газу та твердого палива, Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6019-8432> e-mail: kpv@kpi.kharkov.ua

О.П. КОСЕНКО**ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ**

Наукове дослідження спрямоване на поєднання теоретичних аспектів розвитку наукового пізнання та теоретико-прикладного застосування вказаних аспектів щодо людського капіталу. В статті аналізуються поняття науки, розвитку науки та пізнання, за допомогою хронологічного та історіографічного методів визначено поняття генезу, наукового та доннаукового пізнання дійсності. Визначено ознаки наукового перетворення дійсності на основі суспільного сприйняття нових парадигм, їх освоєння, застосування на практиці і в подальшому наукового опрацювання для виявлення методологічних зв'язків, формування відповідних теорій, які поєднані з вже освоєною практикою. В даний час ми бачимо традиційний розвиток наукового пізнання проблеми введення осіб з інвалідністю в економічний потенціал країни. Стаття подає поняття людського капіталу та його особливостей, розкриває вчених-дослідників, які виводять людський потенціал від теоретичного освоєння поняття продуктивності праці у XX столітті до теоретичного та практичного поняття людського капіталу у XXI столітті. Вказують, що на початку наукового дослідження було застосовано поняття продуктивності праці, а з розвитком технології та техніки, вищим розвитком цивілізаційних процесів поступово продуктивність праці опосередковується ще й інтелектуальним потенціалом працівника. Тому наголошується на тому, що підвищення наукового рівня та освіти працівника в нинішній час дає роботодавцю вищий коефіцієнт віддачі витрачених коштів, так як працівник використовує не лише покращені засоби праці, а й розумові здібності та вміння, практичні навички і тим самим видає вищий рівень доходу. В економічній системі сучасного стану, наслідок зростання кількості людей з інвалідністю виходить на новий щабель дослідження використання потенціалу людей з інвалідністю в економічному розвитку країни. Техногенні катастрофи, війни та погіршення стану екології створюють вищі загрози і продукують зростання чисельності людей з інвалідністю як від народження, так і протягом життя. Їх економічний потенціал слід використовувати нарівні з іншими професійно придатними людьми, виконуючи вимогу дотримання їх прав і свобод щодо працевлаштування та соціального та фінансового забезпечення. В статті чітко наголошується на ролі держави у формуванні нормативного та наукового базису професійної адаптації таких осіб, створенні професій в усіх галузях господарства і програм, які зацікавлять і роботодавців, і науковців в розробці програм застосування праці осіб з інвалідністю залежно від їх фізичного та психічного стану.

Ключові слова: генезис; наукові підходи; людський капітал; особи з інвалідністю

OLEKSANDRA KOSENKO**GENESIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE THEORY OF HUMAN CAPITAL OF PERSONS WITH DISABILITIES**

Scientific research is aimed at combining theoretical aspects of the development of scientific knowledge and theoretical and practical application of these aspects in relation to human capital. The article analyzes the concepts of science, the development of science and knowledge, using chronological and historiographical methods, the concepts of genesis, scientific and pre-scientific knowledge of reality are defined. The signs of the scientific transformation of reality based on the public perception of new paradigms, their development, application in practice and further scientific processing to identify methodological connections, the formation of relevant theories, which are combined with already mastered practice, are identified. Currently, we see the traditional development of scientific knowledge of the problem of introducing persons with disabilities into the country's economic potential. The article presents the concept of human capital and its features, reveals research scientists who derive human potential from the theoretical development of the concept of labor productivity in the 20th century to the theoretical and practical concept of human capital in the 21st century. They indicate that at the beginning of scientific research, the concept of labor productivity was applied, and with the development of technology and engineering, the higher development of civilizational processes, labor productivity is gradually mediated by the intellectual potential of the worker. Therefore, it is emphasized that increasing the scientific level and education of the employee at the present time gives the employer a higher rate of return on the spent funds, since the employee uses not only improved means of work, but also mental abilities and skills, practical skills and thus gives a higher level of income. In the economic system of the modern state, the consequence of the increase in the number of people with disabilities reaches a new level of research on the use of the potential of people with disabilities in the economic development of the country. Technological catastrophes, wars and the deterioration of the environment create higher threats and produce an increase in the number of people with disabilities both from birth and throughout their lives. Their economic potential should be used on a par with other professionally fit people, fulfilling the requirement to respect their rights and freedoms regarding employment and social and financial security. The article clearly emphasizes the role of the state in the formation of a normative and scientific basis for the professional adaptation of such persons, the creation of professions in all branches of the economy and programs that will interest both employers and scientists in the development of employment programs for persons with disabilities depending on their physical and mental state.

Keywords: genesis; scientific approaches; human capital; persons with disabilities

Вступ. У сучасному світі відбуваються суттєві зміни, пов'язані зі зміною пріоритетів стратегій економічного розвитку та новими підходами у вивченні теоретичних аспектів та господарської практики. На відміну від попередніх періодів індустриальної економіки, коли визначальними факторами розвитку були матеріальний та фінансовий капітал, сьогодні людський фактор стає дедалі важливішим.

В історичному аспекті економічні науки мають свою специфіку, обумовлену їх безпосереднім зв'язком не лише з динамікою соціальних змін, а й необхідністю діяти в очікуванні технічного прогресу. Поява нових сфер діяльності та засобів виробництва, модернізація технологічних процесів торкаються питання зміни ролі

людини в управлінні конкретними виробничими, економічними, соціальними та іншими соціальними процесами.

Враховуючи специфіку гуманізації усіх аспектів суспільного життя в коло антропогенних проблем економічного розвитку потрапляє все більше тих елементів, які до цього лишалися не просто в тіні, а не розглядалися як економічно активні чи конкурентні одиниці. З розвитком технічних можливостей суспільства, та економічних відносин зокрема, в економічне поле зору потрапляють такі суспільні елементи, як люди з обмеженими можливостями. Вони теж тепер вивчаються як особи, які не просто здатні, а повинні вносити вклад в суспільно-економічний

© О.П. Косенко, 2022

розвиток країни, а натомість країна обіцяє їм влаштувати усі умови для продуктивної реалізації та самовдосконалення, професійного зростання та самоокупності (фінансового самозабезпечення) в процесі життєдіяльності та праці.

Аналіз стану питання. В економічних дослідженнях другої половини XX століття та останніх років зазвичай особлива увага приділяється питанню про роль людини у процесах економічного та соціального розвитку. Одним із найважливіших досягнень економічної науки стало створення концепції людського капіталу, оформленої в методологію науки відомими американськими вченими, лауреатами Нобелівської премії Т. Шульцем та Х. Беккером. Авторами методології дослідження людського капіталу були: Х. Боуен, Е. Денісон, Л. Туроу та інші. Сучасні вчені С. Дятлов, Р. Капелюшников, В. Антонюк, О. Бородіна, Є. Гришнова та інші зробили значний внесок у розвиток теорії людського капіталу.

Питаннями професійної адаптації та соціалізації людей з особливими потребами на теоретичному та законодавчому рівнях займалися такі вчені, як Р. Вайт, Дж. Сова, В. Дікчік та ін.

Узагальненням теоретичних аспектів, виділенням теорії та методології людського капіталу осіб з інвалідністю в окрему науку поки не займалися, що викликає бажання та необхідність формування певного фундаменту наукового пізнання дійсності цього формату економічних відносин.

Постановка проблеми. Наявність теоретичних розробок, але відсутність їх методологічного наукового інструментарію в питання людського капіталу осіб з інвалідністю вимагає узагальнення наявних досліджень та створення генезису наукових підходів для формування нової гілки досліджень.

Мета статті. Метою статті є розробка генезису наукових аспектів людського капіталу осіб з інвалідністю.

Методи дослідження. Під час дослідження нами використано методи історіографічного аналізу, хронологічного опису, порівняння теорій та практики, застосування соціологічного аналізу, введення в огляд методів антропоцентричної систематизації поглядів. В цьому аспекті вивчено суть поняття генезису наукових підходів та розвиток науки загалом та виділення в окремий напрямок теорій та практики людського капіталу загалом і людського капіталу людей з інвалідністю зокрема.

Результати дослідження. Виникнення теорії людського капіталу пов'язаний із розвитком науково-технічного прогресу в цілому та його змінами безпосередньо, які відбулися у виробничому процесі, ринку праці, та інших сферах. Це було викликано, насамперед, змінами у практиці функціонування капіталу. Поява принципово нових технологій не тільки у виробництві, але й у сфері обігу капіталу, де були потрібні інженерні комунікації, значні інвестиції у розвиток людські якості працівників. Зважаючи на нову кількісну роль людського фактора у сферах бізнесу пройшов якісний стрибок у зміні підходів і бачення робочого потенціалу. Значно побільшало творчої діяльності. У таких умовах почала бурхливо

розширяться сфера залучення висококваліфікованої робочої сили, на відтворення якої потрібно було робити великі витрати на освіту, професійну підготовку тощо. Крім того, з'явилося багато інших аспектів сфери економічної діяльності та практики ведення домашнього господарства (творча діяльність та інтелектуальна власність, фінансові ринки, нові інфраструктурні інститути тощо). Тому не було потреби відтворювати людські характеристики лише об'єктивною реальністю, а й звести до певної міри завдання окремих людей, приватні компанії та держава. Таким чином, виникла ще одна передумова для створення та розвитку теорії людського капіталу.

Сучасна теорія людського капіталу була сформульована і в подальшому ускладнена теоретичним мит вивченнями в роботах Г. Беккера, Т. Шульца, М. Блауга, Е. Денісона, Дж. Кендріка, Л. Туроу, Б. Чізвіка та інших.

Щоб зрозуміти, в як сформулювати теоретичні надбання людського капіталу осіб з інвалідністю, слід окреслити суть основних понять.

Генезис наукового пізнання – це перша категорія поняття, яку слід означити для розуміння напрямків дослідження. Дослідник генези науки в принципі не може обійтися без ретроспективного аналізу. Тут є реальна методологічна складність, реальна антиномія. Вона знаходить дозвіл у тому, що генезис науки необхідно розглядати не як становлення масиву знань у рамках вже готового, даного методу, ігноруючи специфіку культурної серед різних епох, але як становлення методу, як історії «метаморфоз» тієї цілісності, канви, де кожна епоха тче свої візерунки знання, свій лад мислення.

Світ з погляду науки є системою об'єктивних, позбавлених особистісного початку взаємодій. І це розуміння зафіксовано, насамперед, у категоріальному апараті наукового мислення. Категоріальний устрій наукового мислення народжується як якесь органічне ціле. І ми можемо лише насильно, штучним шляхом виокремлювати окремі категорії із загальної системи і говорити про кожну з них як про щось самостійне.

З'ясувати, що таке наука неможливо без опори на тверде попереднє поняття про початок науки, її «нижніх» та «верхніх» кордонів. Це так званий «генетичний поріг» науки, щодо якого в науковій та філософській літературі нерідко допускаються небажані перегини (як зниження, і завищення) – залежно від концептуального підходу того чи іншого дослідника. У першому випадку до науки включаються буквально всі знання, взяті як результату соціального досвіду людства, які мають характер адекватного об'єктивного відображення дійсності, в тому числі і прото-, переднаука, яка резюмує собою факт єдності процесу наукової діяльності, що йде з передісторії людства. Так, за А. Гурштейном, визначальною ознакою науки, інваріантним за її змістом та організаційними формами, є її орієнтація на «отримання та розвиток нових знань» [1, с. 92], накопичення обсягу об'єктивно правильних відомостей про світ як основну умову формування, функціонування, вдосконалення матеріальної та духовної культури людства. Подібну точку зору щодо основних ознак науки викладає І. Рожанський: «Наука

с...діяльність із здобуття нових знань; самоцінність та розуміння істини, раціональний характер, систематичність» [5, с. 3]. М. Вартовський, виводячи генезис науки із протознання, вважає її «зростою в судженнях здорового глузду, у звичайних способах пізнання» [9, р. 62].

В. Ільїн, займаючи схожу позицію з І. Рожанським, зі свого боку виділяє визначальні ознаки науки, підкреслюючи наявність певної цільової установки (виробництво нового знання), «пізнання заради пізнання»; раціональність, що виключає міфологію, магію, віру в надприродне та ін. Із чого слідує, що, наукове пізнання може бути виділено лише на послідовній доказовій основі в результаті обґрунтованого та необхідного висновку з теоретичного розгляду предмета у «чистому вигляді» [2, с. 34].

Марксизм бачить вирішення проблеми генези науки у дослідженні становлення категоріального ладу наукового мислення. Говорячи про історичність останнього, К. Маркс писав: «Люди, які формують суспільні відносини відповідно до свого матеріального виробництва, створюють також ідеї та категорії, тобто абстрактні, ідеальні позначення цих самих суспільних відносин. Таким чином, категорії так само мало вічні, як і ті відносини, виразом яких вони є» [3, с. 408-409]. Отже, тут важливим є те, що К. Маркс поєднав генезис наукового пізнання з антропогенним фактором його формалізації у суспільних відносинах. Цей напрямок нам дуже імпонує стосовно розвитку теорії людського капіталу осіб з інвалідністю.

Ми підтримуємо підхід В. Степіна, який віддає пріоритети проектно-конструктивній функції як визначальній рисі наукового пізнання науки, а фаза формування «особливого світу ідеальних сутностей» важлива тут не сама по собі, але, в першу чергу, на тій підставі, що вона виступає і розглядається, як важлива передумова для реалізації саме проектно-конструктивної функції пізнання. Отождження поняття ідеального об'єкта зі змістом абстракції (а не поширюючи його, скажімо, на будь-які конструкції свідомості, що задають ту чи іншу модель світу), підкреслюється, що в науці змістовні можливості ідеальних об'єктів виходять за рамки готівкової практичної діяльності, що відноситься до науки розвиненого типу (а аж ніяк не до «світового дерева» міфологічної свідомості та моделі світу, ним (такою свідомістю) сформованою. Точка відліку в генезі «справді науки», на думку автора, передбачає незалежно від емпірії рух у сфері ідеальних об'єктів, що призводить до отримання нових знань у рамках експлікації закладеного у схемі побудови даного ідеального об'єкта змісту. Такий спосіб роботи з ідеальними об'єктами, на нашу думку, містить у собі можливості подальшого розвитку, в якому реалізуються евристичні функції теоретичної свідомості як випереджає готівковий рівень практики відображення.

Всі ці умозаключення необхідні для фундації поняття генези наукового щодо людського капіталу осіб з інвалідністю. Генезис (genesis) – походження, виникнення. Спочатку термін «генезис» був застосований в древньогрецькій міфології. Згодом він отримав поширення в філософії (Фалес, Геракліт, Кант, Гегель і ін.), А також в природознавстві (космогонічна

гіпотеза Канта-Лапласа, еволюційна теорія Дарвіна і т. Д.). У філософії поняттям «генезис» здебільшого позначається виникнення передумов нового в надрах старого і становлення нового предмета (або явища) на основі цих передумов [8]. Отже, можемо припустити, що генезис людського капіталу осіб з інвалідністю – це побудова нової гілки еволюції науки про людину в економіці, яка має особливі потреби при працевлаштуванні, професійному виборі, професійній адаптації, професійній самореалізації та підвищенні кваліфікації, самостійному забезпеченні себе фінансами для проживання.

Побудова генезису спирається на теорії людського капіталу, про які в економічному сенсі говорять давно і вивчають цей аспект діяльності людини.

1. Дослідники Л. Кравченко та І. Троян стверджують, що «теорія людського капіталу, яка була заснована ортодоксальній неокласичній традиції, сформувалась в рамках неокласичного підходу, який значно розширив сферу застосування та збагатив методологію аналізу, зробивши можливим повніше реалізувати свою практичну функцію» [7, с. 98]. Ці теорії сформувалися основним чином до 1960-х років ХХ століття. Їх суть зводиться до того, що неокласична школа вивела для вивчення людини як продуктивну одиницю, яка дає додатковий продукт (У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Н. Сеніор), а уже в ХХІ столітті дослідники та практика вказують на те, що працівник, в професійний розвиток якого вкладено інвестиції, приносить більше. Тобто тут уже не перед працівником стоїть вимога побачити, як можна краще підвищити свою продуктивність праці, а наголос робиться на роботодавцеві – вкласти інвестиції в розвиток інтелектуальної та технічної складової працівника, щоб він дав більший результат завдяки новим технологічним розробкам та застосуванню своїх власних та розвинутих професійних здібностей. Тобто, технологічні та інтелектуальні можливості в своєму добутку мають дати кращі в геометричній прогресії результати доходу фірмі, ніж просте механічне покращення продуктивності праці. Тут інтелектуальна складова і мотивація показати високі професійні здібності та майстерність стоять на одному рівні. І про це говорив дослідник Г. Беккер, виділяючи «знання, виробничі навички та мотивацію» працівників в один ряд з технологічним розвитком виробництва [6, с. 95].

Саме на цьому будується теорія використання в системі людського капіталу здібностей і професійних навичок осіб з інвалідністю. Їх зростання у чисельності після двох минулих воєн у ХХ столітті в Європі та третьої триваючої війни у ХХІ столітті в Україні, погіршення екології і народження дітей з вадами та інвалідністю (внаслідок техногенних катастроф, наприклад вибуху реакторів Чорнобильської АЕС) та інших чинників заставило систему влади та економічні інституції задуматись над тим, щоб ввести таких осіб в економічний потенціал і використати їх наявні та спроможні професійні якості для а) нарощення ВВП країни; б) зниження соціальних видатків як на їх утримання, так і на виплати опікунам та оглядальникам; в) залучити великий прошарок людей, які обслуговують таких осіб, в новий вид допомоги – професійної

адаптації; г) забезпечити осіб з інвалідністю роботою для їх фінансового самообслуговування, професійного зростання та надання рівних прав з іншими громадянами країни не декларативно, а на практиці.

Для розвитку нових напрямків і виконання поставлених завдань з професійної адаптації та використання потенціалу осіб з інвалідністю в економічній діяльності слід мати державну підтримку, насамперед. В Європі цим зайнялись спочатку благодійні та волонтерські організації, які опікувались людьми з інвалідністю різного виду, групи та складності. Вони змогли сформувати співпрацю з державними органами для працевлаштування таких осіб (у Польщі є Фонд ім. брата Альберта, Хельсинський фонд з захисту прав людини чи польський філіал Amnesty International, Фонд SOS, Центр підтримки громадських ініціатив та організації допомоги дітям з інвалідністю, центр «Євромед» [4]. Україна поки стоїть на порозі вирішення цих проблем в законодавчій площині. Інклюзивна освіта в нашій державі вже розвинута на певному рівні і визнана як така, яка потребує і фінансової підтримки, і обговорення існуючих проблем вголос нарівні з іншими проблемами. Але без звернення держави на ці питання дослідники не будуть генерувати нові ідеї щодо осіб з інвалідністю. Без державного фінансування не буде зацікавленості в бізнесу працевлаштовувати такий прошарок осіб, адже для них слід і розробляти особливі програми виконання роботи, і спеціальні умови фізичної адаптації на робочому місці, і спеціальні завдання та оцінку отриманих результатів. Відповідно, теоретики і практики не будуть мати зацікавлення формувати індивідуальні плани впровадження таких осіб в економічний потенціал як окремого підприємства, так і галузі, так і країни в цілому.

Висновки. Отже, бачимо позитивні зрушення в питанні інклюзивного навчання дітей з інвалідністю. Україна і світ загалом стоять на порозі активного використання праці осіб з інвалідністю та особливими потребами на умовах спеціальних програм, створення робочих місць та навіть професій. Але без державної підтримки і визнання розвивати теоретичну складову людського капіталу осіб з інвалідністю дослідники не будуть. Практичною стороною нині опікуються благодійні та волонтерські фонди, які спрямовують свої зусилля на фактичну підтримку таких осіб, а не генерування теоретичних ідей вдосконалення умов професійної адаптації та моделей економічного потенціалу осіб з інвалідністю.

В даний час ми бачимо традиційний розвиток наукового пізнання проблеми введення осіб з інвалідністю в економічний потенціал країни.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у тому, щоб сформувати спільні ініціативи теоретичних програм професійної адаптації та створення спеціальних професій для осіб з інвалідністю залежно від їх економічно спроможного стану на ринку праці та нормативного фіксування таких професій в галузях, а отже, визнання рівноправними учасниками економічного розвитку країни.

Список літератури

1. Гурштейн А. А. Наука и протонаука. Природа. 1985. № 4. С. 90-99.
2. Ільїн В. В. Проблеми начала науки. Питання історії природознавства та техніки. 1984. № 2. С. 31-42.
3. Маркс К., Енгельс Ф. Праці. 2-е вид. Т. 46, Ч. 1. С. 408-409.
4. Перегудова Т. В. Використання трудового потенціалу людей з інвалідністю: європейський досвід корпоративної соціальної відповідальності. Науковий клуб. 2015. № 10 (30). С.125
5. Рожанський І. Д. Антична наука. К., 1980. 303 с.
6. Терещенко Д. А. Генезис наукових підходів до теорії людського капіталу. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 4 (23). С. 90-101.
7. Ходжсон Д. Економічна теорія та інститути: Маніфест сучасної інституціональної економічної теорії; пер. с англ. К. : Знання-Прес, 2003. 464 с.
8. Райко Д. В. Генезис поняття готовності споживачів / Д. В. Райко // 36. наук. праць / Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2009. – № 15. – С. 332–338.
9. Wartofsky M. W. Conceptual Foundation of Scientific Thought. N.V., 1968., 262 p.

References (transliterated)

1. Hurshteyn A. A. Nauka y protonauka. Pryroda [Science and protoscience. Nature]. 1985. № 4. S. 90-99.
2. Il'yin V. V. Problemy nachala nauky [Problems of the beginning of science]. Pytannya istoriyi pryrodosnavstva ta tekhniki [Questions of the history of natural science and technology]. 1984. № 2. S. 31-42.
3. Marks K., Enhel's F. Pratsi [Works]. 2-e vyd. T. 46, CH. 1. S. 408-409.
4. Perehudova T. V. Vykorystannya trudovoho potentsialu lyudey z invalidnistyu: yevropeys'kyu dochsvyd korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti [Utilization of the labor potential of people with disabilities: European case study of corporate social responsibility]. Naukovyy klub [Scientific club]. 2015. № 10 (30). C. 25
5. Rozhans'kyi I. D. Antychna nauka [Ancient science]. K., 1980. 303 s.
6. Tereshchenko D. A. Henezys naukovykh pidkhodiv do teoriyi lyuds'koho kapitalu [Genesis of scientific approaches to the theory of human capital]. Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya [Public administration and customs administration]. 2019. № 4 (23). S. 90-101.
7. Khodzhson D. Ekonomichna teoriya ta instytuty: Manifest suchasnoyi instytutsional'noyi ekonomichnoyi teoriyi [Economic theory and institutions: Manifesto of modern institutional economic theory]; per. s anhl. K. : Znannya-Pres, 2003. 464 s.
8. Raiko D.V. Genezis ponatia gotovnosti spoguvacha [The genesis of the concept of consumer readiness] Shidnoukrainskii nationalnui universitet. [Eastern Ukrainian National University named of V. Dalia]. 2009. – № 15. – С. 332–338.
9. Wartofsky M. W. Conceptual Foundation of Scientific Thought [Conceptual Foundation of Scientific Thought]. N.V., 1968., 262 r.

Надійшла (received) 19.12.2022

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Косенко Олександра Петрівна (Kosenko Oleksandra) – докторка економічних наук, професорка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професорка кафедри маркетингу; e-mail: Olexandra.Kosenko@khpri.edu.ua

Ю.С. ШИПУЛІНА**ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: МАРКЕТИНГ ТА МЕНЕДЖМЕНТ РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ**

Розглянуто еволюцію підходів до соціально-економічного входження осіб з інвалідністю на ринок праці. Відмічено, що лише з XVIII століття почалося формування усвідомлення того, що особи з інвалідністю мають певні, але не рівні на той час права з іншими особами суспільства. Осіб з інвалідністю почали розглядати як суб'єктів економічних відносин у розважальних програмах та шоу. У Франції їх вивчали, як експонати для лікування глухоти, німоти та божевілля. Лише I та II світові війни змінили відношення до осіб з інвалідністю, так як втрачений економічний потенціал Європи під час війн потребував робочої сили. З того часу особи з особливими потребами стали виходити на один рівень з усіма особами суспільства. Україна приєдналася до цього спрямування на початку XXI століття відповідними нормативними актами. В роботі порушено проблему поняття людського капіталу. Визначено поняття маркетингу та менеджменту розвитку людського капіталу чи потенціалу загалом та відносно осіб з інвалідністю. Вказано методологічну модель, яка має комплексно формувати людський потенціал осіб з інвалідністю в сучасному українському суспільстві. Визначено бар'єри входження осіб з інвалідністю в суспільні відносини загалом, і в професійні зокрема. Оцінено початок роботи державних та громадських організацій в напрямку інклюзивного підходу щодо розвитку людського капіталу України в сучасних умовах війни за допомогою державних програм та громадських проєктів.

Ключові слова: людський капітал; особа з інвалідністю; маркетинг людського капіталу; інклюзивний підхід, бар'єри осіб з інвалідністю; соціально-економічні моделі

Y.S. SHIPULINA**FORMATION OF THE HUMAN CAPITAL OF PERSONS WITH DISABILITIES: MARKETING AND MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT CONCEPT AND SOCIAL CHALLENGES REGARDING**

The evolution of approaches to the socio-economic entry of persons with disabilities into the labor market is considered. It was noted that only in the 18th century did the formation of awareness begin that persons with disabilities have certain, but at that time, not equal rights with other persons in society. People with disabilities began to be considered as subjects of economic relations in entertainment programs and shows. In France, they were studied as exhibits for the treatment of deafness, muteness and insanity. Only the First and Second World Wars changed the attitude towards persons with disabilities, as the lost economic potential of Europe during the wars required labor. Since that time, persons with special needs began to enter the same level as all persons of society. Ukraine joined this trend at the beginning of the 21st century with relevant regulatory acts. The work raises the problem of the concept of human capital. The concept of marketing and management of the development of human capital or potential in general and in relation to persons with disabilities is defined. A methodological model is indicated, which should comprehensively form the human potential of persons with disabilities in modern Ukrainian society. Barriers to the entry of persons with disabilities into social relations in general, and into professional ones in particular, have been determined. The beginning of the work of state and public organizations in the direction of an inclusive approach to the development of human capital of Ukraine in modern conditions of war with the help of state programs and public projects is evaluated.

Keywords: human capital; a person with a disability; human capital marketing; inclusive approach, barriers of persons with disabilities; socio-economic models

Вступ. 13 грудня 2006 року Організація Об'єднаних Націй ухвалила Конвенцію про права інвалідів та Факультативний протокол до нього. Україна ратифікувала документ 16 грудня 2009 року [1]. Прийняття Конвенції підтвердило зміну парадигми та підходів до людей з обмеженими можливостями.

За останнє десятиліття соціальна політика багатьох європейських країн щодо особи з інвалідністю зазнала суттєвих змін. Ставлення до цієї соціальної групи людей як до пацієнтів, про які потрібен лише догляд і які не можуть брати участь в активному суспільному житті, змінилося на ставлення до них, як до повноправних членів суспільства з рівними правами нарівні з іншими громадянами країни.

Зміна акцентів у трактуванні поняття інвалідності призводить до необхідності створення комплексного підходу у створенні умов, що сприяють реалізації прав людей з інвалідністю на рівні з іншими громадянами країни. Для цього необхідно подолати перешкоди несприйняття суспільства, створити якісніше стосовно нинішнього стану законодавство та створити моніторингову систему стан його дотримання щодо осіб з інвалідністю.

Однак у багатьох країнах, у тому числі і в Україні, при формуванні державної соціальної політики щодо людей з

обмеженими можливостями не враховуються ці зміни, досі віддається пріоритет медичному, а не соціальному підходу до проблеми, що впливає на зміст та якість заходів, спрямованих на зниження негативних наслідків обмеження повноцінної життєдіяльності. І найголовніше – не сприяє більш широкому залученню людей з обмеженими можливостями до участі у громадському житті, реалізації їх прав як громадян своєї країни.

Розвиток демократичного суспільства в Україні також потребує нових стратегій та підходів до формування соціальної політики щодо людей з обмеженими можливостями, враховуючи і сучасні тенденції війни і зростання кількості осіб з не вродженою, а набутою формою інвалідності. А це не лише фізичні, а й психічні порушення внаслідок воєнного впливу. Тому слід враховувати вже існуючі тенденції міжнародної політики, глобальні інноваційні підходи до вирішення проблем осіб з інвалідністю та кращий практичний досвід в питаннях відведення їм рівноцінного місця серед працюючих осіб країни.

Аналіз стану питання. В період відкриття питання про соціально-економічне становище осіб з інвалідністю в українському суспільстві виникло традиційне дослідження цього явища в теорії людського капіталу, якому присвятили свої праці такі дослідники, як О.

Полоус, В. Романов, Д. Терещенко, А. Панкрухин, Г. Казарян, А. Соколенко та ін.

Переведення розглянутих праць з теоретичної в практичну площину, формування цілого комплексу менеджменту та маркетингу щодо осіб з інвалідністю з соціальною, а не медичною направленістю життєдіяльності на даний час лише починає відбуватись і не досі не знаходило свого наукового втілення.

Мета дослідження. Сформулювати базові поняття соціально-економічної моделі осіб з інвалідністю в теорії людського капіталу

Постановка проблеми. В нашій країні відсутні теоретичні і практичні напрацювання менеджменту та маркетингу осіб з інвалідністю в позиції наявного у них людського капіталу. Такі особи маркуються як соціальний та економічний тягар для суспільства і держави. А питання їх життєвої користі та економічної ефективності обмежене медичними групами інвалідності, що не відповідає соціально орієнтованій державі.

Методи дослідження. В ході дослідження було використано методи історіографічного аналізу, синтезу думок при вивченні теоретичного поняття людського капіталу та його елементів. Методи графічного групування використано при формуванні узагальнених наочних рисунків. Методи аналітичного порівняння та аналогії використані при визначенні спільних точок взаємодії між людським капіталом та ресурсами людей з інвалідністю.

Результати дослідження. Вперше люди з фізичними вадами ввійшли в суспільство як рівноцінні її учасники на спортивних змаганнях у 1888 році в Берліні, де був заснований перший спортивний клуб для людей з вадами слуху. Перші Всесвітні ігри глухих (пізніше – Дефлімпійські ігри) відбулись 10–17 серпня 1924 р. в Парижі [2, с. 19]. Отже, бачимо, що до 1888 року люди з інвалідністю не розглядалися повноцінними членами суспільства. вони могли претендувати на працевлаштування і якимось життя лише в бродячих театрах, виступаючи в цирках як монстри, уродці, розважаючи своїм виглядом публіку. Соціальної та юридичної відповідальності за їх зневагу, причинення тілесних ушкоджень, вбивство, закування в ланцюги чи тримання в клітках буйних не викликало негативу і покарання з боку суспільства. Народження людини з вадами вважалося гріхом родини, яку вони утаїла від громади і таким чином «Бог виводив правду на світ». На обочині життєдіяльності лишалися і особи з набутою інвалідністю внаслідок життєвих обставин, участі в війнах. Їх соціальний статус був дещо вищим, але особливої поваги до людей без кінцівок не було і соціальні пакети для колишніх військових не існували. Щоб прокормити родину і себе, вони самостійно займалися певною справою (теслярство, музикування тощо) і не рідко лишалися з важкими життєвими обставинами наодинці, вели нетверезий спосіб життя і тим самим знецінювали себе у суспільстві. Звісно, що в таких умовах ніякого рівноцінного з іншими життя в осіб з вадами не було. І та II світові війни, які пройшли у Європі за одне століття, глобально змінили пріоритети щодо осіб з інвалідністю, так як після них постраждалих від життєвих обставин було надто багато, вони повинні були працювати і якимось чином наповнювати бюджети своїх країн, не бути соціальним тягарем для них. Так почала зароджуватись практика менеджменту осіб з інвалідністю, яка з своїх видозмінених кейсах почала

застосовуватись не лише до населення з набутою інвалідністю, а й до осіб із вродженими обмеженими можливостями.

З медичної точки зору люди з інвалідністю ставали об'єктами як вивчення, так і роботи з ними певних медичних світил, професорів різних напрямків, які вивчали природу кожного випадку інвалідності (німоту, глухоту, божевілля тощо) і намагалися визначити граничні межі навчання та розумової здатності таких людей. Першість серед таких досліджень слід віддати Франції, яка з середини XVIII ст. відкривала нові знання про таких людей світу [за 2, с. 24–26]. З того часу проблема інвалідності розглядалась у виключно медичній моделі і саме вона послужила градації осіб з інвалідністю на придатних до праці і не придатних, тобто тих, які потребують постійного догляду і опіки і не будуть приносити суспільству економічної користі.

Лише з другої половини XX ст. у багатьох країнах світу відбувається впровадження нової концепції «інвалідної політики», яка спрямована на забезпечення повного дотримання прав людини на рівноправній основі та участь людей з обмеженими можливостями у житті суспільства.

Кінець XX – початок XXI століття показав значний прорив у сфері інтелектуального розвитку, який вилився у можливостях цифровізації сфер життя, технічного та технологічного вдосконалення багатьох процесів, їх автоматизації та, відповідно, спрощення використання в житті людей і для людей. І все це відбулося завжди людям. Цей прорив наштовхнув на те, що поряд з фінансовим, технічним, земельним капіталом на перший план виходить людський (інтелектуальний) капітал, який здатний змінити економічний стан компанії, корпорації завдяки ідеям, розробкам та новими проектам. С. Кузнец вважає «Головними причинами вибірковості потрапляння країн світу до числа передових з постіндустріальними розвиненими економіками є низька якість та вартість людського капіталу... Усі успішні в своєму розвитку країни з економіками, що наздоганяють, починали з випереджаючого розвитку складових національного людського капіталу, з очищення його від негативної складової – з придушення корупції та зниження злочинності там, де вона була високою» [9].

В довоєнний час Україна і так не відзначалася високими показниками рівня розвитку складових людського капіталу. Її населення стрімко скорочувалося і старіло, народжуваність падала і не забезпечувала природного відтворення, зменшувалась частка працездатного населення, трудовий і серед нього інтелектуальний капітал мігрував за кордон, відбувалось погіршення стану здоров'я населення, ускладнення і вікове омолодження хронічних хвороб, зниження якості освіти, - і все це прямо відбивалося на рівні людського капіталу [за 7, с. 6]. Повномасштабна війна з лютого 2022 року прискорила ці процеси, додавши до існуючих проблем знищення працездатного населення і переведення їх в стан зубожіння, безхатьків (офіційно – внутрішньо переміщених осіб (ВПО)) та осіб з обмеженими можливостями через отримання різних травм і психічних розладів. Тому питання підвищення рівня індексу людського капіталу України визріло на даний час в проблему, яку необхідно вирішувати ситуативними методами, прискорено долаючи теоретичні надбання, втілюючи їх в практичні проекти.

В цьому випадку доцільно говорити про створення механізму менеджменту та маркетингу осіб, які потрапили в складні життєві обставини і серед них виділяти маркетинг осіб з інвалідністю.

Поняття суті людського капіталу було закладене засновниками класичної економічної школи: У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо, А. Маршаллом, Г. Беккером, Ф. Лістом та ін. Саме вони звернули увагу на людину та її здібності, навички, професійний досвід як на ресурс, який здатний відтворюватись саме працівником при певних умовах зацікавленості ним підвищеними результатами праці, добробутом та прибутком.

Термін «людський капітал» пояснив науково американський економіст Т. Шульц лише у 1960 році з позицій людського потенціалу. На його думку, систему елементів людського потенціалу, які виражаються і можуть прорахуватися економічно, входять:

- медичні установи та послуги, включаючи всі витрати, які впливають на тривалість життя
- навчання за місцем роботи;
- формальна освіта на початковому, середньому та вищому рівнях;
- програми навчання, зокрема, в сільському господарстві;
- міграція людей і сімей, щоб пристосуватися до зміни робочих місць [за 10, с. 9]

Г. Беккер до цього списку додав «знання, виробничі навички та мотивацію» [11, с. 95].

О. Полоус та В. Романов визначають людський капітал «як сукупність якостей, які визначають продуктивність і можуть стати джерелами доходу для людини, підприємства і суспільства. Такими якостями зазвичай вважають здоров'я, природні здібності, освіту, професіоналізм, мобільність» [8, с. 94].

Отже, можемо відзначити, що досі теорія людського капіталу немає чіткого концептуального пояснення, а методологічні засади цього соціально-економічного інституту розробляються з урахуванням конкретної країни та її економічного та політичного стану. А усунення з розгляду і сучасне посилення таких соціальних тягот в Україні, як інвалідизація населення, війна та її ризики вимагають від економістів формувати нову методологічну наукову парадигму людського капіталу осіб з обмеженими можливостями засобами менеджменту та маркетингу.

Маркетинг людського капіталу, за баченням О. Полоуса, «першим своїм компонентом називає маркетинг робочої сили (персоналу) і робочих місць на ринку праці, а також маркетинг робочих місць, відносин і кар'єри всередині компанії» [8, с. 94].

А. П. Панкрухин включає до систему маркетингу людського капіталу «маркетинг робочої сили і робочих місць, маркетинг знань і освіти, нарешті маркетинг інтелектуальних продуктів і послуг» [6, с. 507–516].

Ф. Котлер визначив маркетинг окремих осіб як «діяльність, що здійснюється для створення, підтримки або зміни позицій та/або поведінки по відношенню до конкретних осіб» [5, с. 457].

Отже, керуючись даними визначеннями, підкреслимо наше бачення маркетингу людського капіталу (потенціалу) як формування комплексу якостей людини, які в неї закладені чи розвинуті для здійснення нею суспільно корисного продукту на ринку праці, отримання від цього користі і створення умов для розвитку самої людини в професійній та інших сферах людського життя.

Наше визначення якісно вписується в проблему розвитку людського капіталу осіб з інвалідністю, так як саме щодо них слід швидко змінювати бачення навколишнього світу роботодавців і формувати для цього маркетингові системи.

Позитивним є те, що на даний час саме державна політика стала формувати маркетинговий базис для розвитку людського капіталу людей з обмеженими можливостями. Так, в середині червня 2022 року Міністерство соціальної політики представило Стратегію соціального відновлення України, де визначено, що «соціальна політика України покликана формувати спроможність людей, а не їх залежність від держави... Україна стане державою найкращих цифрових соціальних рішень, де практично всі сервіси матимуть онлайн підтримку, а соціальні послуги будуть якісні та доступні». На даний час в рамках сформованої Стратегії соціального відновлення України «Мінсоцполітики працює над тим, щоб ці люди були максимально включені в соціальне життя, отримували вчасну і комплексну реабілітацію, були забезпечені асистивними технологіями і супроводом під час працевлаштування». Тобто, на державному рівні створюються умови для розвитку людського капіталу осіб з інвалідністю. І саме в цій програмі не ведеться розподіл між особами з інвалідністю, яка стала наслідком воєнних дій чи вроджена, набута в цивільному/довоєнному житті. Отже, можемо констатувати позитивне вирішення питання працевлаштування усіх осіб з інвалідністю, які здатні робити корисний доданий продукт чи послугу. І в цьому державна маркетингова соціальна політика щодо осіб з інвалідністю є всеохоплюючою і матиме позитивний досвід як для своєї країни, так і для інших країн.

На думку Г. Казаряна, до напрямків розвитку людського капіталу осіб з інвалідністю слід віднести: «стимули економічного характеру, що пов'язані з потребами в одержанні гідної заробітної плати, потребами в забезпеченні можливостей зростання заробітної плати протягом усього періоду трудової діяльності; соціально-психологічні стимули, у свою чергу, пов'язані зі створенням для осіб з інвалідністю сприятливих та безпечних умов праці, організації зручного режиму праці (таких, як неповний робочий день або тиждень, надомна праця дистанційна зайнятість тощо). Професійні стимули спонукають осіб з інвалідністю до зайнятості через задоволення потреби у професійній освіті, організації умов для праці в стабільних виробничих та економічних умовах, в умовах одного виробництва або постійного виду діяльності. Адаптаційні стимули пов'язані з адаптованістю осіб з інвалідністю до соціального і виробничого середовища, наявністю високої трудової мотивації, психологічної готовності до праці, медичне та соціальне страхування» [3, с. 3].

Слід відмітити бар'єри, які виникають перед особами з інвалідністю, і які їм та їх опікунам доводиться долати на життєвому шляху. До них відносять:

- 1) неадекватні політичні заходи та стандарти;
- 2) нестачу послуг;
- 3) недосконалу організацію надання послуг;
- 4) недостатнє фінансування;
- 5) відсутність фізичної доступності до життєвих благ;
- 6) неадекватний стан інформації та комунікування;
- 7) відсутність належного консультування;

- 8) відсутність об'єктивних даних та досвіду;
- 9) оціночні судження [за 4, с. 15-16].

Якщо провести паралелі між бар'єрами входження осіб з інвалідністю в соціум навіть без намагання зайняти робоче місце і тими потребами, які визначені умовами розвитку людського капіталу (тобто маркетингу працевлаштування) людей з інвалідністю (за Г. Казаряном), то бачимо велику прірву між реальними потребами таких осіб та реальними умовами розвитку і станом на сьогодні.

Врегулювати дане питання намагається Асоціація експертів зі сталого розвитку, яка у вересні 2023 року має представити проєкт «Sustainability Recovery Facility, що спрямований на підтримку бізнесу та економічного розвитку післявоєнного відновлення країни на принципах сталого розвитку та міжнародних нормах.

У рамках цього проєкту було розроблено освітні, інформаційні та консультативні заходи спрямовані розвиток потенціалу суспільства, а уже у вересні відбудеться міжнародний телефорум (International Sustainability Forum 2023) зі сталого року, що матиме місце в Києві та Гаазі, покликаний підтримати Україну в її прагненні до євроінтеграції та зеленої трансформації». Питання інклюзії в даному проєкті також займає своє місце і вимагає маркетингових підходів на макро-, мезо- та мікрорівнях до розвитку людського потенціалу осіб з інвалідністю на наступні 10 років.

Висновки. Розглянуті питання проблеми розвитку людського капіталу осіб з інвалідністю свідчать про те, що в Україні починає розвиватися даний інститут. Війна та її наслідки щодо інвалідизації населення підштовхнули багатьох соціально спрямованих суб'єктів (від держави до громадських організацій) на формування маркетингових та управлінських стратегій подолання бар'єрів входження осіб з інвалідністю в соціально-економічний простір.

Перспективи подальших досліджень визначають необхідність побудови моделей розвитку різних напрямків розвитку людського капіталу: економічного, соціально-психологічного, професійного, адаптаційного характеру в комплексі на основі макро-, мезо- та мікроректингових систем.

Список літератури

1. Конвенція ООН про права інвалідів : Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 р. (Конвенцію ратифіковано законом України № 1767-VI від 16.12.2009).
2. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова – Еннс О.В., Буров С.Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. К., 2012. 216 с.
3. Казарян Г. Г. Теоретико-методологічні засади соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю. Ефективна економіка. 2018. № 11.
4. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П.М., Сухініна І. М., Флетчер А. К: Ленвіт: 2015. 102 с.
5. Основи маркетингу [Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг]. К. 1998. 1056 с.
6. Панкрухин А. П. Маркетинг. К. : Омега, 2007. 656 с.
7. Пишупіна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. К. : Центр Разумкова; Знання, 2018. 368 с.
8. Полоус О. В., Романов В. О. Маркетинг людського капіталу в сфері ІТ-технологій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. № 12. С. 93-97.
9. Терещенко Д. А. Генезис наукових підходів до теорії людського капіталу. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 4 (23). С. 90-101.
10. Kuznets Simon S. Social model of human capital. URL URL : <https://www.nap.edu/read/10169/chapter/13>
11. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. The American Economic Review. Vol. 51. № 1 (Mar., 1961). P. 1–17.
1. Konventsiya OON pro prava invalidiv [UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities] : Rezolyutsiya Heneral'noyi asambleyi OON № 61/106, pryinyata na shistdesyat pershiy sesiya HA OON 2006 r. (Konventsiyu ratyfikovano zakonom Ukrayiny no 1767- VI vid 16.12.2009).
2. Invalidnist' ta suspil'stvo:navchal'no-metodychnyy posibnyk [Disability and society: educational and methodological guide.]. Za zah. redaktsiyeyu Baydy L.YU., Krasuykovoyi – Enns O.V. / Kol. avtoriv: Bayda L.YU., Krasuykova – Enns O.V., Burov S YU., Azin V.O., Hrybal's'kyu YA.V., Nayda YU.M. K., 2012. 216 p.
3. Kazaryan H. H. Teoretyko-metodolohichni zasady sotsial'no-ekonomichnoho zabezpechennya osib z invalidnistyu [Theoretical and methodological principles of social and economic support for persons with disabilities]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy]. 2018. no 11.
4. Nichoho dlya nas bez nas [Nothing for us without us]: Posibnyk z inklyuzyvnoho pryynyattya rishen' dlya derzhavnykh orhaniv. Uporiadnyky: Azin V. O., Bayda L. YU., Hoss N., Zhdan P.M., Sukhinina I. M., Fletcher A. K: Lenvit: 2015. 102 p.
5. Osnovy marketynha [Fundamentals of marketing] [F. Kotler, H. Armstrong, Dzh. Sonders, V. Vonh], Kiev: 1998. 1056 p.
6. Pankrukhyn A. P. Marketynh [Marketing]. Kiev: Omega, 2007. 656 p.
7. Pyshchulina O., Yurochko T., Mishchenko M., Zhalilo YA. Rozvytok lyuds'koho kapitalu: na shlyakhu do yakisnykh reform [Development of human capital: on the way to quality reforms]. Kiev: Tsentri Razumkova; Znannya, 2018. 368 p.
8. Polous O. V., Romanov V. O. Marketynh lyuds'koho kapitalu v sferi IT-tekhnohohiy [Marketing of human capital in the field of IT technologies]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University]. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. 2017. no 12. pp. 93-97.
9. Tereshchenko D. A. Henezys naukovykh pidkhodiv do teoriyi lyuds'koho kapitalu [Genesis of scientific approaches to the theory of human capital]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya* [Public administration and customs administration]. 2019. no 4 (23). pp. 90-101.
10. Kuznets Simon S. Social model of human capital. URL URL : <https://www.nap.edu/read/10169/chapter/13>
11. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. The American Economic Review. Vol. 51. no 1 (Mar., 1961). pp. 1–17. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. The American Economic Review. Vol. 51. № 1 (Mar., 1961). P. 1–17.

Надійшла (received) 19.12.2022

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Шипуліна Юлія Сергіївна (Shypulina Yuliia) – доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу, Національний Технічний Університет "Харківський Політехнічний Інститут", вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна, 61002, ORCID: 0000-0002-8133-578X; e-mail: yuliia.shypulina@khpi.edu.ua

П.Г.ПЕРЕРВА, О.М.ПРОСКУРНЯ, Д.Ю.КРАМСЬКОЙ, С.В.СУСЛІКОВ, В.О.МАТРОСОВА
НАУКОВЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОРИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ВЕНЧУРНОЇ ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ В УМОВАХ ПОКРАЩЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ТОРГІВЛІ

В статті підкреслюється важливість правильного аналізу наукових даних та використання актуальної інформації для ефективного прийняття рішень щодо інвестицій та розвитку проєктів в умовах глобальної конкуренції. Доведено, що інформаційна підтримка є ключовим чинником успішної інвестиційно-венчурної діяльності в умовах змінного економічного середовища. Аналізуючи вплив наукових та інформаційних ресурсів на міжнародні бізнес-проєкти, в статті пропонуються рекомендації щодо використання цих факторів для успішного здійснення міжнародних інвестиційних проєктів у глобальних умовах торгівлі. В статті акцентована увага на значенні актуальної інформації та наукових даних для прийняття обґрунтованих рішень у сфері інвестицій та розвитку проєктів в умовах глобальної конкуренції. Обґрунтовано, що інформаційна підтримка виявляється ключовим фактором успішної інвестиційно-венчурної діяльності в змінному економічному середовищі. Наукові дослідження можуть забезпечити інвесторів необхідною базою для прийняття обґрунтованих рішень, оцінки ризиків та визначення перспективних напрямків для інвестицій. Інформаційне забезпечення, в свою чергу, є ключовим елементом процесу прийняття рішень, оскільки дозволяє збирати, аналізувати та використовувати актуальні дані для планування та реалізації проєктів. Через аналіз впливу наукових та інформаційних ресурсів на міжнародні бізнес-проєкти, робота формулює рекомендації щодо ефективного використання цих чинників для успішної реалізації інвестиційних проєктів на міжнародній арені торгівлі. Автори звертають увагу на необхідність використання актуальної інформації та наукових даних для прийняття обґрунтованих рішень щодо інвестицій та розвитку проєктів у глобальному бізнес-середовищі. В статті показано, як інформаційна підтримка може впливати на успішність інвестиційних проєктів у змінних умовах торговельного ринку. Через аналіз ролі наукових та інформаційних ресурсів, автори надають рекомендації щодо оптимального використання цих факторів для успішної реалізації міжнародних бізнес-проєктів у глобальному економічному середовищі в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Ключові слова: міжнародний бізнес, проєктний аналіз, наукове забезпечення, інформаційне забезпечення, інвестиції, венчури, ринкова кон'юнктура, світовий ринок, торгівля

P.G.PERERVA, O.M.PROSKURNYA, D.Yu.KRAMSKOY, S.V.SUSLIKOV, V.O.MATROSOVA
SCIENTIFIC AND INFORMATION SUPPORT AS FACTORS OF INVESTMENT AND VENTURE SUPPORT OF INTERNATIONAL BUSINESS PROJECTS IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE SITUATION IN THE WORLD TRADE MARKET

The article emphasizes the importance of proper analysis of scientific data and the use of up-to-date information for effective decision-making on investment and project development in the context of global competition. It is proved that information support is a key factor in successful investment and venture activities in a changing economic environment. Analyzing the impact of scientific and information resources on international business projects, the article offers recommendations for the use of these factors for the successful implementation of international investment projects in the global trade environment. The article focuses on the importance of up-to-date information and scientific data for making informed decisions in the field of investment and project development in the context of global competition. It is substantiated that information support is a key factor in successful investment and venture activities in a changing economic environment. Scientific research can provide investors with the necessary basis for making informed decisions, assessing risks and identifying promising areas for investment. Information support, in turn, is a key element of the decision-making process, as it allows you to collect, analyze and use relevant data for project planning and implementation. Through the analysis of the impact of scientific and information resources on international business projects, the work formulates recommendations for the effective use of these factors for the successful implementation of investment projects in the international trade arena. The authors draw attention to the need to use up-to-date information and scientific data to make informed decisions on investment and project development in the global business environment. The article shows how information support can affect success of investment projects in changing trading market conditions. Through the analysis of the role of scientific and information resources, the authors provide recommendations on the optimal use of these factors for the successful implementation of international business projects in the global economic environment in the context of improving conditions in the world trade market.

Keywords: international business, project analysis, scientific support, information support, investments, ventures, market conditions, world market, trade

Постановка проблеми. У міжнародній економічній діяльності з'явився новий елемент продуктивних сил у вигляді науково-інформаційного забезпечення міжнародного бізнесу [1, 6, 14, 18]. Інформація, поряд з інформаційно-комунікаційними технологіями і знаннями, стає одним з найважливіших факторів успішного функціонування будь-якої економічної системи, надаючи революційний вплив на розвиток сучасних форм міжнародного бізнесу і модернізацію старих форм бізнесу з використанням проєктного аналізу [2, 5, 9, 27].

У зв'язку з впровадженням електронної комерції та електронного бізнесу в практику фірм, корпорацій і банків відбулися зміни в характері проведення комерційних і фінансових операцій, взаємини з партнерами і клієнтами, розробка і реалізація бізнес-стратегій, а також в самій конкуренції. Всі ці нові явища в

міжнародній економіці свідчать про актуальність теоретичних досліджень в такій складній, багатогранній і недостатньо дослідженій сфері, як виявлення ролі науково-інформаційного забезпечення у розвитку міжнародного бізнесу та у виробничій діяльності, послугах, торгівлі, фінансах. Науково-інформаційне забезпечення істотно змінює характер економічної взаємодії розрізних господарських одиниць. Дослідження таких трансформацій є дуже актуальними і своєчасними, оскільки організаційні схеми, що виникають в бізнесі, базуються на мережевому принципі і на мережевій взаємодії, що стає основоположним принципом, а мережі є основним інструментом нового об'єднання мереж різних типів і масштабів. Побудова глобальної інформаційно-комунікаційної системи у вигляді Інтернету призвели до створення принципово

нового бізнес-середовища, до появи суто мережових/віртуальних компаній, в яких сучасне високотехнологічне управління здійснюється на базі електронної інфраструктури.

Разом з тим, при всьому позитивному використанні науково-інформаційного забезпечення в господарсько-господарській діяльності сучасного суспільства, виникають певні протиріччя та дисбаланси. Наприклад, існуюча соціально-економічна нерівність між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, є причиною так званої «цифрової нерівності» і, відповідно, різних можливостей для прискорення економічного розвитку, отримання якісних інформаційних послуг та підвищення добробуту населення. У цих умовах науково-інформаційне забезпечення у країнах, що розвиваються, не можуть мати такого значного впливу на економічні системи та економіку відносно з розвитком національного та міжнародного бізнесу, як це відбувається в розвинених країнах [3, 12, 24, 28].

Інша проблема полягає в тому, що розвинені країни домінують у світовому економічному та інформаційному просторі, отримуючи від цього переваги та вигоди. Зокрема, менш розвинені країни витісняються із зовнішнього та внутрішнього інформаційного ринку. У минулому ведуться інформаційні війни, а розвинені країни інтенсивно використовують інформаційні ресурси інших країн. Тому для України, наприклад, важливим завданням є забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері країни. З огляду на те, що розвинені країни вже сформували єдиний глобальний ринок товарів, послуг і капіталів на мережовій основі і отримують від цього значні вигоди, Україні необхідно приділяти пильну увагу розвитку науково-інформаційного забезпечення і мережових форм організації господарювання в сучасних економічних системах.

В українській науці ще слабо вивчені не тільки економічні, а й соціокультурні наслідки широкого використання науково-інформаційного забезпечення у всіх сферах народного господарства, тому необхідно вести науково-практичний пошук оптимальних форм прискореного розвитку і використання науково-інформаційного забезпечення для кожного з учасників економічних відносин. Для того щоб вирішити цю проблему в нашій країні, необхідно враховувати кращі світові практики автоматизації та інформатизації всіх сфер господарської діяльності [19]. Інформаційні системи допомагають проаналізувати проблему, зробити складні об'єкти «видимими» і створити нові продукти. З точки зору бізнесу інноваційний потенціал розглядається як організаційно-управлінські рішення на основі науково-інформаційного забезпечення, у відповідь на виклик, поставлений бізнес-середовищем, наука та інформаційні технології забезпечують вітчизняний, міжнародний і глобальний обмін інформацією. Міжнародні економічні відносини на сучасному етапі включають тісну взаємодію електронного/віртуального та реального секторів інноваційної економіки з мережевою структурою, дозволяють створити віртуальну корпорацію для ефективного організації глобальної діяльності [20, 26]. Вони об'єднують компанії та їх дочірні підприємства, розташовані в різних географічних місцях світу, забезпечувати своєчасну поставку комплектуючих,

товарів і послуг, а також взаємодію між усіма ланками міжнародного бізнесу.

Необхідність такої взаємодії була викликана посиленням конкурентного тиску, підвищенням рівня ризику, ускладненням всіх процесів і ланцюжків в міжнародному бізнесі, що вимагало збільшення швидкості інформації, комунікації та ділових контактів, прояву конкурентної гнучкості, створення умов для прозорості угод, збільшення. Таким чином, науково-інформаційне забезпечення та інтелектуальна власність в цілому полегшують реалізацію та координацію бізнес-операцій. Таким чином ефективно використовуючи конкурентні переваги, що надаються новим інформаційно-комунікаційним середовищем та його науковим супроводом.

Метою статті є вирішення наукової проблеми розробки та обґрунтування науково-інформаційного інструментарію та практичних рекомендацій щодо інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість дослідників ставили собі за ціль проаналізувати та удосконалити сутність і специфічні особливості наукового та інформаційного забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

В існуючих дослідженнях надаються різноманітні трактування особливостей міжнародного бізнесу його оцінювання його ефективності з урахуванням наукових та інформаційних факторів в рамках пропонованих теорій і концепцій. У зв'язку з цим визиває науковий інтерес ряд наукових розробок закордонних та українських дослідників, які вирішують різні проблеми формування і використання наукового та інформаційного забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

До такого роду досліджень слід віднести наукові публікації Ларченко В.В., Ілляшенко С.М., Перерви П.Г., Шостак Я.М., Старостіної А.О., Верес Шомоші М., Глізнуці М.В., Косенко О.П., Ткачова М.М., Маслак М.В., Долини І.В., Кобелевої Т.О., Майстро Р.Г., Нагі С., Шаульської Л.В., Косенко А.В., Кобелева В.М., Марчук Л.С. та ін. [1-29]. Разом з тим, проведених досліджень в сфері наукового та інформаційного забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі нині ще недостатньо. Ці проблеми розглядаються зазвичай без необхідного взаємозв'язку, без комплексного підходу, який може істотно полегшити і оптимізувати їх рішення. Наявні дослідження по економічній оцінці наукового та інформаційного потенціалу в міжнародній бізнес-діяльності не дозволяють провести глибокий аналіз по областях сучасної техніки з урахуванням її оновлення, при цьому не розглядаються прибуткові форми покращення наукового та інформаційного забезпечення міжнародних бізнес-проектів. Не створені методики щодо способів і методів відбору інформаційних технологій і вибір форм їх використання в міжнародній діяльності. У публікаціях

сучасних вчених недостатньо матеріалів, що розкривають теоретико-методичну та практичну можливість наукового та інформаційного забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове та інформаційне забезпечення можуть відігравати важливу роль у привабленні інвестицій та венчурної підтримки для міжнародних бізнес-проектів, особливо в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі. Важливою перевагою може бути володіння якісною інформацією та науковими дослідженнями, які дозволяють краще розуміти потенційні ризики та можливості проекту, а також допомагають знаходити нові інноваційні рішення та розвивати конкурентні переваги. Забезпеченням доступу до актуальних даних, інтелектуального аналізу та експертної думки можна сприяти прийняттю кращих рішень у сфері інвестицій та розвитку проекту. Наукові дослідження можуть підкріплювати бізнес-плани та стратегії, демонструючи їхню перспективність і відповідність сучасним тенденціям. Таким чином, інформаційне та наукове забезпечення можуть стати ключовими факторами успішності міжнародних бізнес-проектів у складних умовах глобального ринку торгівлі, допомагаючи підвищувати їхню конкурентоспроможність та залучати інвестиції для подальшого розвитку.

Наукове забезпечення проектів міжнародного бізнесу грає важливу роль у підготовці, розробці та успішній реалізації таких проектів. Найбільш важливі характеристичні сфери наукового забезпечення проектів міжнародного бізнесу представлено нами на рис.1.

Проведемо більш детальний розгляд представлених на рис.1 характеристичних сфер наукового забезпечення проектів міжнародного бізнесу.

Дослідження ринку. Дослідження ринку є одним з найважливіших аспектів наукового забезпечення проектів міжнародного бізнесу. Воно допомагає збирати та аналізувати інформацію про цільові ринки, їхню структуру, конкурентів, тенденції споживчого попиту та інші фактори, які впливають на успішність бізнес-проекту. По-перше, ринкові дослідження допомагають визначити потенційні ринки для продукції чи послуг, оцінити їхню привабливість та можливості для входу на них. По-друге, важливо провести конкурентний аналіз, тобто дослідити конкурентну ситуацію на ринку, визначити основних гравців, їхні стратегії, сильні та слабкі сторони. Це надасть можливість розробити ефективні стратегії конкуренції. По-третє, дослідження споживчого попиту допомагає зрозуміти потреби та вимоги споживачів на цільових ринках, їхні уподобання та побажання. По-четверте, надзвичайно важливо оцінити тенденції розвитку міжнародних ринків, прогнози зростання чи зменшення обсягів продажів, визначити потенційні ризики та можливості. По-п'яте, дослідження ринку дозволяє ідентифікувати цільові сегменти споживачів та налагодити взаємодію з ними. Всі ці аспекти дослідження ринку допомагають підготувати бізнес-план, визначити стратегії маркетингу та продажів, а також виявити можливості для розвитку бізнесу на міжнародних ринках. Наукове забезпечення в цій сфері дозволяє покращити рішення та зменшити ризики при вході на нові ринки та розширенні географії покриття. Наукове дослідження ринку важливе для розуміння специфіки міжнародних ринків та виявлення можливостей та загроз. Аналіз ринкових тенденцій, конкурентів, споживчого попиту та інші фактори допомагають підготувати надійний бізнес-план.

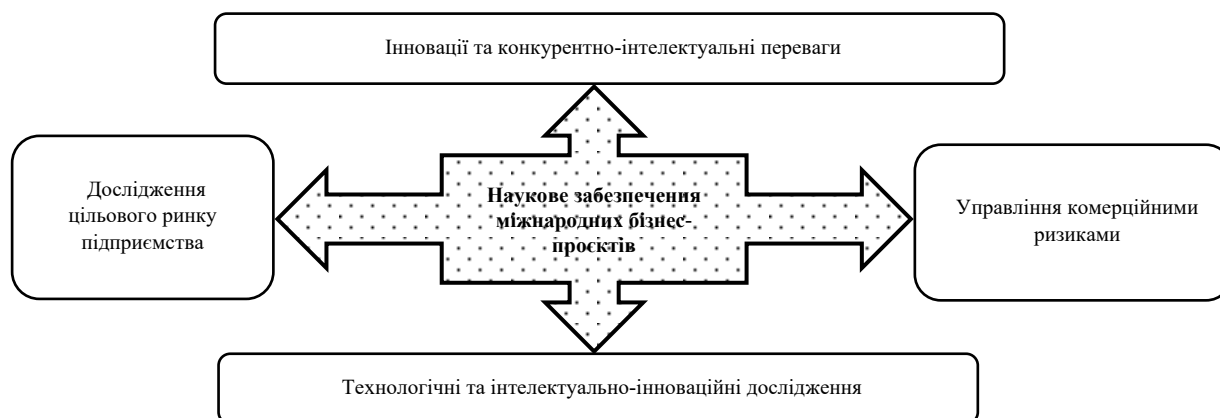

Рисунок 1 – Найбільш важливі характеристичні сфери наукового забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Джерело: побудовано авторами

Технологічні дослідження. Технологічні дослідження є невід'ємною частиною наукового забезпечення проектів міжнародного бізнесу. Вони допомагають визначити та застосувати сучасні технології, які дозволяють підвищити ефективність виробництва, якість продукції та послуг, зменшити витрати та оптимізувати бізнес-процеси.

Пропонуємо враховувати наступні аспекти технологічних досліджень у контексті міжнародного бізнесу:

- *оцінка технологічних потреб.* Дослідження допомагає визначити потреби в технологіях для виробництва продукції чи надання послуг, а також ідентифікувати нові можливості для впровадження

інноваційних рішень; *вибір технологій*. Аналізуючи ринок технологій, можна вибрати оптимальні рішення, які відповідають потребам бізнесу і дозволяють підтримувати конкурентні переваги;

- оцінка конкурентного оточення. Дослідження технологій конкурентів допомагає виявити їхні переваги та недоліки, а також забезпечує можливість розробити стратегії з оптимізації та удосконалення своїх технологій;

- управління інноваціями. Технологічні дослідження сприяють розробці стратегій управління інноваціями, виявленню можливостей для впровадження новаторських технологій та саме їх реалізації;

- оцінка витрат і результативності. Аналіз технологічних рішень дозволяє оцінити витрати на впровадження та ефективність їх застосування в бізнесі.

Технологічні дослідження є ключовим елементом успішного впровадження проєктів міжнародного бізнесу, оскільки дозволяють забезпечити конкурентні переваги, підвищити ефективність та інноваційність компанії, а також гарантувати високу якість продукції та послуг для споживачів.

Управління ризиками. Управління ризиками є одним із важливих аспектів наукового забезпечення проєктів міжнародного бізнесу. В умовах глобалізації та нестабільності ринків, підприємства, що діють на міжнародному рівні, стикаються зі значними ризиками, які можуть негативно вплинути на успішність їхньої діяльності. Проведення наукових досліджень для визначення потенційних ризиків, які можуть виникнути під час реалізації проєкту. Це можуть бути ризики, пов'язані зі змінами в законодавстві, економічними та політичними чинниками, конкуренцією тощо. Визначення ймовірності виникнення ризику, а також визначення впливу цього ризику на проєкт. Це допомагає прийняти рішення щодо управління цими ризиками. Розроблення планів дій для мінімізації чи уникнення впливу ризикових подій на проєкт. Це може включати застосування страхування, диверсифікацію портфелю, укладення угод з контрагентами та інші заходи. Постійне відстеження ситуації на ринку, виявлення нових ризиків та аналіз інформації про наявні ризики для недопущення їхнього негативного впливу на проєкт. Врахування можливих взаємодій між різними ризиками та розроблення стратегій для управління комбінованим впливом цих ризиків. Управління ризиками є ключовим

елементом успішного впровадження проєктів міжнародного бізнесу, оскільки допомагає зменшити негативний вплив невпевненості та небезпеки на діяльність компанії, збільшити стабільність та доходність бізнесу. Визначення та зменшення ризиків є ключовими у міжнародному бізнесі. Наукові дослідження можуть допомогти виявити потенційні ризики та визначити стратегії їх управління.

Інновації та конкурентні переваги. Наукове забезпечення проєктів міжнародного бізнесу часто ґрунтується на інноваціях та конкурентних перевагах. Ці два аспекти вкрай важливі для успішності проєктів на міжнародному рівні.

Інновації є ключовим фактором в конкурентній боротьбі на міжнародних ринках. Підприємства, що здійснюють проєкти міжнародного бізнесу, повинні бути на передових позиціях в розробці нових продуктів, технологій та послуг. Наукові дослідження та інновації дозволяють підприємствам стати лідерами у своїх галузях, задовольняти потреби споживачів та ефективно конкурувати з іншими гравцями на ринку. Акцент на інноваціях може включати розробку нових продуктів, вдосконалення виробничих процесів, впровадження нових технологій та стратегій маркетингу.

Наукове забезпечення також пов'язане з розробленням та утриманням конкурентних переваг. Це може бути досягнуто через впровадження нових технологій, покращення якості продукції, зниження витрат, розвиток унікальних ринків або створення бренду. Наукові дослідження можуть допомогти підприємствам розробити стратегії для збільшення їхньої конкурентоспроможності та готовності до викликів міжнародного бізнесу. У цілому, наукове забезпечення проєктів міжнародного бізнесу спрямоване на створення інноваційних рішень та конкурентних переваг, що дозволить підприємствам успішно впроваджувати свої проєкти та збільшувати свою присутність на світовому ринку.

Інформаційне забезпечення проєктів міжнародного бізнесу також має надзвичайно важливу роль у підготовці, розробці та успішній реалізації міжнародних проєктів. Найбільш важливі характеристичні сфери інформаційного забезпечення проєктів міжнародного бізнесу представлено нами на рис.2.

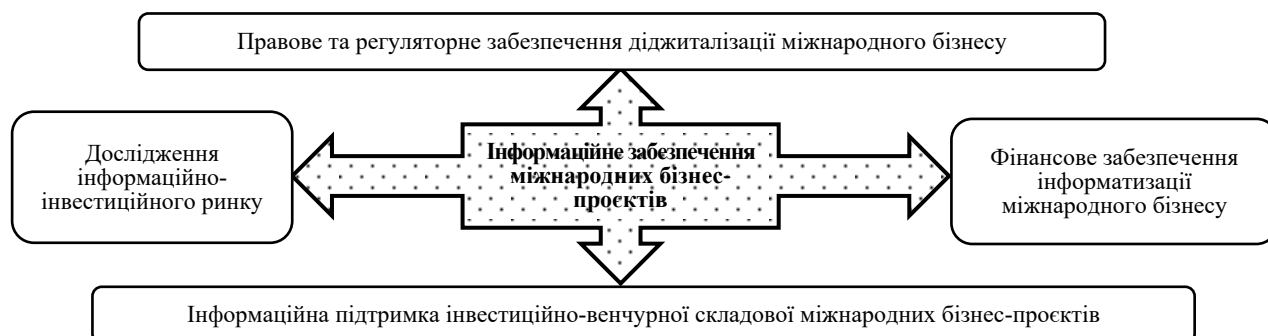

Рисунок 2 – Найбільш важливі характеристичні сфери інформаційного забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проєктів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Джерело: побудовано авторами

Проведемо більш детальний розгляд представлених на рис.2 характеристичних сфер інформаційного забезпечення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Інформаційне забезпечення, на наш погляд, є критично важливим для успішного здійснення інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів, особливо в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі. Нижче наведено деякі сфери інформаційного забезпечення, які є ключовими для успіху таких проектів. Покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі може відкрити нові можливості для інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів.

Інформаційне забезпечення має допомогти в ідентифікації потенційних ринків та секторів для інвестування. Інформаційне забезпечення допомагає інвесторам здійснювати аналіз потенційних проектів та ринків для інвестицій. Ретельний аналіз ринкових тенденцій, конкурентного середовища, технологічних інновацій допоможе прийняти обґрунтовані рішення щодо інвестування. Аналіз кон'юнктури та тенденцій на світовому ринку торгівлі дозволить визначити потреби та можливості для розробки бізнес-проектів. Інформаційне забезпечення включає аналіз ризиків та визначення стратегій їх управління.

В умовах нестабільної кон'юнктури на ринку торгівлі важливо мати доступ до актуальних даних щодо політичного, економічного та соціального середовища в різних країнах. Інформаційні технології відіграють важливу роль у веденні бізнесу в міжнародному масштабі. Забезпечення доступу до потрібної інформації, комунікація з партнерами та клієнтами, аналіз даних та управління проектами - це лише деякі аспекти, де технології можуть виявитися корисними.

Підвищення конкуренції на світовому ринку може стати викликом для інвесторів. Інформаційне забезпечення щодо конкурентів, їх стратегій та можливих реакцій дозволить підготувати власну стратегію та знайти конкурентні переваги. Покращення кон'юнктури може вимагати швидкого реагування на нові технологічні тенденції. Інформаційне забезпечення щодо інновацій та технологічного розвитку дозволить інвесторам адаптуватися до нових умов і забезпечити конкурентоспроможність проектів.

Одним з ключових елементів успіху інвестиційно-венчурних проектів є фінансове забезпечення. Зміни на світовому ринку торгівлі можуть вплинути на фінансові умови та можливості для інвестування. Інформаційне забезпечення щодо фінансових ризиків та можливостей допоможе інвесторам розробити ефективні фінансові стратегії. Інформаційне забезпечення допомагає інвесторам управляти фінансами проекту, виявляти можливості для мінімізації витрат та максимізації прибутків. Інформаційна база про ринкову кон'юнктуру, валютні курси, фінансові інструменти дозволить здійснити оптимальний вибір інвестицій з урахуванням ризиків та можливостей. Покращення кон'юнктури може супроводжуватися збільшенням попиту на товари та послуги. Інформаційне забезпечення щодо потреб ринку допоможе інвесторам визначити перспективні

сегменти для інвестицій та розробити стратегії для їх задоволення.

Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє забезпечити швидку обробку та аналіз великих обсягів даних, а також зручний доступ до необхідної інформації для прийняття рішень щодо інвестицій. Інформаційне забезпечення включає в себе оновлену інформацію про законодавство, регуляторні вимоги та процедури, необхідні для успішної реалізації інвестиційних проектів.

Загальний доступ до актуальної інформації є вирішальним чинником для успішної реалізації міжнародних бізнес-проектів в умовах нестабільної кон'юнктури на світовому ринку торгівлі. Ефективне використання інформаційних ресурсів дозволить підприємствам реагувати на зміни, знаходити нові можливості та забезпечити стабільний розвиток бізнесу.

Зміни в політичному кліматі можуть вплинути на міжнародні бізнес-проекти. Інформаційне забезпечення щодо політичних ризиків допоможе інвесторам оцінити стабільність країни та прийняти рішення про ризикованість інвестицій.

Інформаційне забезпечення є важливою складовою інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів, оскільки дозволяє забезпечити ефективне управління інвестиціями, зменшити ризики та забезпечити успішність проекту. Загальний доступ до актуальної інформації є ключовим для успішної інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів, оскільки він дозволяє зменшити ризики, приймати обґрунтовані рішення та забезпечувати стабільний розвиток проекту. У покращених умовах на світовому ринку торгівлі важливо мати доступ до актуальної інформації та вміти використовувати її для прийняття обґрунтованих рішень щодо інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів

Висновки. По результатам проведеного дослідження можна зробити висновок, що наукове та інформаційне забезпечення відіграють значну роль у інвестиційно-венчурній підтримці міжнародних бізнес-проектів в умовах покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі.

Наукові дослідження можуть забезпечити інвесторів необхідною базою для прийняття обґрунтованих рішень, оцінки ризиків та визначення перспективних напрямків для інвестицій. Інформаційне забезпечення, в свою чергу, є ключовим елементом процесу прийняття рішень, оскільки дозволяє збирати, аналізувати та використовувати актуальні дані для планування та реалізації проектів.

Умови покращення кон'юнктури на світовому ринку торгівлі вимагають від інвесторів швидкого реагування на зміни та використання актуальної інформації для успішного розроблення та реалізації проектів. Таким чином, наукове та інформаційне забезпечення стають критичними факторами успішної інвестиційно-венчурної підтримки міжнародних бізнес-проектів у таких умовах.

Отже, інвестори та підприємства, що планують міжнародні бізнес-проекти, повинні надавати великий обсяг уваги науковому та інформаційному забезпеченню, щоб забезпечити успішну реалізацію

проектів у змінному й конкурентному середовищі світового ринку торгівлі.

Список літератури

- Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Кон'юнктура міжнародного ринку як економічна категорія маркетингової політики підприємства // Сучасні тенденції міжнародних економічних відносин. Економічна інтеграція України у світове господарство: кол. монографія; ред. І.М.Посохов [та ін.]; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. Харків : НТУ "ХПІ", 2016. Розд. 4.1. С. 218-237. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/30772>
- Шостак Я.М., Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Сучасні характеристики міжнародного трансферу технологій транснаціональними корпораціями [Електронний ресурс] // Законодавство України у сфері інтелектуальної власності та його правозастосування: національні, європейські та міжнародні виміри : матеріали 10-ї Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності, 30 вересня 2022 р. / ред. кол.: О.П.Орлюк; Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Електрон. текст. дані. Київ, 2022. С. 396-400. URL: https://drive.google.com/file/d/10xwRhkiSps3CHKtv-WHocYN5gkE_kJLM/view
- Антикризовий механізм сталого розвитку підприємства : монографія / В.І.Товажнянський [та ін.]; ред.: П.Г.Перерва, Л.Л.Товажнянський. Харків: Віровець А.П. "Апостроф", 2012. 705 с.
- Економіка, менеджмент, маркетинг туризму та гостинності: навч. посібник [Електронний ресурс] / П.Г.Перерва [та ін.]; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". Електрон. текст. дані. Харків, 2020. 893 с. URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/47906>
- Інтелектуальна власність: магістерський курс: підручник / П.Г.Перерва [та ін.]; ред.: П.Г.Перерва, В.І.Борзенко, Т.О.Кобелева; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : Планета-Принт, 2019. 1002 с.
- Кобелева Т.О. Комплаєнс-безпека промислового підприємства: теорія та методи: монографія. Харків: Планета-Принт, 2020. 354 с. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/54748>
- Pererva P.G., Kocziszky G., Somosi Veres M., Kobieliava T.A. Compliance program: tutorial. Kharkov-Miskolc : LTD «Planeta-Print», 2019. 689 p.
- Перерва П.Г. Практический маркетинг.- Выпуск 2. Маркетинг на промышленном предприятии.- М.: НПО «Реклама, информация, маркетинг», 1991. 80 с.
- Nagy S. Formation of an innovative model of the Hungarian business economy [Electronic resource] / S. Nagy, P. G. Pererva // Marketing of innovations. Innovations in marketing : materials of the Intern. Sci. Internet Conf., December 2021. Electronic text data. Bielsko-Biala, 2021. P. 51-54. URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/55361>.
- Перерва П.Г. Практический маркетинг.- Выпуск 6. Управление сбытом промышленной продукции в системе маркетинга.- М.: НПО «Реклама, информация, маркетинг», 1991.- 93 с
- Перерва П. Г., Романчик Т. В. Механізм управління рівнем конкурентоспроможності продукції підприємства // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. - С. 230-235
- Косенко А.П. Экономическая оценка инновационного потенциала / А. П.Косенко, Д. Коциски, О. И. Маслак, П. Г. Перерва, Д. Сакай. Монография / Под ред. проф. Перервы П.Г. и проф. Д.Коциски. Харьков-Мишкольц : НТУ „ХПИ“, Мишкольц,техн.ун-т, 2008. 170 с.
- Косенко А. В., Кобелева Т. О., Маслак М. В., Перерва П. Г. Системний підхід до дослідження цінкових, маркетингових, інвестиційних та інноваційних характеристик трансферу технологій промислової продукції // *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" (економічні науки)* : зб. наук. пр. – Харків : НТУ "ХПІ", 2018. – № 19 (1295). – С. 121-126.
- Pererva P., Nagy S., Maslak M. (2018) Organization of marketing activities on the intrapreneurship // *MIND Journal*. №5. 10 p. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/39437>
- Kocziszky G., Veres Somosi M., Kobieliava T.O. Compliance risk in the enterprise // Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність "Форвард-2017": тр. 8-ї Міжнар. наук.-практ. Internet-конф. Харків : НТУ "ХПІ", 2017. С. 54-57.
- Перерва П.Г., Кобелева Т.О., Ткачова Н.П. Збалансована система показників в інноваційно-інвестиційній політиці промислового підприємства // *ВісникНац. техн. ун-ту"ХПІ"* : зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес та ефективність виробництва.–Харків : НТУ "ХПІ". –2015. –№ 60 (1169). –С. 50-54. –52 с.
- Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / P.G.Pererva, Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
- Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Управління маркетингом інноваційної продукції на засадах життєвого циклу товару // *НТУ «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 26-30.
- Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Бенчмаркінг як метод оцінювання інтелектуального потенціалу регіонів // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 4. С. 11-19.
- Кравчук А.В., Перерва П.Г. Ефективність як економічна категорія // *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : НТУ "ХПІ", 2018. № 15 (1291). С. 137-143.
- Старостіна А.О. Маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика: підруч. К.: Знання, 2009. 1070 с.
- Марчук Л.С., Перерва П.Г. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія // *НТУ «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : НТУ "ХПІ", 2018. № 15 (1291). С. 53-63.
- Перерва П.Г. Інформаційна діяльність підприємства: управлінська, цінова та маркетингова складові // *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Х.: НТУ „ХПІ”. 2018. № 37(1313). С. 27-32 .
- Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Якість інноваційної продукції як складова маркетингової політики та конкурентоспроможності підприємства // *Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 70-74.
- Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL* // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna. № 5.

References (transliterated)

- Kobyelyeva T.O., Pererva P.G. Konyunktura mizhnarodnoho rynku yak ekonomichna katehoriya marketynhovoyi polityky pidpryyemstva [The situation of the international market as an economic category of the company's marketing policy] // Suchasni tendentsiyi mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn. Ekonomichna intehtratsiya Ukrayiny u svitove hospodarstvo: kol. monohrafiya; red. I.M.Posokhov [ta in.]; Kharkivskyy politekhnichnyy in-t, nats. tekhn. un-t. Kharkiv: NTU "KHPI", 2016. Rozd. 4.1. S. 218-237. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/30772>
- Shostak Ya.M., Kobyelyeva T.O., Pererva P.G. Suchasni kharakterystyky mizhnarodnoho transferu tekhnolohiy transnatsionalnymy korporatsyyamy [Modern characteristics of the international transfer of technologies by transnational corporations] [Elektronnyy resurs] // Zakonodavstvo Ukrayiny u sferi intelektualnoyi vlasnosti ta yoho pravozastosuvannya: natsionalni, yevropeyski ta mizhnarodni vymiry: materialy 10-yi Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh ta studentiv z problem intelektualnoyi vlasnosti, 30 veresnya 2022 r. / red. kol.: O. P. Orlyuk; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Elektron. tekst. dani. Kyiv, 2022. S. 396-400. URL: https://drive.google.com/file/d/10xwRhkiSps3CHKtv-WHocYN5gkE_kJLM/view
- Antykrizovyy mekhanizm staloho rozvytku pidpryyemstva : monohrafiya [Anti-crisis mechanism of sustainable development of the enterprise: monograph] / V.L.Tovazhnyans'kyi [ta in.]; red.: P.H.Pererva, L.L.Tovazhnyans'kyi. Kharkiv : Virovets A.P. "Apostrof", 2012. 705 s.
- Ekonomika, menezhment, marketynh turyzmu ta hostynnosti: navch. posibnyk [Economics, management, marketing of tourism and hospitality: education. manual] [Elektronnyy resurs] / P.H.Pererva [ta in.]; Nats. tekhn. un-t "Kharkiv. politekhn. in-t". Elektron. tekst. dani. Kharkiv, 2020. 893 s. URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/47906>
- Intelektualna vlasnist: mahisters'ky kurs: pidruchnyk [Intellectual property: master's course: textbook] / P.H.Pererva [ta in.]; red.: P.H.Pererva, V.I.Borzenko, T.O.Kobyelyeva ; Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t». Kharkiv : Planeta-Print, 2019. 1002 s.

6. Kobyelyeva T.O. Komplayens-bezpeka promyslovoho pidpryyemstva: teoriya ta metody: monografiya [Compliance-safety of an industrial enterprise: theory and methods: monograph]. Kharkiv: Planeta-Prynt, 2020. 354 s. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/54748>
7. Pererva P.G., Kocziszky G., Somosi Veres M., Kobielieva T.A. Compliance program: tutorial. Kharkov-Miskolc : LTD «Planeta-prynt», 2019. 689 p.
8. Pererva P.G. Praktycheskyy marketynh [Practical Marketing].- Issue 2. Marketing at an industrial enterprise.- M. : NGO "Advertising, Information, Marketing", 1991.- 80 p.
9. Nagy S., Pererva P.G. Formation of an innovative model of the Hungarian business economy [Electronic resource] // Marketing of innovations. Innovations in marketing : materials of the Intern. Sci. Internet Conf., December 2021. – Electronic text data. Bielsko-Biala, 2021. P. 51-54. URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/55361>.
10. Pererva P.G. Praktycheskyy marketynh [Practical Marketing].- Issue 6. Management of sales of industrial products in the marketing system.- M. : NGO "Advertising, information, marketing", 1991.- 93 p.
11. Pererva P. G., Romanchuk T. V. Mekhanizm upravlinnya rivnem konkurentospromozhnosti produktsiyi pidpryyemstva [The mechanism of managing the level of competitiveness of enterprise products] // *Marketynh i menedzhment innovatsiy*.- S. 230-235/
12. Kosenko A. P. Ekonomicheskaya otsenka innovatsionnogo potentsiala [Economic assessment of innovation potential] / A. P. Kosenko, D. Kotsiski, O. I. Maslak, P. G. Pererva, D. Sakay.- Monografiya / Pod red. prof. Perervy P.G. i prof. D.Kotsiski – Harkov-Mishkolts : NTU „HPi”, Mishkolts.tehn.un-t, 2008. – 170 s.
13. Kosenko A. V., Kobyelyeva T. O., Maslak M. V., Pererva P. G. Systemnyy pidkhd do doslidzhennya tsinovoykh, marketynhovoykh, investytsiynykh ta innovatsiynykh kharakterystyk transferu tekhnolohiy promyslovoyi produktsiyi [System approach to the study of price, marketing, investment and innovation characteristics of
14. Pererva P., Nagy S., Maslak M. (2018) Organization of marketing activities on the intrapreneurship // *MIND Journal*. №5. 10 p. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/39437>
15. Kocziszky G., Veres Somosi M., Kobielieva T.O. Compliance risk in the enterprise // *Strategiyyi innovatsijnogo rozvytku ekonomiky Ukrainy: problemy, perspektyvy, efektyvnist "Forvard 2017"*: tr. 8-yi Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. stud. ta molodyx vchenykh, 27 grudnya 2017. Kharkiv : NTU "KhPI", 2017. P. 54-57.
16. Pererva P.G., Kobyelyeva T.O., Tkachova N.P. Zbalansovana systema pokaznykiv v innovatsiynoinvestytsiyniy politytsi promyslovoho pidpryyemstva [Increasing the competitiveness of machine-building enterprises on the basis of synergistic benchmarking] // *Visnyk Nats. tekhn. un-tu "KHPI"* : zb. nauk. pr. Temat. vyp. : Tekhnichnyy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva. Kharkiv : NTU "KHPI". 2015. No 60 (1169). S. 50-54. 52 s.
17. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
18. Kobyelyeva T.O., Pererva P.G. Upravlinnya marketynhom innovatsiynoyi produktsiyi na zasadakh zhyttyevoho tsykladu tovaru [Management of marketing of innovative products on the basis of the product life cycle] // *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave]. Kharkiv : NTU «KhPI», 2016. no 28 (1200). pp. 26-30.
19. Gliznutsa M.Yu., Pererva P.G., Benchmarkinh yak metod otsynuyannya intelektualnoho potentsialu rehioniv [Benchmarking as a method of assessing the intellectual potential of the regions] // *Marketynh i menedzhment innovatsiy* [Marketing and innovation management]. 2015. no 4. pp. 11-19.
20. Kravchuk A.V., Pererva P.G. Efektyvnist yak ekonomichna katehoriya [Efficiency as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave]. Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. no 15 (1291). pp. 137-143.
21. Starostina A.O. Marketynh: teoriya, svitovyy dosvid, ukraiyinska praktyka: pidruch [Marketing: theory, world experience, Ukrainian practice: under the leadership]. Kiev: Znannya, 2009. 1070 p.
22. Marchuk L.S., Pererva P.G. Intelektualnyy potentsial yak ekonomichna katehoriya [Intellectual potential as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. [Bulletin of NTU "KhPI" (economic sciences) : Coll. of science Ave], Kharkiv : NTU "KhPI" 2018. no 15 (1291). pp. 53-63.
23. Pererva P.G. Informatsiyna diyalnist pidpryyemstva: upravlinska, tsinova ta marketynhova skladovi [Information activity of the enterprise: management, price and marketing components] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* [Bulletin of NTU "KhPI" (economic sciences) : Coll. of science Ave], Kharkiv : NTU „KhPI”. 2018. no 37(1313). pp. 27-32.
24. Pererva P.G., Kobyelyeva T.O. Yakist innovatsiynoyi produktsiyi yak skladova marketynhovoyi polityky ta konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Quality of innovative products as a component of marketing policy and competitiveness of the enterprise] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* : zb. nauk. pr. [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave] – Kharkiv: NTU «KhPI», 2016. – no 28 (1200). – pp. 70-74.
25. Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna* no 5.

Надійшла (received) 19.12.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Перерва Петро Григорович (Pererva Petro) – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри менеджменту інноваційного підприємництва та міжнародних економічних відносин Харків, Україна; ORCID:0000-0002-6256-9329; тел.: (067) 940-16-81; e-mail: pgpererva@gmail.com

Проскурня Олена Михайлівна (Proskurnia Olena) – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри організації виробництва та управління персоналом; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8367-0442>; e-mail: proskurniaolena@gmail.com

Крамської Дмитро Юрійович (Kramskoi Dmitro) – кандидат економічних наук, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри «Організація виробництва та управління персоналом», м. Харків; тел.: (067) 804-47-87; e-mail: kramskoy2007@gmail.com

Сусліков Станіслав Вячеславович (Suslikov Stanislav) – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин НТУ «ХПІ»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5779-7610>; e-mail: Stanislav.Suslikov@khi.edu.ua

Матросова Вікторія Олександрівна (Matrosova Victoria) – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри організації виробництва та управління персоналом Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет». (067) 771-72-53, ORCID: 0000-0003-1266-7286, e-mail vm4323@gmail.com

Л.В.ШАУЛЬСЬКА, П.Г.ПЕРЕРВА, Н.М.ДЬЯКОВА**РЕФЛЕКСИВНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

У статті розглядаються питання, пов'язані з рефлексивним управлінням, представлено історичне тло та науковий контекст. Автори починають із концепції рефлексії як ключової концепції рефлексивного менеджменту, представляючи філософське розуміння та інтерпретації. Вони констатують, що сучасний інтерес до рефлексивного менеджменту свідчить про об'єктивну необхідність систематизації наукових знань про рефлексію та оновлення теоретичних основ рефлексивного менеджменту. Вони свідчать про необхідність якісного переходу до нового управлінського мислення, заснованого на рефлексивному процесі. Оскільки рефлексія є повсюдною (хоча й залежить, серед іншого, від інтелектуального рівня та освіти людей), рефлексивний менеджмент — це не особливий тип, а радше архетип сучасного менеджменту як такого, у всьому його різноманітті, і цей феномен розкривається через аналіз контекстів: рефлексія як загальнонаукова категорія та сучасна управлінська парадигма. Основними умовами такого переходу повинні бути надійні наукові знання, засновані на теоретичних знаннях у поєднанні з практичним досвідом. Визначено, що на сьогодні ще немає єдиного розуміння поняття «рефлексивне управління». Багато в чому це пов'язано з самим феноменом рефлексії, що вивчається багатьма науковими дисциплінами, з використанням різних методологічних підходів. Тим не менш, рефлексивне управління в загальному плані слід сприймати як використання різного роду прийомів і інструментів, що впливають на мислення людини, емоції, ставлення та поведінки. Розгляд цього поняття з таких позицій дозволяє стверджувати, що таке явище вже не є таким новим і невідомим. Доведено, що рефлексія, як процес обдумування і аналізу своїх думок, вчинків і досвіду, в управлінні бізнес-процесами в аграрній сфері діяльності, має свої особливості через специфіку цієї галузі. Сформовано основні особливості аграрного виробництва, які слід обов'язково враховувати при управлінні бізнес-процесами на засадах рефлексивного підходу. В умовах диджиталізації української економіки, коли цифрові технології стають неодмінною частиною різних сфер життя та бізнесу, рефлексія відіграє важливу роль в успішній адаптації до змін та оптимізації бізнес-процесів на підприємствах агропромислового комплексу. Сільське господарство як галузь має ряд специфічних можливостей, в кожній з яких можна знайти своє застосування цифрові технології. сформовано основні аспекти рефлексії бізнес-процесів в цифровому середовищі. Всі розроблені пропозиції адаптовано до особливостей бізнес-процесів на підприємствах агропромислового комплексу нашої країни.

Ключові слова: рефлексивне управління; бізнес-процеси; система критеріїв; показники; агропромисловий комплекс, диджиталізація

L.V.SHAULSKA, P.G.PERERVA, N.M.DYAKOVA**A REFLEXIVE APPROACH TO THE FORMATION OF BUSINESS PROCESS MANAGEMENT SYSTEMS AT ENTERPRISES OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY**

The article discusses issues related to reflexive management, presents the historical background and scientific context. The authors begin with the concept of reflection as a key concept of reflexive management, presenting philosophical understanding and interpretations. They state that the current interest in reflexive management testifies to the objective need to systematize scientific knowledge about reflection and update the theoretical foundations of reflexive management. They testify to the need for a qualitative transition to a new managerial thinking based on a reflective process. Since reflection is ubiquitous (although it depends, among other things, on people's intellectual level and education), reflective management is not a special type, but rather an archetype of modern management as such, in all its diversity, and this phenomenon is revealed through the analysis of contexts: reflection as a general scientific category and a modern management paradigm. The main conditions for such a transition should be reliable scientific knowledge based on theoretical knowledge combined with practical experience. It is determined that today there is still no common understanding of the concept of «reflexive management». This is largely due to the phenomenon of reflection itself, which is studied by many scientific disciplines, using different methodological approaches. Nevertheless, reflexive management in general terms should be perceived as the use of various kinds of techniques and tools that affect a person's thinking, emotions, attitudes and behaviors. Consideration of this concept from the following positions allows us to assert that that such a phenomenon is no longer so new and unknown. It is proved that reflection, as a process of thinking and analyzing one's thoughts, actions and experience, in the management of business processes in the agrarian sphere of activity, has its own characteristics due to the specifics of this industry. The main features of agricultural production, which should be taken into account in the management of business processes on the basis of a reflexive approach, have been formed. In the context of digitalization of the Ukrainian economy, when digital technologies are becoming an indispensable part of various spheres of life and business, Reflection plays an important role in the successful adaptation to changes and optimization of business processes at the enterprises of the agro-industrial complex. Agriculture as an industry has a number of specific opportunities, in each of which you can find its own application of digital technologies. The main aspects of reflection of business processes in the digital environment are formed. All developed proposals are adapted to the specifics of business processes at the enterprises of the agro-industrial complex of our country.

Keywords: reflexive management; business processes; system of criteria; indicators; agro-industrial complex, digitalization

Постановка проблеми. Сучасний розвиток виробництва в агропромисловому комплексі багато в чому залежить від удосконалення методів і підходів до управління бізнес-процесами, що в сучасних умовах диджиталізації економіки на всіх рівнях уповільнюється багато в чому за рахунок слабого використання в своїй діяльності нових інформаційних технологій. Диджиталізація виробничих процесів є базою для успішної реалізації менеджерами бізнес-рішень, так як формується єдина інформаційна платформа (система) для реєстрації, накопичення, узагальнення та зберігання бізнес-інформації,

формування звітності по показникам бізнес-діяльності, проведення аналізу результатів роботи, здійснення контролю за бізнес-процесами підприємств агропромислового комплексу. Ознайомлення з результатами наукових досліджень в сфері рефлексії дозволяє зробити висновок про її міждисциплінарний характер. Відповідно, існує багато джерел, що походять з частково різних дисциплін, таких як філософія, психологія та освіта, з незначною інтеграцією відповідних понять. У контексті рефлексивної практики, наприклад, розгляд теми бере свій початок переважно з професій вчителя та

© Л.В.Шаульська, П.Г.Перерва, Н.М.Дьякова, 2022

сестринської справи [3, 5]. Як наслідок, рефлексію можна розглядати як загальний термін, що включає в себе безліч ідей [1, 2] і, отже, має бути визначений у зв'язку з відповідною сферою його використання. Для того, щоб наблизитися до розуміння рефлексії, що лежить в основі управління бізнес-процесами, слід сформулювати основні концепції та моделі, які в значній мірі впливають на спосіб використання терміну «рефлексія» у виробничо-комерційній діяльності підприємств агропромислового комплексу.

Управління бізнес-процесами - це відносно нова наука, яка залучає менеджерів до прийняття різноманітних рішень, які мають вплив на всю виробничо-комерційну діяльність підприємства. Уміння критично мислити та аналізувати досвід — це здібності, необхідні менеджерам для повсякденного прийняття рішень, пов'язаних з управлінням бізнес-процесами. Тому виникає нагальна проблема дослідження теорії і практики рефлексії як способу розвитку рефлексивних здібностей і залучення співробітників до вивчення та використання концепцій управління бізнес-процесами. Рефлексивні навички співробітників, які намагаються їх отримати, аналізуються за допомогою програмного інструменту аналізу якісних даних.

Сучасна теорія і практика менеджменту вимагає від керівників підприємств і організацій застосування новітніх підходів до своєї діяльності в умовах значної складності та не прогнозованості процесів виробничо-комерційної діяльності. Для цього, в першу чергу, топ-менеджмент має бути готовим і здатним до використання рефлексії та в певній мірі розвивати рефлексивну парадигму у виробничому управлінні, з метою подолання викликів часу, які сьогодні постають перед підприємством. На наш погляд, особистісне сприйняття різного роду виробничих ситуацій менеджером, визначення та інтерпретація ним реальних подій багато в чому зумовлює його виробничу поведінку та продукує наявні наслідки позитивного чи негативного керівництва. Зростаюча складність виробничого менеджменту є явищем закономірним в сфері особистісного, виробничого і соціального розвитку, конче необхідними є інформаційні технології, які б надавали змогу менеджерам в більшій мірі усвідомлювати виробничу ситуацію та з більшою ефективністю використовувати свій життєвий досвід для розвитку бізнес-процесів не лише себе як особистості, а і свого підприємства або організації, виробничих колективів та цільових груп, які в цей час перебувають у відповідній взаємодії, і до яких в певній мірі причетні менеджери бізнес-процесів.

Метою статті є вирішення наукової проблеми визначення теорії та методів рефлексивного управління бізнес-процесами на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу, вивчення тенденцій цифровізації аграрного сектору економіки, зокрема можливостей новітніх цифрових технологій в управлінні бізнес-процесами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку з постійно мінливим бізнес-середовищем і наявністю значних технологічних розробок, вже майже два десятиріччя в науковій літературі, а також на практиці здійснення виробничо-комерційної діяльності

відбувається інтенсивне обговорення процесно-орієнтованих підходів до управління. Відповідно, в цей час були опубліковані різноманітні статті, присвячені темі управління бізнес-процесами [1]. Однак ця література дотримується дуже «механістичного» погляду, акцентуючи увагу на конкретних бізнес-процесах, спрямованих зверху вниз, і ресурсах, необхідних для їх виконання. Така перспектива ігнорує внесок окремого працівника, чії навички, досвід і знання значною мірою впливають на додану вартість через бізнес-процес.

Дослідження методів управління бізнес-процесами в цілому, а також в сфері рефлексивного управління на підприємствах агропромислового комплексу в умовах диджиталізації економіки є сферою наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. До такого роду досліджень слід віднести наукові публікації [Balzert Silke], Aysolmaz B. [2], Terebukh A. [3], Коціскі Д. [4], Глізнука М.Ю. [6], Кравчук А.В. [7], Старостіної А.О. [8], Марчук Л.С. [9], Hagi C. [12], Косенко А.В. [13, 14, 21], Кучинський В.А. [16], Ткачова Н.П. [17, 22], Ткачов М.М. [18, 19, 24], Товажнянський В.Л. [25], Побережний Р.О. [26], Косенко О.П. [27], Найдюнов М.І. [28] та ін. Разом з тим, проведених досліджень в галузі використання рефлексивного підходу в управлінні бізнес-процесами на підприємствах агропромислового комплексу нині ще недостатньо. Ці проблеми розглядаються зазвичай без необхідного взаємозв'язку, без комплексного підходу, який може істотно полегшити і оптимізувати їх рішення. Наявні, в певній мірі одиничні дослідження по використанню рефлексивного підходу в управлінні бізнес-процесами на підприємствах агропромислового комплексу не дозволяють провести глибокий аналіз по областях сучасної техніки, характерної для аграрної сфери, не розглядаються прибуткові форми ефективного використання інформаційних технологій в цій сфері.

Отже, питання управління бізнес-процесами на підприємствах агропромислового комплексу в умовах диджиталізації виробничих процесів в достатній мірі широко представлені у наукових дослідженнях. Проте, наукові дослідження цифровізації бізнес-процесів з використанням рефлексивного підходу до управління ними необхідно продовжувати задля підтримки модернізації та розвитку аграрного сектору економіки. Особливої уваги потребують питання впровадження в практику управління бізнес-процесами концепції рефлексії, яка в цей час знаходить своє все більше признание та використання в різних сферах науки і техніки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні ще немає єдиного розуміння поняття «рефлексивне управління». Багато в чому це пов'язано з самим феноменом рефлексії, що вивчається багатьма науковими дисциплінами, з використанням різних методологічних підходів. Тим не менш, рефлексивне управління в загальному плані слід сприймати як використання різного роду прийомів і інструментів, що впливають на мислення людини, емоції, ставлення та поведінки. Розгляд цього поняття з таких позицій дозволяє стверджувати, що таке явище вже не є таким новим і невідомим.

В цілому ефективне управління навчанням, знаннями та компетенціями виробничого персоналу підприємств агропромислового комплексу стало критичним фактором успіху для багатьох суб'єктів бізнес-діяльності у сучасному наукомісткому діловому світі. Ряд науковців сформувавши певні вимоги до підприємств та організацій, що навчаються, які є сьогодні достатньо важливими і актуальними. В них стверджується, що підприємствам, які формують, впроваджують та використовують бізнес-процеси, потрібно адаптуватися до мінливого середовища, робити висновки з минулих успіхів і невдач, виявляти і виправляти помилки минулого, передбачати і реагувати на перешкоди та загрози, будувати і реалізовувати образи бажаного майбутнього [1]. Однак залишається відкритим питання, як підприємства повинні діяти і реагувати, щоб виконати ці вимоги.

Поширеною відповіддю на це питання є те, що підприємствам потрібні співробітники, які мають досвід і знання, щоб справлятися з такими вимогами і фахово виконувати свою роботу. Тим не менш, безперервний професійний розвиток, включаючи процеси навчання для отримання знань, необхідний для підтримання таких можливостей протягом тривалого часу. У таких ситуаціях одних формальних методів навчання недостатньо через їх тривалий час підготовки та відокремленість від повсякденної робочої рутини. Необхідне свого роду «навчання в реальному часі», яке дозволить окремим співробітникам, а також підприємствам вчасно і адекватно реагувати на мінливі вимоги та умови. Врешті-решт, цей функціонал повинен бути забезпечений або хоча б підтримуватися відповідною інформаційною системою.

Разом з тим, створення такої інформаційної системи в умовах тотальної диджиталізації економіки, яка б відповідала цим вимогам до навчання, передбачає глибоке розуміння того, як отримати систематичний контроль над процесами навчання та підвищення кваліфікації і як, таким чином, навчання може бути інституціоналізоване як частина повсякденної діяльності, включаючи існуючі інформаційні системи. З цього приводу певним рушійним засобом вирішення цієї проблеми є процес тотальної диджиталізації вітчизняної економіки, особливий прояв якої спостерігається при формуванні методів управління бізнес-процесами в усіх галузях економіки.

Рефлексивне управління бізнес-процесами — це практика, у якій менеджери та лідери використовують власну самосвідомість, поведінку та взаємодію як джерело навчання. Загальною практикою для цього стилю управління та лідерства є наголошення на розвитку емоційного інтелекту та продуктивності тих, хто його практикує. Завдяки розробці рефлексивних практик менеджер або лідер має здатність використовувати виклики як можливості для навчання, створювати міцніші альянси та відчувати більше почуття мети та задоволення не лише професійно, але й особисто.

Ключовим в рефлексивному управлінні бізнес-процесами є навчання. Коли менеджеру цікаво вчитися, він шукає можливості для зростання та розвитку. Такі менеджери часто перевершують тих, хто

ігнорує потреби особистого розвитку в своєму стилі управління. Інновація є внутрішньою частиною рефлексивної практики. Це пояснюється тим, що цей підхід є чуйним, тобто інформує клієнта, працівника та організацію про напрямок вибору, а не про особисту програму. Неефективне управління призводить до зниження продуктивності, морального духу команди та внутрішньої боротьби всередині команди. Усе це впливає на продуктивність і результати команди. Менеджери та лідери мають змогу продемонструвати ідеальну поведінку, наприклад особисту відповідальність, готовність обдумувати та ефективно реагувати, а також продемонструвати процес, за допомогою якого це може відбуватися в командах. Цей процес, будучи рефлексивним, практикує ефективні дії через інформоване розуміння того, що сталося, і ролі, яку в ньому відіграє керівник або лідер, а не звинувачення.

Часто існує припущення, що всі бачать речі так, як ми їх бачимо. Керівник може легко потрапити в пастку, вірячи, що цінності, переконання та здоровий глузд, які ґрунтуються на його виборі, є універсальними. На нашу думку, це не зовсім так. Рефлексивні практики використовують відмінності та використовують їх для розвитку ширшого розуміння ситуації та рішень. Ці практики сприяють більшій наявності сильних сторін, чіткості ефективних дій в складних ситуаціях. В іншому випадку ці відмінності неминуче вплинуть на здатність спілкуватися, розвиватися, керувати та діяти.

Існують суттєві відмінності щодо позитивних результатів, коли коучинг менеджерів і лідерів займаються рефлексивною практикою. З кращим усвідомленням особистої та професійної практики та цінностей, які використовує менеджер, позитивні результати з часом інтегруються в команду та ширшу організацію.

Рефлексивна практика для менеджерів може стати точкою розмежування між хорошими результатами та великими результатами. Коли менеджер бачить і використовує «я» та свій вплив на інших як інструмент у своєму стилі управління та впливу, він отримує незамінний набір навичок і може стратегічно відповідати вимогам багатьох програм.

Рефлексивне управління бізнес-процесами зменшує конфлікти та групове мислення всередині команд, а також потребу в посередницьких або дисциплінарних процесах. Цей процес сприяє формуванню культури, орієнтованої на рішення. Завдяки рефлексивній практиці менеджери та лідери синхронізуються зі співробітниками, співробітники синхронізуються з клієнтами, а організація синхронізується зі своєю метою. В організації, яка керується рефлексивною практикою, виникає ефект хвилі, який сприяє організаційному розвитку та особистому лідерству на кожному рівні.

Рефлексія, як процес обдумування і аналізу своїх думок, вчинків і досвіду, в управлінні бізнес-процесами в аграрній сфері діяльності, має свої особливості через специфіку цієї галузі. В табл.1 приведено основні особливості аграрного виробництва, які слід обов'язково враховувати при управлінні бізнес-процесами на засадах рефлексивного підходу.

Таблиця 1 – Особливості рефлексивного управління бізнес-процесами на аграрних підприємствах

Особливість	Характеристика особливості
Сезонність та циклічність робіт	У сільському господарстві існує велика залежність від погодних умов і сезонної активності. Рефлексія може бути спрямована на аналіз результатів і вивчення досвіду під час конкретних аграрних сезонів
Використання аграрних технологій	За останні роки в аграрній галузі широко впроваджуються цифрові та сучасні технології, такі як сільськогосподарські роботи, дистанційні системи моніторингу тощо. Рефлексія може включати аналіз ефективності використання технологій та розробку стратегій для їх оптимального використання.
Управління ресурсами	В аграрній галузі важливе значення має раціональне використання ресурсів, таких як ґрунт, вода, добрива. Рефлексія може допомагати визначити оптимальні підходи до управління цими ресурсами та впровадження більш сталого сільськогосподарського виробництва.
Вплив зовнішніх факторів	Сільське господарство чутливе до зовнішніх факторів, таких як зміни клімату, ринкова кон'юнктура, законодавство. Рефлексія може включати аналіз впливу цих факторів на агробізнес та розробку стратегій для пристосування до них.
Співпраця та об'єднання господарств	У сільському господарстві часто виникає потреба в співпраці та об'єднанні господарств для спільного вирішення проблем. Рефлексія може сприяти підвищенню ефективності таких форм співпраці та виробленню стратегій для спільного розвитку.
Екологічні аспекти	Сільське господарство може впливати на навколишнє середовище. Рефлексія може охоплювати аналіз екологічних впливів діяльності господарств та розробку практик, спрямованих на зменшення негативного впливу.
Погодні умови та кліматичні впливи	Аграрна галузь сильно залежить від погодних умов та кліматичних факторів. Рефлексія дозволяє аграрним фахівцям адаптуватися до змін у погодних умовах, шукати оптимальні рішення та планувати роботи для максимальної продуктивності.
Технологічні інновації в агровиробництві	Сучасні технології, такі як сільськогосподарські дрони, автоматизовані сільськогосподарські машини та системи моніторингу, стають все більш важливими для аграрної галузі. Рефлексія дозволяє аграріям ефективно впроваджувати та оптимізувати використання таких інновацій.

Джерело: розроблено авторами

Врахування наведених в табл.1 особливостей аграрної галузі допомагають підвищити ефективність та конкурентоспроможність бізнес-процесів. Рефлексія може стати важливою частиною організаційної культури, сприяючи постійному вдосконаленню та інноваціям. Загальною метою рефлексії в управлінні бізнес-процесами в аграрній галузі є постійне вдосконалення та оптимізація всіх аспектів сільськогосподарської діяльності для досягнення більшої продуктивності, ефективності виробничо-комерційної діяльності. Застосування рефлексії в аграрній галузі допомагає покращити ефективність

виробництва, раціонально використовувати ресурси та адаптуватися до змінних умов, що є важливим для сталого розвитку сільськогосподарського сектору.

В умовах диджиталізації української економіки, коли цифрові технології стають неодмінною частиною різних сфер життя та бізнесу, рефлексія відіграє важливу роль в успішній адаптації до змін та оптимізації бізнес-процесів. Сільське господарство як галузь має ряд специфічних можливостей, в кожній з яких можна знайти своє застосування цифрові технології. В табл.2 приведено основні аспекти рефлексії бізнес-процесів в цифровому середовищі.

Таблиця 2– Фактори рефлексії бізнес-процесів в цифровому середовищі

Фактори	Прояв дії факторів рефлексії
Розвиток цифрових навичок	Регулярна рефлексія дозволяє бізнесу та фахівцям швидше адаптуватися до технологій, які швидко змінюються. Аналізуючи свій досвід і реакції на нові технології, працівники та менеджери можуть швидше визначати, як вони можуть використовувати їх для покращення бізнес-процесів.
Управління інформацією	Значний обсяг інформації, доступної завдяки диджиталізації, вимагає умінь їх аналізувати та споживати. Рефлексія допомагає встановлювати та підтримувати нові практики управління інформацією.
Дані та аналітика	Рефлексія в умовах диджиталізації може базуватися на аналізі великої кількості даних, які збираються та обробляються за допомогою цифрових інструментів. Це дозволяє більш точно оцінювати результати та приймати обґрунтовані рішення.
Використання технологій для навчання	Рефлексія може включати в себе використання цифрових інструментів для навчання та розвитку персоналу. Електронні платформи, віртуальні тренажери та онлайн-курси можуть підтримувати процес самоосвіти та саморозвитку.
Рефлексія через віртуальну комунікацію	В умовах диджиталізації, колективна рефлексія може відбуватися через віртуальні комунікаційні засоби, такі як відеоконференції, спільні онлайн-документи тощо. Це дозволяє командам обговорювати виклики, ділитися враженнями та спільно розв'язувати проблеми навіть у віддалених режимах роботи.
Кібербезпека та конфіденційність	У світі цифрових технологій важливо регулярно рефлексувати про заходи з кібербезпеки та захисту конфіденційності даних, оскільки це стає все більшою проблемою в умовах диджиталізації.
Швидкі та постійні зміни	В світі цифрових технологій зміни відбуваються дуже швидко. Регулярна рефлексія дозволяє бізнесу ефективно адаптуватися до нових технологій, оцінювати їхній вплив та швидко вдосконалювати
Взаємодія та комунікація	Зростання обсягів використання віддалених форм роботи та комунікації, рефлексія допомагає удосконалювати навички віддаленої комунікації та сприяє взаєморозумінню в цифровому середовищі.
Психологічний аспект цифровізації	Рефлексія може охоплювати і психологічні аспекти використання цифрових технологій, такі як вплив на психічне здоров'я, відчуття соціальної ізоляції чи стресу від постійної доступності.

Джерело: розроблено авторами

Рефлексія залишається ключовим елементом управління в умовах цифрової трансформації, допомагаючи бізнесу пристосовуватися до нових реалій та використовувати цифрові можливості для досягнення стратегічних цілей. Враховуючи ці аспекти, рефлексія в умовах диджиталізації є важливим інструментом для постійного вдосконалення та адаптації до цифрового світу.

Висновки. Сучасний інтерес до рефлексивного менеджменту в умовах диджиталізації бізнес-процесів на підприємствах агропромислового комплексу вказує на об'єктивну необхідність систематизації наукових знань про рефлексію та оновлення теоретичних основ рефлексивного менеджменту. Вивчення проблем управління з рефлексивної точки зору дозволяє стверджувати, що в менеджменті кожна справжня система має свій внутрішній потенціал для саморозвитку, що стає можливим після зміни параметрів управління.

Сьогодні необхідний якісний перехід до нового управлінського мислення – нової парадигми управління в цілому і управління бізнес-процесами зокрема, в основу якої закладено саморозвиток. Це рефлексивний процес, і будь-який висновок, який виходить з рефлексивного підходу, є етапом розвитку. Оскільки рефлексія поширена повсюдно (хоча і залежить від інтелектуального рівня та освіти співробітників в бізнес-процесі), рефлексивний менеджмент не є окремим видом, а скоріше архетипом сучасного менеджменту як такого, у всьому його різноманітті, і цей феномен розкривається через аналіз двох взаємопов'язаних контекстів: рефлексії як загальнонаукової категорії та сучасної парадигми управління бізнес-процесами. Основною умовою такого переходу має бути достовірне наукове знання, засноване на теоретичних знаннях у поєднанні з практичним досвідом. Дана стаття є лише вступом, попередніми роздумами, які формують вихідне поняття і дають попередні відомості про науковий процес систематизації теоретичних і прикладних знань, що стосуються основ рефлексивного менеджменту. Інтеграцію інформаційної та рефлексивної моделей в менеджмент можна назвати стратегічним завданням для проведення подальших досліджень і розробок.

Список літератури

- Balzer Silke, Fettke Peter & Loos Peter (2012). A Framework for Reflective Business Process Management. 3642-3651. 10.1109/HICSS.2012.58
- Aysolmaz B. (2018). A Reflection on the Interrelations Between Business Process Management and Requirements Engineering with an Agility Perspective. In: Teniente, E., Weidlich, M. (eds) Business Process Management Workshops. BPM 2017. Lecture Notes in Business Information Processing, vol 308. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74030-0_54
- Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / P.G.Pererva, Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
- Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Управління маркетингом інноваційної продукції на засадах життєвого циклу товару // *HTU «ХПІ» (економічні науки)*. : зб. наук. пр. Харків : HTU «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 26-30.
- Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Бенчмаркінг як метод оцінювання інтелектуального потенціалу регіонів // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 4. С. 11-19.
- Кравчук А.В., Перерва П.Г. Ефективність як економічна категорія // *Вісник HTU «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : HTU «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 137-143.
- Старостіна А.О. Маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика: підруч. К.: Знання, 2009. 1070 с.
- Марчук Л.С., Перерва П.Г. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія // *HTU «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : HTU «ХПІ», 2018. № 15 (1291). С. 53-63.
- Перерва П.Г. Інформаційна діяльність підприємства: управлінська, цінова та маркетингова складові // *Вісник HTU «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Х.: HTU «ХПІ». 2018. № 37(1313). С. 27-32.
- Кобелева Т.О., Перерва П.Г. Якість інноваційної продукції як складова маркетингової політики та конкурентоспроможності підприємства // *Вісник HTU «ХПІ» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : HTU «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 70-74.
- Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL* // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna. № 5.
- Kosenko A., Pererva P. (2015) The rank estimate of the commercial potential of intellectual technologies // *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky* / Ed. Dr. h.c. M.Varchola. Kosice (Slovakia). Volume 3, №3. P.83-91.
- Pererva, P., Hutsan, O., Kobieliev, V., Kosenko, A., Kuchynskyi, V. (2018). Evaluating elasticity of costs for employee motivation at the industrial enterprises // *Problems and Perspectives in Management*, 16(1), pp. 124-132. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(1\).2018.12](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(1).2018.12)
- Kuchinskyi, V., Pererva, P., Kobielieva, T., Gammash, S., Danko, T. (2021). Ensuring the Sustainable Development of an Industrial Enterprise on the Principle of Compliance-Safety // *Studies of Applied Economics*, 39 (5). doi: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i5.5111>
- Kobielieva T., Tkachova N., Pererva P., Tkachov M., Diachenko T. (2021) Management of relations with enterprise stakeholders on the basis of value approach // *Problems and Perspectives in Management*, 19(1), pp. 24-38. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19\(1\).2021.03](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19(1).2021.03)
- Ткачова Н.П., Перерва П.Г. Розвиток методів аналізу фактичного стану конкурентних переваг підприємства // *Економіка розвитку*. 2011. № 4 (60). С. 116-120.
- Kobielieva T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Determination of marketing characteristics of market capacity for electrical automation. // *Менеджмент і маркетинг інновацій*. №3. С.79-86.
- Tkachev M.M., Kobielieva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia*. № 4 (8), ч. 2. С. 240-246.
- Financial and technological leverage in the system of economic evaluation of innovative technologies (2017) / P.G.Pererva [et al.] // *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice* 2(23). 405-413. DOI:10.18371/fcapter.v2i23.121920
- Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliev V.M., Pererva P.G. (2018) Innovative compliance of technology to combat corruption // *Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds* / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement. P.285-295.
- Kobielieva T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Modeling the marketing characteristics of market capacity for electrical automation // *Marketing and Management of Innovations*. №4. С.67-74.
- Compliance program of an industrial enterprise. Tutorial. (2019) / [P.G Pererva et al.] // Edited by prof. P.G.Pererva, prof. Gy.Kocziszky, prof. M.Somosi Veres. Kharkov-Miskolc: NTU "KhPI". 689 p.
- Tkachov M.M., Kobielieva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia*. № 4 (8). P. 27-35.
- Tovazhnyanskiy V., Kobleva T., Gladenko I., Pererva P. (2010) Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise // *Business Studies*. Volume 7.- Numer 2. Miskolc Press. S. 171-183.
- Poberezhnyi R., Pererva P. (2016) Bridging the gap between the banking sector and SMEs in Ukraine the use of the European experience // *Entrepreneurship Erziehung und Gründungsberatung* / Editor of the monograph prof. R.Fortmüller. Vienna: University of Economics and Business, MANZ Verlag. p.267-282.
- Kosenko O., Tkachov M., Pererva P. (2015) Economic problems of Intellectual Property // *9-th international scientific conference "Balance and Challenges"*. Miskolc-Lillafüred. 2015.- S. 113-124.
- Найдюнов М.І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях. – К.: Міленіум, 2008. 484 с.

References (transliterated)

- Balzer Silke, Fettke Peter & Loos Peter (2012). A Framework for Reflective Business Process Management. 3642-3651. 10.1109/HICSS.2012.58

2. Aysolmaz B. (2018). A Reflection on the Interrelations Between Business Process Management and Requirements Engineering with an Agility Perspective. In: Teniente, E., Weidlich, M. (eds) Business Process Management Workshops. BPM 2017. Lecture Notes in Business Information Processing, vol 308. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74030-0_54
3. Pererva P.G., Kocziszky G., Szakaly D., Veres Somosi M. (2012) Technology transfer / Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI». 668 p.
4. Kobelyeva T.O., Pererva P.G. Upravlinnya marketynhom innovatsiynoyi produktsiyi na zasadakh zhyttyevoho tsykladu tovaru [Management of marketing of innovative products on the basis of the product life cycle] // *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI" (ekonomichni nauky) : zb. nauk. pr.* [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave]. Kharkiv : NTU «KhPI», 2016. no 28 (1200). pp. 26-30.
5. Gliznuta M.Yu., Pererva P.G., Benchmarkinh yak metod otsynuvannya intelektualnoho potentsialu rehioniv [Benchmarking as a method of assessing the intellectual potential of the regions] // *Marketynh i menedzhment innovatsiy* [Marketing and innovation management]. 2015. no 4. pp. 11-19.
6. Kravchuk A.V., Pererva P.G. Efektyvnist yak ekonomichna katehoriya [Efficiency as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky) : zb. nauk. pr.* [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave], Kharkiv : NTU "KhPI", 2018. no 15 (1291). pp. 137-143.
7. Starostina A.O. Marketynh: teoriya, svitovyy dosvid, ukrayinska praktyka: pidruch [Marketing: theory, world experience, Ukrainian practice: under the leadership]. Kiev: Znannya, 2009. 1070 p.
8. Marchuk L.S., Pererva P.G. Intelektualnyy potentsial yak ekonomichna katehoriya [Intellectual potential as an economic category] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky) : zb. nauk. pr.* [Bulletin of NTU "KhPI" (economic sciences) : Coll. of science Ave], Kharkiv : NTU "KhPI" 2018. no 15 (1291). pp. 53-63.
9. Pererva P.G. Informatsiyna diyalnist pidpryyemstva: upravlinska, tsinova ta marketynhova skladovi [Information activity of the enterprise: management, price and marketing components] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* [Bulletin of NTU "KhPI" (economic sciences) : Coll. of science Ave], Kharkiv : NTU „KhPI”. 2018. no 37(1313). pp. 27-32.
10. Pererva P.G., Kobelyeva T.O. Yakist innovatsiynoyi produktsiyi yak skladova marketynhovoyi polityky ta konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Quality of innovative products as a component of marketing policy and competitiveness of the enterprise] // *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky) : zb. nauk. pr.* [Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" : Sb. sciences Ave] – Kharkiv: NTU «KhPI», 2016. – no 28 (1200). – pp. 70-74.
11. Nagy S., Pererva P., Maslak M. (2018) Organization of Marketing activities on the Intrapreneurship // *MIND JOURNAL* // Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna no 5.
12. Kosenko A., Pererva P. (2015) The rank estimate of the commercial potential of intellectual technologies // *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky / Ed. Dr. h.c. M.Varchola. Kosice (Slovakia). Volume 3, №3. pp.83-91.*
13. Pererva, P., Hutsan, O., Kobieliyev, V., Kosenko, A., Kuchynskyi, V. (2018). Evaluating elasticity of costs for employee motivation at the industrial enterprises. *Problems and Perspectives in Management*, 16(1), pp. 124-132. URL: DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(1\).2018.12](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(1).2018.12)
14. Kuchinskyi, V., Pererva, P., Kobieliyeva, T., Garmash, S., Danko, T. (2021). Ensuring the Sustainable Development of an Industrial Enterprise on the Principle of Compliance-Safety. *Studies of Applied Economics*, 39 (5). doi: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i5.5111>
15. Kobieliyeva T., Tkachova N., Pererva P., Tkachov M., Diachenko T. (2021) Management of relations with enterprise stakeholders on the basis of value approach. *Problems and Perspectives in Management*, 19(1), pp. 24-38. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19\(1\).2021.03](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19(1).2021.03)
16. Tkachova NP, Pererva P.G. Rozvytok metodiv analizu faktychnoho stanu konkurentnykh perevah pidpryyemstva [Development of methods of analysis of the actual state of competitive advantages of the enterprise] // *Economics of development* [Development economics] 2011. no 4 (60). pp. 116-120.
17. Kobieliyeva T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Determination of marketing characteristics of market capacity for electrical automation. // *Менеджмент і маркетинг інновацій*. no 3. С.79-86.
18. Tkachev M.M., Kobieliyeva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia*. no 4 (8), ч. 2. pp. 240-246.
19. Financial and technological leverage in the system of economic evaluation of innovative technologies (2017) / P.G.Pererva [et al.] // *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice* 2(23). 405-413. DOI:10.18371/fcaptp.v2i23.121920
20. Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliyev V.M., Pererva P.G. (2018) Innovative compliance of technology to combat corruption // *Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds* / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement. pp.285-295.
21. Kobieliyeva T.O., Tkachov M.M., Tkachova N.P., Pererva P.G. (2017) Modeling the marketing characteristics of market capacity for electrical automation // *Marketing and Management of Innovations*. no 4. pp.67-74.
22. Compliance program of an industrial enterprise. Tutorial. (2019) / [P.G Pererva et al.] / Edited by prof. P.G.Pererva, prof. Gy.Kocziszky, prof. M.Somosi Veres. Kharkov-Miskolc: NTU "KhPI". 689 p.
23. Tkachov M.M., Kobieliyeva T.O., Pererva P.G. (2016) Evaluation of holder profits violation of their exclusive rights // *Scientific bulletin of Polissia*. no 4 (8). pp. 27-35.
24. Tovazhnyanskiy V., Kobeleva T., Gladenko I., Pererva P. (2010) Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise // *Business Studies*. Volume 7.- Numer 2. Miskolc Press. pp. 171-183.
25. Poberezhnyi R., Pererva P. (2016) Bridging the gap between the banking sector and SMEs in Ukraine the use of the European experience // *Entrepreneurship Erziehung und Gründungsberatung* / Editor of the monograph prof. R.Fortmüller. Vienna : University of Economics and Business, MANZ Verlag. pp.267-282.
26. Kosenko O., Tkachov M., Pererva P. (2015) Economic problems of Intellectual Property // 9-th international scientific conference “Balance and Challenges”. Miskolc-Lillafüred. 2015.- pp. 113-124.
27. Naydonov M.I. Formuvannya systemy refleksyvnogo upravlinnya v orhanizatsiyakh [Formation of the reflexive management system in organizations]. K. : Milenium, 2008. – 484 s.

Надійшло (received) 19.12.2022

Відомості про авторів / About the Authors

Шаульська Лариса Володимирівна (Shaulska Larysa V.) – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7919-6733>, e-mail: l.shaulska@donnu.edu.ua

Перерва Петро Григорович (Pererva Petro) – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри менеджменту інноваційного підприємництва та міжнародних економічних відносин Харків, Україна; ORCID:0000-0002-6256-9329; тел.: (067) 940-16-81; e-mail: pgpererva@gmail.com

Дьякова Наталія Миколаївна (Dyakova Nataliya) - старший викладач, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин; м. Харків, Україна ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1129-4836>; e-mail: Nataliya.Dyakova@khp.edu.ua

ЗМІСТ

<i>Маслак Ольга, Гришко Наталя, Зайцев Сергій, Колісник Анастасія, Панчеліна Юлія</i> БІЗНЕС-ДІАГНОСТИКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ	3
<i>Зіненко Костянтин, Кобелєва Тетяна</i> ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ	9
<i>Погорєлова Тетяна</i> УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	17
<i>Фальченко Олена</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА	22
<i>Назарова Тетяна, Шевченко Марина, Рибальченко Інна</i> ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА ОЦІНКА УПРАВЛІННЯ НИМ	27
<i>Казакова Надія, Неустроєва Гелена, Громов Вадим</i> ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ, СПРИЧИНЕНА ВІЙНОЮ	32
<i>Василь Савчук, Ірина Садовська, Олена Богданюк</i> АНАЛІТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА І СОБІВАРТОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ	36
<i>Ларка Людмила</i> ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО МАРКЕТИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	40
<i>Гармаш Сергій</i> КАДРОВА БЕЗПЕКА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ В АСПЕКТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА (ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА ФУНКЦІЇ)	44
<i>Передрій Елізабет Андреа</i> ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	50
<i>Стригуль Лариса, Александрова Вікторія, Жадан Тетяна</i> ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ	54
<i>Кучинський Володимир, Долина Ірина</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СИСТЕМ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	59
<i>Фоцій Марія, Фоцій Петро</i> ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	67
<i>Шаульська Лариса, Райко Діана, Дюжєв Віктор, Долина Ірина</i> МОНІТОРИНГ КОМЕРЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІННОВАЦІЙНИХ БІЗНЕС-СТРУКТУР	72
<i>Волоснікова Наталія</i> ФОРМУВАННЯ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ УБЕЗПЕЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА	79

Маслак Марія	
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ	85
Дюжев Віктор, Сініцина Анастасія, Карножицький Павло, Карножицький Павло	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗБІЛЬШЕННЯ СТАНДАРТІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ОЧИЩЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ НА ОСНОВІ ВОДОРОЗЧИННИХ СОРБЕНТІВ ОТРИМАНИХ З УКРАЇНСЬКОГО БУРОГО ВУГІЛЛЯ	91
Косенко Олександра	
ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	96
Шипуліна Юлія	
ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: МАРКЕТИНГ ТА МЕНЕДЖМЕНТ РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ	100
Перерва Петро, Проскурня Олена, Крамської Дмитро, Сусліков Станіслав, Матросова Вікторія	
НАУКОВЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОРИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ВЕНЧУРНОЇ ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ В УМОВАХ ПОКРАЩЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ТОРГІВЛІ.....	104
Шаульська Лариса, Перерва Петро, Дьякова Наталія	
РЕФЛЕКСИВНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	111

CONTENT

<i>Maslak Olga, Gryshko Natalia, Zaytsev Serhiy, Kolisnyk Anastasiya, Panchelina Yuliya</i> BUSINESS DIAGNOSIS OF THE COMPETITIVENESS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION	3
<i>Zinenko Kostyantyn, Kobieliava Tetiana</i> ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: METHODOLOGICAL ESSENCE AND COMPONENT FORMS	9
<i>Pohorielova Tetiana</i> HR MANAGEMENT AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF ENTERPRISES	17
<i>Falchenko Olena</i> FEATURES OF FORMING AND USE OF INCOME OF ENTERPRISE	22
<i>Nazarova Tetjana, Maryna Shevchenko, Rybalchenko Inna</i> PROFIT FORMATION PROCESS AT THE ENTERPRISE AND EVALUATION OF ITS MANAGEMENT	27
<i>Kazakova Nadiia, Neustroieva Gelena, Hromov Vadym</i> FOOD PROBLEM OF THE EASTERN REGION OF UKRAINE CAUSED BY THE WAR	32
<i>Savchuk Vasyl, Sadovska Iryna, Bohdaniuk Olena</i> ANALYTICAL CONTROL OF PRODUCTION COSTS AND COST OF AGRICULTURAL PRODUCTS.....	36
<i>Larka Ludmila</i> DIAGNOSTICS OF THE EFFICIENCY OF ANTI-CRISIS MARKETING AT THE ENTERPRISE	40
<i>Garmash Sergii</i> PERSONNEL SECURITY AS AN ECONOMIC CATEGORY IN THE ASPECT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE (CONCEPTUAL APPARATUS AND FUNCTIONS).....	44
<i>Peredrii Andrea Elizabeth</i> INNOVATIVE DIRECTIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE GLOBAL LABOR MARKET IN GLOBALIZATION	50
<i>Strygul Larysa, Aleksandrova Viktorija, Zhadan Tetiana</i> STUDY OF THE CURRENT STATE AND DETERMINATION OF PROSPECTS FOR THE FUNCTIONING OF TOURISM AND HOSPITALITY INDUSTRY OF UKRAINE.....	54
<i>Kuchynskiy Volodymyr, Dolyna Iryna</i> FEATURES OF BUILDING STAFF EVALUATION SYSTEMS AT ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS	59
<i>Foshchii Mariia, Foshchii Petro</i> THE MAIN PRINCIPLES AND STAGES OF THE COMPETITIVE STRATEGY FORMATION OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE	67
<i>Shaulska Larysa, Raiko Diana, Dyuzhev Viktor, Dolyna Irina</i> MONITORING OF THE COMMERCIAL POTENTIAL OF INTELLECTUAL AND INNOVATIVE BUSINESS STRUCTURES.....	72
<i>Volosnikova Nataliia</i> FORMATION OF A PRACTICAL-ORIENTED STRATEGY OF RESOURCE POTENTIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISE SYSTEM ENTERPRISE	79
<i>Maslak Mariya</i> INTELLECTUAL PROPERTY AS AN OBJECT OF MANAGEMENT	85

<i>Diuzhev Viktor, Sinitsyna Anastasiia, Karnozhytskyi Pavlo, Karnozhytskyi Pavlo</i>	
SOCIO-ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL ISSUES OF IMPROVING THE VITAL ACTIVITY STANDARDS FOR THE POPULATION WITH APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF WATER RESOURCES PURIFICATION BASED ON WATER- SOLUBLE SORBENTS OBTAINED FROM UKRAINIAN BROWN COAL	91
<i>Kosenko Oleksandra</i>	
GENESIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE THEORY OF HUMAN CAPITAL OF PERSONS WITH DISABILITIES	96
<i>Shypulina Yuliia</i>	
FORMATION OF THE HUMAN CAPITAL OF PERSONS WITH DISABILITIES: MARKETING AND MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT CONCEPT AND SOCIAL CHALLENGES REGARDING	100
<i>Pererva Petro, Proskurnia Olena, Kramskoi Dmitro, Suslikov Stanislav, Matrosova Victoria</i>	
SCIENTIFIC AND INFORMATION SUPPORT AS FACTORS OF INVESTMENT AND VENTURE SUPPORT OF INTERNATIONAL BUSINESS PROJECTS IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE SITUATION IN THE WORLD TRADE MARKET	111
<i>Shaulska Larysa, Pererva Petro, Dyakova Nataliya</i>	
A REFLEXIVE APPROACH TO THE FORMATION OF BUSINESS PROCESS MANAGEMENT SYSTEMS AT ENTERPRISES OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY	108

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

(економічні науки)

Збірник наукових праць

№ 4 '2022

Наукові редактори

*д-р екон. наук, проф. П.Г. Перерва,
к-д. екон. наук, проф. М.І. Погорєлов*

Науково-технічний редактор

к-д. екон. наук, проф. С.М. Погорєлов

Відповідальний за випуск

к-д. техн. наук В.П. Шайда

АДРЕСА РЕДКОЛЕГІЇ ТА ВИДАВЦЯ:

*Кафедра: «Економіка бізнесу і міжнародні економічні відносини»,
НТУ «ХП», вул. Кирпичова 2, Харків 61002, Україна.
Тел. (057) 707-62-53, (057) 707-65-07,
e-mail: trp_bulletin@ukr.net*

*Друк-ФОП Шейніна О.В.,
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2779 від 15.09.2007 р.
вул. Славянская, 3 оф.5, Харків, 61052, Україна.*

*Підп. до друку 29.12.2022 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний. RISO-друк. Гарнітура Таймс.
Ум.друк.арк. 7,9. Обл.-вид. арк. 8,1. Наклад 300 прим. Зам. № 346. Ціна договірна.*